

ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Β. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ

Καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας
Διευθυντοῦ τοῦ Ἱστορικοῦ Σπουδαστηρίου

Η ΘΕΟΠΟΙΗΣΙΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΣΧΕΔΙΑ ΕΛΛΗΝΟΑΣΙΑΤΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὅτε ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας ἐξώρμα πρὸς τὴν Ἀσίαν, εἶχε σαφῇ καὶ προδιαγεγραμμένην ἐντολήν, ἡ ὁποία καὶ μόνη ἡτιολόγει τὴν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ἐπιβληθεῖσαν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ἡγεμονίαν. Ὑπὸ τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου εἶχεν ἀνακηρυχθῆ στρατηγὸς - αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων διὰ τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον. Ἡ πανελλήνιος συμμαχία ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν αὐτοῦ καὶ μόνον τοῦ σκοποῦ, δηλαδὴ εἰς τὴν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας διεξαγωγὴν τοῦ νέου πανελληνίου ἀγώνος κατὰ τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας. Αἱ μετέχουσαι τῆς συμμαχίας ἑλληνικαὶ πόλεις ἀνέλαμβανον ὠρτισμένας ὑποχρεώσεις ἐν ὀνόματι τοῦ σκοποῦ τούτου, ἀλλὰ καὶ διησφάλιζον δικαιώματα θεμελιώδη διὰ τὴν πολιτικὴν τῶν αὐτοτέλειαν. Τὰ κυριώτερα τούτων ἦσαν : πρῶτον, ὅτι τὰ πολιτικὰ καθεστῶτα θὰ παρέμενον ὅποια ἦσαν κατὰ τὴν σύναψιν τῆς συμμαχίας, μὴ ἐπιτρεπομένης τῆς τόσον συνήθους κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνατροπῆς τῶν· δεύτερον, ὅτι οὐδεμία ἐπέμβασις ἢ ὑπὸ οἰανδήποτε μορφὴν ἀνάμειξις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ἐκάστης πόλεως θὰ ἦτο ἐπιτρεπτέα.

Βάσει τῶν συνθηκῶν τῆς Κορίνθου, ὁ Ἀλέξανδρος θὰ ἦτο ὁ ἡγέτης τῆς μεγάλης πανελληνίου πολεμικῆς ἐπιχειρήσεως ἐν Ἀσίᾳ καὶ ὑπὸ τὴν ιδιότητα ταύτην εἶχε τὴν εὐθύνην τῆς διατηρήσεως ἀδιασπάστου τῆς συμμαχίας καὶ τῆς ὑπὸ τῶν πόλεων ἐκπληρώσεως τῶν ἀναληφθεισῶν ὑποχρεώσεων. Αἱ ὑποχρεώσεις αὗται τῶν πόλεων συνίσταντο τὸ μὲν εἰς στρατιωτικὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἐκστρατείας, τὸ δὲ εἰς διατήρησιν μονίμου εἰρήνης καὶ ἀποχὴν ἀπὸ πάσης ἐνεργείας, ἡ ὁποία θὰ διετάρασσε τὰς ἀγαθὰς σχέσεις τῶν μελῶν τῆς ὁμοσπόδου συμμαχίας καὶ θὰ συνεπήγετο κινδύνους διασπάσεως ταύτης.

Ταῦτα κατὰ θεωρίαν. Ἐν τῇ πράξει, ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν τῇ διακυβερνήσει τῆς Μακεδονίας στρατηγὸς Ἀντίπατρος εἶχεν ἐπαρκεῖς στρα-

τιωτικᾶς δυνάμεις πρὸς ἐξουδετέρωσιν, πολλάκις πρὸς ἐξορίαν ἐκ τῶν πόλεων των, τῶν κινουμένων εἰς τὰ παρασκήνια ἀντιμακεδονικῶν στοιχείων, πρὸς ἐπιβολὴν ἀναλήψεως τῆς ἐξουσίας ὑπὸ ἀφωσιωμένων εἰς τὴν μακεδονικὴν πολιτικὴν τοπικῶν παραγόντων καὶ πρὸς βίαιαν καταστολὴν πάσης ἐνεργείας, τεινουσῆς εἰς ἀπόσχισιν ἐκ τῆς συμμαχίας τῆς Κορίνθου ἢ ἄλλως πῶς ἀντιτιθεμένης εἰς τὴν Μακεδονικὴν ἡγεμονίαν.

Τί θὰ συνέβαινε μετὰ τὸ ὁποιονδήποτε πέρας τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Ἀσίαν; Οὐδὲν συνάγομεν ἐκ τῶν διασωθέντων στοιχείων περὶ τῶν ὄρων συμμαχίας καὶ τοῦ κανονισμοῦ τῆς λειτουργίας τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου. Ἀλλὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον, ὅτι οὐδὲν προέβλεπον περὶ τούτου οἱ ὄροι τῆς συμμαχίας· διότι ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας θὰ ἐδέχετο νὰ προεξοφλήσῃ τὸ μέλλον καὶ μάλιστα εἰς ὅ,τι ἀφεώρα τὴν Μακεδονικὴν ἡγεμονίαν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος. Θεωρητικῶς θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς αὐτονόητον ὅτι, ἀφοῦ ἡ Μακεδονικὴ ἡγεμονία ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων διὰ τὸν συγκεκριμένον σκοπὸν τῆς διεξαγωγῆς πολέμου κατὰ τῶν βαρβάρων, θὰ ἔπαινε νὰ ὑφίσταται ὁ λόγος οὗτος διὰ τῆς λήξεως τοῦ πολέμου. Τότε θὰ ἔπαινε καὶ ὁ Ἀλέξανδρος νὰ εἶναι στρατηγὸς-αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων, ἐπομένως δὲ θὰ ἔχανε τὴν ιδιότητα, ἡ ὁποία παρείχεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ἡγεμονίαν, διαλυομένου καὶ τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου. Ἀλλ' ἐν τῇ πράξει ἄλλως βεβαίως θὰ ἔβαινον τὰ πράγματα· διότι ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας δὲν θὰ εἶχε καμμίαν διάθεσιν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ἡγεμονίαν καὶ θὰ εὗρισκε τρόπον καὶ πρόσχημα πρὸς διατήρησίν της, ἐν ἀνάγκῃ καὶ διὰ βιαιῶν μέτρων ὑπὸ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην μορφήν.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅτε ὁ Ἀλέξανδρος ἐξώρμα πρὸς τὴν Ἀσίαν, τὸ μέλλον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐφαίνετο λίαν ἀβέβαιον καὶ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι τὰ διάφορα ἐνδεχόμενα ἤδη ἀπὸ τῆς ἐπομένης ἀπησχόλουν τὴν πολιτικὴν τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Τὰ φιλομακεδονικὰ στοιχεῖα ἔπραττον πᾶν ὅ,τι ἠδύναντο, ἵνα ἐξασφαλίσουν μονίμως τὴν ὑπεροχὴν των καὶ στερεώσουν τὴν ἀρχὴν των, ἐν συνεργασίᾳ δὲ μετὰ τοῦ Ἀντιπάτρου ἐξώριζον ἐκ τῶν πόλεων κατὰ μάζας τοὺς ἀντιφρονοῦντας πολίτας. Οἱ ἀντίπαλοι ἡγέται συνωμότουν πρὸς ὑπονόμευσιν τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας καὶ ἐκαραδόκουν τὴν κατάλληλον εὐκαιρίαν, χωρὶς νὰ ἀποκλείουν ἐκ ταύτης τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου ἢ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐκστρατείας, πρὸς ἀποτίναξιν τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας.

Ἡ περαιτέρω κατάστασις ἐξειλίχθη κατὰ τρόπον ἐξ ὁλοκλήρου ἀπρόβλεπτον, τόσον διὰ τοὺς Ἑλληνας φίλους ἢ ἐχθροὺς τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας, ὅσον καὶ δι' αὐτοὺς τοὺς Μακεδόνας. Οἱ θρίαμβοι τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔφερον εἰς ἀπιστεύτως εὐτυχὲς πέρας τὴν ἀποστολὴν τούτου ὡς στρατηγοῦ-αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων διὰ τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον. Ἀλλ' ἐν συνεχείᾳ

ὁ Ἀλέξανδρος, ἐπομένως καὶ αὕτη δὲν ἐπιτρέπει συναγωγὴν ἀσφαλῶν δεδομένων. Τέλος, τὰ ἀσύλληπτα εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν κατορθώματα τοῦ ἥρωος μετέβαλον ἀπὸ τῆς ἐπομένης τοῦ θανάτου του τὴν προσωπικότητά του εἰς μυθικήν, οἱ δὲ ἀναπτυχθέντες ἐν Ἑλλάδι καὶ Ἀσίᾳ θρύλοι, πολλοὶ τῶν ὁποίων παρεδόθησαν ὑπὸ μορφὴν ἱστορικῶν ἀφηγήσεων, κατέστησαν πλεόν δυσχερὴ τὴν διὰ τῆς ἐρεῦνης διαπίστωσιν τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, καί, ἔτι πλεόν, τὴν ἐρμηνείαν τῶν γεγονότων καὶ τὴν συναγωγὴν συμπερασμάτων.

Ἐρευνῶντες τὰ ἱστορικά δεδομένα καὶ προσπαθοῦντες νὰ δώσωμεν ἐρμηνείαν εἰς τὰ ἀνακύπτοντα ἱστορικά προβλήματα, στηριζόμενοι πάντοτε βασικῶς εἰς τὰς ἀρχαίας πηγὰς καὶ ὑποβοηθούμενοι ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἐρευνῶν, κατατάσσομεν τὴν ὕλην τῆς παρουσίας μελέτης κατὰ σταθμούς, χαρακτηρίζοντας τὴν προοδευτικὴν ἐξέλιξιν τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς θεοποίησιν καὶ πραγματοποίησιν τοῦ σχεδίου τῆς ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ἐξέλιξις αὕτη συμβιβάζεται ἀπολύτως καὶ πρὸς τὴν χρονολογικὴν τάξιν τῶν γεγονότων, εἶναι δὲ ταῦτα: Ἡ μετὰ τὴν μάχην τῆς Ἴσσοῦ σκέψις κυριαρχίας ἐπὶ τῆς Ἀσίας, ἡ κατάκτησις τῆς Αἰγύπτου καὶ ἡ ἀναγνώρισις τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑπὸ τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος ὡς υἱοῦ τοῦ Διὸς. Ἀμμωνος, ἡ ὁλοσχεροῦς κατάκτησις τοῦ Περσικοῦ κράτους καὶ ἡ διαδοχὴ εἰς τὸν θρόνον τοῦ Μεγάλου βασιλέως, ἡ « προσκύνησις » καὶ ἡ ἀντίδρασις τῶν Ἑλλήνων, ἡ προσπάθεια θεμελιώσεως ἑλληνοασιατικοῦ κράτους διὰ τῶν μεικτῶν γάμων καὶ τοῦ μεικτοῦ στρατεύματος, ἡ παλιννόστησις τῶν Μακεδόνων καὶ ὁ ἐν Ὡπιδι λόγος, ἡ ἔμπρακτος κατάργησις τῆς πανελληνίου συμμαχίας διὰ τοῦ διαγγέλματος τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων, τέλος ἡ ἐντολὴ τῆς θεοποιήσεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὡς προκαταρκτικὴ ἀνάγκη ἑγκαθιδρύσεως τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου. Ταῦτα εἶναι κυρίως τὰ ἐρευνώμενα καὶ ἐξεταζόμενα ἐν ἐρμηνευτικῇ ἀναλύσει γεγονότα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐπιχειροῦμεν διὰ λεπτομεροῦς, βάσει τῶν πηγῶν, περιγραφῆς νὰ παράσχωμεν σαφεῖ εἰκόνα, συγχρόνως δὲ νὰ συναγάγωμεν καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς ἀρμόζοντα συμπεράσματα.

Grundlage., B. 1-2, Munich 1926. — G. Glotz καὶ R. Cohen, Alexandre et l'hellénisation du monde antique (Histoire générale: histoire grecque, t. IV), Paris 1945. — P. Jouguet, L'impérialisme macédonien, Paris 1926. — G. Radet, Alexandre le Grand, Paris 1931. — P. Roussel, L'empire d'Alexandre (Peuples et civilisations: La Grèce et l'Orient, σ. 339-376), Paris 1928. — Fr. Schachermeyr, Alexander der Grosse, Wien 1949. — W. Tarn, Alexander (ἐν τ. 4 τῆς Cambridge Ancient History, σ. 352-437), Cambridge 1927. — Τοῦ αὐτοῦ, Alexander the Great, V. 1-2, Cambridge 1948. — U. Wilcken, Alexander der Grosse, Leipzig 1931 (γαλλ. μτφρ. 1933). — F. Wright, Alexander the Great, London 1934. — J. Kaerst, ἀρθρ. Alexander ἐν R.E. (P.W.). — Ὡς πρὸς τὰς εἰδικὰς πραγματείας τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων τῆς παρουσίας μελέτης, ταύτας θέλομεν ὑποδείξει ἐν τῇ οἰκίῳ χώρῳ.

Ὡς ἐγράψαμεν ἀνωτέρω, κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν γεγονότων ἐστηρίχθημεν εἰς τὰς περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν πράξεων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀρχαίας πηγὰς. Οὐδεμία τούτων εἶναι σύγχρονος, καθ' ὅσον πᾶσαι αἱ σύγχρονοι πηγαί, ὡς τὰ ἔργα τοῦ Πτολεμαίου, τοῦ Ἀριστοβούλου, τοῦ Καλλισθένους, κ.λ.π., ὡς καὶ αἱ «ἐφημερίδες», ἐν ταῖς ὁποίαις ἀνεγράφοντο τὰ καθημερινὰ γεγονότα, ἀπωλέσθησαν. Ἐκ τῶν βραδύτερον, βάσει τῶν ἀνωτέρω συγχρόνων ἔργων ἢ ὀλίγον μεταγενεστέρων, γραφεισῶν, κυριωτέρα ἱστορία τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἶναι ἡ τοῦ Ἀρριανοῦ (Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις), στηριζομένη κυρίως εἰς τὸν Πτολεμαῖον καὶ τὸν Ἀριστόβουλον. Ἡ ἐν τοῖς Παραλλήλοις βίοις τοῦ Πλουτάρχου βιογραφία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου παρέχει πολλὰς ἀξιοπίστους ἐξ αὐθεντικῶν πηγῶν μαρτυρίας, ἀλλ' ἀναμειγμένους μετ' ἀνεκδοτολογικῶν ἀφηγημάτων μεταγενεστέρας δημιουργίας, δι' ὃ καὶ χρήζει πάντοτε προσοχῆς καὶ κριτικῆς βασάνου. Τοῦτ' αὐτὸ κατὰ μείζονα δὲ λόγον δύναται νὰ λεχθῇ διὰ τοὺς «Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς» λόγους καὶ τινὰς ἄλλας ἀνευρισκομένας ἐν τοῖς Ἡθικοῖς τοῦ Πλουτάρχου πληροφορίας ἢ κρίσεις περὶ Ἀλεξάνδρου. Τὸ ἔργον τοῦ Διοδώρου, μολοντί εἰς τὰ περὶ Ἑλλάδος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μᾶλλον ἢ ἥττον καλῶς ἐνημερωμένον, εἰς τὰ περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου στηρίζεται εἰς τὴν λεγομένην «Κλειτάρχειον παράδοσιν». Αὕτη πηγὰς ἐκ τοῦ ἐπίσης ἀπολεσθέντος ἔργου τοῦ Κλειτάρχου, τὸ ὅποιον, γραφὲν δεκαετηρίδας τινὰς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἐστηρίχθη εἰς τὸν Καλλισθένη, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰς ἀμφιβόλου αὐθεντικότητος παραδόσεις ἢ ἀνεκδοτολογικὰς ἀφηγήσεις. Τοῦτο δύναται κατὰ μείζονα λόγον νὰ λεχθῇ διὰ τὸ περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου ἔργον τοῦ Λατίνου Κουρτίου Ρούφου, ὁ ὅποιος, σὺν τοῖς ἄλλοις, «κατεσκεύασε» καὶ πολλοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους ἀποδίδει εἰς τὸν Μ. Ἀλέξανδρον, ἢ εἰς ἄλλα πρόσωπα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, βάσει τῶν γυμνασμάτων τῶν ρητορικῶν σχολῶν τῆς Ρώμης, ἢ περισυνέλεξεν ἀβασανίστως πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ θέλῃ τὴν φαντασίαν τοῦ ἀναγνώστου. Ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ ἐπίσης Λατίνου συγγραφέως Ἰουστίνου, ἀποτελοῦντος περίληψιν τοῦ ἔργου τοῦ Πομπηίου Τρώγου, μόνον ἐπιβοηθητικῶς δύναται τις νὰ μνημονεύσῃ τινά. Κατὰ τὰ ἄλλα, οἱ λόγοι τῶν Ἀθηναίων ρητόρων καὶ μεταγενέστεραί τινες ἀποφθεγματικαὶ ἢ ἀνεκδοτολογικαὶ παραθέσεις, συναφεῖς πρὸς τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἔρχονται μόνον πρὸς ἐπικουρίαν καὶ πολλάκις πρὸς διαλεύκανσιν διαφόρων καθ' ἑκαστα ἐπεισοδίων¹.

1. Ἐχει δημοσιευθῇ πλῆθος πραγματειῶν, ἐν ταῖς ὁποίαις γίνεται λεπτομερὴς καὶ ἐξονυχιστικὴ κριτικὴ ἐρευνα τῶν ἀρχαίων πηγῶν περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, πρὸς καθορισμὸν τῆς ἱστορικῆς ἀξίας καὶ τῶν ἱστορικῶν στοιχείων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθη ἑκάστη τούτων. Ἄλλαι ἐκ τῶν πραγματειῶν ἐξετάζουσιν ἐν τῷ συνόλῳ τὸ θέμα τοῦτο καὶ ἄλλαι περιορίζονται εἰς εἰδικὴν κριτικὴν ἀνά-

Αὐτονόητον εἶναι ὅτι ἡ παροῦσα μελέτη δὲν ἀποτελεῖ ἐξιστόρησιν τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Περιοριζόμεθα εἰς πᾶν ὅ,τι ἀναφέρεται εἰς τὰ προδιαγεγραμμένα θέματα, τὰ ὁποῖα ἐξετάζομεν ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ, ἐπεκτεινόμενοι εἰς τина σημεία καὶ πέρα τούτων, ὅσας κρίνομεν τοῦτο ἀπαραίτητον πρὸς πληρεστέραν ἀντιλήσιν ἐξηλεγμένων δεδομένων καὶ συναγωγὴν ἀσφαλεστέρων συμπερασμάτων. Ἀντιθέτως, πολλὰ ἐν ἀμέσῳ σχέσει πρὸς τὰ ἱστορούμενα, ἀναφερόμενα εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου μετὰ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἰδίᾳ εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἑλληνικοῦ αὐτοῦ φρονήματος, ἀπεκλείσθησαν ἢ ἀπλῶς ἐτέθησαν ὑπ' ὄψιν, καθ' ὅσον θὰ ἀποτελέσουν τὸ θέμα ἰδιαίτερας πραγματείας ἡμῶν¹.

Α' - Η ΣΥΛΛΗΨΙΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΥ ΟΝΕΙΡΟΥ

Μετὰ τὴν μάχην τῆς Ἴσσοῦ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε μεγαλειωδῶς καὶ εἰς χρόνον ἀσύλληπτον εἰς ἀνθρώπινον νοῦν φέρει εἰς πέρας τὴν ἀποστολήν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀναλάβει ὡς στρατηγὸς-αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων. Μετὰ τὴν πλήρη διάλυσιν τῆς περσικῆς στρατιᾶς καὶ τὴν κατησχυμμένην ἀναζήτησιν δι' ἀτάκτου φυγῆς σωτηρίας τοῦ Δαρείου πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἀσίας, ὀλόκληρος ἡ Μ. Ἀσία εὐρίσκετο εἰς τὴν ἀπόλυτον διάθεσίν του. Κατὰ τὴν πλέον εὐρεῖαν ἐρμηνείαν, τὴν ὁποίαν θὰ ἠδύνατο νὰ δώσῃ τις εἰς μὴ σαφῶς προδιαγραφέντας ἀλλὰ διαφαινομένους σκοποὺς τῆς πολεμικῆς του ἐπιχειρήσεως, νοητὴ ἦτο καὶ ἡ προέλασις πρὸς τὴν Φοινίκην καὶ τὴν Παλαιστίνην, ἀκόμη καὶ αἱ σκληραὶ θυσίαι, αἱ ὁποῖαι ἀπηιτήθησαν διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Τύρου καὶ τῆς Γάζης.

Αἱ πανελλήνιοι διακηρύξεις τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τὰ ὄνειρα τῶν πανελληνιστῶν ἐλάμβανον οὕτω σάρκα καὶ ὅσπᾳ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν². Αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας, μετὰ ἓνα καὶ ἥμισυν αἰῶνα

λυσιν μιᾶς ἐκ τῶν πηγῶν. Κριτικὴν περιγραφὴν τῶν περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀρχαίων πηγῶν βλ. ἐν τῷ παλαιῷ, ἀλλὰ πάντοτε χρησιμωτάτῳ ἔργῳ τοῦ G. Sainte-Croix, *Examen critique des anciens historiens d'Alexandre le Grand*, 2^a ἐκδ., Paris 1810. Βλ. ἐπίσης τὸ κεφάλαιον « Ἡ ὕλη τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀλεξάνδρου » ἐν J. Droysen, ἔ.δ., σ. 869 κ.ἐ. Λεπτομερὴ βιβλιογραφίαν τῶν ἐπὶ μέρους νεωτέρων ἐργασιῶν περὶ τῶν ἀρχαίων πηγῶν τῆς ἱστορίας τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου βλ. ἐν W. Tarn, ἔ.δ., σ. 590 κ.ἐ. καὶ G. Glotz - R. Cohen, ἔ.δ., σ. 33 κ.ἐ.

1. Αὕτη θὰ δημοσιευθῇ ἐν τῇ Ἔπετ. τῆς Φίλοσ. Σχ. τοῦ Παν. Ἀθ. τοῦ προσεχοῦς ἔτους ὑπὸ τὸν τίτλον « Τὸ ἑλληνικὸν φρόνημα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ». Βλ. ἐπίσης μελέτην μας « Ἡ ἑλληνικὴ νεότης τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου », ἐν περ. « Πλάτων » 1959.

2. Περὶ τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τῶν πανελληνίων αὐτοῦ ἰδεῶν βλ. G. Mathieu, *Les idées politiques d'Isocrate*, Paris 1925. — F. Kessler, *Isokrates und panhellenische Idee*. Paderborn 1910. — F. Koepf, *Isokrates als*

καταδυναστεύσεως, εἶχον ἀπαλλαγῇ τοῦ ζυγοῦ τῶν βαρβάρων. Ἦδη δολόκληρος ἡ Μεσογειακὴ Ἀσία καὶ πέρα ταύτης πρὸς Ἀφρικὴν, ἡ παράλιος χώρα ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου μέχρι τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου, εὐρίσκετο εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Λιμένες, σημαντικὰ κέντρα ἐμπορίου καὶ ἐδάφη πλουσιώτατα, ταῦτα εἰς ἱκανὸν βάθος πρὸς τὸ ἐσωτερικόν, ἡ ἰδέα ἀποικισμού καὶ ἐκμεταλλεύσεως τῶν ὁποίων ἐπὶ αἰῶνας κατέθελε τὴν φαντασίαν, ἀλλ' ἐθεωρεῖτο ἀπὸ ἀπόψεως πραγματοποιήσεως ὡς χίμαιρα, ἥδη εὐρίσκοντο εἰς τὴν ἀπόλυτον διάθεσιν τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Φοίνικες, οἱ Κίλικες, οἱ Λυδοί, οἱ Φρύγες καὶ οἱ ἄλλοι λαοί, οἱ ὅποιοι ἐξεμεταλλεύοντο ἕως τότε τὰ πλουσιώτατα αὐτὰ ἐδάφη καὶ τὰ κέντρα τῶν οἰκονομικῶν συναλλαγῶν, περισφίγγοντες τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ παράλια Δωρίδος - Ἰωνίας - Αἰολίας, δὲν εἶχον πλέον ἢ νὰ παραχωρήσουν τὴν θέσιν των εἰς τοὺς θριαμβευτάς, ὑποκύπτοντες εἰς τὰ νέα των πεπρωμένα. Οἱ περιπλανώμενοι χάριν βιοπορισμοῦ εἰς ξένας χώρας, κατὰ δεκάδας πολλὰς χιλιάδων ὡς μισθοφόροι Ἕλληνες, θὰ ἐγκατέλειπον τὰς ἐξευτελιστικὰς αὐτὰς διὰ τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα ὑπηρεσίας καὶ θὰ ἐγκαθίσταντο μονίμως μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των εἰς τὰ ἐδάφη ἐκεῖνα, διασφαλίζοντες τὴν ἄμυνάν των καὶ συγχρόνως καθιστάμενοι παράγοντες πλήρους ἐξελληνισμού των, οὕτω δὲ θὰ ἔλγῃ το ἀκανθῶδες αὐτὸ ζήτημα, τὸ ὅποιον δικαίως ἐκίνει τὴν ἐθνικὴν ἀγανάκτησιν τοῦ Ἰσοκράτους¹.

Ἔτι πλέον, εἰς τὰ ἐμπορικὰ κέντρα καὶ τὰς γεωργικὰς αὐτὰς ἐκτάσεις ὑπῆρχε δυνατότης νὰ ἐγκατασταθῇ ἅπαν τὸ πλεονάζον τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ καὶ νὰ εὐημερήσῃ, ὥστε νὰ τεθῇ τέρμα εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε δυσπραγίαν, πολλάκις ἐξικνουμένην μέχρι πλήρους πενίας, ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ παύσουν αἱ ἐξ ἀπογνώσεως μεταναστεύσεις ἑλληνικῶν μαζῶν εἰς μακρινὰς καὶ ἀμφιβόλου μέλλοντος χώρας. Τέλος ἡ κατάληψις ὁλοκλήρου τῆς Μεσογειακῆς Ἀσίας ὡδήγει αὐτομάτως εἰς κατάλυσιν τῶν ὑπὸ τῶν Περσῶν ἐγκαθιδρυμένων ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον τυραννίδων, εἰς τὴν ἐξαφάνισιν ἐκ τῆς Ἑλλάδος τῶν πρακτόρων καὶ τῶν ὀργάνων τῶν Περσῶν καὶ εἰς τὴν ἀποσόβησιν πάσης ἐν

Politiker, ἐν Preussische Jahrb. LXX (1892). — A. Rostagni, Isocrate e Filippo, Torino 1913. Ἐν τῷ περὶ Μακεδονικοῦ ἑλληνισμού ἔργῳ ἡμῶν (συμπληρώματα ἐπιτομῆς Ἱστορίας Κ. Παπαρηγοπούλου, 1952 - 1953, σ. σιγ' κ.ἑ.) ἀφιερῶσαμεν εἰδικὸν κεφάλαιον περὶ Ἰσοκράτους καὶ τῶν πανελληνίων ἰδεωδῶν αὐτοῦ.

1. Ἰσοκρ. Φίλ. 120 κ.ἑ.: « πρὸς δὲ τούτοις κτίσαι πόλεις ἐπὶ τούτῳ τῷ τόπῳ καὶ κατοικίσαι τοὺς πλανωμένους δι' ἔνδειαν τῶν καθ' ἡμέραν καὶ λυμαينوμένων οἷς ἂν ἐντύχωσιν. οὗς εἰ μὴ παύσομεν ἀθροίζομένους βίον αὐτοῖς ἱκανὸν πορίσαντες, λήσουσιν ἡμᾶς τοσοῦτοι γενόμενοι τὸ πλῆθος, ὥστε μηδὲν ἦτον αὐτοὺς εἶναι φοβεροὺς τοῖς Ἕλλησιν ἢ τοῖς βαρβάροις ». Ὁ ἀριθμὸς τῶν περιπλανωμένων, ἰδίως πρὸς ἀναζήτησιν τύχης, χάριν βιοπορισμοῦ, ἢ λόγῳ ἐξορίας των ἐκ τῶν πόλεων, Ἑλλήνων ἦτο τόσοσιν μέγας, ὥστε δὲ Ἰσοκράτης (Φίλ. 96) γράφει χαρακτηριστικῶς: « οὕτω γὰρ ἔχει τὰ τῆς Ἑλλάδος, ὥστε ὅσον εἶναι συστήσαι στρατόπεδον μείζον καὶ χρεῖττον ἐκ τῶν πλανωμένων ἢ τῶν πολιτευομένων ».

τῶ μέλλοντι ἀναμείξεως τοῦ Μεγάλου βασιλέως εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Ἀφ' ἧς μάλιστα στιγμῆς ἐγένετο ἡ ὑπὸ τοῦ Δαρείου προσφορὰ εἰς τὸν Ἀλέξανδρον πάντων τῶν ἐδαφῶν μέχρις Εὐφράτου, ἵνα εἰς ἀντάλλαγμα παραδοθῇ ἡ αἰχμάλωτισθεῖσα ἐν Ἰσοῦ οἰκογένειά του¹, ἡ ἐξάπλωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Ἀσίᾳ ἐλάμβανεν ἔκτασιν, υπερβαίνουσαν οἰανδήποτε χιμαίρικην πανελληνιστικὴν σκέψιν.

Ὁ Ἰσοκράτης, μὴ ἀποκλείων καὶ τὴν δυνατότητα συντριβῆς τοῦ Περσικοῦ κράτους, καθόριζε πάντως τὸ ἐλάχιστον τῶν πανελληνιστικῶν ὀνείρων ἐπεκτάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Ἀσίᾳ εἰς γραμμὴν ἀπὸ Σινώπης τοῦ Εὐξείνου μέχρι τοῦ Ταύρου καὶ τῶν Κιλικίων πυλῶν, ἥτοι εἰς τὰ ἐδάφη τῆς καθ' αὐτὸ Μ. Ἀσίας². Ἦδη ὁ Ἑλληνισμὸς ἐξετείνεται πολὺ πέρα τῆς γραμμῆς ταύτης, θέτων ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του οὐ μόνον τὰ ἀνυπολόγιστου στρατηγικῆς καὶ οἰκονομικῆς σημασίας ἐδάφη τῆς Συρίας, τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Παλαιστίνης, ἀλλὰ καὶ τὰ πέρα τῆς γραμμῆς Σινώπης-Ταύρου, πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας, ἀμυθῆτου πλουτοπαραγωγικῆς σημασίας, τῆς Μεσοποταμίας-Ἀσσυρίας καὶ Ἀρμενίας μέχρι τῶν ὄχθων τοῦ Εὐφράτου. Οὕτως, προσετίθεντο ἀπεριόριστοι δυνατότητες μεταναστευτικῶν ἐξορμήσεων πρὸς ἐγκατάστασιν τοῦ πλεονάζοντος πληθυσμοῦ καὶ οἰκονομικῆς ἐκμεταλλεύσεως πρὸς συσώρευσιν ἀγνώστου ἕως τότε διὰ τὴν πτωχὴν Ἑλλάδα πλούτου.

Τὸ σοβαρώτερον πάντων ἦτο ὅτι θὰ ἐξέλειπε πλέον ὀριστικῶς πᾶς μελλοντικὸς κίνδυνος ἐπανεμφανίσεως εἰς τὸν ἑλληνικὸν ὀρίζοντα τοῦ Μεγάλου βασιλέως, τοῦτου ριπτομένου πρὸς τὰ βάθη τῆς Ἀσίας. Ὁ ἐπιφύλαξις νέας καταστρεπτικῆς ἐισβολῆς τῶν Περσῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἕως τὴν φορὰν αὐτὴν ὀριστικῶς ὑποδουλώσεως, ἐπιφύλαξις, ὁ ὁποῖος κατεβαδάνιζε τὴν σκέψιν πολλῶν πατριωτῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, διότι ὁ κίνδυνος τῆς ἐπιδρομῆς ἔθεωρεῖτο ἐπικείμενος, ἤδη διελύτο διὰ παντός. Τὸ ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἰδρυνόμενον ἑλληνικὸν κράτος ἀπὸ τοῦ Ταϊνάρου, τῶν Παιωνικῶν ὁρέων καὶ τῆς ὁροσειρᾶς τοῦ Αἰμου μέχρι τῶν ὄχθων τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Νείλου, πιθανῶς δὲ περιλαμβάνον καὶ τὰς ἕως τότε ἐν ἀκμῇ ἀποικίας τῆς Σικελίας καὶ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, θὰ περιέκλειεν ὁλόκληρον τὴν ἀνατολικὴν Μεσόγειον ὡς ἑλληνικὴν θάλασσαν. Ὁ Ἑλληνισμὸς, κινούμενος εἰς τὸ εὐρύτατον αὐτὸ πλαίσιον, πολιτικῶς, πνευματικῶς καὶ οἰκονομικῶς, θὰ συνέχιζεν ἀνεμπόδιστως τὰς μεγαλουργοὺς αὐτοῦ ἐκφάνσεις εἰς ὀρίζοντας ἀπεριόριστων δυνατοτήτων πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ ἀποστολῆς.

1. Ἀρχ. Ἀνάβ. II, 14, 1-3.

2. Ἰσοκρ. Φύλιπ. 120: «καὶ μάλιστα μὲν πειραθῆς ὅλην τὴν βασιλείαν εἶλιν, εἰ δὲ μή, χώραν ὅτι πλείστην ἀφορίσασθαι καὶ διαλαβεῖν τὴν Ἀσίαν, ὡς λέγουσι τινες, ἀπὸ Κιλικίας μέχρι Σινώπης».

Οὐδείς βεβαίως δύναται νὰ καταγράψῃ γεγονότα, τὰ ὅποια οὐδέποτε ἔλαβον χώραν καὶ νὰ συναγάγῃ ἐκ τούτων ἀσφαλῆ συμπεράσματα. Ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις εἶναι τι τὸ λίαν πολύπλοκον καὶ ἐξαρτᾶται ἐκ πολλῶν παραγόντων ἀσταθμῶν, ἰδίως ὅταν οὗτοι στηρίζονται ἐπὶ ἀνυπάρχων προϋποθέσεων. Ἐν τούτοις, διὰ τῆς λογικῆς συλλήψεως τῶν παραγόντων τούτων καὶ τῆς κατὰ κρίσιν ἐκτιμήσεως καταστάσεων, δύναται νὰ συναχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι, ἂν ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν διεσπείρετο ἀνὰ τὰ πέρατα τοῦ γνωστοῦ τότε κόσμου καὶ διὰ τῆς διασπορᾶς καὶ τῶν πολιτικῶν ἀκρωτηριασμῶν δὲν ἔχανε τὰς ζωτικὰς του δυνάμεις, παρέμενε δὲ συμπαγὴς καὶ ἀδιαίρετος πολιτικῶς καὶ ἐθνικῶς ἐν τῇ ἀνατολικῇ Μεσογείῳ εἰς τὰ προδιαγραφέντα ὅρια, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀντιμετωπίσῃ νικηφόρως καὶ νὰ παρεμποδίσῃ τὴν ρωμαϊκὴν ἐπέκτασιν πρὸς ἀνατολὰς.

Αὕτῃ ὥσως θὰ ἦτο ἡ ἐξέλιξις τῶν γεγονότων, ἂν ἔζη ὁ Φίλιππος ἢ ἂν ὁ Ἀλέξανδρος ἐβάδιζε πιστῶς ἐπὶ τὰ ἔχνη τῆς πολιτικῆς σκέψεως τοῦ Φιλίππου καὶ ἠκολούθει μέχρι τέλους τὸ πανελλήνιον ἐκεῖνο φρόνημα, τὸ ὁποῖον ὠδήγησεν αὐτὸν εἰς τὴν Ἀσίαν ὡς στρατηγὸν - αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλ' ἤδη ἀπὸ τῆς ἐπομένης τοῦ πολεμικοῦ θριάμβου τῆς Ἰσοῦ δύναται νὰ διαγνώσῃ τις τὰς μεταλλαγὰς, αἱ ὁποῖαι ἐκυφοροῦντο ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὰς μεγαλουργοὺς σκέψεις, αἱ ὁποῖαι ἀπεμάχρυνον αὐτὸν ἐν τοῖς ἔργοις ἀπὸ τῶν πανελληνίων ὁνείρων καὶ τοῦ πολεμικοῦ προγράμματος τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου. Ἐνῶ εἰσέτι δὲν κατέχει ἡ τὴν παραδεδεγμένην χώραν, ἀπαντᾷ πρὸς τὸν Δαρεῖον ὡς κύριος ἀπάσης τῆς Ἀσίας καὶ ἀπαιτεῖ τὴν πλήρη ὑποταγὴν τούτου καὶ τῶν κυβερνητικῶν τῶν ἐπαρχιῶν, ὁμιλῶν ὡς ἤδη κυρίαρχος ὁλοκλήρου τοῦ Περσικοῦ κράτους, ἀκόμη καὶ ὡς νόμιμος ἡγεμὼν τῆς Ἀσίας¹.

Οὕτως, ὁ Ἀλέξανδρος, ἐκ νέων σκέψεων ἀγόμενος καὶ νέα σχέδια συλλαμβάνων ἐν τῇ διανοίᾳ του, ἐξορμᾷ ἀπὸ Παλαιστίνης πρὸς Αἴγυπτον. Ἡ ἐξορμῆσις αὕτη ἀπομακρύνει τούτον ἔτι περισσότερο ἀπὸ τῶν πανελληνίων διακηρύξεων καὶ τῆς ἀποστολῆς του ὡς στρατηγοῦ - αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων. Ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων ἡ Αἴγυπτος, ἱκανῶς ἄλλωστε ἀπομεμακρυσμένη τοῦ Αἰγαίου καὶ ἀπὸ τῆς ἐτέρας τῆς Μ. Ἀσίας πλευρᾶς τοῦ Φοινικικοῦ πελάγους, οὐδέποτε παρημποδίσε τὴν ἐθνικὴν, οἰκονομικὴν καὶ πνευματικὴν ἐξέλιξιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τοῦναντίον, ἐδέχθη πάντοτε εὐμενῶς τὴν

1. Ἀρχ. Ἀνάβ. II, 14, 8 : « ὥς οὖν ἐμοῦ τῆς Ἀσίας ἀπάσης κυρίου ὄντος ἦκε πρὸς ἐμέ. Εἰ δὲ φοβῇ μὴ ἐλθὼν πάθῃ τι ἐξ ἐμοῦ ἄχαρι, πέμπε τινὰς τῶν φίλων τὰ πιστὰ ληφομένους. Ἐλθὼν δὲ πρὸς με τὴν μητέρα καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τοὺς παῖδας καὶ εἰ ἄλλο τι ἐθέλεις αἶτει καὶ λάμβανε. Ὅ τι γὰρ ἂν πεῖθῃς ἐμὲ ἔσται σοι. Καὶ τοῦ λοιποῦ ὅταν πέμπῃς παρ' ἐμέ, ὡς πρὸς βασιλεῖα τῆς Ἀσίας πέμπε, μηδὲ ἂ ἐξ ἴσου ἐπίστελλε, ἀλλ' ὡς κυρίῳ ὄντι πάντων τῶν σὼν φράζε εἰ του δέη ».

δραστηριότητα τῶν Ἑλλήνων καὶ κατὰ τὴν χαρὰν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἔδωκε πολλὰ στοιχεῖα ἐκ τοῦ προαιωνίου πολιτισμοῦ τῆς πρὸς διαμόρφωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ Αἰγύπτιοι οὐδέποτε ὑπῆρξαν σπουδαῖοι ναυτικοὶ ἢ παρηνώχλησαν τὰς ἐπεκτατικὰς ἐπιχειρήσεις τῶν Ἑλλήνων ἀνὰ τὴν Μεσόγειον. Προσηλωμένοι εἰς τὰς μακραίωνας παραδόσεις των, ὑφιστάμενοι τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἱερατείου, τὸ ὅποιον κατηύθυνεν οὐ μόνον τὴν θρησκευτικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν των, ἔμενον προσκεκολλημένοι εἰς τὴν πλουσίαν γῆν τοῦ Νείλου, μετὰ τῆς ὁποίας ἦσαν ἀρρηκτῶς συνδεδεμένοι αἱ θρησκευτικαὶ των δοξασαί. Ἐξ ἄλλου, οἱ Αἰγύπτιοι, ἥδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 342, εἶχον ἀπολέσει ὀριστικῶς τὴν ἐθνικὴν των ἀνεξαρτησίαν, τελοῦντες ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν, ὁ ὁποῖος συμπεριεφέρετο ὡς δεσπότης καὶ τύραννος, καθυβρίζων τοὺς θεοὺς των, ἐμπαίζων ἢ καταδιώκων τὰς θρησκευτικὰς των δοξασίας καὶ ἐνδιαφερόμενος μόνον διὰ τὴν φορολογικὴν των ἀπομύζησιν.

Καὶ ἂν ἀκόμη ὁ Ἀλέξανδρος δὲν εἰσέβαλλεν εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἡ μισητὴ περσικὴ κυριαρχία δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διατηρηθῇ, διότι αἱ ὀλίγαι ἐκεῖ παραμένουσαι περσικαὶ δυνάμεις εἶχον ἐντελῶς ἀπομονωθῇ, οὐδεμία δὲ ὑπῆρχε δυνατότης ἐπικοινωνίας των μετὰ τοῦ Μεγάλου βασιλέως, ἔστω καὶ ἂν οὗτος, ἀποδεχομένου τοῦ Ἀλεξάνδρου τὰς προτάσεις εἰρηνεύσεως, διετήρει τὰς πέρα τοῦ Εὐφράτου χώρας. Ὁ Πέρσης σατράπης τῆς Αἰγύπτου Μαζάκης, ἀπολέσας μετὰ τὴν μάχην τῆς Ἰσσοῦ πᾶσαν ἐπαφὴν μετὰ τοῦ Δαρείου καὶ ἀντιμετωπίζων τὸ μῖσος τῶν ἰθαγενῶν, διὰ τοὺς ὁποίους ἐσυμβόλιζε τὴν ξένην δεσποτείαν, ἀπέβλεπεν ὡς πρὸς σάνιδα σωτηρίας εἰς τὴν παράδοσιν τῶν πόλεων καὶ τῶν φρουρίων τῆς Αἰγύπτου εἰς τὸν Ἀλέξανδρον.

Ἄλλ' ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἐγένετο ἀπλῶς ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων δεκτὸς ὡς ἐλευθερωτῆς. Ἐχαιρετίσθη ὡς ἐθνικὸς ἡγεμὼν τῆς Αἰγύπτου, ὡς νέος Φαραώ. Οἱ Αἰγύπτιοι, προσκεκολλημένοι εἰς τὰς προαιωνίους παραδόσεις των, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐννοήσουν ἄλλως τὴν ἐλευθερίαν των ἢ ἐν ταυτισμῷ πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν θεῶν πηγαζούσης ἐξουσίας τῶν Φαραῶ. Ἐθνικὴ δύναστος εἶχε παύσει νὰ ὑφίσταται. Οὕτως, ὁ ἐλευθερωτῆς τῆς Αἰγύπτου ἦτο καὶ ὁ ἐκλεκτὸς τῶν θεῶν, ἵνα ἀσκήσῃ ἐπὶ τοῦ Αἰγυπτικοῦ λαοῦ τὴν προαιώνιον ἐξουσίαν θεῖω δικαίῳ.

Οἱ ἱερεῖς τῆς Αἰγύπτου ἔσπευσαν νὰ νομιμοποιήσουν τὴν ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου ἐξουσίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, παρέχοντες εἰς αὐτὸν τὸ θεῖον χρῆσμα. Ὅτε ὁ Ἀλέξανδρος ἐπεσκέφθη τὴν ἱερὰν πόλιν τῆς Μέμφιδος, οἱ ἱερεῖς ἐχαιρέτισαν αὐτὸν οὐχὶ ἀπλῶς ὡς ἐλευθερωτὴν, ἀλλ' ὡς ἐθνικὸν ἡγεμόνα τῆς χώρας. Διασωθέντα ἱερογλυφικὰ πείθουν ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλεξάνδρου τότε κατεγράφη ὑπὸ τῶν ἱερέων τῆς Μέμφιδος εἰς τὸν κατάλογον τῶν Φαραῶ. Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος, οὐ μόνον δὲν ἠρνήθη τὰς τιμὰς, ἀλλ' ἐπεσφράγισε ταύτας, συμπεριφερθεὶς ὡς γνήσιος ἡγεμὼν Φαραῶ καὶ ἐπομένως υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Προσελ-

θὼν εἰς τὸ τέμενος τοῦ Πτάχ, τὸ ἱερώτερον τῆς Αἰγυπτιακῆς θρησκείας, ἐθυσίασεν ὡς Φαραῶ, ἀπήγγειλε τὰς ὑπὸ τοῦ Μεγάλου ἱερέως ὑπαγορευόμενας προσευχὰς πρὸς τὸν πατέρα του Θεὸν καὶ ἐθυσίασεν εἰς τὸν ἱερὸν Ἀπιν, τὸν λατρευόμενον κατ' ἐξοχὴν θεὸν τῆς Αἰγύπτου ἐν Μέμφιδι ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ ἱεροῦ ταύρου¹. Ἐνεφανίσθη εἰς τὸν λαὸν καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Φαραῶ, φέρων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὸ πατροπαράδοτον διάδημά των. Ἐπέδειξεν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν τεμενῶν τῶν θεοποιηθέντων Φαραῶ, τὰ ὅποια εἶχον καταστρέψει οἱ Πέρσαι, ὥς νὰ ἦσαν οἱ πραγματικοὶ Θεοὶ-πρόγονοι εἰς τὴν βασιλείαν τῆς Αἰγύπτου. Διέταξε νὰ ἀνοικοδομηθῇ τὸ τέμενος τοῦ Φαραῶ Θουτμές Γ' εἰς Καρνὰκ καὶ τὸ τοῦ Φαραῶ Ἀμενόφιδος Γ' εἰς Λούξορ.

Οὕτως, ὁ Ἀλέξανδρος προέβαλλε καθ' ὅλα ὡς γνήσιος Φαραῶ, ὡς νόμιμος ἡγεμὼν τῶν Αἰγυπτίων, παρὰ τῶν ὁποίων ἡδύνατο νὰ ἀπαιτήσῃ ὑποταγὴν καὶ πίστιν. Κατακτητὴς τῆς Αἰγύπτου καὶ ξένος δεσπότης, ὁ Καμβύσης εἶχε προβῇ εἰς ἀνιέρους πράξεις ἐν Μέμφιδι, φρονεύσας τὸν ἱερὸν ταύρον, περιυβρίσας τοὺς Θεοὺς καὶ συλῆσας τὰ ἱερά, τὴν αὐτὴν δὲ βανδαλίζουσαν καὶ ὕβριστικὴν διὰ τὰ συναισθήματα τῶν Αἰγυπτίων διαγωγὴν εἶχεν ἐπιδείξει καὶ ὁ Ὄχος. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης εἰς τὰ ὅμματα τῶν Αἰγυπτίων δὲν ἦτο ὁ κατακτητὴς, δὲν ἦτο κἄν ὁ ἐλευθερωτής. Ἦτο ὁ γνήσιος καὶ νόμιμος Φαραῶ, ὁ ἐνσαρκωτὴς τῆς Αἰγυπτιακῆς θεότητος.

Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ Ἀλέξανδρος ἀνεκηρύσσεται ἔθνικὸς ἡγεμὼν τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐλάμβανε τὸ χρῶμα νέου Φαραῶ, περιέπιπτεν εἰς πλήρη ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἐντολάς, τὰς ὁποίας ἔλαβε παρὰ τοῦ πανελληνίου συνεδρίου τῆς Κορίνθου καὶ πρὸς τὴν ιδιότητά του ὡς στρατηγοῦ-αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων. Πολλοὶ ἱστορικοὶ τοποθετοῦν τὴν μεταβολὴν ταύτην τοῦ Ἀλεξάνδρου μετὰ τὴν μάχην τῶν Γανγαμήλων, ἄλλοι μετὰ τὴν ὀριστικὴν συντριβὴν τοῦ Δαρείου, τινὲς δὲ προχωροῦν εἰς τὴν ἐκφώνησιν τοῦ ἐν Ὠπιδι λόγου (δηλαδὴ μετὰ τὴν ἐκστρατείαν τῶν Ἰνδιῶν καὶ ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου), ὅτε ὑπεχρέωσε τοὺς παλαιμάχους Μακεδόνας Ἕλληνας νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰς ἐστίας των, αὐτὸς δὲ ἐπεδόθη εἰς τὴν ἰδρυσιν μεικτῆς ἑλληνοπερσικῆς ἀριστοκρατίας καὶ μεικτοῦ ἑλληνοπερσικοῦ στρατοῦ πρὸς στήριξιν τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ ἐν Ἀσίᾳ². Ἀλλὰ ταῦτα εἶναι μοιραῖα ἐκδηλώσεις, ἐν πολλοῖς φυσικαὶ συνέπειαι καταστάσεως, ἡ ὁποία ἀπὸ πολλοῦ, καὶ κυρίως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς κατακτήσεως τῆς Αἰγύπτου, διεμορφούτο.

Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, εὐθύς ὡς κατήλθε διὰ τοῦ Κανωβικοῦ βραχίονος τοῦ Νείλου ἀπὸ τῆς Μέμφιδος πρὸς τὴν Μαρεώτιδα λίμνην, συνέλαβε καὶ ἐπραγματοποίησε μετ' ἐκπληκτικῆς ταχύτητος, ἐκλέξας μετ' ἀπαρ-

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. III, 1, 4.

2. Βλ. κατωτ.

μίλλου διορατικότητος τὴν κατάλληλον θέσιν, τὸ μεγαλουργὸν σχέδιον τῆς κτίσεως τῆς Ἀλεξανδρείας, ἡ ὁποία ἀπέβη τὸ μεγαλειωδέστερον κέντρον ἑλληνικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ κατὰ τὴν μετέπειτα περίοδον, ἀληθῆς φωτοβόλος φάρος τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος δι' ὁλόκληρον τὴν οἰκουμένην. Πλὴν, δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν τὸ ἑλληνικὸν φρόνημα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τὴν προσήλωσιν αὐτοῦ εἰς τὰ πνευματικὰ ἰδεώδη τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὰ νέα σχέδιά του κυριαρχίας ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀσίας, τὰ ὁποῖα ἐπήγασαν ἐπὶ τόπου ἀπὸ τῶν πολεμικῶν του θριάμβων καὶ τῶν νέων, ἐπιβαλλομένων ἐκ νέων πραγματικοτήτων, προσανατολισμῶν σκέψεως καὶ ἐνεργειῶν.

Μολονότι δὲν ἐκδηλοῖ εἰσέτι τοῦτο σαφῶς, εἶναι πάντως γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἀνακηρύσσεται ἐθνικὸς ἡγεμὼν τῶν Αἰγυπτίων καὶ ἐν συνεχείᾳ τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας, παύει νὰ εἶναι ὁ ἐντολοδόχος τοῦ πανελληνίου συνεδρίου τῆς Κορίνθου καὶ ὁ «στρατηγὸς-αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων διὰ τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον». Δὲν ἀπαρνεῖται ὅμως τοὺς Θεοὺς τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἐγκαταλείπει τὰ ἑλληνικὰ ἰδεώδη, δὲν παύει νὰ περιστοιχίζεται ὑπὸ Ἑλλήνων καί, ἐμπεποτισμένος ἐκ τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων, νὰ ἐκδηλώνῃ τὸν πνευματικὸν καὶ ψυχικὸν του κόσμον ὡς παλαιὰς μαθητῆς τοῦ Ἀριστοτέλους. Τοῦναντίον, μένει πάντοτε ὁ Ἀργεῆδης βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων, ὁ ἀπὸ πατρὸς γόνος τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἀπὸ μητρὸς τοῦ Ἀχιλλέως, τῶν ὁποίων τὰ κατορθώματα θαυμάζει καθ' ὅλον τὸν βίον του καὶ προσπαθεῖ νὰ μιμηθῇ. Δὲν παύει νὰ θυσιάζῃ εἰς τοὺς θεοὺς τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὴν βούλῃσιν τῶν ὁποίων διὰ τῶν περιστοιχοῦντων αὐτὸν Ἑλλήνων μάντεων συνδέει τὰ πεπρωμένα του, νὰ τελῇ γυμνικοὺς καὶ καλλιτεχνικοὺς ἀγῶνας κατὰ τὰς ἑλληνικὰς συνηθείας, νὰ κολαεύῃ καὶ νὰ περιποιῇται τοὺς Ἑλληνας τῆς Ἑλλάδος, νὰ περιστοιχίζεται ὑπὸ Ἑλλήνων σοφῶν, μετὰ τῶν ὁποίων ἀπαγγέλλει ὁμηρικοὺς στίχους καὶ συζητεῖ ἑλληνικὰ φιλολογικὰ θέματα.

Οὕτως, καὶ ἡ κτίσις τῆς Ἀλεξανδρείας εἶναι μὲν μεγαλουργημα, ἀποτελέσαν σημαντικὴν συμβολὴν εἰς τὴν περαιτέρω οἰκονομικὴν ἀκμὴν καὶ πνευματικὴν λάμψιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀλλ' ἐξέρχεται τοῦ κύκλου τοῦ σκοποῦ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς Ἀσίαν καὶ τοῦ πνεύματος τῶν ἀποφάσεων τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου. Ὁ Ἀλέξανδρος θὰ ἠδύνατο νὰ κτίσῃ ἄλλην ἑλληνικὴν πόλιν εἰς τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας, εἰς τὴν ὁποίαν νὰ ἑξασφαλίσῃ τὴν εὐημερίαν καὶ τὴν ἑλληνικὴν δραστηριότητα, ἀκόμη καὶ τὴν πνευματικὴν λάμψιν. Ἰδιαιτέρως, θὰ ἠδύνατο νὰ κτίσῃ τὴν Ἀλεξανδρείαν ἐπὶ τῶν ἑρεπίων τῆς ὑπ' αὐτοῦ καταστραφείσης Τύρου, ἡ ὁποία καὶ εἰς ἐπὶκαιρον γεωγραφικῶς θέσιν ἦτο πρὸς οἰκονομικὴν ἀκμὴν, καὶ μεγάλῃν παράδοσιν εἶχε διεξαγωγῆς ἐμπορίου. Ἐπὶ πλέον, ἡ κτίσις ἑλληνικῆς πόλεως, μίας Ἀλεξανδρείας, ἐπὶ τῶν ἑρεπίων τῆς Τύρου, ἴσως συνετέλει εἰς ἐξελληνισμόν τῶν

πληθυσμῶν τῶν περιοχῶν ἐκείνων τῆς Συρίας-Φοινίκης, αἱ ὁποῖαι εὐρίσκοντο ἐν ἀμέσῳ ἐπαφῇ μετὰ τοῦ 'Ελληνισμοῦ τῆς Μ. 'Ασίας.

'Αλλ' ὁ 'Αλέξανδρος συνέλαβεν ἄλλως ἐν τῇ διανοίᾳ του τὴν κτίσιν τῆς 'Αλεξανδρείας ἐν Αἰγύπτῳ. 'Επιλέξας τὴν ἀπαράμιλλον ἐκείνην τοποθεσίαν πρὸς συγκέντρωσιν πληθυσμοῦ, οἰκονομικὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν ἀνεξαντλήτων πόρων τῆς χώρας, στρατηγικὴν ἀσφάλειαν καὶ οἰκονομικὴν ἀκμὴν, ἀπέβλεψε κυρίως διὰ τῆς δημιουργίας μεγάλου κέντρου ἑλληνικῆς ζωῆς νὰ ἐξασφαλίσῃ μόνιμον ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου κυριαρχίαν. Οὕτως, ὁ 'Αλέξανδρος ἔπαυσε νὰ εἶναι ὁ ἐντολοδόχος τῆς πανελληνίου ιδέας, ὡς αὕτη διεκηρύχθη ὑπὸ τοῦ 'Ισοκράτους καὶ ἐτέθη ἐν ἐφαρμογῇ διὰ τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας καὶ τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου, ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ πανελλήνιος ιδέα ἐτίθετο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἐξασφαλίσεως τῆς κυριαρχίας τοῦ 'Αλεξάνδρου ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπὶ τῶν κόσμων τῆς 'Ασίας.

Β' - ΥΙΟΣ ΤΟΥ ΔΙΟΣ - ΑΜΜΩΝΟΣ

'Η νέα ιδιότης τοῦ 'Αλεξάνδρου, ὡς νομίμου ἡγεμόνος τῆς Αἰγύπτου, ἐφαίνετο προσκρούουσα εἰς ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια. Κατὰ τὰς δοξασίας τῶν Αἰγυπτίων, ὁ Φαραὼ δὲν ἦτο κοινὸς θνητός, ἀλλὰ Θεός, ἢ τοῦλάχιστον ἡμίθεος. Δὲν ἦτο τέκνον τοῦ πατρὸς του, ἀλλὰ μυστικοῦ συνευναμοῦ τῆς μητρὸς του μετὰ τοῦ Θεοῦ. 'Αληθὲς εἶναι ὅτι ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια τῆς Μακεδονίας ἐκαυχᾶτο ὡς καταγομένη ἀπὸ τοῦ 'Ηρακλέους. Κατὰ τὰς παναρχαίας ἑλληνικὰς παραδόσεις, τὰς ὁποίας ἀναγράφει ὁ 'Ηρόδοτος, 'Ηρακλείδης, υἱὸς τοῦ βασιλέως Τημένου τοῦ 'Αργεῶν, εἶχε μεταναστεύσει εἰς Μακεδονίαν, ἔνθα, κατόπιν πολλῶν περιπετειῶν, ἔδρυσεν τὸ Μακεδονικὸν κράτος μὲ πρωτεύουσαν τὰς Αἰγὰς καὶ ἐγένετο ἀρχηγέτης τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας¹. 'Αλλὰ καὶ ἀπὸ μητρὸς ὁ 'Αλέξανδρος προέβαλλε τὴν ἀπὸ τοῦ 'Αχιλλέως καταγωγὴν του, δεδομένου ὅτι ὁ βασιλικὸς οἶκος τῶν Μολοσσῶν τῆς 'Ηπείρου ἐφέρετο ὡς ἰδρυθεὶς ὑπὸ τοῦ Νεοπολέμου, υἱοῦ τοῦ 'Αχιλλέως².

Οὕτως, ἀπὸ πατρὸς καὶ μητρὸς ὁ 'Αλέξανδρος προέβαλλεν ὡς ἀπόγονος τοῦ Διός. 'Αλλ' ἔκτος τοῦ ὅτι οἱ 'Ελληνες «διογενεῖς» ἐθεωροῦντο ἐν 'Ελλάδι, ἂν καὶ ὑπερήφανοι διὰ τὸ γένος των, ὡς κοινοὶ θνητοί, ὁ Φαραὼ ὤφειλε νὰ εἶναι ἄμεσος υἱὸς τοῦ ἐθνικοῦ θεοῦ τῆς Αἰγύπτου. 'Ιδιαιτέραν δὲ θέσιν εἰς τοῦτο, διακηρυχθεὶς πολλάκις ὑπὸ Φαραὼ ὡς πατὴρ των, εἶχεν ὁ

1. 'Ηροδ. VIII, 137 - 139. Βλ. ἐν ἐκτάσει τὰ τῆς καταγωγῆς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῆς Μακεδονίας καὶ τοὺς σχετικούς θρύλους ἐν ἡμετέρᾳ μελέτῃ < 'Αργεάδαι-Τημενίδαι > ἐν < 'Επετ. Φίλος. Σχ. Παν. 'Αθ. > 1957 - 1958.

2. Πλουτ. 'Αλεξ. II, 1.

Θεὸς Ἀμμων, ἐκ τῶν σημαντικωτέρων θεῶν τῆς Αἰγύπτου, θεὸς τῆς ἀναπαγωγῆς καὶ εὐφορίας, ταυτιζόμενος πρὸς τὸν Ρᾶ, θεὸς τοῦ ἡλίου καὶ συνήθως προβαλλόμενος ὡς Ἀμμοῦν - Ρᾶ, ὁπότε ἐλάμβανε τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑψίστου θεοῦ, τοῦ πατρὸς τῶν θεῶν τῆς Αἰγύπτου ἐν εἶδει Ὀλυμπίου Διὸς τῶν Ἑλλήνων¹.

Τὸ σοβαρώτερον πάντων ἦτο ὅτι ὁ θεὸς Ἀμμων τῶν Αἰγυπτίων πᾶν ἄλλο ἢ ἄγνωστος ἦτο ἐν Ἑλλάδι. Τοῦναντίον, ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ὁ Ἀμμων ἐταυτίζετο πρὸς τὸν Δία, τὸ δὲ ἐν τῇ λιβυκῇ δάσει Σιβᾶχ μαντεῖον ἦτο λίαν γνωστὸν ἀνὰ τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον καὶ ἐτύγχανε σεβασμοῦ Ἰσοῦ πρὸς ἐκεῖνον τῶν περιφημοτέρων μαντείων τῆς Ἑλλάδος. Ἦδη κατὰ τὸν 6ον π.Χ. αἰῶνα ἡ φήμη τοῦ ἐν Λιβύῃ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος ἦτο μεγάλη καὶ πολλάκις συνηγωνίζετο τὴν τῶν ἐλληνικῶν ἱερῶν. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, ὁ βασιλεὺς τῆς Λυδίας Κροῖσος, ἀντιμετωπίζων τὸν κίνδυνον τῆς ἐπεκτεινομένης περσικῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Κύρου, ἐξήτησε δι' ἀπεσταλμένων χρησμούς παρ' ὧν τῶν ὀνομαστῶν μαντείων τῆς Ἑλλάδος, συγχρόνως δὲ παρὰ τοῦ ἐν Λιβύῃ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος². Ὁ συσχετισμὸς οὗτος τοῦ μαντείου τῆς Λιβύης μετὰ τῶν διασημοτέρων μαντείων τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ συρροὴ προσκυνητῶν ἢ ἡ αἵτησις χρησμῶν παρ' ἐπιφανῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων διαπιστοῦται ἔκτοτε καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα.

Οὐ μόνον ἡ Ἑλληνικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ Αἰγυπτιακὴ μυθολογία ἐταύτιζον τὸν Δία πρὸς τὸν Ἀμμωνα καὶ ἑπλαττον μύθους πρὸς συσχετισμὸν τῶν δύο παναρχαίων μαντείων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐλατρεύοντο ὁ Ζεὺς καὶ ὁ Ἀμμων, παρείχοντο δὲ χρησμοὶ ἐξ ὀνόματος τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Ἀμμωνος, τῶν μαντείων τῆς Δωδώνης καὶ τῆς Λιβύης. Ὁ Ἡρόδοτος, ἐπισκεφθεὶς τὰς Θήβας τῆς Αἰγύπτου, περισυνέλεξε σχετικὸν θρύλλον ἀπὸ τοῦ στόματος τῶν ἱερέων τοῦ «Θηβαίου Διός», δηλαδὴ τοῦ Ἀμμωνος. Κατὰ τὸν θρύλλον τοῦτον, προφανῶς ἀποβλέποντα νὰ συνδέσῃ μετὰ τῆς ἱερᾶς ταύτης πόλεως τῶν Αἰγυπτίων τὰ δύο περιφημότερα μαντεῖα τοῦ τότε κόσμου, τῆς Δωδώνης καὶ τῆς Λιβύης, δύο ἱέρειαι τοῦ θεοῦ ἀπῆχθησαν ἐκ τῶν Θηβῶν ὑπὸ τῶν Φοινίκων. Ἡ μία τούτων ἐπωλήθη εἰς Λιβύην καὶ ἡ ἄλλη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Αἱ δύο αὗται γυναῖκες, ἄλλοτε ἱέρειαι τοῦ Θηβαίου Διὸς - Ἀμμωνος, ἴδρυσαν τὰ δύο ἀρχαιότερα μαντεῖα (τῆς Δωδώνης ἐν Ἑλλάδι καὶ τῆς δάσεως Σιβᾶχ ἐν Λιβύῃ)³.

1. Περὶ Ἀμμωνος καὶ τοῦ ἐν Λιβύῃ μαντείου βλ. ἄρθρον τοῦ E. d. Meyer ἐν W. Roscher, *Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie*, B. I, στ. 283 (λ. Ammon).

2. Ἡροδ. I, 46: «ταῦτα μὲν νυν τὰ Ἑλληνικὰ μαντήια ἐς τὰ ἀπέμπεμψε μαντεύσομενος Κροῖσος» Λιβύης δὲ παρὰ Ἀμμωνα ἀπέστειλε ἄλλους χρησομένους». Καὶ ὁ Ἀννίβας πρὸ τῆς ἐκστρατείας τῆς Ἰταλίας ἔλαβε χρησμὸν παρὰ τοῦ Ἀμμωνος (Πaus. VIII (Ἀρκ.), 11, 11).

3. Ἡροδ. II, 54: «χρηστηρίων δὲ πέρι τοῦ τε ἐν Ἑλλάδι καὶ τοῦ ἐν Λιβύῃ

Ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἠρκέσθη εἰς τὰς πληροφορίας ταύτας, τὰς ὁποίας ἔλαβε παρὰ τῶν ἱερέων τῶν αἰγυπτιακῶν Θεῶν. Μετέβη εἰς τὴν Δωδώνην, ἔνθα ἀνεξήτησε νὰ καταγράψῃ παρεμφερεῖς παραδόσεις. Πρόθυμοι αἱ ἱέρειαι τοῦ Δωδωναίου Διὸς, ἐπεβεβαίωσαν τὴν ἀπὸ τῶν αἰγυπτιακῶν Θεῶν προέλευσιν τοῦ μαντείου τῶν καὶ τὸν σύνδεσμον μετὰ τοῦ μαντείου τῆς Λιβύης. Ἀλλ' ὁ θρύλος, τὸν ὁποῖον ἀφηγήθησαν εἰς τὸν Ἡρόδοτον, ἦτο πῶς διάφορος. Οὐχὶ δύο ἱέρειαι ἀρπαγεῖσαι ὑπὸ τῶν Φοινίκων, ἀλλὰ δύο μέλανεσ περιστεραὶ ἐπέταξαν ἀπὸ τῶν Θεῶν τῆς Αἰγύπτου, ἡ μία πρὸς τὴν Λιβύην καὶ ἡ ἄλλη πρὸς τὴν Δωδώνην. Ἡ τελευταία αὕτη, καθίσασα ἐπὶ δρυὸς¹, ἔλαβεν ἀνθρωπίνην φωνὴν καὶ ἀνεκοίνωσε τὴν θέλησιν τοῦ Διὸς νὰ ἰδρυθῇ ἐκεῖ τὸ μαντεῖόν του. Τοῦτ' αὐτὸ ἐγένετο καὶ ὑπὸ τῆς ἐτέρας περιστερᾶς, ἡ ὁποία ἐπέταξεν εἰς Λιβύην, δώσασα τὴν ἐντολὴν νὰ ἰδρυθῇ ἐκεῖ τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος, ὅπερ ἐπίσης ἦτο μαντεῖον τοῦ Διὸς².

Μεῖνας οὐχὶ ἀπολύτως ἱκανοποιημένος ἐκ τῶν διαφορῶν μεταξὺ Αἰγυπτιακῆς καὶ Ἑλληνικῆς παραδόσεως, ὁ καλὸς Ἡρόδοτος ἐπιχειρεῖ ἐν συνεχείᾳ νὰ συμβιβάσῃ τὰς διαφορὰς ταύτας δι' ἰδίας ἐρμηνείας. Ἐπρόκειτο πρᾶγματι περὶ δύο γυναικῶν, ἱερειῶν τοῦ Θεβαίου Διὸς, αἱ ὁποῖαι ἠρπάγησαν ὑπὸ Φοινίκων καὶ ἐπωλήθησαν εἰς τὴν Δωδώνην τῆς Ἡπείρου καὶ εἰς τὴν Λιβύην. Ἐκείνη, ἡ ὁποία ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Δωδώνην, ἀγνοοῦσα ἐν ἀρχῇ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, περιορίσθη νὰ ἰδρύσῃ ἱερὸν τοῦ Διὸς ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς δρυὸς. Ὅτε ἐξέμαθε τὴν Ἑλληνικὴν καὶ ἐπομένως ἠδύνατο νὰ ἀπαγγέλλῃ χρησμούς, ἔδρυσε καὶ τὸ μαντεῖον. Ἀλλ', ἐπειδὴ ἐν ἀρχῇ ἐξέβαλεν ἀκατανοήτους λέξεις εἰς τὴν βαρβαρικὴν τῆς γλῶσσαν, αἱ ὁποῖαι εἰς τοὺς Δωδωναίους ἐφαίνοντο ὡς κρωγμοὶ πτηνῶν, ὠνομάσθη ὑπὸ τούτων περιστερὰ, μολοντοὶ ἐπρόκειτο περὶ γυναικός. Ἀλλωστε, ὅταν ὁμιλοῦν περὶ μελαίνης περιστερᾶς, ἀφίνουν νὰ νοηθῇ ὅτι ἡ γυνὴ αὕτη (μέλαινα ἢ μελαψή) ἦτο Αἰγυπτία!³

τόνδε Αἰγύπτιοι λόγον λέγουσι. Ἐφασαν οἱ ἱερεῖς τοῦ Θεβαίου Διὸς δύο γυναῖκας ἱρὰς ἐκ Θεβῶν ἐξαχθῆναι ὑπὸ Φοινίκων, καὶ τὴν μὲν αὐτέων πυθέσθαι ἐς Λιβύην πηθεῖσαν, τὴν δὲ ἐς τοὺς Ἕλληνας (ἐνν. ἐν Δωδώνῃ). ταύτας δὲ τὰς γυναῖκας εἶναι τὰς ἰδρυσάμενας τὰ μαντήια πρῶτας ἐν τοῖσι εἰρημένοιαι ἔθνεσι ».

1. Ὡς γνωστόν, αἱ ἱέρειαι τοῦ μαντείου τῆς Δωδώνης ἐμάντευον τὰς θελήσεις τοῦ Διὸς καὶ ἐδίδον χρησμούς βάσει τοῦ βόμβου τῶν φύλλων τῆς ἱερᾶς δρυὸς.

2. Ἡροδ. II, 55: « τάδε δὲ Δωδωναίων φασὶ αἱ προμάντιες. Δύο πελειάδας μελαίνας ἐκ Θεβῶν τῶν Αἰγυπτίων ἀναπταμένας τὴν μὲν αὐτέων ἐς Λιβύην, τὴν δὲ παρὰ σφῆας ἀπικέσθαι » ἰζομένην δέ μιν ἐπὶ φηγὸν αὐδάσασθαι φωνῇ ἀνθρωπινήῃ ὡς χρεὸν εἶη μαντήιον αὐτόθι Διὸς γενέσθαι, καὶ αὐτοὺς ὑπολαβεῖν θεῖον εἶναι τὸ ἐπαγγελλόμενον αὐτοῖσι καὶ σφῆα ἐκ τούτου ποιῆσαι. Τὴν δὲ ἐς τοὺς Λίβυας οἰχομένην πελειάδα λέγουσι Ἀμμωνος χρηστήριον κελεῦσαι τοὺς Λίβυας ποιεῖν » ἔστι δὲ καὶ τοῦτο Διὸς ».

3. Ἡροδ. II, 56-57: « Ἐγὼ δ' ἔχω περὶ αὐτῶν γνώμην τήνδε. Εἰ ἀληθῶς οἱ Φοινίκες ἐξήγαγον τὰς ἱρὰς γυναῖκας καὶ τὴν μὲν αὐτέων ἐς Λιβύην, τὴν δὲ ἐς

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀπομένει ὡς βέβαιον ἐκ τῶν ἀφηγημάτων τούτων τοῦ Ἡροδότου εἶναι ὅτι, ἤδη, ἓνα καὶ πλέον αἰῶνα πρὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, τόσον ἐν Αἰγύπτῳ ὅσον καὶ ἐν Ἑλλάδι ἐταύτιζον τὴν λατρείαν τοῦ Διὸς πρὸς τὴν τοῦ Ἀμμωνος, ὅτι ὠμίλουν ἤδη περὶ Διὸς Ἀμμωνος καὶ ὅτι τὸ Ἀμμώνιον μαντεῖον τῆς Λιβύης δὲν ἦτο ἀπλῶς γνωστὸν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἰδιαιτέρως ἐν Δωδώνῃ, ἀλλὰ διὰ παναρχαίων παραδόσεων, μεταβιβαζομένων ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν διὰ τοῦ στόματος τῶν ἱερέων καὶ ἱερεϊῶν, διεκηρύσσεται ὡς ἔχον τὴν αὐτὴν γένεσιν ἀπὸ θελήσεως τοῦ Διὸς καὶ ὑπηρετοῦν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ πατρὸς τῶν Ὀλυμπίων. Δὲν πρέπει δὲ νὰ λησμονῇται ὅτι ἡ Δωδώνη εὗρίσκετο εἰς τὸ βασιλείον τῶν Μολοσσῶν, ἔνθα ἔζησε καὶ ἡ βασιλόπαις τῆς Ἡπείρου, ἀλλὰ βραδύτερον δυσηρεστημένη σύζυγος τοῦ Φιλίππου βασίλισσα τῆς Μακεδονίας, ἡ μυστικοπαθὴς καὶ μετὰ φανατισμοῦ ἐπιδιδομένη εἰς ἐκδηλώσεις λατρείας καὶ μαγείας μήτηρ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὀλυμπίας. Καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος, ὅτε εἶχεν ἔλθει εἰς ῥῆξιν μετὰ τοῦ πατρὸς του Φιλίππου, ἔζησεν ἐν Ἡπείρῳ πλησίον τῆς οἰκογενείας τῆς μητρὸς του, πρέπει δὲ νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπεσκέπτετο τὸ μαντεῖον τῆς Δωδώνης, ἔνθα οὐ μόνον παρὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῶν ἱερέων τοῦ μαντείου θὰ εἶχεν ἀκούσει περὶ τῶν παραδόσεων, αἱ ὅποιαι ἐταύτιζον τὸν Ἀμμωνα μετὰ τοῦ Διὸς καὶ συνέδεον τὸ Ἀμμώνιον μαντεῖον τῆς Λιβύης μετ' ἐκείνου τῆς ἡπειρωτικῆς Δωδώνης.

Ἄλλ' ἡ λατρεία τοῦ Ἀμμωνος ἐν Ἑλλάδι διὰ ταυτισμοῦ πρὸς τὸν Δία, δὲν περιωρίζετο εἰς τὸ πανάρχαιον ἱερὸν τῆς Δωδώνης, θεωρούμενον ἀδελφὸν ἐκεῖνον τῆς Λιβύης. Πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἱστορικῶς ἀναμφισβήτητον ὅτι, πολὺ πρὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ λατρεία τοῦ Ἀμμωνος τοῦ ἰκανῶς διαδεδομένη μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, ὑπῆρχον δὲ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα πλεῖστα τεμένη τοῦ διὰ ταυτισμοῦ πρὸς τὸν πατέρα τῶν Ὀλυμπίων πολιτογραφηθέντος ὡς Ἑλλήνος Αἰγυπτίου Θεοῦ. Τὰ τεμένη ταῦτα μνημονεύονται ὑπὸ λίαν μεταγενεστέρων συγγραφέων, ἰδίᾳ τοῦ Πausanίου. Ὡς ἐκ τούτου, ἐνίοτε ἐγείρονται ἀμφιβο-

τὴν Ἑλλάδα ἀπέδοντο, δοκεῖ μοι ἡ γυνὴ αὕτη τῆς νῦν Ἑλλάδος, πρότερον δὲ Πελασγίης καλεομένης τῆς αὐτῆς ταύτης, πρηθῆναι ἐς Θεσπρωτοὺς· ἔπειτα δουλεύουσα αὐτόθι ἰδρῦσασθαι ὑπὸ φηγῷ πεφυκυῖη ἱερὸν Διός, ὥσπερ ἦν οἶκός ἀμφιπολεύουσιν ἐν Θήβῃσι ἱερὸν Διός, ἔνθα ἀπίκετο, ἐνθαῦτα μνήμην αὐτοῦ ἔχειν. Ἐκ δὲ τούτου χρηστέριον κατηγοήσατο, ἐπεῖτε συνέλαβε τὴν Ἑλλάδα γλώσσαν. Φάνε δὲ οἱ ἀδελφεὴν ἐν Λιβύῃ περῆσθαι ὑπὸ τῶν αὐτῶν Φοινίκων ὑπ' ὧν καὶ αὕτη ἐπρήθη. Πελαϊάδες δέ μοι δοκοῦσι κληθῆναι πρὸς Δωδωναίων ἐπὶ τούδῃ αἱ γυναῖκες, διότι βάρβαροι ἦσαν, ἐδόκεον δὲ σφι ὁμοίως ὄρνισι φθέγγεσθαι. Μετὰ δὲ χρόνον τὴν πελαϊάδα ἀνθρωπίνῃ φωνῇ αὐθάσασθαι λέγουσι, ἐπεῖτε συνετά σφι ἡῦδα ἡ γυνή· ἔως δὲ ἐβαρβάριζε, ὄρνιθος τρόπον ἐδόκεε σφι φθέγγεσθαι, ἐπεὶ τέφ τῷ ἄνθρωπῳ ἂν πελαϊὰς γε ἀνθρωπινή φωνὴ φθέγγετο; Μέλαιναν δὲ λέγοντες εἶναι τὴν πελαϊάδα σημαίνουσι ὅτι Αἰγυπτίη ἡ γυνὴ ἦν >.

λίαι ἂν πρόκειται περὶ ναῶν ἀνεγερθέντων εἰς τὰ ἑλληνικά ἱερὰ καὶ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀμμωνος πρὸ τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας ἐν Ἑλλάδι ἢ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου (ἴσως καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐν Ἀσίᾳ θριάμβων), ὅτε ἡ ἐπίσκεψις τοῦ μαντείου τῆς Λιβύης καὶ ἡ ἀναγνώρισις ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐπακολουθήσανσαν ἀποδοχὴν τῆς θεοποιήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος - Διός, κατέστησαν λίαν δημοφιλῇ τὴν λατρείαν τούτου ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἐν τούτοις, διὰ τὰ πλεῖστα τῶν μνημονευομένων ἐν Ἑλλάδι τεμενῶν τοῦ Ἀμμωνος δὲν δύναται νὰ ἐγερωθῇ ἀμφιβολία ὅτι ταῦτα ὑφίσταντο πολὺ παλαιότερον, καθ' ὅσον ἡ περι-συλλεγεῖσα ἐπιτοπίως παράδοσις συνέδεε ταῦτα πρὸς πρόσωπα καὶ γεγονότα τοῦ 5' π.Χ. αἰῶνος.

Ἰδιαζούσης σημασίας δέον νὰ θεωρηθῇ ἡ λατρεία τοῦ Ἀμμωνος ἐν Θήβαις, διαπιστουμένη ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πινδάρου. Δὲν εἶναι ἀπί-θανον εἰς τὴν ἐπιδεικτικῶς καὶ ἱκανῶς πομπώδη λατρείαν τοῦ Ἀμμωνος ἐν Θήβαις νὰ ἐπηρέασε τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀμμων ἦτο ὁ κατ' ἐξοχὴν θεὸς τῆς ὁμωνύμου ἱερᾶς πόλεως τῶν Αἰγυπτίων, εἰς τὰς Θήβας δὲ τῆς Αἰγύπτου ὑπῆρχον καὶ τὰ μεγαλοπρεπέστερα ἱερὰ τοῦ Ἀμμωνος. Ὁ Πανσανίας μνημο-νεύει ναὸν τοῦ Ἀμμωνος ἐν Θήβαις οὐ μακρὰν τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Ἐπαμει-νώνδου, ἐπομένως δὲ εἰς κεντρικὴν καὶ περίοπτον θέσιν τῆς πόλεως. Ἐν τῷ ναῷ ὑπῆρχεν ἀκόμη κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πανσανίου καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἀμμωνος, ἔργον τοῦ Καλάμιδος, διασήμου Ἑλλήνος γλύπτου τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ 5' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4' αἰῶνος. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο εἶχεν ἀφιερ-ώσει εἰς τὸν Θεὸν ὁ Πίνδαρος, ὁ ὁποῖος εἶχε γράψῃ καὶ ὕμνον πρὸς τὸν Ἀμμωνα, σταλέντα ὑπὸ τούτου καὶ πρὸς τοὺς ἱερεῖς τοῦ Ἀμμωνος ἐν τῷ ναῷ τῆς Λιβύης. Βραδύτερον, Πτολεμαῖος ὁ Λάγος, ὅτε ἐγένετο βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου, ἐνεθυμήθη τὸ ἐν Θήβαις τῆς Ἑλλάδος (ἔνθα εἶχε παραμείνει κατὰ τὴν πολιορκίαν καὶ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου) τέμενος τοῦ Ἀμμωνος, καὶ τὸν ὕμνον τοῦ Πινδάρου. Ἐκ τῶν πλέον ἐπιφανῶν καὶ ἀφωσιωμένων στρατηγῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου — υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος, ἤδη Φα-ραῶ, ἔχων ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του τὰς αἰγυπτιακὰς Θήβας καὶ τὸ Λιβυκὸν μαντεῖον, ἔνθα ἐλατρεύετο ὁ Ἀμμων, ὁ Πτολεμαῖος ἔκρινε σκόπιμον νὰ χαράξῃ ἐπὶ εἰδικῆς τριγώνου στήλης, σταθείσης παρὰ τὸν βωμὸν τοῦ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς Θήβαις ναοῦ, τὸν ὕμνον τοῦ Πινδάρου πρὸς τὸν Ἀμμωνα¹.

1. Πανσ. ΙΧ (Βοιωτ.), 16, 1: « οὐ πόρρω (ἐνν. ἀνδριάντος Ἐπαμεινώνδου) δέ ἐστι ναὸς Ἀμμωνος, καὶ τὸ ἄγαλμα ἀνέθηκε μὲν Πίνδαρος, Καλάμιδος δέ ἐστιν ἔργον. ἀπέπεμψε δὲ ὁ Πίνδαρος καὶ Λιβύης ἐς Ἀμμωνίους τῷ Ἀμμωνι ὕμνον. οὗτος καὶ ἐς ἐμὲ ἦν ὁ ὕμνος ἐν τριγώνῳ στήλῃ παρὰ τὸν βωμόν, ὃν Πτολεμαῖος ὁ Λάγος τῷ Ἀμμωνι ἀνέθηκε ». Προκειμένου περὶ τοῦ ἐν Θήβαις ναοῦ τοῦ Ἀμμωνος, καὶ ἂν ἀκόμη ἔλειπον πάντα τὰ τεκμήρια, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι οὗτος ἀνηγέρθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ἢ μετὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Διότι τότε εἶχον

Ὁ Πίνδαρος ἔγραψε καὶ ὕμνον πρὸς τιμὴν τοῦ νικητοῦ τῶν Πυθίων ἀγώνων Κυρηναίου Ἀρκεσίλαου, ἐν τῷ ὕμνῳ δὲ τοῦτῳ ἐγκαθιδρύει τὸν Δία εἰς τὰ ἐν Λιβύῃ ἱερὰ δώματα τοῦ Ἀμμωνος¹. Πάντως ἡ ᾠδὴ αὕτη δὲν πρέπει νὰ ταυτίζεται πρὸς τὸν ὕμνον, τὸν ὁποῖον ἔγραψεν ὁ Πίνδαρος εἰδικῶς πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀμμωνος.

Καὶ ἐν Λακωνίᾳ μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ Πausανίου δύο ἱερὰ τοῦ Ἀμμωνος. Τὸ ἐν εἶχεν ἀνεγερθῆ ἐν αὐτῇ τῇ Σπάρτῃ, εἰς τινα ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ ναοῦ τῆς Χαλκιοῦκου Ἀθηνᾶς. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ, ὁ Πausανίας γράφει ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, περισσότερον πάντων τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, προσέφευγον εἰς τὸ Ἀμμόνιον μαντεῖον τῆς Λιβύης. Διεσφύετο παράδοσις, κατὰ τὴν ὁποίαν, ὅτε ὁ Λύσανδρος ἐπολιόρχει τὴν Ἀφρυνίαν τῆς Παλλήνης, ἐνεφανίσθη νύκτωρ πρὸς αὐτὸν ὁ Ἀμμων, εἰπὼν ὅτι θὰ ἦτο καλύτερον δι' αὐτὸν καὶ διὰ τοὺς Λακεδαιμονίους νὰ παύσῃ τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Ἀφρυνίων. Τότε ὁ Λύσανδρος διέλυσε τὴν πολιορκίαν, ἐπιστρέψας δὲ εἰς Σπάρτην ἠΐξῃσε τὸ σέβας τῶν Λακεδαιμονίων πρὸς τὸν Θεὸν Ἀμμωνα. Ἐκτοτε ἐξ ἐγγνωμοσύνης οἱ Ἀφρυνῖοι ἐτίμων τὸν Ἀμμωνα ὅσον καὶ οἱ Ἀμμόνιοι τῶν Λιβύων².

Ὁ Πλούταρχος ἀναγράφει τὰ τῆς πολιορκίας τῆς Ἀφύτιδος ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου καὶ τῆς κατ' ὄναρ ἐπεμβάσεως τοῦ Ἀμμωνος πρὸς λύσιν ταύτης, συνεπείᾳ τοῦ ὁποίου εἰς τοὺς μὲν Ἀφρυνίους συνέστησε νὰ θύουν εἰς τὸν

καταστροφῇ αἱ Θῆβαι, ὅτε δὲ βραδύτερον ἀνφοδομήθησαν, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἀνεγέρσεως τεμένων, τιμῶντος ἐμμέσως τὸν Ἀλέξανδρον - υἱὸν τοῦ Ἀμμωνος. Ἄνευ ἀμφοβολίας, τὸ τέμενος τοῦτο ὑπῆρχε πολὺ πρὶν, παρέμεινε δὲ ἀνέπαφον, διότι ὁ Ἀλέξανδρος κατὰ τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως διέταξε νὰ μὴ θυγοῦν τὰ ἱερὰ (Ἀρρ. Ἀνάβ. Ι, 9, 9).

Ἐκ τοῦ μνημονευομένου ὑπὸ τοῦ Πausανίου ὡς ἀνωτ. ὕμνου τοῦ Πινδάρου πρὸς τὸν Ἀμμωνα διεσώθη εἰς καὶ μόνον στίχος:

Ἀμμων Ὀλύμπου δέ...

(Πινδ. ἀπ. 17, Bowra). Βλ. Σχολ. Πινδ. Πυθ. IX, 89.

1. Πινδ. Πυθ. Δ'. Ἀρκεσίλαῳ κυρηναίῳ ἄρματι, στ. 20 κ.ε.:

Κέκλυτε, παῖδες ὑπερθύμων τε φωτῶν καὶ θεῶν.
φαμί γὰρ τᾶσδ' ἐξ ἀλιπλά-
κτου ποτὲ γὰς ἐπαφοιο κόραν
ἀστέων ῥίζαν φυτεύσεσθαι μιλῆσιμβροτον
Διὸς ἐν Ἀμμωνος θεμέθλοις.

2. Πaus. III (Λακ.), 18, 3: <προελθόντι δὲ ἐντεῦθεν ἱερὸν ἔστιν Ἀμμωνος· φαίνονται δὲ ἀπ' ἀρχῆς Λακεδαιμόνιοι μάλιστα Ἑλλήνων χρώμενοι τῷ ἐν Λιβύῃ μαντεῖῳ. λέγεται δὲ καὶ Λυσάνδρῳ πολιορκοῦντι Ἀφρυνίαν τὴν ἐν τῇ Παλλήνῃ νύκτωρ ἐπιφανέντα Ἀμμωνα προαγορεύειν ὡς ἄμεινον ἐκείνῳ τε ἔσοιτο καὶ τῇ Λακεδαίμονι πολέμου πρὸς Ἀφρυνίους παυσάμεναι> καὶ οὕτω τὴν πολιορκίαν διέλυσε ὁ Λύσανδρος καὶ Λακεδαιμονίους τὸν θεὸν σέβειν προήγαγεν ἐς πλέον, Ἀφρυνῖοι δὲ τιμῶσιν Ἀμμωνα οὐδὲν ἥσσον ἢ οἱ Ἀμμόνιοι Λιβύων>.

Ἀμμωνα, αὐτὸς δὲ ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν νὰ μεταβῇ εἰς τὸ ἐν Λιβύῃ ἱερὸν τοῦ Θεοῦ πρὸς ἐξίλασμόν. Συγχρόνως ὁ Πλούταρχος ἀφίνει νὰ νοηθῇ ὅτι ὅλη αὐτὴ ἡ ἱστορία περὶ κατ' ὄναρ ἐμφανίσεως τοῦ Ἀμμωνος κατεσκευάσθη ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου, ὁ ὁποῖος, ζητήσας παρὰ τῶν ἀρχόντων τῆς Σπάρτης νὰ μεταβῇ εἰς τὸ ἐν Λιβύῃ ἱερὸν τοῦ Ἀμμωνος καὶ νὰ προσφέρῃ θυσίας ὑπεσχημένας ἤδη πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολεμικοῦ ἀγώνος (τῆς περιόδου τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου), ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν ἰδίων πολιτικῶν φιλοδοξιῶν¹. Πράγματι, ἐν συνεχείᾳ ὁ Πλούταρχος, ἀντλῶν ἐκ τοῦ Ἐφόρου, γράφει, ὅτι ὁ Λύσανδρος, ἀποσκοπῶν τὴν πραξικοπηματικὴν μεταβολὴν τοῦ Σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος, ἵνα ἀναλάβῃ τὴν βασιλικὴν ἀρχήν, ἀπειραδὴν νὰ ἐπιτύχῃ εὐνοϊκοὺς χρησμοὺς παρὰ τῶν μαντείων τῶν Δελφῶν, τῆς Δωδώνης καὶ τοῦ Ἀμμωνος, διὰ δωροδοκίας τῶν ἱερέων καὶ προφητῶν. Ἀποτυχὼν ἐν Δωδώνῃ καὶ Δελφοῖς, μετέβη εἰς Λιβύην ἔνθα ἀνέμενε τοῦτον ἐπίσης ἀποτυχία, τῶν ἱερέων τοῦ Ἀμμωνος μὴ δεχθέντων νὰ καταστοῦν συνεργοὶ τῆς ἐπιβουλῆς².

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀφηγήσεων τοῦ Πausaniou καὶ τοῦ Πλουτάρχου δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν εἰς ὅτι ἀφορᾷ τὸ θέμα ἡμῶν τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα ὅτι, ἂν μὴ παρὰ σύμπαντι τῷ Ἑλληνικῷ κόσμῳ, πάντως ἐν Σπάρτῃ τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος εἶχε θέσιν περίπου ἴσην πρὸς τὰ πλεόν ὀνομαστὰ μαντεῖα τῆς Ἑλλάδος, τῆς Δωδώνης καὶ τῶν Δελφῶν. Πολλοὶ Λακεδαιμόνιοι δὲν ἐδίσταζον νὰ υποβληθοῦν εἰς τὰς τάλαιπωρίας τοῦ μακρινοῦ ταξιδίου καὶ τὰς ἐπικινδύνους περιπλανήσεις τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου, ἵνα λάβουν χρησμὸν παρὰ τοῦ ἐν τῇ ὁάσει Σιβάχ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος Διός. Ἀφοῦ δὲ τόση

1. Πλουτ. Λύσ. XX, 4-6: « ἡμέραις δὲ ὀλίγαις ὕστερον ἐντυχὼν τοῖς ἄρχουσιν ἔφη δεῖν αὐτὸν εἰς Ἀμμωνος ἀναβῆναι καὶ τῷ θεῷ θῦσαι θυσίας ὡς εὗξαιτο πρὸ τῶν ἀγώνων. ἔνιοι μὲν οὖν ἀληθῶς φασιν αὐτῷ πολιορκεῖν τὴν τῶν Ἀφυταίων πόλιν ἐν Θράκῃ κατὰ τοὺς ὕπνους παραστῆναι τὸν Ἀμμωνα διὸ καὶ τὴν πολιορκίαν ἀφείς, ὥς τοῦ θεοῦ προστάξαντος, ἐκέλευσε τοὺς Ἀφυταίους Ἀμμωνι θῦειν καὶ τὸν θεὸν ἑσπούδασεν εἰς τὴν Λιβύην πορευθεὶς ἐξιλάσασθαι. τοῖς δὲ πλείστοις ἐδόκει πρόσχημα ποιεῖσθαι τὸν θεόν, ἄλλως δὲ τοὺς ἐφόρους δεδοικῶς καὶ τὸν οἶκον ζυγὸν οὐ φέρον οὐ δ' ὑπομένων ἄρχεσθαι πλάνης ὀρέγεσθαι... ἦν μὲν γὰρ Ἐφορος τῆς ἀποδημίας ταύτης αἰτίαν ἀναγράφει, μετὰ μικρὸν ἀφηγήσομαι ».

2. Πλουτ. Λύσ., XXV, 3-4: « Ἐφορος μὲν οὖν φησιν αὐτόν, ὥς τὴν τε Πυθίαν ἐπιχειρήσας διαφθεῖραι καὶ τὰς Δωδωνίδας αὐτῆς ἀναπειθῶν διὰ Φερεκλέους ἀπέτυχεν, εἰς Ἀμμωνος ἀναβῆναι καὶ διαλέγεσθαι τοῖς προφήταις πολὺ χρυσίον διδόντας, τοὺς δὲ δυσχεραίνοντας εἰς Σπάρτην τινὰς ἀποστεῖλαι τοῦ Λυσάνδρου κατηγορήσοντας, ἐπεὶ δὲ ἀπελύθη, τοὺς Λίβυας ἀπιόντας εἰπεῖν: « Ἄλλ' ἡμεῖς γε βέλτιον, ὦ Σπαρτιάται, κρινοῦμεν, ὅταν ἤκητε πρὸς ἡμᾶς εἰς Λιβύην οἰκήσοντας », ὥς δὴ χρησμοῦ τινος ὄντος παλαιοῦ Λακεδαιμονίου ἐν Λιβύῃ κατοικήσαι. τὴν δὲ ὅλην ἐπιβουλήν καὶ σχευωρίαν τοῦ πλάσματος... ἡμεῖς ἀναγράφομεν ἀνδρὸς ἱστορικοῦ καὶ φιλοσόφου λόγῳ κατακολουθήσαντες ». Βλ. καὶ Κορν. Νέπ. Λύσ. 4.

σημασία ἀπεδίδετο κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Λυσάνδρου ἐν Λακεδαίμονι εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀμμωνος καὶ εἰς τοὺς χρησμοὺς τοῦ Ἀμμωνίου μαντείου, πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὸ ἐν Σπάρτῃ ἱερὸν τοῦ Ἀμμωνος ὡς ἤδη ὑφιστάμενον πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης.

Τὸ ἔτερον ἐν Λακωνίᾳ ἱερὸν τοῦ Ἀμμωνος μνημονεύεται ἐν Γυθείῳ¹. Εἶχε κτισθῇ ἐν τῇ ἀγορᾷ, πλησίον τῶν ἀγαλμάτων τοῦ Ἡρακλέους, τοῦ Ἀπόλλωνος Καρνείου καὶ τοῦ Διονύσου, ἑπομένως εἰς θέσιν ἐκ τῶν ἐμφανεστέρων. Οὐδὲν λέγεται περὶ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἀνηγέρθη τοῦτο, ἀλλ' ἐκ συσχετισμοῦ πρὸς ὅσα ἐγράφησαν ἀνωτέρω περὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς Σπάρτης, τῆς ὁποίας ἐπίνειον καὶ πολεμικὸς λιμὴν ἦτο τὸ Γυθειον, δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ὅτι καὶ τοῦτο ἦτο ἀρχαιοτάτον, πιθανώτατα τῆς ἐποχῆς τοῦ Λυσάνδρου.

Σημαντικὴ ἐπίσης πληροφορία τοῦ Πausανίου περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι λατρείας τοῦ Ἀμμωνος εἶναι ἡ παρεχομένη ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς Ὀλυμπίας. Εἰς τὸ κατ' ἐξοχὴν πανελλήνιον ἐκεῖνο κέντρον λατρείας, ἀγώνων, ἐορτῶν καὶ πολυειδῶν ἄλλων ἐθνικῶν ἐκδηλώσεων, εἰς τὸ ὁποῖον κατὰ τετραετίαν συνέρρεον οἱ Ἕλληνες ἀπὸ περάτων τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, προσεφέροντο θυσίαι πρὸς τὸν Ἀμμωνα - Δία. Πρὸς πληρεστέραν μάλιστα ἀφομοίωσιν τοῦ Αἰγυπτίου θεοῦ ἐν τῷ ἐλληνικῷ πανθέῳ, ἡ Ὀλυμπία ἐτακτοποιήσε καὶ τὴν οἰκογενειακὴν αὐτοῦ κατάστασιν κατὰ τὴν ἐλληνικὴν θεογονίαν. Οὕτω, μετὰ τοῦ Ἀμμωνος - Διὸς ἐλατρεύετο καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ἀμμωνία Ἥρα, ἔτι δὲ καὶ ὁ πιστὸς διαγγελεὺς τοῦ πατρὸς τῶν Ὀλυμπίων Ἑρμῆς, καλούμενος Παράμων. Οἱ Ἥλαιοι, κατὰ τὸν Pausaniam, ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων ἔθυνον πρὸς τὸν Ἀμμωνα καὶ ἐπισκέπτοντο τὸ ἐν Λιβύῃ μαντεῖον διὰ θυσίας καὶ χρησμούς. Ὑπῆρχον μάλιστα ἐν αὐτῷ τῷ ναῷ τοῦ Ἀμμωνος ἐν Λιβύῃ βωμοί, ἀναθήματα τῶν Ἡλείων, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶχον χαραχθῇ τὰ ὀνόματα τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἡλιδος, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐπισκεφθῇ τὸ μαντεῖον, ὡς καὶ τὰ κείμενα τῶν χρησμῶν, τοὺς ὁποίους εἶχον λάβει παρὰ τούτου. Προφανῶς, οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀμμωνος, ἀριστα πληροφορημένοι περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι, ἀπέδιδον ὅλως ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὰς ἐπισκέψεις ἐκείνων, οἱ ὅποιοι κατέφθανον εἰς τὴν Λιβυκὴν ἔρημον ἀπὸ τοῦ πλέον ὀνομαστοῦ τοῦ τότε κόσμου ἱεροῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ κέντρου τῶν πανελληνίων ἀγώνων, ἀφιερωμένοι εἰς τὸν πανελλήνιον Δία, ταυτιζόμενον πρὸς τὸν Ἀμμωνα. Ἡ δὲ ἐν τῷ ναῷ κατ' ἐπιδεικτικόν τινα τρόπον προβολὴ τῶν βωμῶν - ἀφιερωμάτων τῶν Ἡλείων μετὰ τῶν χρησμῶν, τοὺς ὁποίους ἐλάμβανον οἱ ἀπὸ Ὀλυμπίας ἐρχόμενοι, ἀπετέλει τὴν καλυτέραν διαφήμισιν διὰ τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος εἰς τὰ ὄμματα τῶν προσκυνητῶν. Ἐξ ἄλλου, καὶ οἱ Ἥλαιοι, τιμῶντες ἰδιαιτέρως τὸν

1. Paus. III (Λακ.), 21, 8: « καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ σφισιν Ἀπόλλωνος καὶ Ἡρακλέους ἐστὶν ἀγάλματα, πλησίον δὲ αὐτῶν Διόνυσος. ἐτέρωθι δὲ Ἀπόλλων Κάρνειος καὶ ἱερὸν Ἀμμωνος ».

ταυτιζόμενον πρὸς τὸν Ὀλύμπιον Δία τῶν Ἀμμωνα καὶ πολλάκις προτιμῶν-
τες τὴν ἐπικίνδυνον μέχρι τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου περιπέτειαν, ἵνα λάβουν χρη-
σμὸν παρὰ τοῦ Ἀμμωνίου μαντείου, ἀντὶ τοῦ Δελφικοῦ, ἔνθα ἦτο εὐχερὴς
ἡ μετάβασις, ἐπρόδιδον τὴν ὑφισταμένην ἀνταγωνιστικὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ
τῶν δύο πανελληνίων ἱερῶν, τῆς Ὀλυμπίας καὶ τῶν Δελφῶν. Δὲν ἐπιτρέπε-
ται δὲ ὑπόθεσις ἀναπτύξεως τῆς λατρείας τοῦ Ἀμμωνος ἐν Ἡλιδι ἀπὸ τῆς
ἐποχῆς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, καθ' ὅσον ὁ Πausanίας λέγει σαφῶς ὅτι οἱ
Ἡλείοι προσέφευγον εἰς τὸ Ἀμμώνιον μαντεῖον «ἐκ παλαιοτάτου»¹.

Ὑπὸ τοῦ Πausanίου μνημονεύεται ἐπίσης ἐν Μεγαλοπόλει τῆς Ἀρκα-
δίας ἄγαλμα τοῦ Ἀμμωνος, παρεμφερὲς πρὸς τοὺς Ἑρμᾶς τῶν διασταυρώ-
σεων τῶν ὁδῶν, φέρον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κέρατα κριοῦ, σύνηθες γνῶρισμα
τῶν αἰγυπτιακῶν ἀγαλμάτων τοῦ Ἀμμωνος². Πάντως, τὸ γεγονός ὅτι τοῦ
ἀγάλματος τούτου καθορίζεται ὑπὸ τοῦ Πausanίου θέσις πλησίον οἰκίας, ἡ
ὁποία εἶχεν ἄλλοτε κτισθῇ χάριν τοῦ Ἀλεξάνδρου, παρέχει ἐνδόσιμον ὅτι
μᾶλλον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ τοῦτο εἶχεν ἀνιδρυθῇ εἰς τὴν θέσιν
ταύτην καὶ ἐπομένως δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ συμπεριλάβωμεν μεταξὺ τῶν
ἀρχαιοτέρων.

Ὡς πρὸς τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἦτο δυνατόν νὰ εἶχεν ἀπὸ ἐφηβικῆς
ἡλικίας εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἡ ἐν Ἑλλάδι λατρεία τοῦ Ἀμμωνος,
δέον νὰ ἀποδοθῇ ἰδιαίτερα σημασία εἰς τὸ ἐν Ἀφύτιδι ἱερὸν καὶ μαντεῖον
τοῦ Ἀμμωνος. Ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω τὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου λύσεως
τῆς πολιορκίας τῆς Ἀφύτιδος λόγῳ ἐντολῆς, ἡ ὁποία ἐδόθη νύκτωρ εἰς αὐτὸν
ὑπὸ τοῦ Ἀμμωνος³. Ἐκτοτε οἱ Ἀφρυταῖοι ἔτρεφον σέβας καὶ εὐγνωμοσύνην

1. Πaus. V (Ἡλ. Α) 15, 11: «θεοῖς δὲ οὐ τοῖς ἑλληνικοῖς μόνον ἀλλὰ καὶ
τῷ ἐν Λιβύῃ σπένδουσι καὶ Ἡρα τε Ἀμμωνία καὶ Παράμμωνι· Ἑρμοῦ δὲ ἐπὶ κλη-
σίς ἐστιν ὁ Παράμμων. φαίνονται δὲ χρώμενοι ἐκ παλαιοτάτου τῷ ἐν Λιβύῃ μαντεῖω,
καὶ ἀναθήματα Ἡλείων ἐν Ἀμμωνός εἰσι βωμοὶ γέγραπται δὲ ἐπ' αὐτῶν ὅσα τε
ἐπυνθάνοντο οἱ Ἡλείοι καὶ τὰ χρησθέντα ὑπὸ τοῦ θεοῦ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἀνδρῶν
οἱ παρὰ τὸν Ἀμμωνα ἦλθον ἐξ Ἡλιδος. ταῦτα μὲν δὴ ἐστὶν ἐν Ἀμμωνος». Ἀνευ
ἀμφιβολίας, οἱ Ἕλληνες ἄποικοι τῆς Κυρήνης, μεταβαίνοντες εἰς Ὀλυμπίαν, ἵνα παρα-
κολουθήσουν ἡ νὰ μετᾶσχουν εἰς τοὺς ἀγῶνας, ἐχρησίμευον ὡς τὸ καλῦτερον μέσον
διαδόσεως τῶν τοῦ Λιβυκοῦ μαντείου ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ τῶν περὶ τῶν ἑορτῶν καὶ ἀγῶ-
νων τῆς Ὀλυμπιάδος ἐν Λιβύῃ. Ὁ Πausanίας ἐν VI (Ἡλ. Β) 8, 3 μνημονεύει
τὸν Κυρηναῖον Εὐβῶταν, ὁ ὁποῖος, ὀδηγηθεὶς ὑπὸ χρησμοῦ τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμο-
νος, μετέβη εἰς Ὀλυμπίαν καὶ κατήγαγε νίκην δρόμου. Οἱ Ἕλληνες τῆς Κυρήνης
εἶχον ἀναθέσει καὶ εἰς τοὺς Δελφούς ἄρμα μετ' ἀγάλματος τοῦ Ἀμμωνος (Πaus. X
(Φωκ.) 13, 5).

2. Πaus. VIII (Ἀρκαδ.), 32, 1: «πλησίον δὲ οἰκίαν ιδιώτου κατ' ἐμὲ κτῆμα
ἀνδρός, ὁ Ἀλεξάνδρῳ τῷ Φιλίππου τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐποίησαν· ἔστι δὲ ἄγαλμα Ἀμμο-
νος πρὸς τῇ οἰκίᾳ, τοῖς τετραγώνοις Ἑρμαῖς εἰκασμένον, κέρατα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς
ἔχον κριοῦ».

3. Βλ. ἀνωτ., σ. 52. Ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Ἀγισίπολις, πολιορκῶν τὴν

πρὸς τὸν σωτήρᾶ των Ἀμμωνα, πρὸς τιμὴν τοῦ ὁποίου ἀνηγέρθη ἱερὸν μετὰ μαντείου λίαν γνωστοῦ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ἡ Ἀφυτις ἢ Ἀθυτος ἦτο πόλις τῆς Χαλκιδικῆς, δηλαδὴ ἔκειτο ἐν αὐτῇ τῇ Μακεδονίᾳ. Ὑπόθεσις περὶ ἀνεγέρσεως τοῦ ἱεροῦ καὶ λειτουργίας τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου, δὲν εὐσταθεῖ, δεδομένου ὅτι ἡ πόλις αὕτη κατεστράφη ἤδη ὑπὸ τοῦ Φιλίππου περὶ τὸ ἔτος 348 π.Χ. Ὁ Ἀλέξανδρος δὲν εἶναι δυνατὸν ἢ νὰ εἶχεν ἀκούσει κατὰ τὰ παιδικὰ ἔτη περὶ τῶν μεγάλων τιμῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπενέμοντο ὑπὸ τῶν Ἀφυαίων εἰς τὸν Ἀμμωνα-Δία καὶ τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος-Διός, τὸ ὁποῖον ὑπῆρχεν ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἐν τῇ πόλει ταύτῃ τῆς Χαλκιδικῆς, οὐχὶ μακρὰν τῆς Πέλλης, πιθανῶς κατὰ μίμησιν ἐκείνου τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου.

Τέλος καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἀθηναϊκῇ δημοκρατίᾳ ἡ λατρεία τοῦ Ἀμμωνος ἦτο λίαν διαδεδομένη πολὺ πρὸ τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας. Ἐν Πειραιεὶ ὑπῆρχεν ἱερὸν τοῦ Ἀμμωνος, τυγχάνον ἰδιαιτέρου σεβασμοῦ ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων, ἰδίως τῶν ναυτικῶν, οἱ ὅποιοι προσέφερον εἰς αὐτὸ πλούσια ἀναθήματα. Ἡ ἰδιαιτέρα προσήλωσις τῶν ναυτικῶν εἰς τὴν λατείαν τοῦ Ἀμμωνος-Διὸς ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οὗτοι προσήγγιζον συχνάκις τὰ παράλια τῆς Αἰγύπτου καὶ ἦσαν καλῶς πληροφορημένοι περὶ τῆς θεότητος ταύτης. Ἐτι πλεόν, ἐσύχναζον τὰ παράλια τῆς Κυρήνης, ἔνθα παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων ἐπληροφοροῦντο τὰ τοῦ Ἀμμωνείου ἱεροῦ τῆς δάσεως καὶ τοῦ περιφήμου μαντείου¹. Βεβαίως, δὲν πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τυχαῖον τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὰ ἐπίνεια καὶ συγχρόνως πολεμικοὺς ναυστάθμους τῶν δύο ἐπὶ μακρὸν ἡγεμονευσασῶν τῆς Ἑλλάδος πόλεων, τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς Σπάρτης, εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ τὸ Γύθειον, ἔνθα συνέρρεον οἱ ναυτικοὶ καὶ οἱ ἔμποροι, οἱ πλείοντες πρὸς τὰ παράλια τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Λιβύης, ὑπῆρχον ἱερὰ τοῦ Ἀμμωνος.

Δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸν πότε ἀνηγέρθη τὸ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀμμωνος ἱερὸν τοῦ Πειραιῶς. Βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι τοῦτο ὑπῆρχε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' π.Χ. αἰῶνος καὶ ἔχαιρεν ἰδιαιτέρων τιμῶν, ἀπολαμβάνον πλούσια ἀναθήματα. Στήλῃ προερχομένη ἐκ τοῦ ἐν Πειραιεὶ ἱεροῦ τοῦ Ἀμμωνος, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶχε χαραχθῇ κατάλογος ἀναθημάτων τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸν Θεόν, ἀνεσύρθη ἐκ τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Τυννησίας, ὅπου εἶχε βυθισθῇ πειρατικὸν πλοῖον, μεταφέρον ἀρπαγέντα ἔργα τέχνης ἀπὸ

¹ Ὀλυνθον, ἀπέθανεν ἐν Ἀφύτιδι, ἀφ' οὗ εἰς μάτην ἐξήτησε παρὰ τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος-Διὸς νὰ θεραπευθῇ ἐκ τῆς ἠλιάσεως ἐκ τῆς ὁποίας εἶχε προσβληθῇ.

1. Οἱ Ἑλληνες ἄποικοι τῆς Κυρήνης εἶχον συνδέσει τὴν λατείαν των μετὰ τοῦ Διὸς Ἀμμωνος, χαράξαντες ἐπὶ τῶν νομισμάτων των τὴν μορφήν τοῦ Διὸς μετὰ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ Ἀμμωνος κεράτων κριοῦ.

τοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς¹. Ἡ στήλη αὕτη εἶχε χαραχθῇ ἐπὶ ἄρχοντας Χαρικλείδου, ἥτοι κατὰ τὸ ἔτος 363/362.

Διαπιστουμένης οὕτω τῆς ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα εἰς εὐρυτάτην κλίμακα λατρείας τοῦ Ἀμμωνος-Διός, τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, δὲν φαίνεται ἄπορον ὅτι καὶ αὕτη ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία ἀπέδιδεν ἐπίσκεψιν τοῦ ἐν Λιβύῃ μαντείου ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Περσέως, θεωρουμένων ὡς προγόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἄνευ ἀμφιβολίας θὰ ἐβάρυνεν εἰς τὴν σκέψιν τούτου, ὅτε ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐξορμήσεως πρὸς τὰ βάθη τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου². Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν κλασσικὴν περίοδον πολλοὶ Ἑλληγες ἐπεσκέφθησαν τὸ ἐν Λιβύῃ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος, εἴτε ὡς προσκυνηταί, εἴτε πρὸς αἴτησιν χρησμῶν. Ὡμιλήσαμεν ἀνωτέρω περὶ τοῦ Λυσάνδρου, ὁ ὁποῖος ἔτρεφεν ἰδιαίτερον σέβας πρὸς τὸν Ἀμμωνα καὶ ὁ ὁποῖος ἐπισκέφθη τὴν Λιβύην καὶ ἐξήγησε χρησμὸν παρὰ τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος³. Ἐπίσης ὁ Κίμων φέρεται ἐπισκεφθεῖς τοῦτο. Οὕτω, τὸ ἐν Λιβύῃ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος ἦτο τόσον γνωστὸν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα, ὥστε δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι πολλὰκις ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατετάσσετο μεταξὺ τῶν ἔθνικῶν αὐτῶν μαντείων. Αὐτὸς δ' Ἀριστοφάνης εἰς τοὺς «Ὀρνίθας» μνημονεύει τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος ὁμοῦ μετὰ τῶν τῆς Δωδώνης καὶ τῶν Δελφῶν⁴.

Ἀντλήσαντες πᾶν ὅ,τι κατέστη δυνατόν νὰ περιέλθῃ εἰς γνῶσιν ἡμῶν ἐκ τῶν ἀρχαίων πηγῶν, ἐπεξετάθημεν ἱκανῶς εἰς τὰ τῆς λατρείας τοῦ Ἀμμωνος ἐν Ἑλλάδι, διότι οὕτω κατανοοῦμεν πληρέστερον τὴν ψυχρικὴν καλλιέργειαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἥδη Φαραῶ, διαδηλωθεῖσαν διὰ τῆς προσηλώσεως πρὸς τὸν θεὸν τοῦτον τῶν Αἰγυπτίων, ταυτιζόμενον πρὸς τὸν Δία καὶ ἐξυπηρετοῦντα οὕτω συγχρόνως τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ σχέδια.

Ὁ Ἀλέξανδρος θὰ ἠδύνατο νὰ προσφέρῃ θυσίας εἰς τὸν θεὸν Ἀμμωνα-Ρᾶ, ὡς εἶχε πράξει διὰ τὸν Πτάχ καὶ τὸν Ἀπιν ἐν Μέμφιδι, εἰς τὴν ἐτέραν ἱερὰν πόλιν τῶν Αἰγυπτίων, τὰς Θήβας, ἔνθα ὁ Ἀμμων-Ρᾶ ἔλα-

1. Ἡ διαρπαγὴ αὕτη ἐγένετο πιθανότατα ὀλίγον μετὰ τὴν κατὰ τὸ ἔτος 86 π.Χ. κατάληψιν ὑπὸ τοῦ Σύλλα καὶ πυρπόλησιν τοῦ Πειραιῶς, ὅτε οὗτος παρέμεινεν ἔρημος κατοίκων ἐπὶ τινα χρόνον. Τὸ πειρατικὸν πλοῖον κατηνθύνετο πρὸς τὴν Ἰταλίαν διὰ τὴν πώλησιν τῶν ἀρπαγέντων, ἀλλά, παρασυρθὲν ὑπὸ τῶν ρευμάτων τῆς Σύρτεως, ἐβυθίσθη παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Τυνησίας, εἰς ἀπόστασιν πέντε περίπου χιλομέτρων ἀπὸ τῆς Μαδίας. Βλ. A. D a i n, *Inscriptions attiques trouvées dans les fouilles sous-marines de Mahdia*, ἐν R.Et.Gr., τ. XLIV (1931), σ. 290 κ.έ.

2. Βλ. κατωτ., σ. 60.

3. Βλ. ἀνωτ., σ. 52.

4. Ἀριστοφ. Ὀρν. 619:

«...κούκ ἐς Δελφούς
οὐδ' εἰς Ἀμμων' ἐλθόντες ἐκεῖ θύσομεν»

καὶ αὐτόθι 716:

ἐσμέν δ' ὑμῖν Ἀμμων Δελφοὶ Δωδώνη.

τῶν ἀτραπῶν ἢ ἐκ τῶν ἀμμοθυελλῶν. Ἀλλ' οἱ συρρέοντες ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου ἢ τῆς Λιβύης, τῆς Κυρήνης ἢ καὶ ἄλλων πλεόν μακρινῶν περιοχῶν προσκυνηταὶ ἀπεξημιούντο διὰ τὰς τάλαιπωρίας των ἐκ τῶν μαγευτικῶν ἐντυπώσεων, τὰς ὁποίας μετέφερον ἐκ τοῦ μαντείου, εὐρισκομένου ἐντὸς καταφύτου ἐκτάσεως ἐξ ἐλαιῶν καὶ φοινίκων καὶ τοῦ παναρχαίου ναοῦ, ὅπου ἔσπευδον μετ' εὐλαβείας διὰ τὰς θυσίας καὶ τοὺς χρησμούς¹.

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. ΙΙΙ, 4, 1-4: «Ὁ δὲ χῶρος ἵναπερ τοῦ Ἀμμωνος τὸ ἱερόν ἐστι, τὰ μὲν κύκλῳ πάντα ἔρημα καὶ ψάμμον τὸ πᾶν ἔχει καὶ ἀνυδρος· αὐτὸς δὲ ἐν μέσῳ ὀλίγος ὢν (ὅσον γὰρ πλείστον αὐτοῦ ἐς πλάτος διέχει, ἐς τεσσαράκοντα μάλιστα σταδίους ἔρχεται) κατὰπλεῶς ἐστὶν ἡμέρων δένδρων, ἐλαιῶν καὶ φοινίκων, καὶ ἐνδροσος μόνος τῶν πέριξ. Καὶ πηγὴ ἐξ αὐτοῦ ἀνίσχει οὐδέν τι ἰοικυία ταῖς πηγαῖς ὅσαι ἄλλαι ἐκ γῆς ἀνίσχουσιν. Ἐν μὲν γὰρ μεσημβρίᾳ ψυχρὸν τὸ ὕδωρ γευσάμενός τε καὶ ἔτι μᾶλλον ἀψαμένῳ οἶον ψυχρότατον· ἐγκλίναντος δὲ τοῦ ἡλίου ἐς ἐσπέραν θερμότερον, καὶ ἀπὸ τῆς ἐσπέρας ἔτι θερμότερον ἔσπε ἐπὶ μέσας νύκτας, μέσων δὲ νυκτῶν ἑαυτοῦ θερμότατον· ἀπὸ δὲ μέσων νυκτῶν ψύχεται ἐν τάξει, καὶ ἔωθεν ψυχρὸν ἦδη ἐστί, ψυχρότατον δὲ μεσημβρίας· καὶ τοῦτο δὴ ἀμείβει ἐν τάξει ἐπὶ ἐκάστη ἡμέρᾳ. Γίγνονται δὲ καὶ ἄλλες αὐτόματοι ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὀρυκτοί. Καὶ τούτων ἐστὶν οὗς ἐς Αἴγυπτον φέρουσι τῶν ἱερέων τινὲς τοῦ Ἀμμωνος. Ἐπειδὴ γὰρ ἐπ' Αἰγύπτου στέλλονται, ἐς κοιτίδας πλεκτὰς ἐκ φοινίκος ἐσβαλόντες ὄρων τῷ βασιλεῖ ἀποφέρουσιν ἢ εἰ τῷ ἄλλῳ. Ἐστὶ δὲ μακρὸς τε ὁ χόνδρος καὶ ἦδη τινὲς αὐτῶν καὶ ὑπὲρ τρεῖς δακτύλους, καὶ καθαρὸς ὥσπερ χρύσταλλος· καὶ τούτῳ ἐπὶ ταῖς θυσίαις χρῶνται, ὥς καθαροτέρῳ τῶν ἀπὸ θαλάσσης ἁλῶν, Αἰγύπτιοι τε καὶ ὅσοι ἄλλοι τοῦ θεοῦ οὐκ ἀμελῶς ἔχουσιν». Λεπτομερεστέρα περιγραφή τῆς ἐρήμου Σιβάχ καὶ τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος, πιθανῶς ἀντληθεῖσα, ἀν μὴ ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ Καλλισθένους, πάντως ἐκ τῶν ἀφηγημάτων τῆς Κλειταρχεῖου παραδόσεως, παρέχεται ὑπὸ τοῦ Διοδώρου (XVII, 50, 1-7): «Ἡ δὲ περὶ τὸ ἱερόν τοῦτο χώρα περιέχεται ὑπὸ ἐρήμου καὶ ἀνύδρου τῆς ἀμμόδους, πάσης φιλανθρωπίας ἐστερημένης. αὕτη δ' ἐπὶ μῆκος καὶ πλάτος ἐπὶ σταδίους πεντήκοντα παρῆκουσα πολλοῖς μὲν καὶ καλοῖς ὕδασι ναματιαίοις διαρρεῖται, δένδρων δὲ παντοδαπῶν καὶ μάλιστα καρπύμων πληθύνει... τῶν δ' Ἀμμωνίων κομητὸν οἰκοῦντων κατὰ μέσην αὐτῶν τὴν χώραν ἀρόπολις ὑπάρχει τριπλοῖς ὠχυρωμένη τοῖς τεῖχεσσι· καὶ ταύτης ὁ μὲν πρῶτος περίβολος ἔχει τὸν ἀρχαίων δυναστῶν βασιλεῖα, ὁ δ' ἕτερος τὴν γυναικωνίτιν αὐλὴν καὶ τὰς τῶν τέκνων καὶ γυναικῶν καὶ συγγενῶν οἰκήσεις καὶ φυλακτήρια τῶν σκοπῶν, ἔτι δὲ τὸν τοῦ θεοῦ σηκὸν καὶ τὴν ἱερὰν κρήνην, ἀπ' ἧς τὰ τῷ θεῷ προσφερόμενα τυγχάνει τῆς ἀγνείας, ὁ δὲ τρίτος τὰς τῶν δορυφόρων καταλύσεις καὶ τὰ φυλακτήρια τῶν τὸν τύραννον δορυφορούντων. καθίδρυται δὲ τῆς ἀκροπόλεως ἐκτὸς οὐ μακρὰν ἕτερος ναὸς Ἀμμωνος πολλοῖς καὶ μεγάλοις δένδροις σύσκιος. τούτου δὲ πλησίον ὑπάρχει κρήνη διὰ τὸ συμβεβηκὸς ὀνομαζομένη Ἥλιου κρήνη». Ἐν συνεχείᾳ ὁ Διόδωρος, ἀφοῦ περιγράφει τὴν κρήνην αὐτὴν ἐκ τῆς ὁποίας ἔρρεε ψυχρὸν ὕδωρ τὴν μεσημβρίαν καὶ θερμὸν τὸ μεσονύκτιον, παρέχει τὴν κατωτέρω εἰκόνα τοῦ μαντείου: «τὸ δὲ τοῦ θεοῦ ξόανον ἐκ σμαράγδων καὶ τινῶν ἄλλων (πολυτελῶν λίθων) περιέχεται καὶ τὴν μαντείαν ἰδιάζουσαν παντελῶς ποιεῖται. ἐπὶ νεὸς γὰρ περιφέρεται χρυσοῦς ὑπὸ ἱερέων ὀδοθήκοντα· οὗτοι δ' ἐπὶ τῶν ὤμων φέροντες τὸν θεὸν προάγουσιν αὐτομάτως ὅποι ποτ' ἂν ἄγγη τοῦ θεοῦ νεῦμα τὴν πορείαν. συνακολουθεῖ δὲ πληθὺς παρθένων καὶ γυναικῶν παιᾶνας ῥόδουσῶν κατὰ πᾶσαν τὴν ὁδὸν καὶ πατρίῳ καθυμνουσῶν ᾠδῇ τὸν

Συμφώνως πρὸς ὅσα ἐξετέθησαν ἀνωτέρω, ὁ Ἀλέξανδρος ἐγνώριζε τὴν ὑπαρξίν τοῦ μαντείου τούτου ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας, διότι εἶχε φθάσει ἡ φήμη του εἰς Μακεδονίαν, ἡ δὲ θεόληπτος καὶ μυστικοπαθὴς Ὀλυμπιάς ἐτέλει ἐν γνώσει τῶν ἀνὰ τὸν κόσμον περιωνύμων ἱερῶν καὶ τόπων μαντείας. Ἀλλ' ἀσφαλῶς θὰ ἔλαβε πληρεστέραν καὶ ἐν λεπτομερείαις γνώσιν ἐξ ἀφηγησέων ἰθαγενῶν καὶ Ἑλλήνων ἀποίκων τῶν παραλίων, ὅτε ἐγένετο κύριος τούτων. Ταῦτα ἦσαν ἱκανὰ νὰ ἐξάψουν τὴν φαντασίαν του καὶ νὰ κινήσουν αὐτὸν πρὸς ὅσονδήποτε κοπιώδη καὶ ἐπικίνδυνον περιπέτειαν. Ἀλλωστε, ἀφοῦ οἱ δύο θρυλούμενοι ὡς πρόγονοί του, ὁ Περσεὺς καὶ ὁ Ἡρακλῆς, περιφρονούντες ταιλαιπωρίας καὶ κινδύνους, εἶχον μεταβῇ, κατὰ τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν, εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο τοῦ Ἀμμωνος καὶ ἔλαβον χρησμούς, ἐκ τῶν ὁποίων ὠρμήθησαν πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν θρυλουμένων κατορθωμάτων των, πῶς αὐτὸς θὰ ἐδίσταζε πρὸ ταιλαιπωριῶν καὶ κινδύνων;¹ Πολιτικὴ σκοπιμότης, φυσικὴ ρολή, οἰκογενειακὴ προδιάθεσις καὶ προσωπικὴ διάθεσις ἀμίλλης, τὰ πάντα ὥθουν τὸν Ἀλέξανδρον, ὅπως ἐπιχειρήσῃ τὴν ἀφάνταστον ἐκείνην περιπέτειαν.

Οἱ ἀρχαῖοι βιογράφοι τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου παρέχουν μεθ' ἱκανῶν λεπτομερειῶν περιγραφὴν τῆς περιπλανήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀνὰ τὴν Λιβυκὴν ἕρμην καὶ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀμμωνος εἰς τὴν ὄασιν Σιβάχ.² Πρόκειται περὶ μιᾶς τῶν πλέον γραφικῶν καὶ ἀξιοθαυμάστων περιπετειῶν τοῦ ὄλου βίου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἡ ὁποία ἐκίνησε μετὰ πάθους τὸ ἐνδιαφέρον πολλῶν νεωτέρων ἱστορικῶν.³ Ὁ Ἀλέξανδρος ἀπὸ τῆς Μαρεώτιδος

θεόν». Παρεμφερὴς καὶ ἡ περιγραφὴ τοῦ Κουρτίου (IV, 7, 23-24), διευκρινοῦσα ἐπὶ πλέον ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ (ξόανον) εἶχε σχῆμα δίσκου.

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. III, 3, 1-2: «Ἐπὶ τούτοις δὲ πόθος λαμβάνει αὐτὸν ἐλθεῖν παρ' Ἀμμωνα ἐς Λιβύην, τὸ μὲν τι τῷ θεῷ χρησόμενον, ὅτι ἀτρεκέες ἐλέγετο εἶναι τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος καὶ χρῆσασθαι αὐτῷ Περσέα τε καὶ Ἡρακλέα, τὸν μὲν ἐπὶ τὴν Γοργόνα ὅτε πρὸς Πολυδέκτου ἐστέλλετο, τὸν δὲ ὅτε παρ' Ἀνταίων ἦει εἰς Λιβύην καὶ παρὰ Βούσριν εἰς Αἴγυπτον. Ἀλεξάνδρῳ δὲ φιλοτιμία ἦν πρὸς Περσέα καὶ Ἡρακλέα, ἀπὸ γένους τε ὄντι τοῦ ἀμφοῖν καὶ τι καὶ αὐτὸς τῆς γενέσεως τῆς ἑαυτοῦ ἐς Ἀμμωνα ἀνέφερε, καθάπερ οἱ μῦθοι τὴν Ἡρακλέους τε καὶ Περσέως ἐς Δία».

2. Ἀρρ. Ἀνάβ. III, 3 καὶ 4. — Πλουτ. Ἀλέξ., XXVI, 6-XXVII. — Διόδ. XVII, 49-51. — Curt. IV, 7.

3. Ἐκτὸς τῶν περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου γενικῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα διὰ βραχέων, καὶ τινὰ ἐκτενέστερον, ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος (βλ. ἀνωτ., σ. 37, σημ. 1), τὸ θέμα τοῦτο ἀπασχόλησε πολλοὺς νεωτέρους ἱστορικούς εἰς ἐιδικὰς πραγματείας. Παραθέτομεν ἐνταῦθα ὅσας περιήλθον εἰς γνώσιν ἡμῶν: H. Berve (ἐκτὸς τῶν ἐν τῇ γενικῇ ἱστορίᾳ του ὡς ἀνωτ. περιλαμβανομένων) ἐν «Gnomon» V (1929), σ. 370 κ.έ. — D. Cohen, De Alex. Ammonis orac. consult., ἐν «Mnemosyne», τ. LIV (1926), σ. 83 κ.έ. — H. Lamer, Zu Alexanders Zug in die Oase Siwa, ἐν «Klio», XXIV (1930-1931), σ. 63 κ.έ.

μετὰ στρατιωτικοῦ σώματος ἐβάδισε κατὰ μῆκος τῶν ἁπτῶν μέχρι τοῦ Παρατινίου. Ἐκεῖθεν, παραλαβὼν μικρὰν ὁμάδα φίλων, μετὰ τῶν ὁποίων Πτολεμαῖος ὁ Λάγος καὶ ὁ Καλλισθένης¹, ἐξώρμησε πρὸς τὴν ὅσιν Σιβάχ. Πορεία μακρά, πολύμοχθος καὶ ἄκρως ἐπικίνδυνος διὰ μέσου ἀνύδρου καὶ φλεγομένης ἄμμου, ἥ ὁποία διὰ τοῦ ἀνέμου μετεβάλλετο εἰς φοβερά κινούμενα νέφη. Ἐλέγετο ὅτι ὁ Καμβύσης εἶχεν ἀπολέσει πεντήκοντα χιλιάδας ἀνδρας ἐκ τῶν ταιλαιπωριῶν καὶ τῶν ἀμμοθυελλῶν, ὅτε διέσχισε τὴν ἔρημον ταύτην.

Ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε πίστιν εἰς τὰ πεπωμένα του καὶ ἡ βοήθεια τῶν θεῶν ἦλθεν εἰς τὴν κρίσιμον στιγμήν. Ἐνῶ εἶχεν ἐξαντληθῇ τὸ ὕδωρ, ὅπερ ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν, καὶ ἐκινδύνεον νὰ ἀποθάνουν ἐκ δίψης κατὰ τὴν ἀτελείωτον ἐκείνην διὰ μέσου τῆς φλεγομένης ἄμμου πορείαν, αἰφνιδίως ἔπesse καταρρακτώδης βροχή, ἥ ὁποία ἐπέτρυνε τὴν δημιουργίαν ἀποθέματος ὕδατος, συγχρόνως δὲ κατέστησε τὴν ἀτμόσφαιραν ὀλιγώτερον ἀποπνικτικὴν καὶ ἡλάττωσε τὴν φλογερότητα τῆς ἄμμου. Πλήν, ἐν συνεχείᾳ, φοβερὰ ἀμμοθύελλα, τὰ συνήθη «σιμοὺν» τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου, ἐκάλυψε τὸν ὁρίζοντα καὶ κατέστησεν ἀόρατα τὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευον εἰς τοὺς ὁδηγοὺς πρὸς κανονικὴν πορείαν. Τοῦτο θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα περιπλάνησιν ἀνὰ τὴν ἀχανῆ ἔρημον καὶ βέβαιον θάνατον. Ἀλλὰ τότε — ὦ τοῦ θαύματος!

— C. Lehmann-Haupt, Zu Alexanders Zug in die Oase Siwa, ἐν «Klio» XXIV, σ. 169 κ.ε. καὶ 376 κ.ε. — G. Maspero, Comment Alex. devint dieu en Egypte, ἐν «Ann. école Hautes Et.», 1897. — G. Pasquali, Alessandro all'Oasi di Ammone e Callistene, ἐν Riv. di Filol., τ. VII (1929), σ. 513 κ.ε. καὶ τ. VIII (1930), σ. 342 κ.ε. — G. Radet, Le pèlerinage au sanctuaire d'Ammon, ἐν «Rev. ét. anc.», τ. XXVIII (1926), σ. 213 κ.ε. — Τοῦ αὐτοῦ, La consultation de l'oracle d'Ammon par Alex., ἐν «Ann. Inst. Phil. et Hist. orient.», τ. II (1933-1934), σ. 779 κ.ε. — R. Vallois, L'oracle Lybien et Alex., ἐν Rev. Et. Gr., τ. XLIV (1931), σ. 121 κ.ε. — U. Wilcken (ἐκτὸς τῶν ἐν τῷ περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου γενικῶ ἔργῳ του, ὡς ἀνωτ., γραφομένων), Alex. Zug in die Oase Siwa, ἐν Sitzungsber. Berl. Akad., 1928, σ. 576 κ.ε. καὶ 1930, σ. 159 κ.ε. Εἰς τὰς πραγματείας ταύτας ἐκτίθενται ἀπόψεις, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τῶν παραδεδομένων ὑπὸ τῶν πηγῶν, πολλάκις ριζικῶς ἀντιτιθέμεναι πρὸς ἀλλήλας, παρὰ δὲ τὴν θαυμαστὴν ἐμβριθείαν των, ἐνίοτε δεσπόζει τὸ ἀντιρρητικὸν στοιχεῖον. Σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι, περιοριζόμενοι εἰς τὴν παράθεσιν τῶν ἐκ τῶν ἀρχαίων πηγῶν γνωστῶν εἰς ἡμᾶς, δὲν εἰσερχόμεθα εἰς ἀντιλογικὰς συζητήσεις, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ μᾶς ρίψουν εἰς ὑποθετικάς, πάντως ἀμφισβητούμενας, ἐρμηνείας.

1. Ἀμφότεροι εἰς τὰ ἀπολεσθέντα ἔργα των περιέγραψαν ὡς αὐτοπταί τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ μαντείου τοῦ Ἄμμωνος ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Καὶ τινες ἄλλοι, πιθανῶς μὴ συνοδεύσαντες τὸν Ἀλέξανδρον εἰς τὴν ἔρημον, ἀλλὰ λαβόντες πληροφορίας ἐξ αὐτοπτῶν, ὡς ὁ Ἀριστόβουλος, φαίνεται ὅτι περιέγραψαν τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ μαντείου τοῦ Ἄμμωνος. Ἐκ τούτων ἔλαβον τὰς περιγραφὰς των κυρίως ὁ Ἀρριανὸς καὶ ἐν μέρει ὁ Πλούταρχος, ἐνῶ ὁ Διόδωρος καὶ ὁ Κούρτιος Ρούφος ἐχρησιμοποίησαν τὴν λεγομένην Κλειτάρχειον παράδοσιν.

— δύο κόρακες ἐφάνησαν ἔμπροσθέν των ἱπτάμενοι, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ κατευθύνουν τὴν πορείαν, ἐπιβραδύνοντες τὴν πτῆσιν πρὸς ἀναμονὴν τῶν καταπεπονημένων καὶ καθυστερούντων, γνωστοποιούντες τὰ σημεῖα τῆς κατευθύνσεως των διὰ κρωγμῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νυκτός, ὅτε ἦσαν ἀθέατοι! ¹

Ἐπὶ τέλους, μετὰ δωδεκαήμερον περιπλάνησιν, ὁ Ἀλεξάνδρος μετὰ τῆς συνοδείας του ἐφθασεν εἰς τὴν θαυμασίαν ὄασιν Σιβάχ, δάσος πυκνὸν ἐξ ἐλαῶν καὶ φοινίκων, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου, πλησίον τῆς θαυματουργοῦ

1. Ἰδοὺ ἡ περιγραφὴ τοῦ Πλουτάρχου (Ἀλέξ. XXVII, 1-3) εἰλημμένη ἐκ τοῦ μετασχόντος τῆς περιπλανήσεως Καλλισθένου, ἔχουσα δὲ πιθανῶς ἐν πολλοῖς ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ ὑπὸ τῶν Πτολεμαίου καὶ Ἀριστοβούλου γραφέντα: « Ἐν γοῦν τῇ τότε πορείᾳ τὰ συντυχόντα ταῖς ἀπορίαις παρὰ τοῦ θεοῦ βοηθήματα τῶν ὑστέρων χρησμῶν ἐπιστεύθη μᾶλλον τρόπον δέ τινα καὶ τοῖς χρησμοῖς ἢ πίστις ἐκ τούτων ὑπῆρξε. πρῶτον μὲν γὰρ ἐκ Διὸς ὕδωρ πολὺ καὶ διαρκεῖς ὑετοὶ γενόμενοι τὸν τε τῆς δίψης φόβον ἔλυσαν, καὶ τὴν ξηρότητα κατασβέσαντες τῆς ἄμμου, νοτερὰς γενομένης καὶ πρὸς αὐτὴν ξυμπεσούσης, εὐπνοῦν τὸν ἀέρα καὶ καθαρώτερον παρέσχον. ἔπειτα τῶν ὄρων, οἵπερ ἦσαν τοῖς ὁδηγοῖς, συγχυθέντων καὶ πλάνης οὔσης καὶ διασπασμοῦ τῶν βαδίζόντων διὰ τὴν ἀγνοίαν, κόρακες ἐκφάνεντες ὑπελάμβανον τὴν ἡγεμονίαν τῆς πορείας, ἑπομένων μὲν ἔμπροσθεν πετόμενοι καὶ σπεύδοντες, ὑστεροῦντας δὲ καὶ βραδύνοντας ἀναμένοντες· ὁ δὲ ἦν θαυμασιώτατον, ὡς Καλλισθένης φησί, ταῖς φωναῖς ἀνακαλούμενοι τοὺς πλανωμένους νύκτωρ καὶ κλάζοντες εἰς ἴχνος καθίστασαν τῆς πορείας ». Ὁ Ἀρριανὸς (Ἀνάβ. III, 3-6), καίτοι δὲν μνημονεύει τὸν Καλλισθένην, ἀλλὰ τὸν Πτολεμαῖον καὶ τὸν Ἀριστόβουλον, παραδίδει τὴν αὐτὴν περίπτωσιν πρὸς τὸν Πλουτάρχου περιγραφὴν τῆς περιπλανήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν τῇ Λιβυκῇ ἐρήμῳ. Ἀλλὰ κατὰ τὸν Ἀρριανόν, ὁ μὲν Πτολεμαῖος ἔγραφεν ὅτι ἡ καθοδήγησις ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἐρήμου ἐγένετο ὑπὸ δύο δρακόντων (μεγάλων ὄφειν) προπορευομένων μετὰ φωνῶν, ὁ δὲ Ἀριστόβουλος ἀνέγραψε τὴν πλέον παραδεδεγμένην ἐκδοχὴν περὶ δύο προϊπταμένων κοράκων. Ἰσως ὁ Πτολεμαῖος παρεσῶρη εἰς τὴν ἀφήγησιν περὶ ὄφειν ὁδηγῶν τῆς πορείας, ἐκ τοῦ γεγονότος τὸ μὲν ὅτι ὁ ὄφεις ἀνέκαθεν ἐνεῖχεν ἱερότητα ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ Ἀμμωνος καὶ ἰδιαίτερος ἐν τῷ τεμένει τῶν Θηβῶν, ἐνθα ἐφυλάσσοντο οἱ ἱεροὶ ὄφεις (Ἡρ. II, 74), τὸ δὲ ὅτι εἶχεν ἥδη σχηματισθῇ ὁ θρύλος τῆς θείας πατρότητος τοῦ Ἀλεξάνδρου διὰ μυστικιστικῶν συνεινασμῶν τοῦ Ἀμμωνος-Διὸς, ὑπὸ μορφήν ὄφειος, μετὰ τῆς Ὀλυμπιάδος (βλ. μελέτην μας « Ἡ ἑλληνικὴ νεότης τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἔ.ἀ., σ. 108 καὶ κατωτ., σ. 72). Οὐχὶ οὐσιωδῶς διάφορον τοῦ Πλουτάρχου περιγραφῆν τῆς περιπλανήσεως ἐν τῇ ἐρήμῳ παρέχει καὶ ὁ Διόδωρος (XVII, 493-15), μὴ μνημονεύων πηγὰς ἐκ τῶν ὁποίων ἤντησε καὶ καθορίζων ὅτι μετὰ τὰς τέσσαρας πρώτας ἡμέρας τῆς πορείας ἐξηντλήθη τὸ ἀόψθημα ὕδατος καὶ κατὰ τὰς ἄλλας τέσσαρας ἡμέρας τῆς ἀνύδρου περιοχῆς ἐχρησιμοποίησαν τὸ συλλεχθὲν ἐκ τινος κοιλάδος μετὰ τὴν καταρρακτώδη βροχὴν ὕδωρ. Τότε ἐφθασαν εἰς τὴν πικρὰν καλουμένην λίμνην καὶ ἐκεῖθεν, μετὰ πορείαν ἑκατὸν σταδίων, εἰς τὰς πόλεις τοῦ Ἀμμωνος, ὁπόθεν ἐχρειάσθη μιὰς ἀκόμῃ ἡμέρας πορείας, ἕως ὅτου φθάσουν εἰς τὸ τέμενος. Παρεμφερὴς πρὸς τὴν τοῦ Διοδώρου εἶναι καὶ ἡ περιγραφὴ τοῦ Κουρτίου Ρούφου IV, 8-18. Πάντως ὁ Ἀρριανὸς καταλήγει ὅτι ἡ πραγματικὴ ἱστορία τῆς πορείας τοῦ Ἀλεξάνδρου διὰ τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου παρεμορφώθη ὑπὸ τῶν ποικίλων περιγραφῶν (τὸ δὲ ἀτρεκέες τοῦ λόγου ἀφείλοντο οἱ ἄλλοι καὶ ἄλλῃ ὑπὲρ αὐτοῦ ἐξηγησάμενοι).

πηγῆς, ἐκ τῆς ὁποίας ἔρρεε τὸ μεσονύκτιον θερμὸν ὕδωρ καὶ τὴν μεσημβρίαν ψυχρόν, καὶ στρώματος ἄλατος διαφανοῦς ὡς τὸ κρύσταλλον, προέβαλεν, εἰς τὴν κορυφὴν Ἀκροπόλεως τριπλοῦ τεύχους, τὸ περίφημον τέμενος τοῦ Διδῶς-Ἀμμωνος. Οἱ ἱερεῖς ὑπεδέχθησαν τοὺς προσκυνητὰς εἰς τὴν κεντρικὴν πύλην τοῦ ἐξωτερικοῦ τεύχους καὶ ἡγήθησαν τῆς πορείας πρὸς τὸν ναόν. Ἀλλ', ὅτε ἔφθασαν εἰς τὸ ἱερόν, ὁ μέγας ἀρχιερεὺς καὶ προφήτης, στὰς μετὰ σεβασμοῦ ἐνώπιον τοῦ Ἀλεξάνδρου, προσηγόρευσε αὐτὸν ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀπὸ πατρός, ἐπομένως δὲ ὡς υἱὸν τοῦ Ἀμμωνος¹. Παρὰ τὴν σχετικὴν ἀσάφειαν τῶν πηγῶν, πρέπει νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι, ἂν μὴ ἡ ἐξ ἀρχῆς «πρόσρησις», ἡ ἐν συνεχείᾳ «μαντεία» ἐγένετο εἰς τὰ ἀπαραβίαστα ἄδυστα τοῦ ναοῦ. Ἐκεῖ εὐρίσκετο τὸ περίφημον εἰδωλὸν τοῦ Ἀμμωνος-Ρᾶ, εἰς σχῆμα δίσκου, ὑπενθυμίζοντος τὸν Δελφικὸν ὀμφαλὸν τῆς Γῆς, καὶ κατεσκευασμένον ἐκ σμαράγδου καὶ πολυτίμων λίθων, μετακινούμενον ἐπὶ χρυσῆς νεῶς, βασταζομένης ὑπὸ ὀγδοήκοντα ἱερέων, ὑπὸ τοὺς παιᾶνας πλήθους παρθένων καὶ γυναικῶν².

Κατὰ τὸν Στράβωνα, παραλαμβάνοντα πιθανῶς τοῦτο ἐκ τοῦ αὐτόπτου Καλλισθένους, οὐδεὶς παρίστατο κατὰ τὴν ἐντὸς τῶν ἁδύτων τοῦ ναοῦ συνέντευξιν ταύτην τοῦ Ἀλεξάνδρου μετὰ τοῦ Μεγάλου ἀρχιερέως καὶ προφήτου τοῦ Ἀμμωνος³. Ὡς ἦτο ἐξόμενον, μετὰ τὴν ἐξοδὸν ἐκ τοῦ ναοῦ, οἱ μετ' ἀγώ-

1. Πλουτ. Ἀλέξ. XXVII, 3: «ὁ μὲν προφήτης αὐτὸν ὁ Ἀμμωνος ἀπὸ τοῦ θεοῦ χαίρειν, ὡς ἀπὸ πατρός, προσεῖπεν». Διόδ. XVII, 51: «ὁ μὲν προφητεύων ἀνὴρ πρεσβύτερος τὴν ἡλικίαν προσελθὼν αὐτῷ, Χαίρει, εἶπεν, ὦ παῖ· καὶ ταύτην παρὰ τοῦ θεοῦ ἔχε τὴν πρόσρησιν. ὁ δ' ὑπολαβὼν, Δέχομαι, φησὶν, ὦ πάτερ, καὶ τὸ λοιπὸν κεκλήσομαι σός». — Curt. IV, 7, 25: «At tum quidem regem propius adeuntem maximus natu e sacerdotibus filium appellat, hoc nomen illi jouem reddere adfirmans. Ille se uero, et accipere ait et agnoscere, humanæ sortis oblitus».

2. Curt. IV, 7, 23. Βλ. καὶ ἀνωτ., σ. 59, σημ. 1. Ἀνὰ δὲ χρησμός ὑπὸ τύπον ἀπαντήσεων εἰς τὰ ἐρωτήματα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐδίδετο κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκεῖνας τῆς τελετουργικῆς ἐπὶ νεῶς περιφορᾶς τοῦ ξοάνου τοῦ θεοῦ, θὰ ἡδυνάτο τις νὰ διερωτηθῇ ποῖον εἶδους μυστικότητα εἶχεν, ἀφοῦ παρίstanto ὀγδοήκοντα ἱερεῖς καὶ πλήθος ἄδουσῶν παρθένων καὶ γυναικῶν. Πρέπει μᾶλλον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ περιγραφαὶ τοῦ Διοδώρου καὶ τοῦ Κουρτίου ὑπονοοῦν ὅτι ἡ μὲν τελετουργικὴ περιφορὰ τοῦ ξοάνου ἐγένετο ἐν τῇ ἱερῇ περιβόλῳ, ἴσως καὶ παρουσία τῆς βασιλικῆς ἀκολουθίας, ἡ δὲ μαντεία βάσει τῶν κινήσεων τοῦ ξοάνου ἐδόθη ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τοῦ προφήτου εἰς τὸν Ἀλεξάνδρου κατὰ μόνας, εἰς τὰ ἄδυστα τοῦ ναοῦ.

3. Στράβ. ΙΖ' 43. Ἴδου ἡ λίαν διαφωτιστικὴ περὶ τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος ἀφήγησις αὐτῆς τοῦ Στράβωνος: «Πολλὰ δ' εἰρηκότες περὶ τοῦ Ἀμμωνος τοσοῦτον εἶπεν βουλόμεθα, ὅτι τοῖς ἀρχαίοις μᾶλλον ἢν ἐν τιμῇ καὶ ἡ μαντικὴ καθόλου καὶ τὰ χρηστήρια, νυνὶ δ' ὀλιγωρία κατέχει πολλή... διότερ καὶ τὸ ἐν Ἀμμωνί σχεδὸν τι ἐκλείπεται χρηστήριον, πρότερον δὲ ἐτετίμητο. δηλοῦσι δὲ μάλιστα τοῦτο οἱ τὰς Ἀλεξάνδρου πράξεις ἀναγράφαντες, προστιθέντες μὲν πολὺ καὶ τὸ τῆς κολακείας εἶδος, ἐμφαίνοντες δὲ καὶ τὴν πίστει ἄξιον. ὁ γοῦν Καλλισθένης φησὶν τὸν Ἀλέξαν-

νίας ἀναμένοντες συνοδοὶ καὶ φίλοι τοῦ Ἀλεξάνδρου, οἱ ὅποιοι ἄλλωστε πᾶν ἄλλο ἢ ἡγνόνουν τὸν βαθυτέρον σκοπὸν, τὸν ὠθήσαντα αὐτὸν πρὸς τὴν παρὰ-τολμον καὶ κοπιώδη ἐκείνην περιπλάνησιν εἰς τὰ βάθη τῆς ἐρήμου, ἠρώτησαν τί διημέφθη εἰς τὰ ἄδυτα τῶν ἀδύτων τοῦ θεοῦ καὶ ποίας ἀπαντήσεις ἔλαβεν εἰς τὰ ἐρωτήματά του παρὰ τοῦ Μεγάλου ἀρχιερέως καὶ προφήτου τοῦ Ἀμμωνος. Ὁ Ἀρριανός, ὁ ὁποῖος ἀντλεῖ τὰς πληροφορίας του ἐκ τοῦ καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις μετασχόντος τῆς περιπετείας Πτολεμαίου, ἀφίνει νὰ νοηθῇ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἀπεκάλυψε, τοῦλάχιστον κατὰ τὴν σιγμὴν ἐκείνην, τὰ ἐν τῷ ναῷ διατρέξαντα καὶ τὰς ἀπαντήσεις τοῦ προφήτου. Προφανῶς προετίμησε νὰ συλλάβῃ προηγουμένως τὸ νόημα τούτων ἐν σχέσει πρὸς τὰς δυνατότητας τῆς ἐξυληρετήσεως τῶν σχεδίων κυριαρχίας ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀσίας, τὰ ὅποια ἤδη ἐκυφοροῦντο εἰς τὴν διάνοιάν του. Ἡρκεσθῇ νὰ εἴπῃ, ὅτι ἤκουσεν ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἐπεθύμει καὶ διέταξεν ἄμεσον ἐπιστροφὴν εἰς τὴν Αἴγυπτον¹.

δρον φιλοδοξῆσαι μάλιστα ἀνελθεῖν ἐπὶ τὸ χρηστήριον, ἐπειδὴ καὶ Περσέα ἤκουσε πρότερον ἀναβῆναι καὶ Ἡρακλέα, ὁρμήσαντα δ' ἐκ Παιριτονίου, καίπερ νότων ἐπιτεσόντων, βιάσασθαι· πλανώμενον δ' ὑπὸ τοῦ κονιορτοῦ σωθῆναι γενομένων ὄμβρων καὶ δυοῖν κοράκων ἡγησασμένων τὴν ὁδόν, ἥδη τούτων κολακευτικῶς λεγομένων· τοιαῦτα δὲ καὶ τὰ ἐξῆς· μόνῳ γὰρ δὴ τῷ βασιλεῖ τὸν ἱερέα ἐπιτρέψαι παρελθεῖν εἰς τὸν νεῶ μετὰ τῆς συνήθους στολῆς, τοὺς δ' ἄλλους μετενδύειν τὴν ἐσθῆτα, ἔξωθέν τε τῆς θεματοετίας ἀκροάσασθαι πάντας πλὴν Ἀλεξάνδρου, τούτων δ' ἐνδοθεν. εἶναι δ' οὐχ ὥσπερ ἐν Δελφοῖς καὶ Βραγχίδαῖς τὰς ἀποθεσπίσεις διὰ λόγων, ἀλλὰ νεύμασι καὶ συμβόλοις τὸ πλεόν, ὥς καὶ παρ' Ὀμήρῳ, « ἦ καὶ κυανέησιν ἐπ' ὀφρύσι νεῦσε Κρονίων », τοῦ προφήτου τὸν Δία ὑποκρινομένου· τοῦτο μέντοι ρητῶς εἰπεῖν τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν βασιλέα, ὅτι εἴη Διὸς υἱός, προστραφθεὶ δὲ τούτοις ὁ Καλλισθένης, ὅτι τοῦ Ἀπόλλωνος τὸ ἐν Βραγχίδαῖς μαντεῖον ἐκλειοιπότος, ἐξ ὅτου τὸ ἱερὸν ὑπὸ τῶν Βραγχιδῶν σεσύλητο ἐπὶ Ξέρξου περσισάντων, ἐκλειοιτυίας δὲ καὶ τῆς κρήνης, τότε ἦ τε κρήνη ἀνάσχοι καὶ μαντεῖα πολλὰ οἱ τῶν Μιλησίων πρέσβεις χομίσαιεν εἰς Μέμφιν περὶ τῆς ἐκ Διὸς γενέσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς ἐσομένης περὶ Ἀρβηλα νίκης καὶ τοῦ Δαρείου θανάτου καὶ τῶν ἐν Λακεδαιμόνι νεωτερισμῶν ». Βλ. καὶ Στράβ. ἐκ τοῦ Ζ, 1α (λατιν.) καὶ ΙΖ, 42. Περὶ τῶν ἱστορικῶν δεδομένων, τὰ ὅποια θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀντληθοῦν ἐκ τοῦ κεμένου τούτου τοῦ Στράβωνος καὶ τῶν ὧσαν ἠντλησεν ἐκ τοῦ Καλλισθένους, βλ. σφοδράν, ἀλλὰ πλουσίαν εἰς ἐπιχειρηματολογίαν, ἀντιλογίαν μετὰ σοφῶν ἐρευνητῶν τῆς ἀρχαιότητος ὡς ὁ Wilcken, ὁ Berne, ὁ Pasquali καὶ ὁ Vallois εἰς τὰς προμνημονευθείσας (σ. 60, σμῃ. 3) πραγματείας των.

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. ΙΙΙ, 4, 5 : « Ἐνταῦθα Ἀλέξανδρος τὸν τε χῶρον ἐθαύμασε καὶ τῷ θεῷ ἐχρήσατο· καὶ ἀκούσας ὅσα αὐτῷ πρὸς θυμοῦ ἦν, ὥς ἔλεγεν, ἀνέξευξεν ἐπ' Αἰγύπτου ». Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀρριανὸς ἀρκεῖται εἰς τὴν λίαν σύντομον ταύτην ἐξιστόρησιν τῆς ἐπισκέψεως τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ « συμφώνου πρὸς τὰς ἐνδομύχους ἐπιθυμίας του » χρησιμοῦ, ἐπιτρέπει τὴν γνώμην ὅτι οἱ σύγχρονοι ἱστοριογράφοι καὶ ἰδίᾳ ὁ καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις μετασχόν τῆς περιπετείας τῆς Διβυχῆς ἐρήμου Πτολεμαῖος, οὐδὲν περιελάμβανον εἰς τὰ ἔργα

Ὁ Πλούταρχος, ὁ ὁποῖος ἐπὶ τοῦ προκειμένου στηρίζεται εἰς τὴν ἐπὶ ἐκλαϊκευτικοῦ ἐπιπέδου ἀνεκδοτολογίαν τῆς ἐποχῆς, τὴν ὁποίαν εἶχε περισυλλέξει ὁ Κλείταρχος, λέγει ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἔλαβεν ἐμμέσως πῶς, δι' ἐντέχων ἐρωτημάτων, τὴν διαβεβαίωσιν τῆς θείας προελεύσεώς του. Ἡρώτησε τὸν προφήτην μή τις τῶν φρονέων τοῦ πατρὸς του διέφυγε τὴν τιμωρίαν. Καὶ ὁ προφήτης ἀπήντησεν ὅτι ὀφείλει νὰ προσέχη εἰς τοὺς λόγους του, καθ' ὅσον δὲν ἔχει πατέρα θνητόν. Ἄν ὅμως ἐπεθύμει νὰ μάθῃ τι ἐν σχέσει πρὸς τοὺς φρονεῖς τοῦ Φιλίππου, τὸν ἐπληροφόρει ὅτι οὗτοι ὑπέστησαν τὴν τιμωρίαν καὶ ὁ Φίλιππος ἔλαβε πλήρως τὴν ἐκδίκησιν. Ἐν συνεχείᾳ, ὁ Ἀλέξανδρος ἐξή-

των ἐξ ὧν ἀναγράφει ὁ Πλούταρχος περὶ ἐρωτήσεων τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν συνοδῶν του καὶ τῶν ἀπαντήσεων τοῦ μαντείου (βλ. τὰς ἀμέσως ἐν συνεχείᾳ σημειώσεις). Πιθανώτατα καὶ αὐτὸς ὁ ἐπίσης συνοδεύσας τὸν Ἀλέξανδρον Καλλισθένης, ὁ ὁποῖος ἐν τούτοις φέρεται περιγράφας τὰ τῆς πορείας διὰ τῆς ἐρήμου καὶ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ μαντείου μετὰ μοναδικῆς παραστατικότητος, κατηγορεῖται δὲ ὑπὸ ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ἱστορικῶν ἐπὶ ψευδολογία χάριν κολακείας, δὲν εἶχε καταγράψει τοιαύτας ἐρωταποκρίσεις. Ὁ Πλούταρχος, ἐνῶ, προκειμένου περὶ τῆς πορείας τῆς ἐρήμου καὶ τῶν κατ' αὐτὴν θαυμασίων, γράφει «ὡς Καλλισθένης φησὶ», ὡς πρὸς τὰς γενομένας ἐρωτήσεις καὶ τοὺς χρησμούς τοῦ μαντείου γράφει ἀορίστως «ταῦτα περὶ τῶν χρησμῶν οἱ πλείστοι γράφουσι». Ἐπειδὴ, ὅτε ἀντλεῖ ἐκ τῶν συγχρόνων Πτολεμαίου, Ἀριστοβούλου, Καλλισθένους κλπ., ὁ Πλούταρχος σχεδὸν κατὰ κανόνα δὲν παραλείπει νὰ μνημονεύῃ τούτους, πρὲς νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ ὁ Κούρτιος, ἀντὶ τῆς «οἱ πλείστοι γράφουσι» ὑπονοεῖ τὸν περισυλλέξαντα τὴν ἀναπτυχθεῖσαν μετὰ τὰ συντελεσθέντα ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου μεγαλουργήματα ἀνεκδοτολογίαν Κλείταρχον καὶ τοὺς βάσει τῆς λεγομένης Κλειταρχείου παραδόσεως γράψαντας μεταγενεστέρως. Ἡ γνώμη αὕτη ἐνισχύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι καὶ ὁ Κούρτιος, ἀντὶ τῆς σχεδὸν κατὰ κανόνα ἐκ τῆς Κλειταρχείου παραδόσεως, τὴν ὁποίαν πολλάκις καὶ μεταβάλλει πρὸς ἔμφασιν τῶν περιέργου καὶ τοῦ παραδόξου, ἀναγράφει τὰς αὐτὰς περὶ τοῦ ἐρωταποκρίσεως. Μεγάλην ὁμοιότητα παρουσιάζει καὶ ἡ ἀφήγησις τοῦ Διοδώρου (βλ. σημ. κατωτ.). Εἶναι προφανὲς ὅτι τὸσον ὁ Πλούταρχος, ὅσον καὶ ὁ Διόδωρος καὶ ὁ Κούρτιος ἠντίλησαν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, ἡ ὁποία δυνατόν νὰ μὴ ᾔτο ὁ Καλλισθένης, ἀλλ' ὁ Κλείταρχος ἢ ἡ ἐκ τούτου σχηματισθεῖσα παράδοσις. Ὡς πρὸς τὸν Στράβωνα (βλ. ἀνωτ., σ. 63, σημ. 3), οὗτος περιλαμβάνει μὲν τὸν Καλλισθένη εἰς τοὺς ἐν πνεύματι κολακείας περιγράφαντας τὰ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος, οὐδὲν ὅμως γράφει περὶ ἐρωταποκρίσεων. Προσεκτικὴ ἀνάγνωσις τοῦ κειμένου τοῦ Στράβωνος πείθει ὅτι οὗτος ἔλαβε παρὰ τοῦ Καλλισθένους μόνον τὰ περὶ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου μιμήσεως τῶν προγόνων Περγάσης καὶ Ἡρακλείους, τὰ τῆς περιπλανήσεως ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ τὰ περὶ ἐπιβεβαιώσεως τῆς ἐκ Διὸς γεννήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑπὸ τοῦ ἐν Μιλήτῳ μαντείου τῶν Βραγχιδῶν. Ὅτε δὲ ὁ Στράβων γράφει «προστραγῶδει δὲ τοῦτοις ὁ Καλλισθένης, δι...» εἶναι προφανὲς ὅτι τὰ πρὸ τῆς περὶ μαντείου τῶν Βραγχιδῶν, ἀποδιδομένης εἰς τὸν Καλλισθένη, περιγραφῆς γραφόμενα περὶ προσφωνήσεως τοῦ βασιλέως ὡς υἱοῦ τοῦ Διὸς ἔχουν ληφθῇ παρὰ «τούτων», δηλαδὴ οὐχὶ παρὰ τοῦ Καλλισθένους, ἀλλὰ παρ' ἄλλων, περιγραφάντων τὰ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ μαντείου ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου.

τησε νὰ μάθῃ περὶ τοῦ εἵδους τῆς ἐξουσίας, τὴν ὁποίαν ἤσκει καὶ — οὐδ' ὀλίγον, οὐδὲ πολὺ — ἔθεσεν ἄνευ περιστροφῶν ἐρώτημα ἂν ἀπὸ θεοῦ ἐδόθῃ εἰς αὐτὸν νὰ καταστῇ κύριος τῆς ἀνθρωπότητος! Ὁ προφήτης ἔδωσε προθύμως χρησμὸν ὅτι πράγματι ἐδόθῃ εἰς αὐτὸν παρὰ τοῦ θεοῦ ἡ ἐξουσία αὕτη. Καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἀπεχώρησε — βεβαίως πλήρης ἱκανοποιήσεως — ἀφοῦ λίαν γενναιοδῶρως κατέλιπεν εἰς τὸν θεὸν λαμπρὰ ἀναθήματα καὶ ἄφησεν εἰς τοὺς ἱερεῖς χρήματα. Τὰ αὐτὰ περίπου, μετὰ τινων ἐπὶ πλεόν λεπτομερειῶν, λέγονται καὶ ὑπὸ τοῦ Διοδώρου καὶ τοῦ Κουρτίου, μαρτυροῦντα κοινὴν προέλευσιν¹.

1. Πλουτ. Ἀλεξ. XXVII, 3-4: «ὁ δὲ (ἐνν. Ἀλέξανδρος) ἐπήρετο μὴ τις αὐτὸν εἴη διαπεφυγὼς τῶν τοῦ πατρὸς φονέων. εὐφημεῖν δὲ τοῦ προφήτου κελεύσαντος, οὐ γὰρ εἶναι πατέρα θνητὸν αὐτῷ, μεταβαλὼν ἐπυνθάνετο, τοὺς Φιλίππου φονεῖς εἰ πάντας εἴη τετιμωρημένους· εἰτα περὶ τῆς ἀρχῆς, εἰ πάντων αὐτῷ δίδωσιν ἀνθρώπων κυρίῳ γενέσθαι. χρήσαντος δὲ τοῦ θεοῦ καὶ τοῦτο δίδοναι καὶ Φίλιππον ἀπέχειν ἔκπλεω τὴν δίκην, ἔδωρεῖτο τὸν θεὸν ἀναθήμασι λαμπροῖς καὶ χρήμασι τοὺς ἀνθρώπους». Διόδ. XVII, 51, 2-4: «ἄλλ' (εἰπέ μοι) εἰ μοι δίδως τὴν ἀπάσης (τῆς) γῆς ἀρχήν. τοῦ δὲ ἱερέως προσελθόντος τῷ σηκῷ καὶ τῶν ἀνδρῶν τὸν αἰρόντων τὸν θεὸν κινήθέντων τεταγμένοις τισὶ τῆς φωνῆς συμβόλοις ὁ μὲν ἀνείπεν βεβαίως αὐτῷ δίδοναι τὸν θεὸν τὴν αἴτησιν, ὁ δ' Ἀλέξανδρος ὑπολαβὼν, Τὸ λοιπόν, εἶπεν, ὦ δαίμον, ἀπόφηναι μοι τῶν ζητουμένων, εἰ πάντας ἤδη μετελήλυθα τοὺς γενομένους φονεῖς τοῦ πατρὸς ἢ τινες διαλελήθασιν. ὁ δὲ προφήτης ἀνεβόησεν Εὐφήμει· οὐδένα γὰρ ἀνθρώπων ὑπάρχειν τὸν δυνησόμενον ἐπιβουλεύσαι τῷ γεννήσαντι αὐτόν, τοὺς δὲ Φιλίππου φονεῖς ἅπαντας τετευχέναι τιμωρίας· τεκμήρια δ' ἔσσεσθαι τῆς ἐκ τοῦ θεοῦ γενέσεως τὸ μέγεθος τῶν ἐν ταῖς πράξεσι κατορθωμάτων· καὶ γὰρ πρότερον αἴτητον αὐτὸν γεγονέναι καὶ μετὰ ταῦτ' ἔσσεσθαι διὰ παντὸς ἀνίκητον. ὁ δ' Ἀλέξανδρος ἡσθεῖς ἐπὶ τοῖς κεχρησμοδημένοις καὶ τὸν θεὸν μεγαλοπρεπέσιν ἀναθήμασι τιμῆας ἐπαγγέλθεν εἰς τὴν Αἴγυπτον». Curt. IV, 7, 26-28: «consuluit deinde, an totius orbis imperium fatis sibi destinaret pater; is æque in adulationem compositus terrarum omnium rectorem fore ostendit. Post hæc institit quærere, an omnes parentis sui interfectores poemae dedissent. Sacerdos parentem eius negat ullius scelere posse uiolari, Philippi autem omnes luisse supplicia; adiecit inuictum fore, donec excederet ad deos. Sacrificio deinde facto, dona et sacerdotibus et deo data sunt, permissumque amicis, ut ipsi quoque consulerent jouem: nihil amplius quæsierunt, quam an auctor esset sibi diuinis honoribus colendi suum regem. Hoc quoque acceptum fore joui uates respondet». (Τὰ ἀνωτέρω κείμενα ἀποτελοῦν συνέχειαν τῶν ἐν σ. 63, σημ. 1 παρατεθέντων). Καὶ ὁ Ἰουστίνος, ἀκριβέστερον ὁ Πομπήιος Τρῶγος, τὸ ἀπολεσθὲν ἔργον τοῦ ὁποίου ὁ Ἰουστίνος ἀντέγραψε περιληπτικῶς, γράφει ἐν συντομίᾳ τὰ αὐτὰ (Just. XI, 11). Ἡ προσπάθεια νεωτέρων ἱστορικῶν νὰ διαπιστώσουν διὰ συγκριτικῆς ἐρεῦνης τῶν ἀνωτέρω κειμένων περὶ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, διαφορὰς, πρὸς καθορισμὸν διαφορῶν πηγῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἠντλήθησαν ταῦτα, νομίζομεν ὅτι παρασύρει εἰς ἐκασίας ἄνευ ἀντικειμένου. Οἱ ἱστοριογράφοι τοῦ Ἀλεξάνδρου σπανιότατα ἀντιγράφουν ἐπὶ λέξει· διότι τὰ μὴ φθάσαντα μέχρις ἡμῶν ἀρχαιότερα ἔργα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀντλοῦν, ἀνεγνώσκοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν καὶ δὲν ἤθελον νὰ ἐμφανισθοῦν ὡς κοινοὶ ἀντιγραφεῖς. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖ-

Ὁ Κούρτιος Ροῦφος, ἐπαναλαμβάνων τὰ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Προφήτου, ποικίλλει, ὥς πάντοτε, μετὰ γραφικῶν διανθήσεων. Προσθέτει ὅτι, μετὰ τὸ πέρας τῆς χρησιμοδοτήσεως, ἐτελέσθησαν θυσίαι, οἱ δὲ συνοδεύοντες πιστοὶ φίλοι ἔλαβον καὶ αὐτοὶ τὴν ἄδειαν νὰ ζητήσουν χρησμὸν παρὰ τοῦ Ἀμμωνος-Διός. Ἡρώτησαν μόνον ἂν ὁ θεὸς ἀπεφαίνεται ὅτι ὀφείλουν νὰ ἀπονέμουν θείας τιμὰς πρὸς τὸν βασιλέα των. Καὶ ἡ ἀπάντησις ἦτο : Καὶ τοῦτο ἀποδέχεται ὁ Ζεὺς (Ἀμμων)¹. Ἄνευ ἀμφιβολίας, ἡ τελευταία αὕτη ἀφήγησις τοῦ Κουρτίου Ροῦφου εἶναι δημιουργημα τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀλέξανδρος, κύριος τῆς Ἀσίας καὶ ἀποβλέπων εἰς τὴν ἐπιβολὴν τῆς αὐτοκρατορικῆς του ἐξουσίας κατὰ τὰς ἀσιατικὰς ἀντιλήψεις, ἀπῆιτε παρὰ πάντων, καὶ αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων, τὴν προσκύνησιν, οἱ δὲ ταχθέντες ὑπὲρ τῆς προσκυνήσεως Ἕλληνες τοῦ περιβάλλοντός του, ἀντιμετωπίζοντες τὴν ἀντίδρασιν ἄλλων Ἑλλήνων, ἀνεξήτουν ἔρεισμα εἰς χρησμούς τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος.

Κατὰ τὸν Πλούταρχον, ὁ Ἀλέξανδρος ἔσπευσε νὰ γράψῃ πρὸς τὴν μητέρα του Ὀλυμπιάδα ἐπιστολήν, διὰ τῆς ὁποίας ἀνήγγελλεν ὅτι ἔλαβε παρὰ τοῦ θεοῦ ἀπορρήτους μαντείας, τὰς ὁποίας θὰ ἔλεγε μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του πρὸς μόνην ἐκείνην². Διὰ τούτου ὑπονοεῖται ὅτι οἱ χρησμοὶ τοῦ Ἀμμωνος-Διός, οἱ ἀφορῶντες εἰς τὴν θεϊαν πατρότητα τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἀποκλείοντες ὥς πρὸς ταύτην τὸν σύζυγον τῆς Ὀλυμπιάδος Φίλιππον, ἦσαν τοιαύτης φύσεως, πιθανῶς περιλαμβάνοντες καὶ τὰς περὶ μυστικιστικοῦ συνευνασμοῦ τῆς βασιλείσεως μετὰ τοῦ θεοῦ δοξασίας τῶν Αἰγυπτίων, ὥστε μόνον κατὰ μόνας θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκδέσῃ τούτους πρὸς τὴν μητέρα του.

Ἡ βαθυτάτη θεοσέβεια καὶ εἰλικρινὴς πίστις εἰς τὰς διὰ τῶν χρησμῶν τῶν μαντείων διαδηλώσεις τῆς θείας βουλήσεως, ὑπὸ τῶν ὁποίων ὁ Πλούταρχος κατείχeto³, δὲν ἐπέτρεπεν ἀμφισβήτησιν τῆς χρησιμοδοτήσεως τοῦ Ἀμμωνος-Διός. Ἀλλὰ καὶ ἡ αὐστηρὰ προσήλωσις εἰς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις καὶ δοξασίας, αἱ ὁποῖαι δὲν παρεδέχοντο θείας ιδιότητας εἰς θνητούς, ζῶντας ἔτι⁴, ὥδιγγει εἰς ἀμφιβολίας περὶ τοῦ χρησμοῦ τοῦ ἀναφερομένου εἰς

στον μεταχειρίζονται τὰς ἰδίας των λεκτικὰς καὶ φραστικὰς ἱκανότητας, μεταβάλουν τὴν σειρὰν τῆς ἀφηγήσεως, ἀφαιροῦν, προσθέτουν ἰδίας κρίσεις. Μόνον ἡ οὐσία τῶν ἀφηγουμένων γεγονότων ἐπιτρέπει τὴν διαπίστωσιν προελεύσεως ἐκ κοινῆς ἢ ἀφορῶν πηγῆς.

1. Βλ. προηγ. σημ.

2. Πλουτ. Ἀλέξ. XXVII, 5.

3. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι ὁ Πλούταρχος ἐχρημάτισε καὶ ἱερεὺς τῶν Δελφῶν.

4. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλουτάρχου ἐθεοποιοῦντο ἐν Ἑλλάδι Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες καὶ τεμένη τοῦτων εἶχον ἀνεγερθῆ εἰς ἑλληνικὰ ἱερά. Ἀλλὰ τοῦτο ἐγίνετο ἐκ πολιτικῆς ἀνάγκης, οὐδεὶς δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐπίστευε σοβαρῶς εἰς τὴν θεϊαν ιδιότητά των καὶ πάντων ὀλιγώτερον ὁ Πλούταρχος.

ἀναγνώρισιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος-Διὸς καὶ οὐχὶ τοῦ βασιλέως Φιλίππου. Διὰ τοῦτο ὁ Πλούταρχος ἀναζητεῖ λογικὴν τινα ἐρμηνείαν, ἐπιτρέπουσαν ἐκδοχὴν παρανοήσεως τοῦ χρησμοῦ τούτου¹. Ὁ ἀρχιερεὺς-προφήτης τοῦ Ἀμμωνος ἠθέλησε νὰ προσφωνήσῃ τὸν Ἀλέξανδρον εἰς Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἀναφωνῶν φιλοφρόνως «ὦ παιδίον». Μὴ γνωρίζων ὅμως ἐπαρκῶς τὴν Ἑλληνικὴν, ἐξετράπη βαρβαρικῶς εἰς τὸν τελευταῖον φθόγον, μεταλλάξας τὸ νῦ διὰ τοῦ σίγμα καὶ οὕτω ἐπρόφωρεν «ὦ παιδίος»! Τότε ὁ Ἀλέξανδρος, λαβὼν τὸ σφάλμα τῆς προφορᾶς, ὡς ἀπαγγελίαν λέξεων ἐννοίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπέβλεπεν, ἐθεώρησεν ὅτι ὁ προφήτης δὲν ἀνέκραξεν «ὦ παιδίος», ἀλλ' «ὦ παῖ Διός». Οὕτως, ὁ Ἀλέξανδρος ἠδυνήθη, χάρις εἰς τὴν παρερμηνείαν ταύτην, νὰ διακηρύξῃ ὅτι ὁ προφήτης τοῦ Ἀμμωνος προσεφώνησεν αὐτὸν ὡς «παῖδα Διός», ἀναγνωρίζων διὰ τοῦ τρόπου τούτου τὴν θεϊαν του πατρότητα! Τὸ ἀνεκδοτολογικὸν τοῦτο κατασκευάσμα, τὸ ὁποῖον, ἄνευ ἀμφιβολίας, ὁ Πλούταρχος ἤντησεν ἐκ τῶν περὶ Ἀλεξάνδρου μεταγενεστέρων ἐκλαϊκευτικῶν ἀφηγημάτων, εἶναι λίαν ἀφελὲς καὶ δὲν κρίνεται ἄξιον περαιτέρω λόγου.

Αἱ ἀρχαῖαι πηγαὶ παραλείπουν καὶ οἱ νεώτεροι ἱστορικοί, οἱ γράψαντες περὶ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου τοῦ βίου τοῦ Ἀλεξάνδρου, παρέρχονται ἐν σιωπῇ πραγματικὸν καὶ ἐκ τῆς ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα διερευνήσεως τῶν πραγμάτων συναγόμενον γεγονός, παρέχον τὴν λογικὴν ἐρμηνείαν τῆς χρησιμοδοτήσεως τοῦ Ἀμμωνος-Διὸς περὶ τῆς θεότητος τοῦ Ἀλεξάνδρου. Φρονοῦμεν ἀδιστακτικῶς ὅτι οἱ ἱερεῖς καὶ προφῆται τοῦ Ἀμμωνείου ἱεροῦ πᾶν ἄλλο ἢ ἐτέλουν ἐν ἀγνοίᾳ τῶν περὶ Ἀλεξάνδρου, οὐδ' ὑπέστησαν αἰφνιδισμὸν τινα ἐκ τῆς ἐπισκέψεώς του. Ὅσον καὶ ἂν ἦτο ἀπομεμακρυσμένον καὶ ἀπομεμωμένον ἐν ὁάσει εἰς τὰ βάθη τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου, τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος δὲν ἐτέλει μακρὰν τῶν ἐγκοσμίων. Πάντα τὰ μαντεῖα ἐφρόντιζον νὰ διατελοῦν ἐν γνώσει τῶν γινομένων ἀνὰ τὸν κόσμον καὶ ἰδιαιτέρως τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν γεγονότων τῶν γειτονικῶν καὶ μακρινῶν περιοχῶν, τοῦτο δὲ ἵνα οἱ ἱερεῖς καὶ προφῆταί των, ἐπαρκῶς κατετοπισμένοι, δύνανται νὰ δίδουν ἀσφαλεστέρους χρησμούς, βάσει τῆς πείρας καὶ τῆς κρίσεως ἐπὶ τῶν πραγμάτων. Παράδειγμα περὶ τούτου λίαν χαρακτηριστικὸν ἔχομεν τὰ πανελλήνια

1. Πλουτ. Ἀλέξ. XXVII, 5 : «ἐνιοι δέ φασι τὸν μὲν προφήτην ἑλληνιστὶ βουλόμενον προσεπεῖν μετὰ τινος φιλοφροσύνης «ὦ παιδίον», ἐν τῷ τελευταίῳ τῶν φθόγγων ὑπὸ βαρβαρισμοῦ πρὸς τὸ σίγμα ἐξενεχθῆναι καὶ εἰπεῖν, «ὦ παιδίος», ἀντὶ τοῦ νῦ τῷ σίγμα χρησάμενον, ἀσμένῳ δὲ τῷ Ἀλεξάνδρῳ τὸ σφάλμα τῆς φωνῆς γενέσθαι καὶ διαδοθῆναι λόγον ὡς παῖδα Διὸς αὐτὸν τοῦ θεοῦ προσεπλόντος». Παρὰ ταῦτα, ὁ Πλούταρχος ἀναμειγνύει ἐμμέσως εἰς τὰ τῆς προφητείας τοῦ Ἀμμωνος καὶ αὐτὸ τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν, γράφων ὅτι, ὅτε ὁ Φίλιππος ἔστειλε Χαίρωνα τὸν Μεγαλοπολίτην πρὸς χρησμόν, οὗτος ἐκόμισεν ἐντολὴν τοῦ Δελφικοῦ θεοῦ διὰ τῆς Πυθίας νὰ θυσιάξῃ καὶ σέβεται ὑπερβαλλόντως τὸν Ἀμμωνα (Πλουτ. Ἀλέξ. III, 3).

μαντεῖα τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Δωδώνης. Ἡ ἐνημέρωσις ἐπετυγχάνετο συνήθως μέσῳ τῶν συρρεόντων προσκυνητῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ δι' εἰδικῶν πρακτόρων.

Οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀμμωνος εἶχον τὴν δυνατότητα νὰ πληροφορῶνται ἐν τοῖς καθέκαστα τὰ συμβάντα ἐν Αἰγύπτῳ, ἀλλὰ καὶ εἰς πλεόν ἀπομεμακρυσμένας περιοχάς. Ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, τῆς Συρίας, τῆς Κυθηναϊκῆς ἢ ἀκόμη καὶ πλεόν ἀπομεμακρυσμένων περιφερειῶν, εὐλαβεῖς προσκυνηταὶ ἢ ἔμποροι συνέρχον ἀδιαλείπτως, μὴ διστάζοντες νὰ ὑποβληθοῦν εἰς κινδύνους καὶ ταλαιπωρίας, διασχίζοντες μετ' εἰδικῶν ὁδηγῶν τὴν ἔρημον κατὰ καραβάνια, ἵνα θυσιάσουν εἰς τὸν Ἀμμωνα καὶ λάβουν χρησμὸν παρὰ τοῦ μαντείου του, ἢ νὰ ἀγοράσουν τὸ πολύτιμον ἄλλας καὶ τοὺς ἐξαιρετικῆς ποιότητος φοινικοκάρπους τῆς ὁάσεως. Ἐκτὸς τούτων, οἱ κάτοικοι τῆς ὁάσεως, γινώσται τῶν ἀτραπῶν καὶ τῶν περιόδων τῶν ἀνεμοθυελλῶν καὶ ἡσχημένοι εἰς τὰς ἐπὶ τῆς ἄμμου πορείας, μετέβαινον τακτικῶς εἰς Μέμφιν καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Αἰγύπτου καὶ Λιβύης, ἵνα πωλήσουν τὸ πολύτιμον ὄρυκτον ἄλλας τῶν καὶ τὰ ἄλλα προϊόντα των καὶ ἀγοράσουν διάφορα χρήσιμα εἶδη ζωῆς, ἐπιστρέφοντες δὲ εἰς τὰς ἐστίας των ἀφηγοῦντο εἰς τοὺς ἱερεῖς ὅσα εἶδον καὶ ἤκουσαν.

Ὁ Ἀλεξάνδρος παρέμεινεν ἀρκετὰς ἡμέρας εἰς Μέμφιν, ἔνθα ἐτέλεσε θυσίας εἰς τοὺς θεοὺς καὶ ἀνεκηρύχθη Φαραῶ, νόμιμος ἡγεμὼν τῆς Αἰγύπτου. Ἐν συνεχείᾳ, διὰ τοῦ Κανωπικοῦ βραχίονος τοῦ Νείλου κατήλθεν εἰς Μαρεώτιδα καὶ παρέμεινεν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας παρὰ τὴν νῆσον Φάρον, ἵνα ἐπιμεληθῇ τὰ τῆς κτίσεως τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἐπειτα, μετὰ στρατιωτικῶν δυνάμεων μετεκινήθη πρὸς τὸ Παραιτόνιον καὶ ἐκεῖθεν, μετὰ δωδεκαήμερον πορείαν, ἔφθασεν εἰς τὴν ὅασιν τοῦ Σιβάχ. Ταῦτα ἀπῆλθον χρονικὸν διάστημα τοῦλάχιστον μηνός. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀμμωνος εἶχον ἐπαρκῶς τὴν εὐχέρειαν νὰ πληροφορηθοῦν, διὰ τῶν προσκυνητῶν ἢ τῶν ἐπιστρεφόντων εἰς τὰς ἐστίας των κατοίκων τῆς ὁάσεως ἢ καὶ δι' εἰδικῶν πρακτόρων, πάντα τὰ ἐκτυλιχθέντα συνταρακτικὰ γεγονότα. Ἄνευ ἀμφιβολίας, θὰ εἶχον πληροφορηθῇ ὅτι ἡ λαομίσητος περσικὴ κυριαρχία ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου συνετρίβη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας καὶ ἀρχηγοῦ τῶν Ἑλλήνων Ἀλεξάνδρου, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ δις κατετρόπωσε τὰς στρατιάς τοῦ Δαρείου καὶ ἔτριψε πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας κατησχυμένον τὸν Μέγαν βασιλέα, ἔφθασεν εἰς Μέμφιν, ἔνθα ἐθυσίασεν εἰς τοὺς θεοὺς τῆς Αἰγύπτου καὶ ἀνεκηρύχθη νόμιμος ἡγεμὼν τῆς χώρας. Ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν θὰ ἐπροξένησε τὸ γεγονὸς ὅτι ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῶν ἱερέων τῆς Μέμφιδος ὡς γνήσιος Φαραῶ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐσήμαινεν ἀναγνώρισιν αὐτοῦ ὡς υἱοῦ θεοῦ τῆς Αἰγύπτου. Δὲν ἦτο ἀπίθανον νὰ ἦτο ἤδη γνωστὸν καὶ τὸ ἀνὰ πᾶσαν εὐκαιρίαν διακηρυσσόμενον ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ τῆς ἀφ' Ἡρακλέους, ἐπομένως ἀπὸ Διὸς καταγωγῆς του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὤφειλε νὰ συγκινήσῃ

ἰδιαίτερος τοὺς ἱερεῖς τοῦ Ἀμμωνος, δεδομένου ὅτι ὁ Ἀμμων ἐταυτίζετο πρὸς τὸν Δία τῶν Ἑλλήνων.

Δὲν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀπίθανον καὶ ὅτι οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀμμωνος ἐγνώριζον ὅτι ὁ κύριος μεγάλου μέρους τῆς Ἀσίας, τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, ὁ ἐξολοθρευτὴς τῶν στρατιῶν τοῦ Δαρείου καὶ νέος Φαραῶ, ἐβάδιζεν ἤδη ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τῆς Κυρηναϊκῆς πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου, κατευθυνόμενος πρὸς τὸ μαντεῖον, ἵνα λάβῃ χρησμόν. Εἰς τοὺς νομάδας τῆς ἐρήμου καὶ τοὺς κατοίκους τῶν ἀκτῶν, τοὺς ἡσκημένους εἰς τοιαύτας κοπιώδεις πορείας καὶ γνωρίζοντας πολλὰς ἀτραπούς, ἦτο εὐκόλον νὰ φθάσουν εἰς τὴν ὁσιν εἰς χρονικὸν διάστημα μικρότερον τοῦ ἀπαιτηθέντος διὰ τὸν Ἀλέξανδρον δωδεκαήμερον.

Κατὰ ταῦτα, πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς βέβαιον ὅτι οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀμμωνος δὲν αἰφνιδιάσθησαν ἐκ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐγνώριζον καλῶς ποῖα καὶ πόσον μεγάλη ἦτο ἡ προσωπικότης, ἡ ὁποία κατέφθανεν εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀμμωνος, ποῖα τὰ συντελεσθέντα ὑπ' αὐτῆς μεγαλουργήματα, ποῖας βασιλικὰς καὶ θείας ιδιότητας εἶχεν ἡδη ἀνεγνωρισμένας ἐν αὐτῇ τῇ Αἰγύπτῳ, ἀκόμη καὶ ποῖοι ἦσαν οἱ σκοποὶ τῆς μεταβάσεώς του εἰς τὸ μαντεῖόν των. Ἐκ τῶν ἀφηγήσεων τῶν αὐτοπτῶν συνάγεται ὅτι, τοῦλάχιστον τινες τῶν ἱερέων, ἐγνώριζον τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὅπερ ἐξηγεῖται ἐκ τῆς μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων συχνῆς ἐπαφῆς των. Ἡ προνομιακὴ ἀποδοχὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὰ ἄδρυτα τῶν ἀδύτων τοῦ Ναοῦ καὶ ἡ πανηγυρικὴ τρόπον τινὰ διὰ τοῦ στόματος τοῦ Ἀρχιερέως-προφήτου ἀναγνώρισις τούτου ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος-Διὸς ἀπετέλει φυσικὴν συνέπειαν, συνάμα καὶ ἐπιβράβευσιν καταστάσεως ὑφισταμένης ἀφ' ἧς ὁ Ἀλέξανδρος ἀνεκρούχθη ἐν Μέμφιδι νόμιμος κυρίαρχος τῆς Αἰγύπτου, γνήσιος Φαραῶ καὶ ἐπομένως υἱὸς Αἰγυπτίου θεοῦ.

Ὁ ἀπὸ πολλοῦ ἐπιχειρούμενος ἐν Ἑλλάδι ταυτισμὸς τοῦ Ἀμμωνος πρὸς τὸν πανελλήνιον Δία ἐξήγαγε τὸν Ἀλέξανδρον ἐξ ἄκρως λεπτῆς, μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν του ὡς Φαραῶ, καταστάσεως, ἡ ὁποία ἄλλως θὰ ἐδημιουργεῖ ἀδιέξοδον, λόγῳ τῆς ιδιότητός του ὡς Ἑλληνος ἡγεμόνος καὶ ἀρχηγοῦ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον. Ἀλλὰ καὶ τὸ μαντεῖον, ἀναλαμβάνον αὐτὸ τὴν διακήρυξιν τῆς θεότητος τοῦ τροπαιοῦχου τῆς Ἀσίας καὶ κυριάρχου τῆς Αἰγύπτου καὶ συνδέον τὴν προσωπικότητα τούτου ἀρρήκτως μετὰ τοῦ διακηρυσσομένου ὡς πατρός του Ἀμμωνος-Διὸς καὶ τοῦ ἱεροῦ του τῆς δάσεως Σιβάχ, ἐλάμβανε προνομιοῦχον θέσιν καὶ περιεβάλλετο δι' ἀσυναγωνίστου ἀνὰ τὸν τότε κόσμον αἴγλης. Ἄν ἡ πολιτικὴ σκοπιμότης ὤθησε τὸν Ἀλέξανδρον εἰς τὴν ἐπικίνδυνον καὶ κοπιώδη ἐκείνην περιπέτειαν τῆς ἐπισκέψεως τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος, ἐν τῇ δάσει Σιβάχ, πρὸς ἀναγνώρισιν τῆς θεότητός του, ἡ πολιτικὴ ἐπίσης σκοπιμότης ἐπέβαλε καὶ εἰς τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμο-

νος - Διός. Σημειωτέον ὅτι, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν Αἰγυπτιακῶν πηγῶν, οὐδεὶς Φαραὼ εἶχεν ἕως τότε ἐπισκεφθῇ τὸ μαντεῖον, οὗτω δ' ἡ ἐπίσκεψις τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἥδη ἀνακηρυγμένου Φαραώ, θὰ ἔπρεπε νὰ κολακεύσῃ ἰδιαιτέρως τὸ ἱερατεῖον τοῦ Ἀμμωνος.

Πάντως, ἡ ὑπὸ τοῦ μαντείου ἀνακήρυξις τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος - Διός, καθιεροῦσα τὴν νομιμότητα τῶν τίτλων αὐτοῦ ὡς κυρίαρχου τῆς Αἰγύπτου Φαραώ, δὲν φαίνεται νὰ ἥσκησεν ἄμεσον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν συμμαχητῶν τοῦ Μακεδόνων καὶ ἄλλων Ἑλλήνων ἢ νὰ μετέβαλεν ἐμφανῶς πῶς τὴν θέσιν τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων καὶ στρατηγοῦ - αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων¹. Ὁ χρησμός τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος θὰ ἔχαρκτηρίσθῃ μᾶλλον ὡς μία πολιτικὴ ἀναγκαιότης νομιμοποιήσεως τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου διακυβερνήσεως τῆς μεγάλης καὶ πλουσίας ἐκείνης χώρας, τῆς ὁποίας ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἑλλήνων ἐγένετο κυρίαρχος. Ἐξ ἄλλου, οὐδεὶς ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἠμφεσβήτει τὴν ἐκ τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἐπομένως ἐκ τοῦ Διὸς καταγωγὴν τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῆς Μακεδονίας, ἐφ' ὅσον δὲ ὁ Ἀμμων ἐταυτίζετο πρὸς τὸν Δία, ἡδύνατο, κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων, ἡ ἀναγνώρισις τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος - Διὸς νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς ὑπονοοῦσα τὴν ἀπὸ Διὸς καταγωγὴν καὶ οὐχὶ ἄμεσον πατρότητα. Καὶ αὐτὸς ὁ συνοδεύσας τὸν Ἀλέξανδρον εἰς τὴν περιπέτειαν τῆς ἐρήμου Σιβάχ Ἑλλὴν φιλόσοφος Καλλισθένης, ὁ ὁποῖος βραδύτερον ἐπλήρωσε διὰ τῆς ζωῆς του τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τῆς θεοποιήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου, δὲν φαίνεται νὰ ἐσκανδαλίσθῃ ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ μαντείου ἀνακηρύξεως ταύτης τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος - Διὸς. Καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν περὶ τοῦ ἀπολεσθέντος ἔργου του, ὁ Καλλισθένης περιέγραψε παραστατικώτατα καὶ

1. Ὡς ἔνδειξιν τῆς συντελουμένης μεταβολῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κτηθέντα ἐκ τῆς Βαρσίνης, θυγατρὸς Πέρσου μεγιστάνος καὶ χήρας τοῦ Μένονος (βλ. κατωτ.), υἱὸν ἔδωκε τὸ ὄνομα Ἡρακλῆς. Οἱ Ἕλληνες ἀπέφευγον νὰ δώσουν εἰς τὰ τέκνα τῶν ὀνόματα ἐπῶν καὶ ἡμιθέων, θεωροῦντες τοῦτο ὡς ἀσέβειαν. Ὁ Ἀλέξανδρος, μὴ δίδων, ὡς θὰ ἔπραττεν ἄλλοτε, εἰς τὸν υἱὸν του ὄνομα μακεδονικὸν ἢ σύνθηες προγονικόν, ἀλλὰ τὸ τοῦ λατρευομένου ὡς θεοῦ Ἡρακλέους, ὅπερ δὲν εἶχε γίνεῖ ἕως τότε, ὑπεδήλου ἐμμέσως τὴν θείαν του ιδιότητα, ἐπιτρέπουσαν μεταβίβασιν ταύτης καὶ εἰς τὸν υἱόν. Ἡ θεία ιδιότης ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ συνεβίβζετο ἄριστα καὶ πρὸς τὰς παραδόσεις τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῆς Μακεδονίας, κατὰ τὰς ὁποίας τὰ τέκνα ἐλάμβανον προγονικὰ ὀνόματα. Ὁ Ἡρακλῆς ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ πρόγονος τῆς δυναστείας τῶν Τημενιδῶν - Ἀργεαδῶν, ἐτιμᾶτο δὲ ἰδιαιτέρως ὡς πρόγονος ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Κατὰ τὸν Πλούταρχον (Περὶ μοναρχ. καὶ δημοκρ. καὶ ὀλιγ. II, 1), ὁ Ἀλέξανδρος κατελήφθη ὑπὸ γέλωτος, ὅτε ἐπληροφορήθη ὅτι οἱ Μεγαρεῖς ἐψηφίσαν αὐτὸν πολίτην τῆς πόλεως τῶν. Ὅτε ὁμοῦ οἱ Μεγαρεῖς παρετήρησαν ὅτι πρὸ αὐτοῦ μόνον ὁ Ἡρακλῆς εἶχεν ἀνακηρυχθῇ διὰ ψηφίσματος τῶν πολίτης, ἐδέχθη προθύμως καὶ μετὰ θαυμασμοῦ, ὡς ὑψίστην τιμὴν.

θαυμασίως τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν ὄασιν Σιβὰχ καὶ συνέχισε νὰ ἐξυμνῇ τὰ κατορθώματα τοῦ ἥρωος ἐν Ἀσίᾳ μέχρι τῆς συλλήψεώς του. Ἀλλωστε, τὴν ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ Διβυκῇ ἐρήμῳ μαντείου ἀνακήρυξιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος ἔσπευσαν νὰ ἐπιβεβαιώσουν ὡς ἰδίαν χρησμοδοτήσιν τὰ ἑλληνικὰ μαντεῖα τῆς Μ. Ἀσίας, καὶ ἰδιαίτερος τὸ ἐν Μιλήτῳ μαντεῖον τῶν Βραγχιδῶν¹.

Μόνον τὰ ἐν συνεχείᾳ συντελεσθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου μεγαλουργήματα, τὰ ὁποῖα κατέστησαν αὐτὸν πραγματικὸν κυρίαρχον τοῦ Περσικοῦ κράτους καὶ τῶν πέραν τούτου τεραστίων ἐκτάσεων τῆς Ἀσίας, ἔδωσαν εἰς τὸν χρησιμὸν τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος - Διὸς οὐσιαστικὸν περιεχόμενον, συμβιβασόμενον πρὸς τὰς νέας πολιτικὰς ἀναγκαιότητας διακυβερνήσεως τῶν ἀναριθμητῶν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του λαῶν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ μετέπειτα ἡ ἐπίσκεψις τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν ὄασιν τοῦ Σιβὰχ καὶ ἡ ἀνακήρυξις αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀρχιερέως τοῦ ἱεροῦ, ὡς υἱοῦ τοῦ Διὸς - Ἀμμωνος, ἔλαβεν ὅλως ἰδιάζουσαν θέσιν ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἀλεξάνδρου, κατὰ τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ ὁποίου διηγηθίσθη δι' ἀνεκδότων καὶ θρύλων. Ἰδίως ἐν Αἰγύπτῳ, κατὰ τὴν ἀκολουθήσασαν περίοδον τῶν Λαγιδῶν περιεπλάκη μετὰ τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν τῶν Αἰγυπτίων. Ἐπιστεύετο ἐν Αἰγύπτῳ ὅτι ὁ θεὸς ἐνεφανίζετο ὑπὸ μορφὴν ὄφεως καὶ συνηναζέτο μετὰ τῆς γυναικός, ἐκ τῆς ὁποίας ἐμελλε νὰ τεχθῇ ὁ μέλλων Φαραώ, ὁ ὁποῖος οὕτω δὲν ἦτο υἱὸς τοῦ συζύγου τῆς μητρὸς του, ἀλλὰ τοῦ θεοῦ. Ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀδύτοις τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀμμωνος, εἰς τὰ ὁποῖα ἐπετράπη ἡ εἴσοδος μόνον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὑπῆρχον τοιαῦται ἀναπαραστάσεις ἱερογαμίας.

Οὕτως, ἐγεννήθη ὁ θρύλος ὅτι ὁ θεὸς Ἀμμων - Ζεὺς ὑπὸ μορφὴν ὄφεως συνηναζέθη μετὰ τῆς Ὀλυμπιάδος καὶ ἐκ τοῦ συνευνασμοῦ τούτου ἐγεννήθη ὁ Ἀλέξανδρος². Νομίζομεν ὅτι καὶ αἱ μεταγενέστεραι ἀφηγήσεις, τὰς ὁποίας κυρίως μεταφέρει ὁ Πλούταρχος³, περὶ ἱεροτελεστικῶν ὁργίων τῆς Ὀλυμπιά-

1. Καλλ. ἀποσπ. 36. Τοῦτο εἶναι εἰλημμένον ἐκ τοῦ Στράβωνος ΙΖ', 43, ἐνθα λέγεται κατὰ Καλλισθένην ὅτι τὸ μαντεῖον τῶν Βραγχιδῶν, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ὑπὸ τοῦ Ξέρξου συλήσεως παρέμενεν ἀδρανές, στειρευούσης τῆς μαντικῆς κρήνης, ἤδη ἐπανάηχισε νὰ λειτουργῇ, ῥέοντος καὶ πάλιν τοῦ προφητικοῦ ὕδατος. Τότε πρὸς τοὺς Μιλήσιων ἐκόμισαν εἰς Μέμφιν (ἐνθα εὐρίσκετο ὁ βασιλεὺς) πολλοὺς χρησμοὺς περὶ τῆς ἀπὸ Διὸς (Ἀμμωνος) γεννήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν μελλοντικῶν νικῶν του (βλ. τὸ σχετικὸν κείμενον τοῦ Στράβωνος, ἀνωτ., σ. 63, σημ. 3).

2. Πάντως ἡ Ὀλυμπιάς ἀπέκρουε μετ' ἀγανακτήσεως τὰς, ἤδη ζῶντος τοῦ Ἀλεξάνδρου, διασπειρομένας αὐτὰς φήμας καὶ ἐδυσφόρει, ὥσπερ ἐλέγετο ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἦτο υἱὸς τοῦ Φιλίππου, ἀλλὰ θεοῦ. Κάποτε ἀνεφώνησεν : « δὲν θὰ παύσῃ ὁ Ἀλέξανδρος νὰ μὲ διαβάλλῃ εἰς τὴν Ἥραν ; » (Πλουτ. Ἀλέξ. ΙΙΙ, 2). Ἡ Ἥρα ἦτο θεὰ τῆς οἰκογενειακῆς ἐστίας καὶ τῆς συζυγικῆς πίστεως, ἐπομένως δὲ αἱ διαδόσεις αὗται ἐξέθετον τὴν Ὀλυμπιάδα ἐνώπιον τῆς Ἥρας!

3. Πλουτ. Ἀλέξ. ΙΙ, 6. Ὁ Πλούταρχος (ΙΙ, 2-5 καὶ ΙΙΙ, 1-2) ἀναγράφει καὶ

δος μετ' ὄψεων ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Σαμοθράκης καὶ περὶ τῆς συνηθείας αὐτῆς νὰ διατηρῇ ὄψεις εἰς τὰ ἰδιαίτερα βασιλικά διαμερίσματά της, δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ προήλθον ἐκ τῶν Ἀλεξανδρινῶν ἀφηγημάτων περὶ Ἀμμωνος-Διὸς συνευνασθέντος μετὰ τῆς Ὀλυμπιάδος ὑπὸ μορφήν μεγάλου ὄψεως (καλουμένου πολλάκις δράκοντος). Κατὰ τὴν Ἀλεξανδρινὴν περίοδον ἀνεπτύχθη καὶ πλήθος ἄλλων θρύλων, σχετιζομένων πρὸς τὴν γέννησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου, πρὸς ἀπόδοσιν ὑπερφυσικῶν ἰδιοτήτων, λόγῳ θείας καταγωγῆς, εἰς τὸν ἤδη λατρευόμενον ὡς ἡμίθεον. Ἐνα τούτων καὶ τῶν πλέον γραφικῶν ἀναγράφει ὁ Ψευδο-Καλλισθένης, ἀφηγούμενος ἐκτενῶς πῶς ὁ τελευταῖος ἐθνικὸς βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Νεκτανεβῶ, υἱὸς διὰ μυστικιστικῆς ἱερογαμίας τοῦ Ἀμμωνος, μετενάσθυσεν εἰς Μακεδονίαν, μάντις δὲ ὡς ἦτο καὶ μάγος, μαγεύσας καθ' ὕπνον τὴν Ὀλυμπιάδα, συντηνάσθη ὡς θεὸς Ἀμμων μετ' αὐτῆς καὶ ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης ἐτέχθη ὁ Ἀλέξανδρος¹.

Γ' - ΚΥΡΙΑΡΧΟΣ ΤΗΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΓΑΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ

Ὁ Ἀλέξανδρος, ἐγκαταλείψας τὴν ὁσιν Σιβάχ, κατηνύνηται εἰς Μέμφιν, ἔνθα διηυθέτησε τὰ τῆς διοικήσεως τῆς Αἰγύπτου ὡς νόμιμος πλεόν κύριος τῆς χώρας καὶ καθ' ὅλους τοὺς ἱερατικοὺς τύπους Φαραῶ. Ἐπειτα, κατὰ τὰς ἀρχάς τῆς ἀνοίξεως τοῦ ἔτους 331, ἐξώρμησε καὶ πάλιν διὰ Παλαιστίνης καὶ Συρίας πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας, ὅπου ὤφειλε νὰ συντρίψῃ τὰς τελευταίας στρατιάς τοῦ Δαρείου, ἵνα καταστῇ πραγματικὸς κυρίαρχος τῆς Ἀσίας. Οὐδὲν ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ σκεφθῶμεν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διεδήλωσε διὰ πράξεων ἢ λόγων τὴν ἤδη συντελεσθεῖσαν ἐν τῇ διανοίᾳ του μεταβολήν. Ἐξακολουθεῖ νὰ βαδίζῃ πρὸς τὰ νέα μεγάλα πεπρωμένα του ὡς ἐντολοδόχος τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου, ὡς στρατηγὸς-αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων, μολονότι οὐδ' ἡ ἰδιότης του ὡς νομίμου βασιλέως-Φαραῶ τῆς Αἰγύπτου, οὐδ' ἡ προέλασίς του εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἀσίας, τὴν κυριαρχίαν τῆς ὁποίας διὰ πλήρους συντριβῆς τοῦ Μεγάλου βασιλέως ἐπεδίωκεν ἀπροκαλύπτως, συνεπιβάζοντο πρὸς τοὺς ἐν Ἑλλάδι διαγραφέντας σκοποὺς

ἄλλας διαδόσεις περὶ συνευνασμοῦ τῆς Ὀλυμπιάδος μετὰ λέοντος ἢ δράκοντος (ὄψεως) πρὸς γέννησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Βλ. ἐκτενέστερον ἐν τῇ μελέτῃ ἡμῶν : « Ἡ ἑλληνικὴ νεότης τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου », ἔ.ἀ., σ. 107 κ.ἐξ.

1. Ψευδο-Καλλισθένους, Βίος Ἀλεξ. τοῦ Μακ. I, 1-17. Ἡ μακρὰ αὕτη ἀφήγησις ἀγνώστου ἀλεξανδρινοῦ συγγραφέως, ἀποδιδомένῃς ἄλλοτε κακῶς τῆς πατρότητος εἰς τὸν Καλλισθένη, εἶναι γέννημα λαϊκῶν Ἀλεξανδρινῶν ἀφηγημάτων τῆς ἐποχῆς τῶν πρώτων Ἀγιδῶν. Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ λεγομένου Ψευδο-Καλλισθένους, μεταφρασθὲν καὶ εἰς πολλὰς ἀνατολικὰς γλώσσας, ἀπετέλει προσφιλὲς ἀνάγνωσμα τῶν ἀσιατικῶν λαῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὸν μέσον αἰῶνα.

τῆς ἐκστρατείας. Παρακολουθεῖ ἀγρύπνως τὰ ἑλληνικά ζητήματα καὶ δὲν παύει νὰ προβαίνει εἰς χειρονομίας πρὸς εὐχαρίστησιν τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ διαδήλωσιν τῶν ἑλληνικῶν φρονημάτων του¹. Μόνον τὰ ἐν συνεχείᾳ ἐκτυλιχθέντα γεγονότα καὶ αἱ πραγματικαὶ καταστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἀνέκυψαν βαθμηδὸν διὰ τῆς συντριβῆς τοῦ Περσικοῦ κράτους, ἀπέδειξαν ἐμπράκτως τὴν πλήρη ἐγκατάλειψιν τῶν παλαιῶν σκοπῶν καὶ ἰδιοτήτων καὶ τὴν συντελεσθεῖσαν ριζικὴν μεταβολὴν εἰς τὰς σκέψεις καὶ τὰ σχέδια τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Εἰς τὴν πεδιάδα τῶν Γαυγαμήλων, οὐχὶ μακρὰν τῶν ὄχθων τοῦ Τίγρητος, ὅπου ὁ Δαρεῖος εἶχε συγκεντρώσει τεραστίας δυνάμεις, ἐπρόκειτο νὰ κριθῇ ἡ τύχη τῆς Ἀσίας. Ὁ Ἀλέξανδρος, πρὸ τῆς μάχης, ὁμιλῶν πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῶν στρατιωτικῶν τμημάτων, δὲν ἀπέκρυψε τὴν πραγματικὴν σημασίαν τοῦ ἀγῶνος. Κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς μάχης τοῦ Γρανικοῦ, ὡς καὶ τῆς μάχης παρὰ τὴν Ἴσόν, ἐνεψύχωσε τοὺς συμμαχητάς του, ὁμιλῶν περὶ ὧσαν οἱ βάρβαροι εἶχον διαπράξει κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν των εἰς τὴν Ἑλλάδα, περὶ τῆς ὑπεροχῆς τῶν πολεμικῶν ἀξιῶν τῶν Ἑλλήνων, ἔναντι τῶν βαρβάρων, περὶ τῆς σημασίας τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος κ.λ.π., μὴ παραλείπων νὰ προβάλλῃ καὶ παραδείγματα ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ παρελθόντος, ὡς τὸ τῶν Μυρίων τοῦ Ξενοφώντος, οἱ ὁποῖοι διέσχισαν νικηφόρως μεγάλας περιοχὰς τοῦ περσικοῦ κράτους. Τότε ὠμίλει πράγματι ὡς στρατηγὸς - αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων.

Ἦδη, εἰς τὸν λόγον πρὸ τῆς μάχης τῶν Γαυγαμήλων, οὐδὲ νύξιν ποιεῖται παρομοίων πραγμάτων. Δίδει τὰς συνήθεις πολεμικοῦ ἀρχηγοῦ δηγίας περὶ ἐμπυχώσεως τῶν ἀνδρῶν, περὶ εὐταξίας καὶ πειθαρχίας, περὶ συνθημάτων ἐξορμήσεως, τρόπου μεταβιάσεως παραγγελμάτων κ.λ.π.² Ὅτε δὲ ἔρχεται τὸ θέμα τῆς σημασίας τοῦ ἀγῶνος, λέγει ἐντελῶς ἄλλα ἐκείνων, τὰ ὁποῖα εἶπεν εἰς τὸν Γρανικὸν καὶ τὴν Ἴσόν. Τὴν φορὰν αὐτήν, λέγει, δὲν πρόκειται νὰ ἀγωνισθοῦν χάριν τῆς Κοίλης Συρίας ἢ τῆς Φοινίκης οὐδὲ χάριν τῆς Αἰγύπτου, ὡς προηγουμένως, ἀλλὰ θὰ κριθῇ ἡ τύχη ὁλοκλήρου τῆς Ἀσίας καὶ εἰς ποίους πρέπει νὰ περιέλθῃ ἡ ἔξουσία ἐπὶ ταύτης³. Λόγοι βεβαίως εἰλικρινεῖς, ἀποδίδοντες πιστῶς τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ μαρτυροῦντες τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ριζικὴν μεταβολὴν ὡς πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς ἐκστρατείας. Αἱ ἀποφάσεις τοῦ πανελληνίου συνεδρίου τῆς Κορίνθου, αἱ ὁποῖαι καὶ ἐδικαιολόγησαν τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος Μακεδονικὴν ἡγε-

1. Βλ. ἐκτενῶς τὰς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐνεργείας τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου περὶ αὐτονομίας τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, τὰς ἀποστολάς ἀρπαγόντων ὑπὸ τοῦ Ξέρξου ἀγαλμάτων, τὰ εἰδικὰ μέτρα πρὸς ἐπανάρθωσιν ὧσαν διεπράχθησαν ὑπὸ τῶν βαρβάρων κατὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους κ.λ.π., ἐν ἡμετέρᾳ μελέτῃ, Τὸ ἑλληνικὸν φρόνημα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, §. δ.

2. Ἀρρ. Ἀνάβ. III, 9, 6: «ἐν τῇδε τῇ μάχῃ οὐχ ὑπὲρ Κοίλης Συρίας ἢ Φοινίκης, οὐδὲ ὑπὲρ Αἰγύπτου, ὡς πρόσθεν, μαχουμένους, ἀλλὰ ὑπὲρ τῆς ἑξυπάσης Ἀσίας, οὓστας χρὴ ἄρχειν, ἐν τῷ τότε κριθησόμενον».

σίαν, ἔχουν τεθῆ εἰς τὸ περιθώριον. Αἱ διακηρύξεις τοῦ στρατηγοῦ-αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων περὶ πολέμου κατὰ τῶν βαρβάρων πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν θεῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐκδίκησιν δι' ὅσα εἶχον διαπράξει οἱ βάρβαροι κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν των εἰς Ἑλλάδα, ἔχουν ριφθῆ εἰς τὴν λήθην. Ἦδη πρόκειται περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου διεκδικήσεως ἀπὸ τοῦ Δαρείου τῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῆς Ἀσίας!

Ὁ Πλούταρχος, στηριζόμενος εἰς τὸν Καλλισθένη, γράφει ὅτι κατὰ τὴν πλεον κρίσιμον στιγμὴν τῆς μάχης τῶν Γαυγαμήλων, ὁ Ἀλέξανδρος, ἀφοῦ προσεφώνησε τοὺς παρὰ τὸ πλευρὸν του μαχομένους Θεσσαλοὺς καὶ ἄλλους Ἑλληνας, οἱ ὁποῖοι διὰ βοῶν τὸν ἐνεθάρρουναν νὰ ἐξορμήσῃ κατὰ τῶν βαρβάρων, κραδαίνων τὴν λόγχην εἰς τὴν ἀριστερὰν καὶ ὑψῶν τὴν δεξιάν, ἰκέτευσε τοὺς θεοὺς, ἐὰν ἦτο πράγματι γόνος τοῦ Διός, νὰ σπεύσουν πρὸς ὑπεράσπισιν καὶ ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλλήνων¹. Δὲν συνάγεται σαφῶς ἂν ἐν τῇ φράσει «Διόθεν ἐστὶ γεγονὼς» ὑπονοεῖται ἡ κατὰ τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις καταγωγὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὡς Ἡρακλείδου, ἢ ἡ διὰ τοῦ μαντείου ἐν Αἰγύπτῳ ἀνακήρυξις αὐτοῦ ὡς υἱοῦ τοῦ Διός-Ἀμμωνος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο θὰ εἶχεν ἰδιάζουσαν σημασίαν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἀναφέρεται, ὡς ἔπραττεν ἕως τότε κατὰ τὰς κρίσεις ἢ πανηγυρικὰς στιγμὰς, εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ Ἡρακλέους ἢ τοῦ Ἀχιλλέως, υἱῶν τοῦ Διός, καταγωγὴν του, συμφώνως πρὸς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις, ἀλλὰ στρέφεται ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν Δία, ὡς γόνος τούτου, χαρακτηρίζει τὴν ἐπελθοῦσαν μεταβολήν. Ἦδη προβάλλει καὶ διακηρύσσει τὴν θεϊαν αὐτοῦ ἰδιότητα, ἀπευθυνόμενος δι' ἐνίσχυσιν, ὡς ἔπραττεν ὁ Ἀχιλλεύς, πρὸς τὸν πατέρα Δία².

1. Πλουτ. Ἀλέξ. XXXIII, 1: «Τότε δὲ τοῖς Θετταλοῖς πλείστα διαλεχθεὶς καὶ τοῖς ἄλλοις Ἑλλήσιν, ὡς ἐπέρρωσαν αὐτὸν βοῶντες ἄγειν ἐπὶ τοὺς βαρβάρους, τὸ ξυστὸν εἰς τὴν ἀριστερὰν μεταβαλὼν τῇ δεξιᾷ παρεκάλει τοὺς θεοὺς, ὡς Καλλισθένης φησὶν, ἐπευχόμενος, εἶπερ ὄντως Διόθεν ἐστὶ γεγονὼς, ἀμύναι καὶ συνεπιρρῶσαι τοὺς Ἑλληνας». Ὁ Πλούταρχος, ὡς καὶ ὁ Ἀρριανός, ἄλλοτε μὲν διαχωρίζουν τοὺς «Μακεδόνας» ἀπὸ τῶν «Ἑλλήνων», ἀποδίδοντες τὴν συνήθη ἔννοιαν πολιτικοῦ διαχωρισμοῦ, ἢ ὅποια ἐπεκράτει ἀπὸ μακροῦ χρόνου εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους καὶ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ καθιερώθη διὰ τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου, ἄλλοτε δὲ συμπεριλαμβάνουν τοὺς Μακεδόνας μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, ἀποβλέποντες εἰς τὴν ἐθνικὴν ἔννοιαν. Ἄνευ ἀμφιβολίας, ἀνωτέρω γράφων «τοῖς Θετταλοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις Ἑλλήσιν» ὁ Πλούταρχος περιλαμβάνει καὶ τοὺς Μακεδόνας, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦτο δυνατόν κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκεῖνας ἢ νὰ εὐρίσκωνται παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου.

2. Καὶ ὁ Κούφτιος Ροῦφος (IV, 13, 15) γράφει ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος κατὰ τὴν πρὸ τῆς μάχης νύκτα ἤκουε τὸν μάντιν Ἀρίστανδρον, περιβεβλημένον διὰ λευκοῦ χιτῶνος, ἔχοντα κεκαλυμμένην τὴν κεφαλὴν καὶ κρατοῦντα κλάδον εἰς χεῖρας, νὰ ἀπαγγέλλῃ ἐνώπιόν του ἰκεσίας πρὸς τοὺς θεοὺς, διότι ἤθελε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Διός καὶ τῆς Ἀθηνᾶς-Νίκης.

Ἡ μεταβολὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου γίνεται αἰσθητὴ εὐθὺς μετὰ τὸν θρίαμβον τῶν Γαυγαμήλων. Ὁ Δαρεῖος ἔζη ἀκόμη, ἀλλά, κατησχυμμένος, περιδεὴς καὶ περιπλανώμενος ἀνὰ τὰ ὄρη μετ' ὀλίγων χιλιάδων ἐτι πιστῶν, δὲν ὑπελογίζετο πλέον ὡς Μέγας βασιλεὺς. Ἡ δὲ πραγματικὸς κύριος τοῦ Περσικοῦ κράτους ἦτο ὁ Ἀλέξανδρος. Ἀπὸ τῆς ἐπομένης τῆς μάχης θεωρεῖται ὡς καταλελυμένη ἡ ἀρχὴ τῶν Περσῶν, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος θύει μεγαλοπρεπῶς πρὸς τοὺς θεοὺς τῆς Ἀσίας¹. Δὲν περιορίζεται δὲ νὰ ἐμφανίζεται ὡς ὁ μονάρχης τῆς Ἀσίας, ἀλλὰ συμπεριφέρεται, κατὰ τὴν τακτικὴν τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ἐν Αἰγύπτῳ, ὡς ἐθνικὸς ἡγεμὼν ἐκάστου λαοῦ, ὁ ὁποῖος εὐρίσκετο ἕως τότε ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Περσῶν.

Εἰσελθὼν εἰς τὴν περιφημίαν πρὸ τῆς περσικῆς κατακτήσεως πρωτεύουσιν τῶν Βαβυλωνίων, Σουμερίων καὶ Ἀκκαδίων, τὴν Βαβυλῶνα, ἐνθα ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τοῦ πληθυσμοῦ ὡς ἐλευθερωτῆς, διέταξεν νὰ ἀνοικοδομηθοῦν πάντα τὰ ἱερά, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἄλλοτε καταστρέψει ὁ Ξέρξης. Ἰδιαιτέρως ἐτίμησε τὸ ἱερὸν τοῦ Βήλου, τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐθνικοῦ θεοῦ τῶν Βαβυλωνίων, λατρευομένου ὡς «Μαρδούκ», ὁ ὁποῖος, κατὰ τὰς προαιωνίους παραδόσεις τῆς Βαβυλῶνος, παρεχώρει, οὐ μόνον τὴν ἐπὶ τῆς πόλεως ἡγεμονίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν βασιλείαν «εἰς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ κόσμου», δηλαδὴ ἐφ' ὅλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος. Οὕτως, ὁ Ἀλέξανδρος, διὰ τῆς εὐλογίας τοῦ Μαρδούκ-Βήλου, ἐπιτευχθείσης διὰ τῆς μεσιτεύσεως τῶν Χαλδαίων μάντεων καὶ μάγων, καθίστατο ὁ νόμιμος ἡγεμὼν τῆς Βαβυλῶνος καὶ συγχρόνως ἀπέκτα μίαν ἐπὶ πλέον ιδιότητα διὰ τὴν ἐπὶ τοῦ κόσμου κυριαρχίαν!

Ὁ Ἀλέξανδρος συναναστρέφει τότε μετὰ τῶν Χαλδαίων μάγων καὶ ἔπραξεν, ὅτι ἐκεῖνοι ἐπίστευον σχετικῶς μὲ τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ ἐν Βαβυλῶνι. Ἐτέλεσε μάλιστα καὶ θυσίας πρὸς τὸν Βῆλον, ἀκριβῶς ὡς ἐκεῖνοι ὑπέδειξαν².

1. Πλουτ. Ἀλέξ. XXXIV, 1: «Τοῦτο τῆς μάχης ἐκείνης λαβούσης τὸ πέρασ, ἡ μὲν ἀρχὴ παντάπασιν ἡ Περσῶν ἐδόκει καταλελύσθαι, βασιλεὺς δὲ τῆς Ἀσίας Ἀλέξανδρος ἀνηγορευμένος ἔθηκε τοῖς θεοῖς μεγαλοπρεπῶς καὶ τοῖς φίλοις ἐδωρεῖτο πλούτους καὶ οἴκους καὶ ἡγεμονίας». Ἐνταῦθα δὲν καθορίζεται σαφῶς ἀν ἔθυσεν πρὸς τοὺς θεοὺς τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἐκ τῶν ἐν συνεχείᾳ ἐκτιθεμένων συνάγεται ὅτι, χωρὶς νὰ παύσῃ νὰ θύῃ καὶ εἰς τοὺς θεοὺς τῆς Ἑλλάδος, ἰδιαιτέρως δὲ εἰς τὸν Δία-Ἀμμῶνα, ἐτέλει θυσίας καὶ πρὸς τοπικοὺς θεοὺς.

2. Ἀρριαν. Ἀνάβ. III, 16, 4-5: «Ἀλέξανδρος δὲ παρελθὼν εἰς τὴν Βαβυλῶνα, τὰ ἱερά ἃ Ξέρξης καθεῖλεν ἀνοικοδομεῖν προσέταξε Βαβυλωνίους, τὰ τε ἄλλα καὶ τοῦ Βήλου τὸ ἱερόν, ὃν μάλιστα θεῶν τιμῶσι Βαβυλώνιοι. Σατράπην δὲ κατέστησε Βαβυλῶνος Μαζαῖον, Ἀπολλόδωρον δὲ τὸν Ἀμφιπολίτην στρατηγὸν τῶν μετὰ Μαζαίου ὑπολειπομένων στρατιωτῶν, καὶ Ἀσκληπιόδωρον τὸν Φίλωνος τοὺς φόρους ἐκλέγειν. Κατέπεμψε δὲ καὶ ἐς Ἀρμενίαν Μιθρίνην σατράπην, ὃς τὴν ἐν Σάρδεσι ἀκρόπολιν Ἀλεξάνδρῳ ἐνέδωκεν. Ἐνθα δὴ καὶ τοὺς Χαλδαίους ἐνέτυχε, καὶ ὅσα ἐδόκει Χαλδαῖοις ἄμφι τὰ ἱερά τὰ ἐν Βαβυλῶνι ἔπραξε, τὰ τε ἄλλα καὶ τῷ Βήλῳ καθ' ἃ ἐκεῖνοι ἐξηγοῦντο ἔθυσεν». Νεώτεροί τινες συγγραφεῖς, στηριζόμενοι προφανῶς εἰς

Οὕτως, εἰς τὰ ὄμματα τῶν Βαβυλωνίων καὶ τῶν Χαλδαίων ἱερέων καὶ μάντεων, ὁ Ἀλέξανδρος προέβαλεν ὡς ὁ νόμιμος καὶ ἐθνικός ἡγεμών, ἐτι δὲ πλεόν, ὡς ὁ ὑπὸ τοῦ θεοῦ προωρισμένος νὰ κυριαρχήσῃ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐνταῦθα ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἠθέλησε νὰ ἀνακηρυχθῇ υἱὸς τοῦ θεοῦ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἄλλωστε δὲν ἦτο ἀπαράιτητον, ὡς ἐν Αἰγύπτῳ. Κατὰ τὰς Αἰγυπτιακὰς δοξασίας ὁ Φαραὼ ἔπρεπε νὰ εἶναι υἱὸς Αἰγυπτίου θεοῦ, ἵνα ἀναγνωρίζεται ὡς νόμιμος βασιλεὺς τῆς χώρας. Ἀντιθέτως, οἱ Ἀσιατικοὶ λαοὶ δὲν ἐπίστευον τοῦτο διὰ τοὺς βασιλεῖς των, τοὺς ὁποίους δὲν ἐλάτρευον ὡς θεοὺς, ἀλλὰ προσεκύνουν ὡς κυριάρχους των. Περιορίσθη λοιπὸν νὰ τελέσῃ ἐνταῦθα θυσίας πρὸς τοὺς θεοὺς τῶν Χαλδαίων, ἵνα κολακεύσῃ τὸ ἐθνικὸν των συναίσθημα καὶ κερδίσῃ τὴν ἀφοσίωσίν των ὡς ἡγεμῶν των. Οὐδ' ἄλλαχού που κατὰ τὸ μετέπειτα χρονικὸν διάστημα τῆς ἐν Ἀσίᾳ ζωῆς του φαίνεται νὰ ἀνεκρηρύχθῃ υἱὸς ἐπιχωρίου θεοῦ διὰ ταυτισμοῦ τούτου πρὸς τὸν Δία. Ἡ ἀνακήρυξις αὕτη μετὰ ἱεροτελεστίας, χρησιμοδοσίας, θυσιῶν κ.λ.π., οὐδαμοῦ ἐγένετο, ὡς εἶχε γίνοι ἐν τῷ μαντείῳ τοῦ Ἀμμωνος καὶ οὐδὲν τὸ τοιοῦτον ἀνευρίσκομεν ἐν ταῖς περὶ Ἀλεξάνδρου πηγαῖς τῆς ἀρχαιότητος.

Ταυτισμὸς τοῦ Διὸς μετὰ τοῦ Ἀμμωνος, κατ' ἐξοχὴν ἀγαθοῦ, μυστηριακοῦ καὶ ἀποβλέποντος εἰς τὸ καλὸν τῆς ἀνθρωπότητος θεοῦ, ἐν τινι μέτρῳ ἦδη ἀνεγνωρισμένου ἀπὸ μακροῦ ἐν Ἑλλάδι, ἦτο δυνατὸς. Ἀλλ' οἱ θεοὶ τῆς Ἀσίας παριστάνοντο κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ τερατομόρφων καὶ κολοσσιαίων εἰδώλων, τῶν ὁποίων πολλάκις καὶ ἡ θεὰ προυνάκει τρόμον καὶ ἀποτροπιασμόν, αἱ δὲ δικαιοδοσίαι καὶ οἱ συμβολισμοὶ πᾶν ἄλλο ἢ συνεβιβάζοντο πρὸς τὰ ἑλληνικὰ ἦθη καὶ τὰς ἑλληνικὰς ἀντιλήψεις περὶ θεότητος. Θὰ ἦτο λίαν δυσχερὲς εἰς τὸν Ἀλέξανδρον νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τοὺς Ἕλληνας ταυτισμὸν παρομοίων θεῶν πρὸς τὸν Ὀλύμπιον Δία, τὸν πατέρα τῶν θεῶν καὶ ἀνθρώπων, ὡς εἶχε καθιερώσει ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει τοῦ Ἕλληνος τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ ἡ ἑλληνικὴ τέχνη τοῦ 5ου αἰῶνος, ἐν ὅλῃ τῇ μεγαλειώδει δυνάμει τοῦ ὑπερανθρώπου. Θὰ ἦτο ἴσως δυσάρεστον καὶ εἰς αὐτὸν τὸν διογενῆ Ἀλέξανδρον, τὸν θαυμαζόμενον διὰ τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸν πρόγονον Ἀχιλλέα,

τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἀρριανοῦ, γράφουν ὅτι ὁ θεὸς τῶν Χαλδαίων Βῆλος ἢ Μαροδουκ ἐταυτίσθη πρὸς τὸν Δία, οὕτως ὥστε ὁ Ἀλέξανδρος ἐνεφανίσθη καὶ ὡς υἱὸς τοῦ Διὸς - Βήλου, ἵνα οὕτω προσλάβῃ ἱερὰν ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν Χαλδαίων. Οὐδὲν τὸ τοιοῦτον συνάγεται ἐκ τοῦ ὡς ἀνωτέρω κειμένου τοῦ Ἀρριανοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ λέγεται σαφῶς ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἐθυσίασε πρὸς τὸν θεὸν Βῆλον κατὰ τὰς ὑποδείξεις (δηλαδὴ συμφώνως πρὸς τὰς ἱερὰς παραδόσεις) τῶν Χαλδαίων, καὶ οὐχὶ ὅτι ἀνεγνωρίσθη κατὰ τινὰ τρόπον ὡς υἱὸς καὶ τοῦ ἐθνικοῦ τούτου θεοῦ τῶν Βαβυλωνίων, διὰ ταυτισμοῦ (ὡς ἐγένετο ἐν Αἰγύπτῳ πρὸς τὸν Ἀμμωνα) μετὰ τοῦ Διὸς. Ἀλλ' ὡστε, ὡς ἐκθέτομεν λεπτομερέστερον εὐθὺς κατωτέρω, οὐδαμοῦ ἐν Ἀσίᾳ ἀνεκρηρύχθη ὁ Ἀλέξανδρος θεός, ὡς υἱὸς Ἀσιατοῦ θεοῦ ἢ διὰ ταυτισμοῦ Ἀσιατοῦ θεοῦ πρὸς τὸν Δία.

νὰ ἀνακηρυχθῇ υἱὸς παρομοίων θεῶν τῆς Ἀσίας. Οἰαδήποτε ἱεροτελεστική ἐπισημότης δὲν θὰ ἠμπόδιζεν ἐν συνεχείᾳ τὸ φιλόπαιγμον ἑλληνομακεδονικὸν περιβάλλον του νὰ διακινδυνεύσῃ σχόλια διὰ τοὺς Ἀσιάτας τούτους « πατέρας » τοῦ διογενοῦς Ἑλλήνος βασιλέως καὶ ἀρχηγοῦ των!

Ἐμφανεστέρα εἶναι ἡ ἐν ταῖς πολιτικαῖς πράξεσι τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπελθούσα ριζικὴ μεταβολή. Ἐξορμῶν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν Ἀσίαν, διεκήρυσεν, συμφώνως πρὸς τὰς συνθήκας τῆς πανελληνίου συμμαχίας, ὅτι θὰ ἐξεδικεῖτο τοὺς βαρβάρους δι' ὅσα εἶχον διαπράξει κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Δὲν ἐπρόκειτο λοιπὸν περὶ συνδιαλλαγῆς τινος ἢ συμμείξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ βαρβαρικοῦ κόσμου. Ὁ Ἀλέξανδρος παρέμεινε πιστὸς εἰς τὰς ἀρχὰς αὐτὰς τὰς διακηρυχθείσας ἐν Ἑλλάδι περὶ τῶν σκοπῶν τῆς ἐκστρατείας μέχρι τῆς εἰσόδου εἰς Αἴγυπτον. Μετὰ τὴν νίκην τοῦ Γρανικοῦ ἀπέστειλεν εἰς Ἀθήνας 300 πανοπλίας Περσῶν, ἵνα ἀφιερωθῶν εἰς τὸ τέμενος τῆς Παλλάδος πρὸς ἀπαθανάτισιν τῆς νίκης, τὴν ὁποίαν κατήγαγεν, μετὰ τῆς ἀφιερώσεως : « Ἀλέξανδρος καὶ οἱ Ἕλληνες πλὴν Λακεδαιμονίων ἀπὸ τῶν βαρβάρων τῶν τὴν Ἀσίαν κατοικούντων »¹. Καὶ μετὰ τὴν νίκην τῆς Ἰσοῦ ἀπῆντησεν εἰς τὸν Δαρεῖον ὅτι διεξάγει τὸν πόλεμον ὡς στρατηγὸς - αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων, ἵνα ἐκδικηθῇ ὅσα οἱ πρόγονοί του εἶχον διαπράξει κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν των εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα².

Κατὰ ταῦτα, ἐφ' ὅσον συνεχίζετο ἡ μεγάλη πολεμικὴ ἐπιχείρησις βάσει τῶν προδιαγεγραμμένων ἐν Ἑλλάδι σκοπῶν καὶ τῶν ἑλληνικῶν ἰδεωδῶν, οὐδεμία ἦτο δυνατὴ συνεννόησις μετὰ τῶν βαρβάρων, ἔτι δὲ ὀλιγώτερον συνεργασία μετὰ τούτων καὶ συνδιοίκησις τῶν κατακτωμένων ἐδαφῶν. Τοῦτο ἄλλωστε ἦτο ἀντίθετον πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τῶν ἄλλων πανελληνιστῶν διακηρυχθέντα ἰδεώδη, τὰ ὁποῖα ἐνέπνευσαν τὴν συνένωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τοὺς Μακεδόνas καὶ ἐνεψύχωσαν τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου κατὰ τῶν Περσῶν. Τοιαύτην συνεργασίαν καὶ συνδιοίκησιν τῶν κατακτηθεισῶν χωρῶν μετὰ τῶν βαρβάρων, ὡς καὶ ἴδρυσιν ἑλληνοπερσικοῦ κράτους ἐν ἀπολύτῳ ἰσότητι Ἑλλήνων καὶ Περσῶν, ὁ Ἰσοκράτης θὰ ἐχαράκτηριζεν ἐθνικὴν ἱεροσυλίαν³. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε διακηρύξει ὅτι οἱ βάρβαροι ἦσαν κατωτέρων πνευματικῶν καὶ ἡθικῶν ἀξιών, ἀνίκανοι πρὸς ἡγεσίαν ἀνθρώπων, ἄνευ δὲ ἀμφιβολίας θὰ εἶχε διδάξει εἰς τὸν μαθητὴν του Ἀλέξανδρον τὰ δόγματά του, κατὰ τὰ ὁποῖα οἱ Ἕλληνες εἶχον πλασθῇ ὑπὸ

1. Ἀρριαν. Ι, 16, 7.

2. Ἀρριαν. ΙΙ, 14, 4-9.

3. Ἰσοκρ. Φίλιπ., 80 : « Τοῖς μὲν Ἑλλήσιν ἔσει πιστός, τοῖς δὲ βαρβάροις φοβερός ». Φίλ. 115 : « σκέψαι δ' ὅτι σε τυγχάνω παρακαλῶν, ἐξ ὧν ποιήσει τὰς στρατείας οὐ μετὰ τῶν βαρβάρων ἐφ' οὓς οὐ δίκαιόν ἐστι, ἀλλὰ μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τούτους, πρὸς οὓς προσήκει τοὺς ἀφ' Ἡρακλέους γεγονότας πολεμεῖν ».

τῆς φύσεως κατάλληλοι νὰ κυβερνοῦν τοὺς βαρβάρους, θέτοντες αὐτοὺς ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν των¹.

Πλήν, ταῦτα ἀνῆκουν εἰς τὸ παρελθὸν διὰ τὸν Ἀλέξανδρον, ὁ ὁποῖος ἀντιμετωπίζει ἤδη ἄλλας πραγματικότητας. Ἡ ἐπὶ τῆς Ἀσίας κυριαρχία διήνοιξεν ἄλλους, ἐντελῶς νέους, ὀρίζοντας σκέψεως καὶ σχεδίων εἰς τὴν πολιτικὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ ὁποία ἤδη ἀναφαίνεται ἐν ὅλῃ τῇ μεγαλειώδει αὐτῆς ἐκφάνσει, ἴσως καὶ ἀνωτέρα τῆς στρατηγικῆς μεγαλοφυΐας του. Ἡ Ἀσία δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κυβερνηθῇ βάσει τῶν πανελληνίων διακηρύξεων τοῦ Ἰσοκράτους ἢ τῶν φιλοσοφικῶν δογμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀκόμη ὀλιγώτερον βάσει τῶν ἀρχῶν τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου καὶ τῆς ιδιότητος τοῦ στρατηγοῦ-αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων. Ταῦτα οὐ μόνον δὲν παρῆχον στερεὰς βάσεις διακυβερνήσεως τῆς Ἀσίας, ἀλλὰ καὶ ἀπέκλειον τὴν ἐπ' αὐτῆς κυριαρχίαν.

Οὕτως, ὁ Ἀλέξανδρος, ἀπὸ τῆς εἰσόδου εἰς τὴν Βαβυλῶνα, ἐγκαινιάζει τὴν νέαν πολιτικὴν τῆς ἑλληνοασιατικῆς βασιλείας, διὰ τῆς χρησιμοποίησεως Περσῶν μεγιστάνων εἰς ἀνωτάτας θέσεις τῆς διοικήσεως. Ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων καὶ ἀρχηγὸς τῶν Ἑλλήνων ἐμφανίζεται συγχρόνως ὡς νόμιμος διάδοχος τῶν Ἀχμενιδῶν ἐν τῇ κυριαρχίᾳ τῆς Ἀσίας, ὡς Μέγας βασιλεὺς. Σατράπαι καὶ στρατηγοὶ τῶν Περσῶν ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων, ὡς ὁ Μαζαῖος, ὁ Μιθρίνης καὶ ὁ Ἀβουλίτης, ἔχοντες ἕως τότε ἐπιδεῖξει ἐν τῇ διοίκησει τῶν ἐπαρχιῶν ἢ εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν μεγάλας ἀρετάς, εὐθὺς ὡς δηλοῦν ὑποταγὴν καὶ πίστιν πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, ἀναλαμβάνουν ἐκ νέου τὴν διοίκησιν μεγάλων σατραπειῶν καὶ καθίστανται πρόσωπα τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ νέου κυριάρχου τῆς Ἀσίας. Ἡ πολιτικὴ αὕτη τῆς ἑλληνοπερσικῆς διοικήσεως, ἡ ὁποία τοῦ λοιποῦ θὰ βαίνει κατὰ προϋοῦσαν κλίμακα, καταλήγουσα καὶ εἰς προσπάθειαν δημιουργίας ἑλληνοπερσικῆς στρατιᾶς, ἂν μὴ καὶ ἑλληνοπερσικοῦ λαοῦ, εἰς τὴν ἀρχὴν κινεῖ τὴν κατάπληξιν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδίᾳ τῶν Μακεδόνων, ὥς τι τὸ νέον καὶ ὅλως ἀπρόβλεπτον, ἐν πολλοῖς καὶ ἀντίθετον πρὸς τοὺς σκοποὺς, διὰ τοὺς ὁποίους εἶχον χύσει τόσον αἷμα καὶ ὑποστῇ τρῶστας θυσίας οἱ ἐνδοξοὶ πολεμισταὶ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος.

Ἀπὸ τῆς ἐτέρας πλευρᾶς δύναται νὰ κριθῇ ἡ πολιτικὴ αὕτη ὡς μεγαλοφυΐς, διότι κινεῖ τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν Περσῶν μεγιστάνων καὶ ἄλλων ἰσχυρῶν παραγόντων τοῦ Περσικοῦ κράτους, οἱ ὁποῖοι σπεύδουν ἀθρόοι νὰ τεθοῦν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ νὰ ὑπηρετήσουν εἰλικρινῶς τὰ σχέδιά του ὡς ἀνώτερα στρατιωτικὰ καὶ διοικητικὰ στελέχη τῆς νέας ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀπὸ τῆς Βαβυλῶνος ὁ Ἀλέξανδρος ἐξορμᾷ πρὸς τὴν ἀρχαίαν πρωτεύουσαν τοῦ Περσικοῦ κράτους καὶ ἄλλοτε περίλαμπρον πόλιν

1. Ἀριστοτ. Πολιτ., VII, 7, 1. Βλ. ἐκτενέστερον περὶ τούτου ἐν μελέτῃ μας « Ἡ ἑλληνικὴ νεότης τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου », ἑ.ἀ., σ. 117 κ.ἐξ.

Σοῦσα, ἔνθα συνέχισε τὴν πολιτικὴν τῆς συμφιλίωσης, θύων πρὸς τοὺς ἑλλη-
νικοὺς καὶ τοὺς ἔγχωριους θεοὺς καὶ προσλαμβάνων τοὺς ὑποτασσομένους
Πέρσας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του. Δὲν παραλείπει νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰ παλαιὰ ἀνά-
κτορα τῶν πρώτων Περσῶν βασιλέων καὶ νὰ καθήσῃ ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ θρό-
νου τῶν Ἀχμενιδῶν, ὡς ἔπραξεν ἐν συνεχείᾳ καὶ εἰς τὴν Περσέπολιν. Εἰς τὰ
Σοῦσα ἐγκαθιστᾷ μετὰ βασιλικῶν τιμῶν καὶ τὴν αἰχμάλωτον οἰκογένειαν τοῦ
Δαρείου, τὴν μητέρα τοῦ ὁποίου ἀπεκάλει ἰδίαν μητέρα. Διατάσσει ἐπιμεμε-
λημένην ἀνατροφὴν τῶν τέκνων τοῦ Δαρείου, ὡς καὶ τὴν εἰς αὐτὰ διδασκα-
λίαν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, προφανῶς ἀποβλέπων εἰς τὸν βραδύτερον πρα-
γματοποιηθέντα γάμον του μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Δαρείου. Συγχρόνως, δίδει
διαταγὴν νὰ ἑλευθερωθοῦν πάντες οἱ Πέρσαι, οἱ συρόμενοι ἕως τότε αἰχμά-
λωτοι ἀπὸ τῆς μάχης τῆς Ἰσοῦ¹.

Καθ' ὃν χρόνον ὁ Ἀλέξανδρος θέτει ἐν ἐφαρμογῇ τὰ μεγαλεπήβολα σχέ-
δια τῆς ὑπὸ τὸ σκῆπτρόν του ἰδρύσεως τῆς ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας
διὰ στενῆς συνεργασίας Ἑλληνομακεδόνων καὶ Ἀσιατῶν ἐπὶ Ἰσοῦ ἐπιπέδου,
δὲν καταπνίγει τὸ ἑλληνικὸν φρόνημα, τὸ ὁποῖον ἐρρίζωσεν εἰς τὴν ψυχὴν του
ἡ οἰκογενειακὴ ἀνατροφή καὶ ἡ ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας πνευματικὴ κατάρτισις
ὑπὸ μεγάλων Ἑλλήνων σοφῶν. Δὲν λησμονεῖ τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ἡγεμονίαν
καὶ τὰς πανελληνίους ἐντολάς, διὰ τῶν ὁποίων ἦτο περιβεβλημένος. Τοῦναν-
τίον, παρακολουθεῖ ἀγρύπνως τὴν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν καὶ προβαίνει εἰς
διαφόρους ἐνεργείας, αἱ ὁποῖαι εἰς τὰ ὅμματα τῶν Ἑλλήνων ἐνεφάνιζον
αὐτὸν ὡς συνεχίζοντα τὴν πανελλήνιον ἐντολὴν τοῦ στρατηγοῦ-αὐτοκράτορος
τῶν Ἑλλήνων διὰ τὸν κατὰ τῶν βαρβάρων πόλεμον καὶ ἐμπνεόμενον πάντοτε
ἐκ τῶν προαιωνίων παραδόσεων τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. Καθοδηγεῖ τὸν Ἀντί-
πατρον πρὸς κατάπνιν πάσης ἀντιδράσεως καὶ ἀποστέλλει ἄφθονα χρήματα
πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου κατὰ τῆς Σπάρτης. Διὰ διαγγέλματος καταλύει
τὰς τυραννίδας καὶ διατάσσει τὴν ἀποκατάστασιν τῆς αὐτονομίας τῶν ἑλληνι-
κῶν πόλεων. Συγχρόνως ἀποστέλλει εἰς Ἀθήνας τὰ ἀρπαγένητα ὑπὸ τοῦ Ξέρ-
ξου καὶ ἀνευρεθέντα εἰς Σοῦσα ἀγάλματα τῶν τυραννοκτόνων Ἀρμόδιου καὶ
Ἀριστογείτονος καὶ παραγγέλλει νὰ ἀνοικοδομηθῇ ἡ πόλις τῶν Πλαταιῶν,
διότι οἱ πατέρες τῶν εἶχον ἀγωνισθῇ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων. Δὲν
παραλείπει νὰ στείλῃ καὶ εἰς τοὺς Κροτωνιάτας τῆς Ἰταλίας μέρος τῶν λαφύ-
ρων, προβάλλων ὡς αἰτιολογίαν ὅτι κατὰ τὰ Μηδικὰ μόνον ὁ συμπολίτης τῶν
Ὀλυμπιονίκης Φάυλος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς λοιποὺς Ἰταλιώτας Ἑλλήνας,
ἔσπευσε μετὰ νηὸς πρὸς συμμετοχὴν εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας².

1. Διοδ. XVII, 66 καὶ 67.

2. Ἀρρ. Ἀνάβ. III, 16, 7-8. — Πλουτ. Ἀλέξ. XXXIV, 1-2. Περὶ τούτων
ὁμιλοῦμεν ἐκτενέστερον ἐν τῇ μελέτῃ ἡμῶν «Τὸ ἑλληνικὸν φρόνημα τοῦ Μ. Ἀλε-
ξάνδρου».

Ἄλλ' ἢ πλέον πολύκροτος ἐκδήλωσις τοῦ ἑλληνικοῦ φρονήματος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἶναι τὰ λαβόντα χώραν ἐν Περσепόλει. Ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ τὰ Σοῦσα κατηνυθύνθη πρὸς κατάληψιν τῆς ἐτέρας παλαιᾶς πρωτεύουσας τῶν Περσῶν, τὴν ὁποίαν τὰ μὲν περσικὰ κείμενα μνημονεύουν ὡς Πάρσην, οἱ δὲ Ἕλληνες συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς ταύτης ὀνομάζουν Περσέπολιν. Ἡ πορεία διὰ μέσου στενῶν, ὄρεινῶν ἀποκρημνῶν διαβάσεων ἦτο τραχεῖα, κατέστη δὲ τραχύτερα ἔνεκα τῶν ἐπιθέσεων τῶν Οὐξίων καὶ τῆς ἀντιστάσεως τοῦ Ἀρτοβαζάνου μετ' ἰσχυρῶν περσικῶν δυνάμεων παρὰ τὰς Περσίδας Πύλας. Ὁ Ἀλέξανδρος κατέβαλε πάντα τὰ ἐμπόδια κατόπιν σκληρᾶς προσπαθείας, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι προσέκαλεσεν εἰς αὐτὸν ἰσχυρὸν ἔρεθισμόν. Μετὰ τὸν θρίαμβον τῶν Γαυγαμήλων ἐθεώρει ἑαυτὸν νόμιμον κυρίαρχον τοῦ Περσικοῦ κράτους καὶ οὐδεμίαν ἠνείχετο ἀντίστασιν, ἐννοῶν νὰ τιμωρῇ ταύτην παραδειγματικῶς.

Ἡ Περσέπολις παρεδόθη ἀμαχητί, ἄλλ' ἐπεισώδιον συμβὰν ἀκριβῶς κατὰ τὰς στιγμὰς, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἑλληνικὴ στρατιὰ εὗρίσκετο εἰς τὰς πύλας τῆς πόλεως, ἠϋήσε τὴν ὁργὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ὠδήγησεν εἰς δραματικὰς συνεπείας. Μία μεγάλη μᾶζα φρικωδῶς ἠκρωτηριασμένων Ἑλλήνων ἐνεφανίσθη μετὰ σπαρακτικῶν θρήνων ἐνώπιόν του. Ἦσαν Ἕλληνες, συλληφθέντες ὑπὸ τῶν Περσῶν εἰς τὰς παραλίους ἑλληνικὰς πόλεις ἢ ἐκ τῶν μισθοφορικῶν σωμάτων, εἴτε δι' ἀνυποταξίαν, εἴτε κατηγορούμενοι δι' ἄλλας ἐναντίον τοῦ Μεγάλου βασιλέως πράξεις. Οἱ δυστυχεῖς οὗτοι, ἀφοῦ ἠκρωτηριάσθησαν, ἀποκοπέντων τῶν ὠτων, τῆς ρινός, τῶν χειρῶν ἢ ἄλλων μελῶν τοῦ σώματος, καὶ ἐστιγματίσθησαν διὰ πεφυρακτωμένον σημεῖον, εἶχον ἐγκλεισθῇ εἰς στρατιόπεδον παρὰ τὴν Περσέπολιν, ὁπόθεν ἀφῆθησαν ἐλεύθεροι, ὅτε ἐπλησίαζεν ἡ στρατιὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐπὶ τῇ θῆα τῶν κατελήφθη ὑπὸ δακρῶν, ἀπηύθυνε πρὸς αὐτοὺς λόγους παραμυθίας καὶ προσεφέρθη νὰ τοὺς ἀποκαταστήσῃ, ὡς αὐτοὶ ἐνόμιζον καλύτερον, δώσας χρήματα, ἐνδύματα καὶ γαίας μετὰ προνομίων ἰδιαιτέρας προστασίας¹. Τὸ ἀποτρόπαιον ἐκεῖνο θέαμα χιλιάδων ἠκρωτηριασμένων καὶ ἐν παραμορφώσει συμπατριωτῶν εἰς τὴν καρδίαν τῆς Ἀσίας προυξένειαν λίαν ὀδυνηρὰν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς στρατιᾶς καὶ ἐκίνησεν ἀγανάκτησιν καὶ ἀπέχθειαν κατὰ τῶν βαρβάρων, φαίνεται δὲ ὅτι τὰ συναισθήματα αὐτὰ μετεδόθησαν καὶ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν παρομοίων συναισθημάτων, ὅτε ὁ Ἀλέξανδρος εἰσήλθεν εἰς τὴν Περσέπολιν, ἀνεμνήσθη ὅτι ἐκ τῆς πόλεως αὐτῆς ὁ Ξέρξης ἐξώρμησε πρὸς κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς τὴν πόλιν ταύτην κατηρτίσθησαν τὰ σχέδια ὑποδουλώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, συλήσεως τῶν ἱερῶν του καὶ

1. Διοδ. XVII, 69, 3 - 20. — Curt. V, 5 - 24. — Ὁ Διόδωρος καθορίζει αὐτοὺς περὶ τοὺς ὀκτακοσίους, ἐνῷ ὁ Κούρτιος ἀναβιβάζει εἰς τέσσαρας χιλιάδας.

ἐξυβρίσεως τῶν θεῶν του. Τὸ θέμα τοῦτο ἀσφαλῶς θὰ ἐκαλλιεργήθῃ λίαν ἐντέχνως εἰς τὸ πνεῦμά του κατὰ τὰ ὥρας ἐκείνας ὑπὸ τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸν Ἑλλήνων. Ἡ ἀποστολὴ αὐτοῦ ὡς στρατηγοῦ - αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων διὰ τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον πρὸς ἐκδίκησιν τῶν ὧσων εἶχον διαπράξει οἱ Πέρσαι κατὰ τῆς Ἑλλάδος, φαίνεται ὅτι κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκείνας κατέπνιξε πᾶσαν ἐκ τῆς νέας ἑλληνοασιατικῆς πολιτικῆς γραμμῆν σκοπιμότητος. Μολονότι ἡ Περσέπολις εἶχε παραδοθῇ, σῶφρονες δὲ στρατηγοί, ὡς ὁ Παρμενίων, ἠγωνίσθησαν, ὅπως ἀποτρέψουν βιαίας πράξεις, ὁ Ἀλέξανδρος ἔδωσε τὴν ἄδειαν εἰς τοὺς στρατιώτας νὰ καταστρέψουν τὴν κάτω πόλιν, κατοικουμένην ὑπὸ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, νὰ ἐξολοθρεύσουν πάντας τοὺς κατοίκους τῆς, ἀνεξαρτήτως ἡλικίας καὶ φύλου, καὶ νὰ λάβουν ὡς λάφυρα πᾶν ὅ, τι θὰ εὑρίσκον ἐν αὐτῇ. Ἡκολούθησε φοβερὰ σφαγὴ ὑπὸ τοῦ ἥδη ἐξηγριωμένου καὶ ἀποχαλινωθέντος ὄχλου τῶν στρατιωτῶν, ἐνῶ δὲ τὸ αἷμα ἔρρεε ποταμῶν εἰς τὰς ὁδοὺς, ἡρημώθησαν παντὸς πράγματος αἱ κατοικίαι.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἐσεβάσθη ἐν ἀρχῇ τὴν ἄνω, περικλειομένην διὰ δευτέρου τείχους, πόλιν, ἐν τῇ ὁποίᾳ εὑρίσκοντο τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ἀνάκτορα. Ὀλίγον ὅμως χρόνον βραδύτερον, ἐπιστρέψας ἐκ σειρᾶς ἐπιτυχῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἀνὰ τὴν Μηδίαν καὶ ἑξαφθεις κατὰ τὴν διάρκειαν γεύματος, εἰς τὸ ὅποιον ἀνεξωπυρώθησαν ἐπιτηδεῖως ὑπὸ τῶν συνδαιτυμόνων Ἑλλήνων αἱ πικραὶ ἀναμνήσεις τῶν καταστροφῶν, τὰς ὁποίας εἶχε διαπράξει ὁ Ξέρξης εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐκυριαρχήθη καὶ πάλιν ἐκ τοῦ ἐκδικητικοῦ μένους. Διέταξε νὰ πυρποληθοῦν τὰ κατηραμένα ἐκεῖνα ἀνάκτορα, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχε κατοικήσει ὁ Ξέρξης καὶ ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐξώρμησε πρὸς καταστροφὴν τῆς Ἑλλάδος. Ἀφηγήσεις τινές, ἀμφισβητούμενου πάντως κύρους, ἐμφανίζουν τὸν Ἀλέξανδρον ἡγούμενον πομπῆς ἐν εἵδει ἱεροτελεστικῆς πανηγύρεως μετὰ πυρσῶν εἰς τὰς χεῖρας, πρὸς πυρπόλησιν τῶν ἀνακτόρων τῆς Περσепόλεως¹.

1. Ὁ Ἀρριανὸς οὐδὲν γράφει περὶ τῶν σφαγῶν καὶ ἐλάχιστα περὶ τῆς πυρπολήσεως τῶν ἀνακτόρων τῆς Περσепόλεως. Ἀλλ' ὁ Ἀρριανὸς παραλαμβάνει τὰ τῆς ἀφηγήσεως τῆς περιόδου ταύτης ἐκ τοῦ Πτολεμαίου, ὁ ὁποῖος εὐνόητον ἦτο νὰ ἀποσιωπήσῃ τὸσον δυσάρεστα διὰ τὸν Ἀλέξανδρον γεγονότα. Ταῦτα ἔχουν ἀντληθῇ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων, κυρίως ἐκ τῆς Κλειταρχείου παραδόσεως. Ἐκ ταύτης ἔκτενῃ ἀφηγησιν παρέχει ὁ Κούρτιος Ρούφος (V, 7, 2 - 7), ὁ ὁποῖος φέρει τὴν Ἀθηναίαν ἑταίραν Θαιδα πρωταγωνιστοῦσαν εἰς τὰς συζητήσεις τῶν συμποσίων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν νυκτερινὴν ἐξόρμησιν πρὸς πυρπόλησιν τῶν ἀνακτόρων εἰς ἐκδίκησιν τῆς πατρίδος τῆς, τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ ὁ Διόδωρος (XVII, 72) ἀποδίδει τὴν πυρπόλησιν τῶν ἀνακτόρων εἰς τὴν Θαιδα («Θαῖς, Ἀττικὴ τὸ δὲ γένος, εἶπεν κάλλιστον Ἀλεξάνδρῳ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν πεπραγμένων ἐσεσθαι, ἐὰν κωμάσας μετ' αὐτῶν ἐμπρήσῃ τὰ βασίλεια καὶ τὰ Περσῶν περιβόητα... αὕτη δὲ (ἐνν. ἡ Θαῖς) μετὰ τὸν βασιλεῖα πρώτη τὴν δῆδα καιομένην ἡχόντισεν εἰς τὰ βασίλεια»). Ὁ Πλούταρχος (Ἀλεξ. XXXVII, 2) ἀρκεῖται νὰ γράψῃ ὅτι ἐφονεύθησαν πολλοὶ τῶν συλλαβανομένων, μὴ ἐξηγῶν τοὺς λόγους («φόνον μὲν οὖν ἐνταῦθα πολὺν τῶν ἀλίσκομένων γενέσθαι συνέπεσε»).

Ἡ διαγωγή αὐτῆ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅπως ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀπὸ μακροῦ ἤδη κυοφορουμένην ἐν τῇ διανοίᾳ του καὶ ἀπὸ τινος ἐγκαινιασθεῖσαν πολιτικὴν τῆς ἑλληνοασιατικῆς ἐπικρατείας διὰ τῆς λήθης τοῦ παρελθόντος καὶ στενῆς συνεργασίας Ἑλλήνων καὶ Περσῶν, ἐξηγεῖται ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων λόγων. Διὰ μίαν εἰσέτι, ἀλλὰ τελευταίαν φορὰν ἐκυριάρχησεν εἰς τὴν ψυχὴν του τὸ αἶσθημα τοῦ Ἑλλήνου, ὡς εἶχον θρῆψει αὐτὸ εἰς τὸ πνεῦμά του αἱ ἑλληνικαὶ παραδόσεις καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἀγωγή. Τὸ αἶμα τῶν ἀθῶν πληθυσμῶν τῆς Περσεπόλεως καὶ αἱ φλόγες τῶν πυρπολουμένων ἀνακτόρων τοῦ Ξέρξου ἀπετέλεσαν τὴν τελευταίαν σποδὸν τῆς ἐκδικήσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας, δι' ὅσα εἶχον οὗτοι διαπράξει ἐν Ἑλλάδι πρὸ ἑνὸς καὶ ἡμίσεος αἰῶνος! Ἦτο ἡ τελευταία, ἔστω καὶ ἱκανῶς καθυστερημένη καὶ παράκαιρος πλέον, πρᾶξις τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐνεργοῦντος ὡς στρατηγοῦ-αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων διὰ τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον. Ὁ Ἀλέξανδρος προσέφερεν ἱκανὴν ἐκδίκησιν εἰς τοὺς θεοὺς τῆς Ἑλλάδος καὶ ἠδύνατο νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν ἐντολὴν καὶ τὰς ιδιότητας τοῦ ἡγήτορος τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων, τὰς ὁποίας εἶχε λάβει παρὰ τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου, ὅτε ἐξώρμα πρὸς τὴν Ἀσίαν. Ἀπὸ τοῦδε δύναται νὰ ἀφιερώσῃ τὸ πολεμικὸν καὶ πολιτικὸν του δαιμόνιον εἰς τὴν νέαν ἀποστολὴν του ὡς κυριάρχου τῆς Ἀσίας.

Ἀκολούθως, ὁ Ἀλέξανδρος ἐστράφη πρὸς τὴν βόρειον Μηδίαν καὶ κατέλαβε καὶ τὴν τρίτην περσικὴν πρωτεύουσιν, τὰ Ἐκβάτανα, μὴ παραλείψας καὶ ἐκεῖ νὰ ἐγκαθιδρυθῇ εἰς τὰ βασιλικά ἀνάκτορα ὡς ἀπόλυτος κύριος καὶ νὰ καθήσῃ εἰς τὸν θρόνον τοῦ Μεγάλου βασιλέως, νὰ καταλάβῃ τοὺς θησαυροὺς καὶ νὰ διορίσῃ Πέρσας σατράπας καὶ διοικητάς. Ἐκεῖ λαμβάνει σημαντικὴν ἀπόφασιν. Ἀποστέλλει εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ Θεσσαλικὸν ἱππικόν, τὸ ὁποῖον τόσας ὑπηρεσίας εἶχε προσφέρει εἰς αὐτὸν κατὰ τὰς μεγάλας μάχας, καὶ τὰ στρατιωτικὰ τμήματα, τὰ ὁποῖα εἶχον δώσει εἰς αὐτὸν αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις κατὰ τοὺς ὅρους τῆς πανελληνίου συμμαχίας¹, παρέχων ἄλλωστε μετ' ἀσιατικῆς λαμπρότητος ἡγεμονικὰς ἀμοιβὰς καὶ δῶρα εἰς τοὺς ἀπολυομένους. Οἷσοσδήποτε ἐκ τῶν Θεσσαλῶν ἠδύνατο νὰ παραμείνῃ, ἀλλ' ὡς ἄτομον, κατατασσόμενος εἰς τοὺς μισθοφόρους. Τοῦ λοιποῦ πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῆς Ἀσίας δὲν θὰ ἐσθροίζοντο εἰμὴ εἰς τοὺς Μακεδόνας, εἰς τὰ μισθοφορικὰ ἑλληνικὰ σώματα, εἰς τοὺς καταστάντας πρόσωπα τῆς ἐμπιστοσύνης του Πέρσας σατράπας μετὰ τῶν ὑπ' αὐτοὺς δυνάμεων καὶ εἰς τὰ περσικὰ στρατιωτικὰ σώματα, τὰ ὁποῖα ἤδη ἐσχεδιάζε νὰ ὀργανώσῃ κατὰ τὰ μακεδονικὰ πρότυπα. Ὁ πανελλήνιος πόλεμος κατὰ τῶν βαρβάρων εἶχε λάβει πέρας, ἡ δὲ πανελλήνιος συμμαχία τῆς Κορίνθου καὶ ἐμπράκτως πλέον ἡχορηγεύετο.

1. Ἀρριαν. Ἀνάβ. III, 19, 5 κ.ἐ.

Ἔπειτα, ὁ Ἀλέξανδρος ἐστράφη πρὸς καταδίωξιν τοῦ Δαρείου. Διὰ τὴν κατηγάλισκε τόσον χρόνον καὶ ὑπεβάλλετο εἰς τόσας ταλαιπωρίας, καταδιώκων ἅνὰ τὰ ὄρη τῆς Βακτριανῆς καὶ τὰς στέππας τῆς Παρθίας ἐλεεινὸν περιπλανώμενον φυγάδα, ἐγκαταλειμμένον καὶ περιφρονούμενον καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἄλλοτε ὑπηκόων του; Ὁ Ἀλέξανδρος ἐπεθύμει ἀντὶ πάσης θυσίας νὰ συλλάβῃ ζῶντα τὸν Δαρεῖον, ἵνα πειθαναγκάσῃ αὐτόν, κατόπιν ἀνταλλαγμάτων ἡγεμονικῆς ζωῆς δι' ἑαυτὸν καὶ τὴν οἰκογένειάν του, εἰς τὴν ἐπίσημον παραχώρησιν τῶν τίτλων καὶ ιδιοτήτων του ὡς Μεγάλου βασιλέως. Οὕτω, θὰ περιεβάλλετο διὰ νέας αἰγλῆς ἢ ἐπὶ τῆς Ἀσίας κυριαρχία τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ θὰ ἐστερεοῦτο ὡς νόμιμος ἐθνικὴ βασιλεία τῶν Περσῶν, ἰδίᾳ ἀφ' ἧς θὰ ἐλάβανεν ὡς σύζυγον τὴν θυγατέρα τοῦ Δαρείου, ὡς εἶχεν ἤδη κατὰ νοῦν. Διὰ τοῦτο κατελήφθη ὑπὸ μανίας, ὅτε ἐπληροφορήθῃ τὸν φόνον τοῦ Δαρείου ὑπὸ τοῦ Βήσσου, πρὸς σύλληψιν τοῦ ὁποίου ἐπίσης ἐρρίφθη μετὰ παύσης. Ὁ ἐξευτελισμὸς τοῦ Βήσσου καὶ ἡ μετὰ μαρτυρίαν κατὰ τὰ Ἀσιατικὰ ἦθι δημοσίᾳ θανάτωσίς του εἶχον ὡς ἐλατήριον τὸ μὲν τὴν ἐκδίκησιν, διότι ἐξ αἰτίας του διέφυγεν ὁ Δαρεῖος ζῶν ἐκ τῶν χειρῶν του, τὸ δὲ τὴν ἐπίδειξιν ὅτι ἐτιμώρησε σκληρῶς τὸν φονέα τοῦ προκατόχου του Μεγάλου βασιλέως, ὡς νόμιμος διάδοχός του.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὁ Ἀλέξανδρος συμπεριφέρεται ὡς Μέγας βασιλεὺς, μὴ διστάζων νὰ μεταβάλῃ καὶ αὐτὴν τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τοὺς τρόπους ζωῆς του, ἵνα παρέχῃ εἰς τοὺς Ἀσιάτας εἰκόνα ἐθνικοῦ τῶν μονάρχου. Κατὰ τὸν Πλούταρχον, δὲν ἐνεδύθη μὲν κατὰ τὸν τρόπον τῶν Μήδων, ὁ ὁποῖος ἦτο ἐξ ὀλοκλήρου βάρβαρος καὶ παράδοξος, οὐδ' ἐχρησιμοποίησεν ἀναξυρίδα ἢ κἀνδυν ἢ τιάραν. Ἐξέλεξε περιβολὴν μεταξὺ περσικῆς καὶ μηδικῆς, ὥστε ν' ἀποφεύγῃ τὰς βαρβαρικάς ὑπερβολὰς καὶ νὰ ἔχῃ σοβαρωτέραν ἐμφάνισιν. Καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν μὲν ἐχρησιμοποίησε τὴν περιβολὴν αὐτὴν εἰς τὸν οἶκον, ὅτε εὗρίσκετο μετὰ τῶν βαρβάρων καὶ στενοῦ κύκλου ἐταίρων. Ἀλλὰ βαθμυδὸν ἐνεφανίζετο καὶ δημοσίᾳ μετὰ τῆς μηδοπερσικῆς αὐτῆς περιβολῆς πρὸς σκανδαλισμὸν καὶ ὀργὴν τῶν Μακεδόνων¹.

1. Πλουτ. Ἀλέξ. XLV, 2. Λίαν χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀφήγησις τοῦ Διοδώρου, XVII, 77, 4: «μετὰ δὲ ταῦτα δόξας ἤδη κεκρατηκέναι τῆς ἐπιβολῆς καὶ τὴν βασιλείαν ἀδήριτον ἔχειν, ἤρξατο ζηλοῦν τὴν Περσικὴν τρυφὴν καὶ τὴν πολυτέλειαν τῶν Ἀσιανῶν βασιλέων. Καὶ πρῶτον μὲν περὶ τὴν αὐτὴν εἶχε ῥαβδοῦχος Ἀσιαγενεῖς, ἔπειτα τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν ἀνδρῶν δορυφορεῖν ἔταξεν, ἐν οἷς ἦν καὶ ὁ Δαρείου ἀδελφὸς Ὁξάνθης. Εἶτα τό τε Περσικὸν διάδημα περιέθετο καὶ τὸν διάλευκον ἐνεδύσατο χιτῶνα καὶ τὴν Περσικὴν ζώνην καὶ ἄλλα πλὴν τῶν ἀναξυρίδων καὶ τοῦ κἀνδυος. διέδωκε δὲ καὶ τοῖς ἐταίροις περιπορφύρους στολὰς καὶ τοῖς ἱπποῖς Περσικὰς σκευὰς περιέθηκε. πρὸς δὲ τούτοις τὰς παλλακίδας ὁμοίως τῷ Δαρείῳ περιήγετο, τὸν μὲν ἀριθμὸν οὐσας οὐκ ἐλάττους πλήθει τῶν κατὰ τὸν ἐνιαυτὸν ἡμερῶν, κάλλει δὲ διαπρεπεῖς ὡς ἂν ἐξ ἀπασῶν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν γυναικῶν ἐπιλεγμέ-

Ἄλλὰ καὶ τοὺς ἐν γένει τρόπους ζωῆς μετέβαλεν, υἱοθετῶν πολλὰς ἀσιατικὰς συνηθείας, ἰδίᾳ κατὰ τὰ συμπόσια καὶ τὰς ἀκροάσεις. Δὲν ἐδίστασε νὰ λάβῃ σύζυγον θυγατέρα βαρβάρου μεγιστάνος, τὴν Ρωξάνην, ἐνῶ ἤδη εἶχε νυμφευθῇ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐπρόκειτο ἀργότερον νὰ νυμφευθῇ διὰ τρίτην φορὰν μετὰ τῆς κόρης τοῦ Δαρείου Στάτειρας καὶ τετάρτην μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ πρὸ τούτου βασιλέως τῶν Περσῶν Ὡχου Παρυσάτιδος, καθιερωὺν οὕτω ἐπισημῶς τὴν ἀσιατικὴν πολυγαμίαν¹. Ἵνα εὐχαριστήσῃ τοὺς περι-

νας. αὐταὶ δὲ ἐκάστης νυκτὸς περιήεσαν τὴν κλίνην τοῦ βασιλέως, ἵνα τὴν ἐκλογὴν αὐτὸς ποιήσῃται τῆς μελλούσης αὐτῷ συνείναι. τούτοις μὲν οὖν τοῖς ἐθιμοῖς Ἀλέξανδρος σπανίως ἐχρῆτο, τοῖς δὲ προϋπάρχουσι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐνδιέτριβε, φοβούμενος τὸ προσκόπτειν τοῖς Μακεδόσιν».

1. Καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις τῶν πηγῶν, ὁ Ἀλέξανδρος ἐν Ἀσίᾳ ἔλαβε τέσσαρας συζύγους. Πρῶτὴ ἦτο ἡ θυγάτηρ τοῦ Πέρσου μεγιστάνος Ἀρταβάζου Βαρσίνη, χήρα τοῦ Μένονος, Ἕλληνας ἐκ Ρόδου, ἔχοντας ἀνέλθει εἰς τὰ ὑπάτα ἀξιώματα τῆς περσικῆς αὐτοκρατορίας, ἀπολαύοντος μεγάλῃς ἐμπιστοσύνης ἐκ μέρους τοῦ Δαρείου καὶ πρωτοστατήσαντος εἰς τὸν κατὰ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀγῶνα ἐν Μ. Ἀσίᾳ. Ἐκ τινων πηγῶν ἀφίεται νὰ ὑπονοηθῇ ὅτι ἡ Βαρσίνη εἶχε νυμφευθῇ προηγουμένως τὸν ἀδελφὸν τοῦ Μένονος Μέντορα, θανόντα ἐν συνεχείᾳ, ἐκ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀποκτήσει καὶ θυγατέρα, τὴν ὁποίαν ὁ Ἀλέξανδρος ἔδωκεν ὡς σύζυγον εἰς τὸν Νέαρχον (Ἀρχ. Ἀνάβ. VII, 4, 6. Βλ. Curt. III, 8, 13 καὶ κατωτ., σ. 108, σημ. 1). Ἡ Βαρσίνη ἠχημαλωτίσθη ἐν Δαμασκῷ, κατὰ δὲ τὸν Πλούταρχον (Ἀλέξ. XXI, 4), ἀντιλοῦντα ἐκ τοῦ Ἀριστοβούλου, ὁ Ἀλέξανδρος προυτίμησεν ἐξ ὧν τῶν αἰχμαλωτισθειῶν εὐγενῶν Περσίδων ταύτην, κατὰ συμβουλὴν τοῦ Παρμενίανος, διὰ τὴν ἑλληνικὴν μόρφωσιν, τοὺς εὐγενεῖς τρόπους καὶ τὴν βασιλικὴν καταγωγὴν της (ὁ πατήρ της Ἀρτάβαζος ἦτο υἱὸς θυγατρὸς τοῦ Μεγάλου βασιλέως). Ἐκ τῆς Βαρσίνης ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέκτησεν υἱόν, εἰς τὸν ὁποῖον, ἤδη στρεφόμενος πρὸς θεοποίησιν μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος, ἔδωκε τὸ ὄνομα τοῦ προγόνου Ἡρακλέους (βλ. ἀνωτ. σ. 71, σημ. 1). Τὸν Ἡρακλέα τοῦτον, περὶ τοῦ ὁποίου, εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἐγένετο λόγος ἐν τῷ μακεδονικῷ στρατοπέδῳ περὶ ἀνακηρύξεως ὡς βασιλέως (Curt. X, 6, 11), ἐφόνευσεν, ὡς καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ Βαρσίνην, ὁ Πολυσπέρχων τὸ ἔτος 309 (Just. XV, 2, 3). Δευτέρα σύζυγος τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑπῆρξεν ἡ Ρωξάνη θυγάτηρ τοῦ Βακτρίου Ὁξυάρτου, εἶναι δὲ ἡ μόνη, πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ Ἀλέξανδρος προσεῖλκυσθη οὐχὶ ἐκ πολιτικῆς σκοπιμότητος, ἀλλ' ἐκ τῆς καλλονότητος καὶ τῆς εὐφυίας της (γενικώτερον περὶ Ρωξάνης βλ. ἄρθρον τοῦ Stählin ἐν P.W., 5, στ. 1156). Ἡ Ρωξάνη ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔτεκεν υἱόν, τὸν ὁποῖον ὁ Περδίκκας καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν διαδόχων προώριζον διὰ τὸν Μακεδονικὸν θρόνον. Ἀλλ' ἡ Ρωξάνη καὶ ὁ υἱὸς της ἐφονεύθησαν ἐν Μακεδονίᾳ ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου (Διοδ. XIX, 105, 2-3 — Just. XV, 2, 4-5 — Πaus. IX, 7, 2). Τρίτῃ σύζυγος τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐγένετο ἡ θυγάτηρ τοῦ Δαρείου Στάτειρας καὶ τετάρτη ἡ θυγάτηρ τοῦ προηγηθέντος Πέρσου βασιλέως Ὡχου Παρύατις (βλ. κατωτ. ἐν κερφ. Ε'). Ἡ Στάτειρα, ὡς καὶ ἡ ἀδελφὴ της, σύζυγος τοῦ Ἡφαιστίανος, πιθανῶς καὶ ἡ Παρύατις, ἐφονεύθησαν εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου διὰ δόλον ὑπὸ τῆς Ρωξάνης, τῇ συνεργίᾳ τοῦ Περδίκκου (Πλουτ. Ἀλέξ. LXXVII, 4). Τὰ περὶ Βαρσίνης καὶ Ἡρακλέους, υἱοῦ ταύτης καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀμφισβητεῖ ὁ W. Tarn. (J.H.S. XLI, 1921, σ. 1 κ.ἐξ.), ὁ ὁποῖος ἄλλωστε δὲν δέχεται ὅτι ὁ

στοιχίζοντας αὐτὸν Πέρσας ἔλαβε τριάκοντα χιλιάδας παίδων ἐκ καλῶν περσικῶν οἰκογενειῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ὥρισε διδασκάλους καὶ γυμναστές, ἵνα ἐκμάθουν τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἵνα ἀσκηθοῦν εἰς τὴν μακεδονικὴν τέχνην τοῦ πολέμου¹. Οἱ σκοποὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου διεφαίνοντο πλέον σαφῶς. Ἑλληνοασιάτης μονάρχης αὐτός, ἤθελε νὰ μυήσει εἰς τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ νὰ ἀσκήσῃ εἰς τὴν μακεδονικὴν τέχνην πολέμου τριάκοντα χιλιάδας Περσῶν, οἱ ὅποιοι θὰ ἀπετέλουν κατάλληλα καὶ ἀσφαλῆ διὰ τὸ μέλλον στρατιωτικὰ καὶ διοικητικὰ στελέχη τῆς ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας του.

Δ' - Η ΠΡΟΣΚΥΝΗΣΙΣ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΔΡΑΣΙΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Καὶ ὡς πρὸς ταῦτα μέν, οἱ περιστοιχίζοντες τὸν Ἀλέξανδρον Ἕλληνες καὶ Μακεδόνες ἀπλῶς ἔλυποῦντο, ἐξεπλήσσοντο καὶ ἐδυσφόρουν. Ἀλλ' ἡ ἀντίδρασις ἐξεδηλώθη ἐνεργότερον, ἀφ' οὗτο ὁ Ἀλέξανδρος υἱοθέτησε τὴν ἀσιατικὴν συνήθειαν τῆς προσκυνήσεως, τὴν ὁποίαν ἠθέλησε νὰ ἐπιβάλῃ καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ Μακεδόνας. Ἡ προσκύνσις διὰ τοὺς Ἀσιάτας ἦτο ἐπιβεβλημένη ἔνδειξις ταπεινότητος καὶ δουλικῆς ἐμφανίσεως πρὸς τὸν ἀπόλυτον κύριόν των, τὸν Μέγαν βασιλέα. Δὲν ἀπεκλείετο καὶ ἡ προσκύνσις Πέρσου τινὸς μεγιστᾶνος, ἰδίως σατράπου ἐν τῇ περιοχῇ, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἤσκει τὴν ἀρχήν, ὑπὸ προσώπων ἐξουσιαζομένων ὑπὸ τούτου. Ἀλλὰ διὰ τοὺς Ἕλληνας προσκύνσις ἐπετρέπετο μόνον πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ νοηθῇ πῶς ἐλεύθερος ἄνθρωπος θὰ προσεκύνει συνάνθρωπον, εἰς οἵανδήποτε ὑψηλὴν θέσιν καὶ ἂν εὗρίσκετο οὗτος.

Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἀνακηρυχθῇ ὑπὸ τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος υἱὸς τοῦ Διὸς - Ἀμμωνος καὶ ἐπομένως εἶχε θεϊὰν ἰδιότητα, τὴν ὁποίαν καὶ προέβαλλε κατὰ τὰς περιστάσεις. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες καὶ Μακε-

¹ Ἀλέξανδρος εἶχε ποτὲ παλλακίδας ἢ νομίμους συζύγους, πλὴν τῶν δύο Περσίδων καὶ ταύτας μόνον διὰ πολιτικούς λόγους. Ἀλλ' αἱ ἀρχαῖαι πηγαὶ καὶ ἰδιαιτέρως ὁ Πλούταρχος (Ἀλέξ., XXI, 4), ἀντιῶν, ὡς λέγει σαφῶς, ἐκ τοῦ Ἀριστοβούλου, εἶναι σαφεῖς καὶ κατηγορηματικά. Ἐξ ἄλλου, φηροῦμεν ὅτι, ἂν πολιτικοὶ λόγοι ἐπέβαλον εἰς τὸν Ἀλέξανδρον γάμους μετὰ τῶν δύο πριγκιπισσῶν, θυγατέρων τῶν βασιλέων Δαρείου καὶ Ὠχοῦ, καὶ διὰ τὸν μετὰ τῆς Βαρσίνης γάμον ὑφίσταντο βαθύτεροι πολιτικοὶ λόγοι. Ἡ Βαρσίνη, ὡς ἐλέχθη ἤδη, κόρη Πέρσου μεγιστᾶνος ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων καὶ ἀπὸ μᾶμης ἐκ τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, ἐπὶ πλέον χήρα ἐπιφανεστάτου Ἕλληνας μεγιστᾶνος ἐν τῇ Περσικῇ αὐτοκρατορίᾳ καὶ ἀνωτέρας ἑλληνικῆς παιδείας, ἐφαίνετο ἐξυπηρετοῦσα κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκεῖνας (πρὸ τῆς συντριβῆς τοῦ Δαρείου καὶ τῆς διαλύσεως τοῦ Περσικοῦ κράτους) τὰ ἤδη γεννώμενα εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ Ἀλεξάνδρου σχέδια ἀναμείξεως τοῦ ἑλληνικοῦ μετὰ τοῦ περσικοῦ στοιχείου καὶ σχηματισμοῦ ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας.

1. Πλουτ. Ἀλέξ. XLVII, 3.

δόνες εἶχον ὀρθῶς χαρακτηρίσει τὴν ἀνακήρυξιν ταύτην, ὡς ἐπιβεβλημένην ἐκ πολιτικῆς σκοπιμότητος, διὰ τὴν κυριαρχίαν τῆς Αἰγύπτου καὶ τὴν πρόσθετον αἴγλην διὰ τοὺς βαρβάρους τῆς Ἀσίας. Ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει ἐφαντάσθησαν ὅτι ἡ ἀναγνώρισις θείας ιδιότητος τοῦ Ἀλεξάνδρου θὰ μετέβαλλε τὴν ἔναντι τούτου θέσιν των ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων, ὁμογενῶν καὶ συμμαχητῶν του. Ὁ Ἀλέξανδρος ἦτο πάντοτε δι' αὐτοὺς ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων, ὁ ἡγεμὼν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν κατὰ τῶν βαρβάρων πόλεμον, ὁ ἔνδοξος στρατηλάτης τῆς Ἀσίας, περιστοιχιζόμενος ὑπὸ συντρόφων καὶ συμμαχητῶν, μετὰ τῶν ὁποίων διεκινδύνευε τὴν ζωὴν του εἰς τὰς μάχας, συνέτρωγε δέ, συνεζήτει καὶ συνδιεσκέδαζε κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἀποχῆς ἐκ πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἐν πάσῃ περιστάσει, ἡ προσκύνησις ἀνάκαθεν ἐφαίνεται διὰ τοὺς Ἑλλήνας ὥς τι τὸ ξένον πρὸς τὰ ἑλληνικά ἦθη καὶ ταπεινωτικὸν δι' ἐλευθέρους ἀνθρώπους, ἀκόμη δὲ καὶ ὅτε κατέφθανον εἰς Σοῦσα ὡς πολιτικοὶ φυγάδες ἢ ὡς πρέσβεις, ἡρνοῦντο νὰ προβοῦν εἰς προσκύνησιν τοῦ Μεγάλου βασιλέως¹.

Ἡ ἀντίδρασις κατὰ τοῦ ἐξασιανισμοῦ ἐξεδηλώθη κατὰ πρῶτον μεταξὺ τῶν Μακεδόνων στρατηγῶν, οἱ ὅποιοι, σύντροφοι τοῦ βασιλέως, εἶχον ἔως τότε τὸ δικαίωμα νὰ ὁμιλοῦν πρὸς αὐτὸν ὡς ὁμοτίμοι καὶ νὰ ἐκφέρουν ἐλευθέρως γνώμας. Τινὲς τούτων, ὡς ὁ Ἡφαιστίων καὶ ὁ Κρατερός, τρέφοντες ἀπεριόριστον πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, ἐφαίνοντο διατεθειμένοι νὰ ἐπιδοκιμάζουσιν πᾶν ὅ,τι ἔλεγε καὶ νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τὰς θελήσεις του, ἔστω καὶ ἂν αὐταὶ ἀντετίθεντο πρὸς τὰς Μακεδονικὰς συνηθείας. Τὰ ἐκπληκτικὰ κατορθώματά του καὶ ὅσα συνετελέσθησαν ἔως τότε ἐν

1. Κατὰ τὸν Πλούταρχον (Θεμιστ., 27), ἀντιλοῦντα ἐκ τοῦ Φανίου καὶ τοῦ Ἐρατοσθένους, ὅτε ὁ Θεμιστοκλῆς, καταφυγὼν εἰς Σοῦσα, ἐζήτησε νὰ γίνῃ δεκτὸς παρὰ τοῦ Πέρσου βασιλέως, ὁ χιλιάρχος Ἀρτάβανος εἶπε πρὸς αὐτόν: «ὦ ξέने, νόμοι διαφέρουσιν ἀνθρώπων· ἄλλα δ' ἄλλοις καλά· καλὸν δὲ πᾶσι τὰ οἰκεια κοσμεῖν καὶ σφῆξιν. ἡμᾶς μὲν οὖν ἐλευθερίαν μάλιστα θαυμάζειν καὶ ἰσότητα λόγος· ἡμῖν δὲ πολλῶν νόμων καὶ καλῶν ὄντων κάλλιστος οὗτός ἐστιν, τιμᾶν βασιλέα, καὶ προσκυνεῖν ὡς εἰκόνα θεοῦ τοῦ τὰ πάντα σφῆζοντος. εἰ μὲν οὖν ἐπαινῶν τὰ ἡμέτερα προσκυνήσεις, ἔστι σοι καὶ θεάσασθαι βασιλέα καὶ προσεῖπεν· εἰ δ' ἄλλο τι φρονεῖς, ἀγγέλοις ἐτέροις χρῆσι πρὸς αὐτόν. βασιλεῖ γάρ οὐ πάτριον ἀνδρὸς ἀκροᾶσθαι μὴ προσκυνήσαντος». Ἐκ τῆς ἐν συνεχείᾳ ἀφηγήσεως τοῦ Πλούταρχου συνάγεται ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἐδέχθη νὰ προσκυνήσῃ κατὰ τὰ περσικὰ ἔθιμα τὸν Μ. βασιλέα, ἀλλ' ἐπέμεινε ἐπὶ τῆς σημασίας, τὴν ὁποίαν θὰ εἶχε διὰ τὴν ἐξυτηρέτησιν τῶν συμφερόντων τοῦ Μ. βασιλέως νὰ γίνῃ παρὰ τούτου δεκτὸς πρὸς ἐμπιστευτικὰς ἀνακοινώσεις. Ἄλλη χαρακτηριστικὴ περίπτωσις εἶναι ἡ τῶν Σπαρτιατῶν πρέσβεων, οἱ ὅποιοι, ὅτε ἐφθασαν εἰς Σοῦσα, ἡρνήθησαν νὰ προσκυνήσουν τὸν Μέγαν βασιλέα Σεῖρην (ἀκόμη καὶ ὅτε οἱ δορυφόροι ὤθουν τὴν κεφαλὴν των πρὸς τὴν γῆν), λέγοντες «οὔτε γὰρ σφι ἐν νόμῳ εἶναι ἀνθρώπων προσκυνεῖν οὔτε κατὰ ταῦτα ἦκειν» (Ἡροδ. VII, 136). Περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων «προσκυνήσεως» τῶν θεῶν, βλ. καὶ κατωτ., σ. 93 κ.έ.

Ἀσία, εἶχον ἤδη κατατάξει αὐτὸν εἰς τὴν συνειδησίν των μεταξὺ τῶν ὑπερφυσικῶν ὄντων. Ἀλλ' οἱ πλείστοι ἐδυσφόρουν καὶ ἐφαίνοντο διατεθειμένοι νὰ ἀντιδράσουν διὰ λόγων, ἂν μὴ δι' ἔργων.

Ὁ Ἀλέξανδρος, μετὰ τῆς συνήθους κεραυνοβόλου ταχύτητος, ἡ ὁποία διέκρινε τὰς ἐνεργείας του, ἀπεφάσισε νὰ πατάξῃ τὴν ἀντίδρασιν¹. Πρῶτον θῦμα ἔπεσεν ὁ Φιλώτας, ὁ υἱὸς τοῦ ἐνδόξου στρατηγοῦ Παρμενίωνος, ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων στρατηγῶν τοῦ Φιλίππου, ὁ ὁποῖος, παρὰ τὸ γῆράς του, εἶχε μετᾶσχει τῆς ἐκστρατείας καὶ διευθύνει νικηφόρως τὸ ἀριστερὸν κέρας καὶ εἰς τὰς τρεῖς μεγάλας μάχας τῆς Ἀσίας. Αὐτὸς ὁ Φιλώτας εἶχε πολεμῆσει μετ' ἀφράστου γενναιότητος καὶ στρατηγικῆς τέχνης εἰς ἀπάσας τὰς πολεμικὰς ἐπικινησεις τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡγούμενος τμήματος στρατιάς κατὰ τὰς πλέον ἐπικινδύνους ἐξορμήσεις καὶ εἶχε καταστῆ σημαντικὸς παράγων τῶν θριάμβων τῆς Ἀσίας. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκστρατείας εἶχον ἀπολεσθῇ καὶ οἱ δύο ἀδελφοί του. Ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε τιμῆσει ὑπερβαλλόντως τὸν σύντροφον τῶν νεανικῶν του χρόνων, τοῦ ὁποῖου αἱ οἰκογενειακαὶ θυσαὶ καὶ αἱ προσωπικαὶ ὑπηρεσίαι εἶχον τόσον συμβάλει εἰς τοὺς θριάμβους του. Ἦδη κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦ ἱππάρχου τῶν ἐταίρων, ἀνωτάτην θέσιν τῆς στρατιάς, λίαν ἐπιζήλον καὶ ἄκρως ἐμπιστευτικὴν. Ἀλλ' ὁ Φιλώτας, ὑπερήφανος διὰ τὰς δάφνας του, ἄκαμπτος, ἀλαζὼν καὶ ῥέπων πρὸς ἀγερώχους προκλήσεις, δὲν ἐδίσταξε νὰ ἐπικρίνῃ τὸν Ἀλέξανδρον καὶ νὰ προκαλῇ συγχρόνως τὴν ἐχθρότητα τῶν λοιπῶν ἐπιφανῶν τοῦ βασιλικοῦ περιβάλλοντος. Οὕτως, ὁ γενναῖος ἐκεῖνος καὶ δαφνοστεφὴς μεγιστὰν εἶχεν ἀρχίσει νὰ γίνεταί ἐπικίνδυνος.

Οἱ ἱστορικοὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου περιγράφουν ἔκτενῶς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Φιλώτα². Οὐδείς τούτων πείθει ἡμᾶς περὶ πραγματικῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν συνωμοσίαν δύο νεανίσκων τῆς αὐλῆς, ἡ ὁποία, αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, φαίνεται εἰς ἡμᾶς παιδαριώδης. Ἀλλ' ἐδόθη ἐπὶ τέλους ἀφορμὴ, ἵνα ἐξοντωθῇ ἐκεῖ-

1. Περὶ τῆς θανατώσεως τῶν ἀντιδρασάντων εἰς τὰ σχέδια τοῦ Ἀλεξάνδρου, Φιλώτα, Κλεῖτου καὶ Καλλισθένους, ὡς καὶ περὶ τοῦ ὅλου θέματος τῆς προσκυνήσεως βλ. H. Berve ἔ.ἀ., τ. I, σ. 339 κ.ἐ. καὶ τ. II No 408, σ. 191, κ.ἐ., No 427, σ. 20 κ.ἐ., No 802, σ. 393 κ.ἐ. — Fr. Cauer, Philotas, Kleitos, Kallistenes ἐν Neue Jahrb. Klass. Philol. suppl. Bd XX (1894), σ. 8 κ.ἐ. καὶ 58 κ.ἐ. — Mc Ewan, The orient. orig. of hellenist. Kingship. ἐν The Orient. Inst. of the Univ. of Chicago Stud. No 13, 1934. — W. Kroll ἄρθρα ἐν Pauly - Wissowa (R.E.) Κλεῖτος, τ. XI (1921), στ. 666 καὶ Καλλισθένης, τ. X (1919), στ. 1674. — Radet, ἔ.ἀ., σ. 235 κ.ἐ. — Tarn, ἔ.ἀ., σ. 389 κ.ἐ. καὶ The Hellenistic Ruler Kult and The Daemon ἐν J. H. S., τ. XLVIII, 1928, σ. 206 κ.ἐ. — L. Taylor, The «proskynesis» and the Hellenistic Ruler Kult ἐν J.H.S. τ. XLVII (1927), σ. 53 κ.ἐ. — Wilcken, ἔ.ἀ., σ. 170 κ.ἐ.

2. Ἀρρ. Ἀνάβ. III, 26 κ.ἐ. — Πλουτ. Ἀλέξ. XLVIII, κ.ἐ. — Διοδ. XVII, 79-80. — Curt, VI, 7 κ.ἐ. Βλ. κυρίως παρὰ Κουρτίῳ Ρούφῳ τὰ τοῦ ἀποτροπαίου βασιανισμοῦ τοῦ Φιλώτα πρὸς ἀπόσπασιν ὁμολογιῶν.

νος, ὁ ὁποῖος ἐφαίνετο ὡς ἐνδεδειγμένος ἀρχηγὸς τῆς ἀντιδράσεως τῶν Μακεδόνων εἰς τὰ ἀσιατικὰ σχέδια τοῦ Ἀλεξάνδρου¹. Συλληφθεὶς ὁ Φιλώτας καὶ προσαχθεὶς ἐνώπιον τοῦ στρατοῦ, ἠρνήθη ἀξιοπρεπῶς καὶ κατηγορηματικῶς πᾶσαν ἀνάμειξιν εἰς τὴν συνωμοσίαν. Ἀλλ', ὑποβληθεὶς ἐν συνεχείᾳ εἰς φρικτὰ καὶ παρατεταμένα μαρτύρια, « ὡμολόγησε » πάντα ὅσα ἐπεθύμουν οἱ κατήγοροί του, ἐξ οὗ καὶ ἐθανατώθη διὰ λογχισμῶν κατὰ τὸν Ἀρριανὸν ἢ κατὰ τὸν Κούρτιον Ρούφον διὰ λιθοβολισμοῦ. Ὀλίγας ἡμέρας βραδύτερον ἐθανατώθη αἰφνιδιαστικῶς δι' ἀπεσταλμένων τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ὁ γηραιὸς Παρμενίων, ὁ ὁποῖος εἶχε παραμείνει, ἕνεκα τῆς ἡλικίας του, πρὸς φύλαξιν τῶν θησαυρῶν εἰς Ἐκβάτανα. Τὸ δραματικὸν αὐτὸ τέλος τῶν δύο ἐνδόξων Μακεδόνων στρατηγῶν, πατρὸς καὶ υἱοῦ, οἱ ὁποῖοι ἐθεωροῦντο ὡς αἱ ἐπιφανέστεραι μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον προσωπικότητες καὶ εἶχον συμβάλει τεραστίως εἰς τοὺς θριάμβους τῆς Ἀσίας, ἦτο φυσικὸν νὰ προκαλέσῃ, παρ' ὅλας τὰς προβαλλομένας αἰτιολογίας περὶ προδοσίας, καταπληκτικὴν ἐντύπωσιν, κινεῖ δὲ καὶ σήμερον ἔτι τὴν δυσφορίαν.

1. Κατὰ τὸν Κούρτιον Ρούφον (VI, 10, 26 - 30), ὁ Φιλώτας, προσαχθεὶς πρὸς ἀπολογίαν ἐνώπιον τῶν Μακεδόνων καὶ ἀποκρούων (πρὸ τῶν βασιανιστηρίων) τὴν κατηγορίαν τῆς συνωμοσίας, ἀναγκοῦζει πάντως ὅτι εἶχεν ἀπευθύνει πρὸς τὸν βασιλέα εἰρωνικὴν ἐπιστολήν, διὰ τῆς ὁποίας ἔλεινολόγει τὴν τύχην ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι θὰ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ζοῦν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ υἱοῦ τοῦ Διός. Ὁμολογεῖ ἐπίσης ὅτι τοῦ ἐφαίνετο περισσότερον ἄξιον διὰ τὸν Ἀλέξανδρον νὰ ἀναγνωρίσῃ ἄνευ θορύβου τὴν ἀπὸ τοῦ Διὸς καταγωγὴν του, ἢ νὰ διακηρύξῃ ταύτην ὡς ἀδιάκριτον δόξαν (*Dignior mihi Alexander videbatur quis Jovis stirpem tacitus agnosceret, quam qui prædicatione jactaret*). Ἐν συνεχείᾳ, οὐχὶ ἄνευ εἰρωνείας τινός, φέρεται ζυγῶν καὶ ἐκεῖνος προσφυγὴν εἰς τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος, τὸ ὁποῖον, ἀποῦ ὑπῆρξεν ἀλάθνητον εἰς τὴν ἀνακηρύξιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς υἱοῦ τοῦ Διός, δὲν θὰ ἀφήσῃ νὰ διαφύγουν τῆς τιμωρίας τυχὸν ἐπιβουλευθέντας τὴν ζωὴν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος. Ἀλλ' ὅτε ὑπεβλήθη εἰς φρικτὰς βασάνους, διὰ τὴν ἀτάπανσιν τῶν ὁποίων δέχεται νὰ « ὁμολογήσῃ » ὁτιδήποτε θέλουν οἱ βασιανισταὶ του, φέρεται ὑπὸ τοῦ Κουρτίου, (VI, 11, 23), ὡς ἀναγνωρίζων ὅτι ἡ συνωμοσία ἤρχισεν ἀφ' ἧς ὁ Ἀλέξανδρος ἀνεκηρύχθη υἱὸς τοῦ Διός, τότε δὲ ὁ Ἠγήλοχος (Μακεδὼν στρατηγός, ἔχων ἤδη φονευθὴ ἐν μάχῃ) εἶπε πρὸς αὐτὸν καὶ πρὸς τὸν πατέρα του Παρμενίωνα : « θὰ ἀναγνωρίζωμεν λοιπὸν ὡς βασιλέα ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ἀνάξιον δι' αὐτὸν νὰ ἔχῃ τὸν Φίλιππον ὡς πατέρα ; Ἐχάθημεν ἂν δεχθῶμεν νὰ ὑποστῶμεν τοιαύτην ἀτιμίαν. Ὅστις ἀπαιτεῖ νὰ θεωρῇται θεός, περιφρονεῖ οὐ μόνον τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς θεούς ». (*Hunc igitur regem agnoscimus, qui Philippum designatur patrem? Actum est de nobis, si ista perpeti possumus. Non homines solum, sed etiam deos despicit, qui postulat deus credi*). Ἐκφράζονται σοβαραὶ ἀμφιβολίαι, ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῶν ἀφηγήσεων τοῦ Κουρτίου Ρούφου, ἰδίως τῶν παρεμβαλλομένων λόγων, οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς μεταγενέστερα κατασκευάσματα (βλ. ἄνωτ., σ. 39). Ἐν τούτοις, δύνανται νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι, καὶ ἂν τὰ περὶ δυσαρρεσκείας τῶν Μακεδόνων διὰ τὴν θεοποίησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου δὲν ἐλέχθησαν ποτε, ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν βασάνων, ἀληθοῦς πραγματικὴν κατάστασιν.

Ἦκολούθησεν ἄλλο θῦμα τῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς ἑλληνομακεδονικῆς ἰδεολογίας καὶ τοῦ ἑξασιανισμού. Ὁ Κλείτος, ἐπιλεγόμενος ὁ Μέλας, ἦτο προσωπικότης λίαν προσφιλεῖς εἰς τὸν Ἀλέξανδρον, διότι ἦτο ἀδελφὸς τῆς τροφῆς του καὶ σύντροφος τῶν παιδικῶν του χρόνων. Εἶχε λάβει μέρος εἰς ὅλας τὰς μάχας, ἐπιδεικνύων παράτολμον γενναϊότητα, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ὤφειλε πρὸς αὐτὸν προσωπικὴν εὐγνωμοσύνην, διότι εἶχε σώσει εἰς αὐτὸν τὴν ζωὴν κατὰ τὴν μάχην τοῦ Γρανικοῦ, ἀποκόψας διὰ τῆς σπάθης τὴν χεῖρα τοῦ Πέρσου, ὁ ὁποῖος ἠτοιμάζετο νὰ καταφέρει θανατηφόρον πλήγμα κατὰ τοῦ βασιλέως. Ἀλλ' ὁ Κλείτος διεκρίνεται διὰ τὴν ἐλευθεροστομίαν του, κατὰ δὲ τὰς συνήθεις στιγμὰς τῆς οἰνοποσίας δὲν ἐδίσταζε νὰ ἐλέγχῃ καὶ νὰ εἰρωνεύεται αὐτὸν τὸν Ἀλέξανδρον. Οὕτως, ἐν συμποσίῳ καὶ ἐν ὥρᾳ, κατὰ τὴν ὁποίαν εἶχον περιπέσει εἰς μέθην, ὁ Κλείτος ἤρχισε νὰ ἐπικρίνῃ τὸν Ἀλέξανδρον, διότι ἐκάλει εἰς τὴν τράπεζάν του βαρβάρους καὶ νὰ εἰρωνεύεται τοῦτον διὰ τὴν ἀνακήρυξίν του ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος¹.

1. Δραματικὴ εἶναι ἡ ἀφήγησις τοῦ Πλουτάρχου (Ἀλέξ. I, 4 - LI, 6 κ.έ.) : < πότου δὲ νεανικοῦ συρραγέντος ἦδeto ποιήματα Πρανήχου τινός, ὡς δέ φασιν ἔνιοι, Πιερίωνος, εἰς τοὺς στρατηγούς πεποιημένα τοὺς ἐναγχοῦς ἡττημένους ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐπ' αἰσχύνῃ καὶ γέλῳ. τῶν δὲ πρεσβυτέρων δυσχεραίνοντων καὶ λοιδορούντων τὸν τε ποιητὴν καὶ τὸν ἄδοντα, τοῦ δὲ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἡδέως ἀκροωμένων καὶ λέγειν κελυόντων, ὁ Κλείτος ἤδη μεθύων καὶ φῦσιαι τραχὺς ὄν ὀργὴν καὶ αὐθάδης ἡγανάκτει μάλιστα, φάσκων οὐ καλῶς ἐν βαρβάροις καὶ πολεμίοις ὕβριζεσθαι Μακεδόνας πολὺ βελτίονας τῶν γελόντων, εἰ καὶ δυστυχία κέχρηται. φήσαςτος δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου τὸν Κλείτον αὐτῷ συνηγορεῖν δυστυχίαν ἀποφαίνοντα τὴν δειλίαν, ἐπαναστάς ὁ Κλείτος, < Αὕτη μέντοι σε >, εἶπεν, < ἡ δειλία τὸν ἐκ θεῶν ἤδη τῷ Σπιθριδάτῳ ξίφει τὸν νῶτον ἐκτρέποντα περιποιήσε, καὶ τῷ Μακεδόνων αἵματι καὶ τοῖς τραύμασι τούτοις ἐγένου τηλικούτος ὥστε Ἀμμωνί σαυτὸν εἰσποιεῖν ἀπειπάμενος Φίλιππον >. Παροξυνθεὶς οὖν ὁ Ἀλέξανδρος, < Ἡ ταῦτα >, εἶπεν, < ὦ κακὴ κεφαλὴ, σὺ περὶ ἡμῶν ἐκάστοτε λέγων καὶ διαστασιαζών Μακεδόνας χαυρῶσαι νομίζεις > ; > < Ἀλλ' οὐδὲ νῦν >, ἔφη, < χαίρομεν, Ἀλέξανδρε, τοιαῦτα τέλη τῶν πόνων κοιμίζομενοι, μακαρίζομεν δὲ τοὺς ἤδη τεθνηκότας, πρὶν ἐπιδεῖν Μηδικαῖς ῥάβδοις ξαινομένους Μακεδόνας, καὶ Περσῶν δεομένους, ἵνα τῷ βασιλεὶ προσέλθωμεν >. τοιαῦτα τοῦ Κλείτου παρηρησιαζομένου καὶ τῶν περὶ Ἀλέξανδρον ἀντανασταμένων καὶ λοιδορούντων αὐτόν, οἱ πρεσβύτεροι κατέχριν ἐπειρῶντο τὸν θόρυβον. ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ἀποστραφεὶς πρὸς Ξενοδόχον τὸν Καρδιανὸν καὶ τὸν Κολοφώνιον Ἀρτέμιον, < Οὐ δοκοῦσιν >, εἶπεν, < ὕμιν οἱ Ἕλληνες ἐν τοῖς Μακεδόσιν ὥσπερ ἐν θηρίοις ἡμίθειοι περιπατεῖν > ; τοῦ δὲ Κλείτου μὴ εἰκοντος, ἀλλὰ εἰς μέσον ἃ βούλεται λέγειν τὸν Ἀλέξανδρον κελυόντος, ἢ μὴ καλεῖν ἐπὶ δεῖπνον ἄνδρας ἐλευθέρους καὶ παρηρησιαν ἔχοντας, ἀλλὰ μετὰ βαρβάρων ζῆν καὶ ἀνδραπόδων, οἱ τὴν Περσικὴν ζώνην καὶ τὸν διάλευκον αὐτοῦ χιτῶνα προσκυνήσουσιν, οὐκέτι φέρων τὴν ὀργὴν Ἀλέξανδρος μῆλων παρακειμένων ἐνὶ βαλὼν ἐπαισεν αὐτὸν καὶ τὸ ἐγχειρίδιον ἐξῆται. τῶν δὲ σωματοφυλάκων ἑνὸς Ἀριστοφάνους φθάσαντος ὑφελῆσθαι, καὶ τῶν ἄλλων περιεχόντων καὶ δεομένων, ἀναπηδήσας ἀνεβόα Μακεδονιστὶ καλῶν τοὺς ὑπασιπτάς (τοῦτο δὲ ἦν σύμβολον θορύβου μεγάλου), καὶ τὸν σαλπικτήν ἐκέλευσε σημαίνειν,

Ὁ Ἀλέξανδρος διέταξε τὸν Κλεῖτον μετ' ὀργῆς καὶ αὐστηρότητος νὰ σιωπήσῃ. Ἀλλ' ἐκεῖνος, ὁλονὲν χάνων ἐκ τοῦ οἴνου τὸν ἔλεγχον τῶν λόγων, ἐξετόξευε δριμυτέρας εἰρωνείας κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐπικρίσεις διὰ τὴν ἀντίθετον πρὸς τὰ ἑλληνικὰ ἦθη καὶ τὰς μακεδονικὰς παραδόσεις ζωὴν του, ἔφθασε δὲ μέχρι τοῦ σημείου νὰ ὁμιλήσῃ καὶ περὶ τῶν θυμάτων του, τοῦ Φιλῶτα καὶ τοῦ Παρμενίωνος. Ἐκτὸς ἑαυτοῦ πλέον ὁ Ἀλέξανδρος, βεβαρημένος καὶ αὐτὸς ὑπὸ τοῦ οἴνου, ὥρμησε κατὰ τοῦ Κλεΐτου. Εἰς μάτην οἱ παριστάμενοι ἠγωνίσθησαν, ἵνα ἀποσοβήσουν τὸ κακόν, ὠθοῦντες τὸν Κλεῖτον ἔξω τῆς αἰθούσης. Ἐν ἐξάλλῳ καταστάσει, ὁ Ἀλέξανδρος ἀφῆρσε τὴν λόγχην φρουροῦ καὶ διεπέρασε διὰ ταύτης τὸ σῶμα τοῦ Κλεΐτου. Μόνον ὅτε εἶδε πίπτοντα νεκρὸν τὸν πιστότερον φίλον καὶ σωτήρᾶ του, συνῆλθε καὶ ἤρχισε νὰ ἐκβάλλῃ γοεροὺς θρήνους, ἐναγκαλιζόμενος τὸ σῶμά του. Ἀλλ' ἦτο ἀργά. Ὁ Κλεῖτος εἶχε πέσει καὶ αὐτὸς κατ' οὐσίαν θῦμα τῆς μακεδονικῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῶν σχεδίων τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ ἰδρύσεως ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας διὰ συμμείξεως μετὰ τῶν Ἑλλήνων τῶν ἔως τότε ἀσπόνδων ἐχθρῶν των βαρβάρων τῆς Ἀσίας¹.

Τρίτον θῦμα τῆς ἑλληνομακεδονικῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῆς θεοποιήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς υἱοθετήσεως τῶν Ἀσιατικῶν ἡθῶν ἔπescen ὁ φιλόσοφος Καλλισθένης. Ἀνεψιὸς καὶ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔχων ἥδη λάβει ἐξέχουσιν θέσιν ἐν τῇ Περιπατητικῇ σχολῇ τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Καλλισθένης, πιθανῶς κατὰ σύστασιν τοῦ Σταγίριτου διδασκάλου τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας, προσελήφθη ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὡς τρόπον τινὰ ὁ ἐπίσημος ἱστοριογράφος τῶν ὅσων θὰ ἐλάμβανον χώραν κατὰ τὴν πανελληνιον ἐκστρατείαν. Πνεῦμα ἐλεύθερον καὶ ἀλαζονικὸν μέχρι κυνικότητος, ὁ Καλλισθένης ἐκυριαρχεῖτο πάντως ἐκ πανελληνίου αἰσθήματος. Αἱ νῖκαι τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν Ἀσίᾳ, νῖκαι, τὰς ὁποίας ἐβλεπε μόνον ὡς θρίαμβον τῆς πανελληνίου ιδέας καὶ ὡς ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς τοῦ στρατηγοῦ - αὐτο-

καὶ πῦξ ἔπαισεν ὡς διατρίβοντα καὶ μὴ βουλόμενον. οὗτος μὲν οὖν ὕστερον εὐδοκίμησεν ὡς τοῦ μὴ συνταραχθῆναι τὸ στρατόπεδον αἰτιώτατος γενόμενος. τὸν δὲ Κλεῖτον οὐχ ὑφιέμενον οἱ φίλοι μόλις ἐξέωσαν τοῦ ἀνδρώνος. Ὁ δὲ κατ' ἄλλας θύρας αὐθις εἰσῆι, μάλα ὀλιγώρως καὶ θρασέως Εὐριπίδου τὰ ἐξ Ἀνδρομάχης ἱαμβεῖα ταῦτα περαίνων·

οἴμοι, καθ' Ἑλλάδ' ὡς κακῶς νομίζεται.

οὕτω δὲ λαβὼν παρὰ τινος τῶν δορυφόρων Ἀλέξανδρος αἰχμὴν ἀπαντῶντα τὸν Κλεῖτον αὐτῷ καὶ παραγόντα τὸ πρὸ τῆς θύρας παρακάλυμμα διεαύνει· πεσόντος δὲ μετὰ στεναγμοῦ καὶ βρυχήματος εὐθὺς ἀφῆκεν ὁ θυμὸς αὐτόν. καὶ γενόμενος παρ' ἑαυτῷ καὶ τοὺς φίλους ἰδὼν ἀφώνους ἐσιῶτας ἐλκύσασθαι μὲν ἐκ τοῦ νεκροῦ τὴν αἰχμὴν ἔφθασε, παῖσαι δ' ἑαυτὸν ὀρμήσας παρὰ τὸν τράχηλον ἐπεσχέθη, τῶν σωματοφυλάκων τὰς χεῖρας αὐτοῦ λαβόντων καὶ τὸ σῶμα βίᾳ παρενεγκόντων εἰς τὸν θάλαμον·.

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. IV, 8-9. — Πλουτ. Ἀλέξ. I, LI. — Curt. Ruf. VIII, 5, 2 κ.έ.

κράτορος τῶν Ἑλλήνων, εἶχον κεντρίσει εἰς τὸ ἔπακρον τὸ πατριωτικὸν αὐτοῦ συναίσθημα. Μολονότι πᾶν ἄλλο ἢ κόλαξ ἦτο, δυσαρεστὸν τοὺς πάντας διὰ τῆς ἑλευθεροστομίας του, ἡσθάνετο τόσον θαυμασμὸν πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον καὶ εἶχε κυριαρχηθῆ ὑπὸ τόσου ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ συντελούμενα μεγαλουργήματα, ὥστε ἡ ἱστορία, τὴν ὁποίαν ἔγραφεν, ἀκολουθῶν βῆμα πρὸς βῆμα τὰ γεγονότα, ἐξήρχετο τῶν ὁρίων τῆς αὐστηρᾶς ἀφηγήσεως καὶ κατήντα ὕμνος πλήρης πομπῶδων ἐκφράσεων καὶ μεγαλοστόμων χαρακτηρισμῶν. Ὁ ἴδιος ἔλεγε μετὰ προκλητικότητος πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον ὅτι τὸ ἔργον του θὰ παραμείνῃ εἰς τὴν ἀθανασίαν μόνον χάρις εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐξιστόρησιν καὶ ὅτι ἡ συμμετοχὴ αὐτοῦ εἰς τὴν θεότητα δὲν ἐξηγοῦτο ἐξ ὧν ψευδομένη ἔλεγε περὶ αὐτοῦ ἡ Ὀλυμπιάς, ἀλλ' ἐξ ὧν θὰ ἔγραφεν αὐτὸς καὶ θὰ μετέδιδεν εἰς τὸν κόσμον! ¹

Εἶδομεν ὅτι ὁ Καλλισθένης συνώδευσε τὸν Ἀλέξανδρον εἰς τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος ἐν τῇ Λιβυκῇ ἐρήμῳ. Οὐ μόνον δὲν ἐξεδήλωσε δυσαρέσκειάν τινα διὰ τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος-Διός, ἀλλὰ τοῦναντίον φαίνεται ὅτι εἰς τὸ ἀπολεσθὲν ἔργον του εἶχε περιγράψει ταύτην μετ' ἀνεπιφυλάκτου ἐνθουσιασμοῦ. Ἀλλ' ὁ Καλλισθένης ἐφαντάζετο ὅτι ἡ ἀνακήρυξις αὕτη, προῦδν πολιτικῆς σκοπιμότητος διὰ τὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου, θὰ εἶχε συνεπείας μόνον ἐν σχέσει πρὸς τοὺς βαρβάρους. Ἐξ ἄλλου, διὰ τοὺς Ἕλληνας ὁ Ἀλέξανδρος ἦτο ἡδὴ ὁ Ἀργεάδης ἀπὸ γεννήσεως « διογενής », καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι, πρὶν ἀκόμη ἐξορμήσῃ πρὸς τὴν Ἀσίαν, ἐκαυχᾶτο ὅτι ἦτο ἀπόγονος τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ἀχιλλέως, κατ' οὐδὲν μετέβαλε τὰς σχέσεις του πρὸς τοὺς Μακεδόνας καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ἢ διέστρεφε τὰ ἑλληνομακεδονικὰ ἥθη. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι τὰ μεγαλουργήματα τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὸ στρατηγικὸν καὶ πολιτικὸν αὐτοῦ δαιμόνιον, ἐκδηλωθὲν μεγαλειωδῶς εἰς τόσον νεαρὰν ἡλικίαν καὶ ἔχον ὡς συνέπειαν κοσμοϊστορικὰ γεγονότα ἀνυπολογίστου σημασίας διὰ τὰς τύχας τῆς ἀνθρωπότητος, ἐκίνει κατάπληξιν καὶ θαυμασμὸν μεταξὺ καὶ αὐτῶν τοῦ στενοῦ του περιβάλλοντος, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἔφθανον νὰ πιστεύουν ὅτι ἐπρόκειτο

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. IV, 10, 2: « Καὶ οὖν καὶ τοῦ θεοῦ τὴν μετουσίαν Ἀλεξάνδρῳ οὐκ ἐξ ὧν Ὀλυμπιάς ὑπὲρ τῆς γενέσεως αὐτοῦ ψεύδεται ἀνηρτῆσθαι, ἀλλ' ἐξ ὧν ἂν αὐτὸς ὑπὲρ Ἀλεξάνδρου ξυγγράψας ἐξενέγκῃ ἐς ἀνθρώπους ». Ἡ Ὀλυμπιάς δὲν ἔλεγε τοιαῦτα, ἀλλὰ διεμαρτύρετο δι' ὅσα ἔλεγον ἄλλοι περὶ ἀπὸ θεοῦ καὶ οὐχὶ ἀπὸ τοῦ Φιλίππου γεννήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου (βλ. ἀνωτ., σ. 72, σημ. 2). Ὁ Καλλισθένης φέρεται ὡς διακρινόμενος διὰ τὴν δύναμιν τοῦ λόγου, ἀλλ' οὐχὶ καὶ διὰ τὴν βαθύτητα τῆς σκέψεως. Ἄν πιστεύσωμεν τὸν Πλούταρχον (Ἀλέξ. LIV, 1), αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης ἔλεγε περὶ τοῦ ἀνεψιοῦ του ὅτι ἦτο δυνατὸς μὲν καὶ λίαν ἐπιδέξιος εἰς τὸν λόγον, δηλαδὴ εἰς τὴν διατύπωσιν διανοημάτων, ἀλλ' ἑστερεῖτο νοῦ (« οὐ φαύλας οὖν εἰπεῖν ἔοικεν ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι Καλλισθένης λόγῳ μὲν ἦν δυνατὸς καὶ μέγας, νοῦν δὲ οὐκ εἶχεν »).

πραγματι περὶ υπερφυσικοῦ ὄντος. Ἀλλὰ καὶ πάλιν, κατὰ τὰς ἐλληνικὰς παραδόσεις καὶ τὰ ἐλληνικὰ ἦθη ἡ θεοποίησις καὶ ἡ ἐκ ταύτης λατρεία προσώπου, ζῶντος ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἄλλων, δὲν ἦτο νοητή, ἔστω καὶ ἂν ἀνεγνωρίζοντο εἰς τοῦτο ιδιότητες ὑπεράνω τῶν ἀνθρωπίνων¹.

Τὰ αἰσθήματα τοῦ Καλλισθένους ἔναντι τοῦ Ἀλεξάνδρου ἡλλοιώθησαν ἀφ' ἧς οὗτος ἠθέλησε νὰ δώσῃ ἔμπρακτον ἔννοιαν εἰς τὴν ἀνακήρυξίν του ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος-Διός. Ἄνευ ἀμφιβολίας, ὁ φιλόσοφος θὰ ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρώτων τοῦ βασιλικοῦ περιβάλλοντος, οἱ ὅποιοι ἡσθάνθησαν δυσφορίαν καὶ ἀπογοήτευσιν, ὅτε εἶδον τὸν Ἀλέξανδρον νὰ ἐγκαταλείπῃ τὴν ἐλληνομακεδονικὴν στολὴν καὶ νὰ περιβάλλεται περσικὴν, νὰ περιστοιχίζεται ὑπὸ Περσῶν μεγιστάνων καὶ νὰ συνάπτῃ γάμους μετὰ συμποσίων κατὰ τὰ ἀσιατικὰ ἔθιμα. Ὁ πανελληνιστὴς φιλόσοφος ἔκρινε ταῦτα ὡς ἄκρως ἀντίθετα οὐ μόνον πρὸς τὰ ἐλληνικὰ ἦθη, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν πανελλήνιον ἀποστολὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἀλλ' ὡς πρὸς ταῦτα περιωρίζετο εἰς δηκτικὰ σχόλια κατὰ τὰ συμπόσια καὶ τὰς συναναστροφάς. Ἡ ἐνεργὸς ἀντίδρασις τοῦ Καλλισθένους ἐξεδηλώθη, ἀφ' ἧς ὁ Ἀλέξανδρος ἀπήτησε τὴν προσκύνησιν οὐ μόνον παρὰ τῶν Περσῶν, οἱ ὅποιοι ἦσαν εἰθισμένοι εἰς τοῦτο προκειμένου περὶ τοῦ Μεγάλου βασιλέως, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἀμέσου ἐλληνομακεδονικοῦ περιβάλλοντος του, εἰς ὁσονδήποτε ὑψηλὴν βαθμίδα ἀριστοκρατίας, στρατιωτικῆς ἡγεσίας ἢ παιδείας καὶ ἂν εὕρισκοντο.

Ἐργάφῃ ἤδη² ὅτι οἱ Ἕλληνες προσεκύνουν μόνον τοὺς θεοὺς των. Ἀλλὰ καὶ πάλιν, προσκύνησις τῶν θεῶν δι' αὐτοὺς ἐσθίμαινε μόνον ὑπόκλισιν, συνήθως μετὰ τεταμένων τῶν χειρῶν. Τὴν συνήθειαν τῶν Περσῶν καὶ

1. Ἐν τούτοις, πολλοὶ κατηγόρησαν ἀργότερον τὸν Καλλισθένη δι' ἀσυνέπειαν καὶ ἐθώρησαν αὐτὸν οὐχὶ ἀμέτοχον εὐθύνης, διότι ἐνίσχυσε τὸν Ἀλέξανδρον ἐν ἀρχῇ πρὸς θεοποίησιν, γράφουν δὲ ὅτι ὑπέστη τελικῶς τὰ ἐπίχειρα τῶν πράξεών του (Τίμαιος κατὰ Πολύβ. XII, 12 κ.ἐ. — Στράβ. XVII, 814 κ.ἐ.). Πρόκειται ὁμως περὶ παρερμηνείας, διότι ἄλλα διενεοῖτο ὁ Καλλισθένης, ἐνίσχυσάν ἐν ἀρχῇ τὸν Ἀλέξανδρον εἰς τὴν ἀναγνώρισίν του ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος-Διός, καὶ ἄλλως ἐξεδηλώθησαν ἐν συνεχείᾳ αἱ πολιτικαὶ σκέψεις καὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ Ἡρακλείδου — γόνου τοῦ Διός — Ἀμμωνος, ιδιότητα προσαρμοζομένη καὶ πρὸς πολιτικὴν ἀνάγκην ἐν Αἰγύπτῳ (βλ. ἄνωτ., σ. 58) φαίνεται ὅτι ὁ Καλλισθένης εἶχε δεχθῇ νὰ ἀπολαύῃ ὁ Ἀλέξανδρος οὐχὶ συνήθων τιμῶν. Ἀλλὰ τὸν ἀνεπιφύλακτον θαυμασμὸν καὶ τοὺς ὕμνους τοῦ Καλλισθένους πρὸς τὸν διογενῆ ἥρωα, ὁ Ἡφαιστίων εἶχεν ἐκλάβει ὡς ἀποδοχὴν τῆς θεοποιήσεως καὶ τῆς προσκύνησεως, διὸ καὶ κατηγόρησε τοῦτον ὡς ψευδόμενον (Πλουτ. Ἀλέξ. LV, 1). Πάντως, πρᾶπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Ἀρριανὸς καὶ ὁ Πλούταρχος, ὡς καὶ ἕκτεροι ἐκ τῶν ὁποίων ἠντλησαν οὗτοι, ἐν οἷς ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Νέαρχος, ὁ Ἀριστόβουλος κλπ. εἶναι ἀνεπιφυλάκτως θαυμασταὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ὕμνηται τοῦ ἔργου του, ἡ δὲ ἐπίκρισις ἢ ἡ ὑπὸ δυσμενῇ μορφῇ ἐμφάνισις τοῦ Καλλισθένους ἐλαφρύνει τρόπον τινὰ καὶ τὴν πράξιν τῆς θανατώσεώς του.

2. Βλ. ἄνωτ., σ. 87.

ἄλλων ἀσιατικῶν λαῶν νὰ πίπτουν πρηνεῖς πρὸ τοῦ Μεγάλου βασιλέως, ἐγγίζοντες τὸ μέτωπον εἰς τὴν γῆν, ἐθεώρουν ὡς ἀπεχθὲς δεῖγμα βαρβαρισμοῦ, ἀνάξιον ἐλευθέρων ἀνθρώπων καὶ ἀντίθετον πρὸς τὴν ἰδιότητα τοῦ Ἑλλήνος. Ἡ ἐδαφίαία προσκύνησις διὰ τοὺς Πέρσας ἦτο μόνον τελετουργικὴ ἐκδήλωσις, πρᾶξις ἐθιμοτυπίας. Ἀντιθέτως, διὰ τοὺς Ἑλλήνας καὶ ἡ ἀπλὴ προσκύνησις δι' ἐλαφρᾶς κάμψεως τοῦ γόνατος ἦτο λατρεία πρὸς τὸ θεῖον, τρόπος διαδηλώσεως τιμῆς πρὸς τὸν θεόν. Πολλάκις, εἰς ἔνδειξιν μεγαλυτέρας λατρείας, ὁ Ἑλλὴν ἔφερεν εἰς τὰ χεῖλη τὸν ἀντίχειρα μετὰ τοῦ πρώτου δακτύλου, δίδων οὕτω εἰς τὸν λατρευόμενον θεόν του φίλημα, τοῦτο δὲ ἐθεωρεῖτο ἡ καθ' αὐτὸ « προσκύνησις »¹.

Διὰ τὴν ἑλληνικὴν διανοητικότητα καὶ προηγμένην αἰσθητικὴν ἀντίληψιν περὶ ζωῆς, ἦτο θέαμα πολὺ γελοῖον νὰ ἐξαπλοῦται ἀνθρωπὸς τις ἐπὶ τῆς γῆς καὶ νὰ κύπτῃ τὴν κεφαλὴν μέχρις ἐδάφους χάριν χαιρετισμοῦ, ἔστω καὶ βασιλέως, ἔστω καὶ θεοῦ. Πολλάκις οἱ σύντροφοι τοῦ βασιλέως κατελαμβάνοντο ὑπὸ γέλωτος βλέποντες τοὺς βαρβάρους μεγιστᾶνας γονατίζοντας καὶ κύπτοντας τὴν κεφαλὴν εἰς τὸ ἔδαφος, ἐνίοτε δὲ καὶ ἀνατρεπομένους ἐξ ἀδεξιότητος ἢ ἐκ παχυσάρκου δυσκινήσιος. Ὁ Ἀλέξανδρος, μὴ θέλων νὰ καταστῇ διασκεδαστικὸν θέαμα διὰ τοὺς Ἑλληνομακεδόνας ἢ προσκύνησις τῶν βαρβάρων καὶ νὰ καταντήσῃ αὕτη καθημερινὴ ἀφορμὴ εὐθύμων σχολίων ὑπόθεσις, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀποδώσει τόσῃν σοβαρότητα διὰ τὴν ἐπιβολὴν του ὡς κυριάρχου τῆς Ἀσίας, κατέπνιγε μετ' αὐστηρότητος τὰς τάσεις αὐτὰς καὶ ἐνίοτε ἐλάμβανε πρὸς παραδειγματισμὸν σκληρὰ μέτρα. Πρὸς τὸν Μακεδόνα καὶ ἐπιφανῆ ἑταῖρον Λεοννᾶτον ἐξεδήλωσεν ὀργὴν καὶ δυσαρέσκειαν καὶ ἐχρειάσθη πολὺς κόπος νὰ συμφιλιωθῇ μετ' αὐτοῦ, διότι οὗτος ἐγέλασεν, ὅτε Πέρσης μεγιστᾶν μετ' ἀδεξιότητος καὶ υπερβολικῆς δουλικότητος προσεκύνει ἐξαπλούμενος, ἵνα ἐγγίσῃ τὸ μέτωπον εἰς τὴν γῆν². Τὸν υἱὸν τοῦ Ἀντιπάτρου καὶ βραδύτερον βασιλέα τῆς Μακεδονίας Κάσσανδρον, ὁ ὁποῖος μόλις εἶχεν ἔλθει καὶ ἐβλέπε διὰ πρώτην φορὰν τὴν προσκύνησιν τῶν βαρβάρων, κατελήφθη δὲ ἐπὶ τῷ θεάματι ὑπὸ ἥχηροῦ γέλωτος, ἤρπασε μετ' ὀργῆς ἀπὸ

1. Δουκ. Δημοσθ. ἐγκώμ. 49 : « καὶ τὴν χεῖρα τῷ στόματι προσαγαγόντος, οὐδὲν ἄλλ' ἢ προσκυνεῖν ὑπελάμβανον ».

2. Ἀρχ. Ἀνάβ. IV, 12, 2. Ὁ Κούρτιος Ρούφος (VIII, 5, 22) ὁμιλεῖ μόνον περὶ τοῦ Πολυσπέρχοντος, ὁ ὁποῖος εἰρωνεύθη Πέρσῃν ἐγγίζοντα τὸν πῶγωνα εἰς τὸ ἔδαφος. Κατὰ τὸν Κούρτιον, ὁ Ἀλέξανδρος κατελήφθη τότε ὑπὸ ἐξάλλου ὀργῆς, ἀπάσας δὲ τὸν Πολυσπέρχοντα, ἔρριψε κατὰ γῆς κραυγάζων : « τῶρα ἔκαμες ἐκεῖνο διὰ τὸ ὁποῖον εἰρωνεύεσσο τοὺς ἄλλους ! » Ἐπεὶτα ἐφυλάκισε τὸν Πολυσπέρχοντα καὶ ἐδέσσε νὰ παρέλθῃ πολὺς χρόνος, ἕως δτου τὸν συγχωρήσῃ. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Πολυσπέρχων ἦτο γενναῖος στρατηγὸς ἐκ τῶν ἀφωσιωμένων καὶ ἐμπίστων τοῦ Ἀλεξάνδρου, οὐδεμία δὲ ἄλλη πηγὴ περιλαμβάνει τι τὸ σχετικόν, πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὴν ἀφήγησιν ταύτην τοῦ Κουρτίου ὡς φαντασιωδῆ.

τῆς κόμης δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν καὶ ἐκτύπησε τὴν κεφαλὴν του εἰς τὸν τοῖχον¹.

Κατόπιν παρομοίων σκληρῶν μέτρων, οἱ Ἑλληνομακεδόνες τοῦ βασιλεῦς περιβάλλοντος δὲν θὰ ἀπετόλμων εὐκόλως δι' εἰρωνικῶν σχολίων καὶ καγχασμῶν γελοιοποίησιν τῆς προσκυνήσεως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἄλλωστε θὰ ἔφερεν εἰς δύσκολον θέσιν καὶ τοὺς ἤδη ἐν τῷ περιβάλλοντι τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ εἰς ὑψηλὰς θέσεις Πέρσας μεγιστάνας. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι οἱ Ἑλληνομακεδόνες τοῦ αὐλικοῦ περιβάλλοντος ἤλλασσον διαθέσεις ὡς πρὸς τὴν προσκύνῃσιν, ἢ ὅτι κατὰ μόνας δὲν θὰ ἐχρησιμοποιοῦν τὸ καθημερινὸν τοῦτο θέαμα ὡς θέμα εὐθυμολογίας.

Ὁ Ἀλέξανδρος συνηθάνετο ὅτι διὰ μόνης τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητος ἢ τῆς διακηρύξεως τῆς θείας αὐτοῦ ιδιότητος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιβάλῃ συνήθειαν βασικῶς ἀντίθετον πρὸς τὰς παραδόσεις, τὴν πνευματικότητα καὶ τὴν ψυχικὴν προδιαθεσιν τῶν Ἑλλήνων τοῦ περιβάλλοντός του καὶ τῶν συμμαχῶν του Μακεδόνων. Διὰ τοῦτο ἐδοκίμασε νὰ δώσῃ εἰς τὴν προσκύνῃσιν πνευματικόν, τρόπον τινά, περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον θὰ ἐξουδετέρου τὰς ιδέας τοῦ Καλλιस्थένους καὶ θὰ κατέπνιγε τὰς ἀντιδράσεις. Ἐχρησιμοποίησε πρὸς τοῦτο τρεῖς Ἑλληνας λογίους τῆς ἐμπιστοσύνης του, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἤδη ἀποδεχθῇ τὴν θείαν του ιδιότητα καὶ κηρυχθῇ ὑπὲρ τῆς προσκυνήσεως. Οὗτοι ἦσαν ὁ φιλόσοφος Ἀνάξαρχος ὁ Ἀβδηρίτης, ὁ ἐπικὸς ποιητὴς Ἄγις ὁ Ἀργεῖος καὶ Κλέων ὁ Σικελός, λόγιος μετρίας ποιότητος. Καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι «θεωρητικοὶ τῆς προσκυνήσεως» ἦσαν ἀμφιβόλου ἠθικῆς ὑποστάσεως, δὲν δυνάμεθα δὲ νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ἡμίφθισαν πλουσίως, θέσαντες τὰ πνευματικὰ των προσόντα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ Καλλιस्थὲνης ἀντέκρουσε τὴν ἐπιχειρηματολογίαν των εἰς τὰς ἰδιαιτέρας συζητήσεις μετ' ἐλευθεροστομίας καὶ δητικότητος, ἀποκλείσας τὴν θείαν ιδιότητα ζῶντος θνητοῦ καὶ ἀποκρούσας τὴν προσκύνῃσιν ὡς ἰδιὸν τι βαρβάρων καὶ ἀνάρμοστον δι' Ἑλληνας.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἐφαίνετο ἀποφασισμένος νὰ δώσῃ τέλος εἰς τὴν ἀντίδρασιν καὶ νὰ ἐπιβάλῃ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς θείας του ιδιότητος μετὰ τῆς προσκυνήσεως κατὰ τὴν ἰσλαμικὴν συνήθειαν, θεωρῶν ταῦτα ὡς ἀναπόσπαστα διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν σχεδίων του περὶ ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας. Εἰς ταῦτα ὠθεῖτο καὶ ὑπὸ τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸν ἀντιθέτων πρὸς τὰς ιδέας τοῦ Καλλιस्थένους σοφιστῶν καὶ αὐλοκολάκων². Ἐπειδὴ ὁμως ἐγνώ-

1. Πλουτ. Ἀλέξ. LXXIV, 2.

2. Ἀρρ. Ἀνάβ. IV, 9, 9: «Ἐπεὶ καὶ προσκυνεῖσθαι ἐθέλειν Ἀλέξανδρον λόγος κατέχει, ὑπούσης μὲν αὐτῷ καὶ τῆς ἀμφὶ τοῦ Ἀμμωνος πατρὸς μᾶλλον τι ἢ Φιλίππου δόξης, θαυμάζοντα δὲ ἤδη τὰ Περσῶν καὶ Μήδων τῆς τε ἐσθῆτος τῇ ἀμείψει καὶ τῆς ἄλλης θεραπείας τῇ μετακοσμήσει. Οὐκ ἐνδεῆσαι δὲ οὐδὲ πρὸς τοῦτο

ριζε καλῶς ὅτι ἡ ἀντίδρασις τῶν ἀτιθάσων πολεμιστῶν Μακεδόνων καὶ τῶν ἔμπεποτισμένων ἐκ φιλελευθέρων ἰδεῶν Ἑλλήνων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καμφοθῇ εὐκόλως διὰ μέτρων βίας, ἐσκέφθη νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο δι' ἐλευθέρας ἐν συμποσίῳ συζητήσεως κατ' ἀντιλογίαν, παρουσίᾳ οὐ μόνων τῶν Ἑλληνομακεδόνων ἀξιωματούχων, ἀλλὰ καὶ τῶν Περσῶν μεγιστάνων. Ὁ Ἀνάξαρχος ἀνελάμβανε νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν προσκύνησιν, συντρίβων τὰς ἰδέας τοῦ Καλλισθένους, ἐνῶ οἱ στενοὶ καὶ μεμνημένοι εἰς τὰ σχέδια φίλοι τοῦ Ἀλεξάνδρου θὰ ἐπευφήμουν καὶ οἱ Πέρσαι μεγιστάνες θὰ ἔδιδον τὸ σύνθημα τῆς κατὰ τὴν ἐσπέραν ἐκείνην ἐμπράκτου ἀποδοχῆς τῆς προσκυνήσεως.

Ὁ Ἀρριανὸς παρέχει εἰς ἡμᾶς λίαν παραστατικὴν εἰκόνα τῶν συζητήσεων τοῦ πολυκρότου ἐκείνου συμποσίου καὶ τῆς σοφιστικῆς μονομαχίας μεταξὺ Ἀναξάρχου καὶ Καλλισθένους¹. Δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἔχομεν πιστὴν εἰκόνα οὐ μόνον τῶν ἐν γένει ἐκτυλιχθέντων, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν λόγων τοῦ Ἀναξάρχου καὶ τοῦ Καλλισθένους. Τόσον σοβαρὸν καὶ πρωταρχικῆς σημασίας διὰ τὴν στρατιὰν θέμα δὲν εἶναι δυνατόν ἢ νὰ κατεγράφη πιστῶς ὑπὸ τῶν γραψάντων τὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου αὐτοπτῶν, ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου, τὸν ὅποιον ἀκολουθεῖ κατὰ πόδας ὁ Ἀρριανός, ἴσως καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Καλλισθένους, ὁ ὅποιος συνέχισε γράφων τὴν ἀπολεσθεῖσαν, ἀλλὰ λίαν γνωστὴν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἱστορίαν του μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς συλλήψεώς του.

Λαβὼν τὸν λόγον, ὁ Ἀνάξαρχος εἶπεν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε περισσότερον δίκαιον νὰ λατρεύηται ὥς θεὸς ἢ ὁ Θηβαῖος Διόνυσος καὶ ὁ Ἀργεῖος Ἡρακλῆς, ὅχι μόνον ἐνεκα τῶν μεγάλων κατορθωμάτων του, ἀλλὰ καὶ διότι αὐτὸς μόνος εἶναι συγχρόνως καὶ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων. Εἶναι βέβαιοι ὅτι, ὅτε θὰ ἀπεχώρῃ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ὁ Ἀλέξανδρος, θὰ ἐτιμᾶτο ὑπὸ τῶν Μακεδόνων ὥς θεός. Πολὺν δικαιότερον λοιπὸν εἶναι νὰ λατρεύσουν αὐτὸν ὥς θεὸν ἐν ὅσῳ ἀκόμη ἔζη καὶ οὐχὶ μετὰ τὸν θάνατόν του, ὁπότε δὲν θὰ ἀπεκόμιζε καμμίαν ὠφέλειαν ὁ τιμώμενος.

Τοὺς λόγους τοῦ Ἀναξάρχου ἐπευφήμησαν οἱ ἤδη προσηλυτισθέντες καὶ ἀσφαλῶς μετασχόντες τῆς σκηνοθεσίας, προθυμοποιούμενοι νὰ ἀρχίσουν πρῶτοι τὴν προσκύνησιν. Ἀλλ' οἱ πλείστοι τῶν Μακεδόνων μετ' ἐκδήλου

αὐτῷ τοὺς κολακεῖα ἐς αὐτὸ ἐνδιδόντας, ἄλλους τέ τινας καὶ δὴ καὶ τῶν σοφιστῶν τῶν ἄμφ' αὐτὸν Ἀναξάρχον τε καὶ Ἀγιν Ἀργεῖον, ἐποιοῖόν >.

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. IV, 10, 5 κ.έ. Ἐπίσης Curt. VIII, 5, 8 κ.έ. Ὁ Κούρτιος ἀντὶ τοῦ Ἀναξάρχου ἐμφανίζει ὁμιλοῦντα κατὰ τὸ συμπόσιον ὑπὲρ τῆς προσκυνήσεως τὸν Σικελὸν Κλέωνα, ὅπερ δὲν φαίνεται ἀκριβές. Ἐπίσης γράφει ὅτι εὐθύς ὥς ἤρχισεν ἡ περὶ προσκυνήσεως συζήτης, ὁ Ἀλέξανδρος ἀπεσῦρθη ὅπισθεν παραπετάσματος ὁπότεν, χωρὶς νὰ εἶναι θεατός, παρηκολούθει τὰ διατρέχοντα. Βλ. καὶ ἀφήγησιν Πλουτάρχου (Ἀλέξ. LIII - LV), ὁ ὅποιος ἔλαβε ταύτην ἐκ τοῦ ἀπολεσθέντος ἔργου τοῦ παρόντος ἐν τῷ συμποσίῳ Χάρητος τοῦ Μυτιληναίου.

δυσαρρεσκείας καὶ ἐτήρησαν σιωπὴν. Ἐν μέσῳ τῆς παγερᾶς ταύτης ἀτμοσφαίρας ἔλαβε τὸν λόγον ὁ Καλλισθένης, ὁμιλήσας μετὰ τῆς συνήθους παρησίας ἀλλὰ καὶ ἀξιοθαυμάστου δυνάμεως ἀναπτύξεως ὑψηλῶν διανοημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνευρίσκομεν τὰς ἑλληνικὰς ἀρχὰς περὶ ἐλευθερίας καὶ τὰ δόγματα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας περὶ θεοῦ καὶ ἀνθρωπίνων. Ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Ἀνάξαρχον, εἶπεν ὅτι θεωρεῖ τὸν Ἀλέξανδρον ἀξίον ὄλων τῶν τιμῶν, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ ἀποδοθοῦν εἰς ἄνθρωπον. Ἀλλ' αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι ἔχουν διακρίνει τὰς ἀνθρωπίνους καὶ τὰς θείας τιμὰς. Εἰς τοὺς θεοὺς οἰκοδομοῦνται ναοί, ἀνεγείρονται τεμένη μετ' ἀγαλμάτων, προσφέρονται θυσίαι καὶ σπονδαί, ἀπευθύνονται ὕμνοι, ἐνῶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους γίνονται ξαινοὶ. Οἱ ἄνθρωποι δέχονται ἀσπασμούς, ἀλλ' ὁ θεός, ἐπειδὴ εἶναι ἐγκαθιδρυμένος ὑψηλὰ που καὶ δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον οὐδὲ νὰ ἐγγίση τις τοῦτον, τιμᾶται διὰ προσκυνησεως. Πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν γίνονται χοροί, ψάλλονται παιᾶνες. Καὶ αὗται αἱ πρὸς τοὺς ἥρωας ἀπονεμόμεναι τιμαὶ διαφέρουν τῶν ἀπονεμομένων εἰς τοὺς θεοὺς. Ἐπομένως, δὲν εἶναι λογικόν, συγχέοντες πάντα ταῦτα, τοὺς μὲν ἀνθρώπους νὰ ἀνυψῶμεν ὑπερόγκως δι' ὑπερβολικῶν τιμῶν, τοὺς δὲ θεοὺς νὰ καταβιβάζωμεν εἰς ἀνάρμοστον ταπεινότητα, ἀποδίδοντες εἰς αὐτοὺς ὅσας πρὸς ἀνθρώπους τιμὰς.

Ὁ Ἀλέξανδρος, συνεχίζει ὁ Καλλισθένης, δικαίως δὲν θὰ ἠνείχετο νὰ ἀπολαύσῃ ἰδιώτης τις βασιλικῶν τιμῶν κατόπιν ἀναρμόστου τινὸς ἐκλογῆς ἢ ἀποφάσεως. Ἀλλὰ πολὺ περισσότερον δίκαιον θὰ εἶχον οἱ θεοὶ νὰ ὀργίζωνται ἐναντίον τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι προβάλλουν ἑαυτοὺς εἰς θείας τιμὰς ἢ ἀνέχωνται νὰ προβάλλωνται εἰς αὐτάς ὑπὸ ἄλλων. Ἀσφαλῶς ὁ Ἀλέξανδρος ἦτο ὁ γενναιότερος τῶν γενναίων ἀνδρῶν, ὁ ἱκανώτερος βασιλεὺς τῶν βασιλέων καὶ ὁ ἀξιώτερος στρατηγὸς τῶν στρατηγῶν. Ἀλλ' ἀκριβῶς, διὰ τοῦτο ὤφειλεν ὁ Ἀνάξαρχος νὰ διδάσκῃ τὰς ἀληθείας ταύτας εἰς τὸν Ἀλέξανδρον καὶ νὰ ἐμποδίζῃ τοῦτον ἀπὸ ἀναρμόστων πραγμάτων, διότι συναναστρέφετο αὐτὸν καὶ εἶχεν οὕτω τὴν εὐκαιρίαν νὰ μεταδώσῃ τι ἐκ τῆς σοφίας καὶ παιδείας του.

Πρὶν δὲ εἶπῃ ὅσα εἶπεν ὁ Ἀνάξαρχος, ὤφειλε νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι δὲν συναναστρέφεται, οὔτε συμβουλευεὶ τὸν Καμβύσην ἢ τὸν Ξέρξην, ἀλλὰ τὸν υἱὸν τοῦ Φιλίππου, Ἡρακλείδην καὶ Αἰακίδην τὸ γένος, τοῦ ὁποίου οἱ πρόγονοι ἦλθον ἐκ τοῦ Ἀργοῦς εἰς Μακεδονίαν καὶ ἐκυβέρνησαν τοὺς Μακεδῶνας οὐχὶ διὰ τῆς βίας, ἀλλὰ διὰ τῆς νομιμότητος. Οὐδὲ εἰς τὸν Ἡρακλέα ἀπεδόθησαν, ἐν ὅσῳ ἔζη, θεῖαι τιμαί, οὐδ' εὐθὺς μετὰ τὴν τελευτὴν του, ἀλλὰ μόνον ὅτε ὁ θεὸς τῶν Δελφῶν (ὁ Ἀπόλλων) διὰ χρησμοῦ ἐθέσπισε νὰ τιμᾶται ὁ Ἡρακλῆς ὡς θεός.

Ὁ Καλλισθένης στρέφει ἐν συνεχείᾳ τὸν λόγον ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον καὶ παρέχει πρὸς αὐτὸν παραινήσεις εἰς ἔντονον ὕψος, πᾶν ἄλλο ἢ σύνηθες εἰς τοὺς ἀπευθυνομένους πρὸς τὸν κυρίαρχον τῆς Ἀσίας. Ἐὰν

κατὰ τὰς ὥρας ἐκείνας, κατὰ τὰς ὁποίας ὠμίλει, εὐρίσκοντο εἰς βαρβαρικὸν ἔδαφος, αὐτὸ δὲν ἐσήμαινεν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἔχουν καὶ βαρβαρικά φρονήματα. Ἀξιοὶ παρὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ ἐνθυμηθῇ τὴν Ἑλλάδα, χάριν τῆς ὁποίας διεξήγαγε τὴν ἐκστρατείαν αὐτὴν πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ προσαρτήσῃ τὴν Ἀσίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὡς σκεφθῇ λοιπόν, ὅταν θὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, θὰ ἐξαναγκάσῃ ἄρᾳ γε πρὸς προσκύνησιν τὸν τοῦς ἀγαπῶντας εἰς ὑπέροχτον βαθμὸν τὴν ἐλευθερίαν Ἑλλήνων; Ἡ, τοὺς μὲν Ἑλλήνας θὰ ἐξαιρέσῃ, θὰ ἐπιβάλῃ δὲ εἰς τοὺς Μακεδόνας αὐτὴν τὴν ἀτιμίαν; Ἡ θὰ κάμῃ γενικὴν διάκρισιν τιμῶν καὶ ὑπὸ μὲν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Μακεδόνων (θὰ τιμᾶται ὡς ἄνθρωπος), συμφῶνως πρὸς τὰς ἑλληνικὰς συνηθείας, ὑπὸ δὲ μόνον τῶν βαρβάρων (θὰ τιμᾶται ὡς θεὸς) κατὰ τοὺς βαρβαρικοὺς τρόπους;¹ Καὶ ἐπὶ τέλους, καταλήγει ὁ Καλλιस्थένης, μετὰ χαρακτηριστικῶν ὑπαινιγμῶν, δὲν πρέπει νὰ λησμονῇται ὅτι ὁ Κύρος, ὁ ὁποῖος, ὡς λέγεται, πρῶτος ἐξ ὅλων τῶν ἀνθρώπων ἠξιώθη προσκυνήματος², εἰσαγαγὼν αὐτὴν τὴν μικροπρέπειαν, ἐτερμάτισεν ἀθλίως τὸν βίον, φονευθεὶς ὑπὸ ἀνθρώπων πτωχῶν καὶ αὐτονόμων, τῶν Σκυθῶν, καὶ ὁ Δαρεῖος ὁ Ὑστάσπους ἐπίσης, καὶ ὁ Ξέρξης ἐταπεινώθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων καὶ ὁ Ἀρταξέρξης ὑπὸ τοῦ Κλεάρχου καὶ τοῦ Ξενοφῶντος μετὰ τῶν Μυρίων. Καὶ αὐτὸν τὸν Δαρεῖον συνέτριψεν ὁ Ἀλέξανδρος, ἃν καὶ δὲν ἐτύγγανε προσκυνήσεως.

Ὁ λόγος αὐτὸς τοῦ Καλλιस्थένους, ἀληθὴς καταπέλτης κατὰ τῆς θεοποιήσεως καὶ τῆς προσκυνήσεως, συγχρόνως δὲ στομφώδης καὶ θαρραλέα διακηρύξεις τοῦ πανελληνίου φρονήματος, ἡχάρισται μετὰ τοὺς Μακεδόνας, ἐλύπησεν ὅμως τὸν Ἀλέξανδρον. Ἀληθῶς ἐνέχει τι τὸ δραματικὸν ἢ πάλῃ αὕτη Ἑλληνισμοῦ καὶ Ἀσιανισμοῦ, διεξαγομένη διὰ τοῦ στόματος Ἑλλήνων

1. Ὅτε ἀπευθύνεται ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, λαμβάνει ἔτι πλέον πομπῶδες ὄψος καὶ ὁμιλεῖ ὡς πανελληνιστῆς, ἐκφράζων μετὰ πάθους τὴν πανελλήνιον ἰδέαν εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν αὕτη ἔχει ἐγκαταλειφθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ Καλλιस्थένης, ὁμιλῶν οὕτω, ἀπευθύνεται πρὸς τὸν «στρατιγὸν-αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων», ἐνῶ ὅσα ὁ Ἀλέξανδρος πρᾶττει ἢ ἐπιδιώκει κατὰ τὴν ἐσπέραν ἐκείνην τοῦ συμποσίου, ἀντικατοπτρίζουν τὸν κυρίαρχον τῆς Ἀσίας, τὸν διαπλάττοντα νέον ἐλληνοασιατικὸν κόσμον, ὅλως ἄσχετον πρὸς τὴν ἀποστολὴν τῆς ἐκστρατείας κατὰ τὰς ἀποφάσεις τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου. Ἰδοὺ τὸ βαρυσήμαντον τοῦτο τιμῆμα τοῦ λόγου τοῦ Καλλιस्थένους κατ' Ἀρριανὸν (Ἀνάβ. IV, 11, 7 κ.ε.): «Εἰ δέ, ὅτι ἐν τῇ βαρβάρῳ γῇ οἱ λόγοι γίνονται, βαρβαρικά χρὴ ἔχειν τὰ φρονήματα, καὶ ἐγὼ τῆς Ἑλλάδος μεμνησθῆναι σε ἀξιῶ, ὃ Ἀλέξανδρε, ἥς ἔνεκα ὁ πᾶς στόλος σοι ἐγένετο, προσσεῖναι τὴν Ἀσίαν τῇ Ἑλλάδι. Καὶ οὖν ἐνθυμηθῇτι, ἐκεῖσε ἐπανελθὼν ἄρᾳ γε καὶ τοὺς Ἑλλήνας τοὺς ἐλευθερωτάτους προσαναγκάσεις ἐς τὴν προσκύνησιν, ἢ Ἑλλήνων μὲν ἀφέξῃ, Μακεδόσι δὲ προσθήσεις τήνδε τὴν ἀτιμίαν, ἢ διακεκριμένα ἔσται σοι αὐτῶ τὰ τῶν τιμῶν εἰς ἅπαντας, ὡς πρὸς Ἑλλήνων μὲν καὶ Μακεδόνων ἀνθρωπίνως τε καὶ Ἑλληνικῶς τιμᾶσθαι, πρὸς δὲ τῶν βαρβάρων μόνων βαρβαρικῶς;».

2. Πιθανῶς ὑπονοεῖ, ὡς λέγεται παρὰ Ξενοφ. Κυρ. Παιδ., VIII.

φιλοσόφων εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Βακτριανῆς Βάκτρα, εἰς τὰ ἔγκατα τῆς Ἀσίας. Ἀνεπτύσσοντο αἱ φιλελεύθεραι ἀρχαὶ καὶ τὰ φιλοσοφικὰ δόγματα ἐν τῷ μέσῳ στρατιᾶς, ἡ ὁποία, προελαύνουσα συνεχῶς πρὸς τὰ ἐνδότερα, συνέχιζε τὴν ἀτέρομον ὅσον καὶ ἱλιγιώδη πορείαν τῆς κατακτήσεως τοῦ βαρβαρικοῦ κόσμου. Πάντως, ὁ Ἀλέξανδρος ἀντελήφθη ὅτι ἡ ἐκ τῶν λόγων τοῦ Καλλισθένους ἐντύπωσις ἦτο τοιαύτη, ὥστε προτιμότερον ἦτο νὰ διακοπῇ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ συζήτησις καὶ ἔδωκε πέρας εἰς τὸ συμπόσιον.

Ἀλλὰ τὸ πρόγραμμα τῆς προσκυνήσεως εἶχε καθιερωθῇ ἐκ τῶν προτέρων ὑπὸ τῶν μεμνημένων καὶ ἔπρεπε νὰ ἐκτελεσθῇ μετὰ τὸ πέρας τοῦ συμποσίου. Ἠγέρθησαν πρῶτοι οἱ γηραιότεροι τῶν Περσῶν, οἱ ὅποιοι, ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον, προσεκύνησαν τὸν Ἀλέξανδρον. Ἐξωργισμένοι, ὡς ἦτο ὁ Ἀλέξανδρος, ἐτιμώρησε σκληρῶς ἓνα τῶν ἐταίρων, ὁ ὁποῖος ἐγέλασε διὰ τὸ θέαμα τῆς ἀδεξίου πτώσεως εἰς τὸ ἔδαφος Πέρσου τινός¹. Τὸ πρόγραμμα συνεχίσθη κατὰ τὰ προδιαγεγραμμένα. Ὁ Ἀλέξανδρος ἔπινεν ἀπὸ χρυσοῦ κυπέλλου πρὸς τιμὴν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι συνεφώνουν μετ' αὐτοῦ εἰς τὸ ζήτημα τῆς προσκυνήσεως. Ἐπειτα, ἕκαστος κατὰ σειράν, οἱ συμφωνοῦντες Ἕλληνομακεδόνες ἐλάβανον τὸ χρυσοῦν κύπελλον τοῦ Ἀλεξάνδρου, προσεκύνουν τὸν Ἀλέξανδρον, καί, ἐγειρόμενοι, ἀντήλλασσον μετ' αὐτοῦ ἀσπασμόν. Προσκύνουσι καὶ συγχρόνως φίλημα ἀπετέλει παράδοξον συγκερασμὸν ἀσιατικοῦ καὶ ἑλληνικοῦ ἐθίμου, προφανῶς ὡς συμβιβαστικὴ λύσις.

Ἀλλ', ὅτε ἦλθεν ἡ σειρά τοῦ Καλλισθένους, οὗτος ἔπινε ἀπλῶς καὶ ἐπλησίασε κατόπιν νὰ λάβῃ τὸν ἀσπασμόν τοῦ Ἀλεξάνδρου, χωρὶς νὰ προβῇ εἰς προσκύνησιν. Ὁ Ἀλέξανδρος, συνομιλῶν μετὰ τοῦ Ἡφαιστίωνος, πιθανῶς προσεποιήθη ὅτι δὲν ἔδωκε προσοχήν, ἀλλὰ πιστὸς ἐταῖρος προέβη εἰς παρατήρησιν διὰ τὴν παράλειψιν αὐτὴν τοῦ Καλλισθένους, ἡ ὁποία κατέστρεφε τὸ πρόγραμμα. Ὁ Ἀλέξανδρος τότε ἡρνήθη νὰ δώσῃ τὸν ἀσπασμόν εἰς τὸν Καλλισθένη, ὁ ὁποῖος, προφανῶς δυσφορήσας, ἀλλὰ πάντως κατ' ἀνάγκη διὰ τὰς κρίσεις ἐκείνας στιγμὰς τρόπον, ἀντὶ νὰ φανῇ στενοχωρούμενος, διότι ἐστερήθη τοῦ βασιλικοῦ φιλήματος, μετὰ τῆς συνήθους ἐλευθεροστομίας ἀνέκραξεν: « ἀπέροχομαι ζημιωμένος μόνον κατὰ ἐν φίλημα »!

Τὰ πράγματα εἶχον ἐκτραχυνθῇ καὶ ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἦτο ἐξ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι συνεχώρουν εὐκόλως τοιαύτας ἀντιδράσεις καὶ προσωπικὰς ἐνοχλήσεις². Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ὁ Καλλισθένης εἶχε πέσει ὑπὸ τὴν δυσμέ-

1. Βλ. ἀνωτ., σ. 94.

2. Πρέπει νὰ ὑπομνησθῇ ἐνταῦθα ὅτι οἱ Ἕλληνες διανοούμενοι εἶχον τὴν συνήθειαν νὰ ὁμιλοῦν μετὰ τινος ἐλευθεροστομίας πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας, δίδοντες ἄλλοτε ἐπιτιμητικὸν καὶ ἄλλοτε ἐπιτακτικῶς συμβουλευτικὸν τόνον εἰς τὰς ἀποφθεγματικὰς παραινέσεις ἢ παρατηρήσεις των. Οἱ Μακεδόνες βασιλεῖς ἦσαν εἰθιμένοι εἰς τοῦτο, ἀποδίδοντες ἰδιαίτεραν σημασίαν εἰς τὴν συναναστροφήν καὶ τὴν φιλίαν τῶν πνευματικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Δημάδης, ὀλίγον μετὰ τὴν μάχην

νειαν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἔπρεπε νὰ ἀναμένῃ τις οὐχὶ εὐχάριστον δι' αὐτὸν ἐπίλογον ὑποθέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε πρωτοστατήσῃ εἰς βάρος τῶν σχεδίων καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ βασιλέως. Ἡ ἀφορμὴ ἐδόθη διὰ τῆς λεγομένης συνωμοσίας τῶν βασιλικῶν παίδων¹. Νεαροὶ τινες γόνοι ἐπιφανῶν μακεδονικῶν οἰκογενειῶν, οἱ ὅποιοι εἶχον σταλῇ κατὰ τὰς μακεδονικὰς συνηθείας πρὸς ἐκπαίδευσιν πλησίον τοῦ βασιλέως καὶ ἠκολούθουν τὴν ἐκστρατείαν, συνελήφθησαν, κατηγορούμενοι ἐπὶ συνωμοσίᾳ κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ Καλλισθένης εἶχεν ἀναλάβει τὴν ἐκπαίδευσιν τινῶν ἐκ τούτων. Μολοντί ὑπεβλήθησαν εἰς μαρτυρικὰς βασάνους, οὐδεὶς ἐκ τούτων ἀνέμειξε τὸ ὄνομα τοῦ Καλλισθένους καὶ οὐδὲν στοιχεῖον ἐνοχῆς κατὰ τούτου ἐξήχθη σαφῶς ἐκ τῆς ἀνακρίσεως. Οἱ πολυπληθεῖς, ἔνεκα τῆς ἀθυροστομίας του, ἔχθροὶ καὶ οἱ κατ' αὐτοῦ πνέοντες μένεα ἐκ τοῦ βασιλικοῦ περιβάλλοντος, προσεπάθησαν νὰ τὸν ἐμπλέξουν, ἀποδίδοντες εἰς αὐτὸν ἀπαγγελίας ὠρισμένων στίχων τοῦ Ὀμήρου ἢ τραγικῶν ποιητῶν καὶ ἀπαντήσεις εἰς ὑποβαλλόμενα ἐρωτήματα, ἐκ τῶν ὁποίων θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συναχθῇ συμπέρασμα ὅτι ἐπηρέασεν ἐντέχνως τοὺς βασιλικοὺς παῖδας πρὸς δολοφονίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὡς τυράννου. Ταῦτα πάντα ἦσαν ὅλως ἀσαφῆ, πιθανῶς καὶ ἀνυπόστατα. Ὁ Καλλισθένης οὐδὲν εἶχε συμφέρον νὰ ἐπιβουλευθῇ ἢ νὰ κινήσῃ ἐπιβουλὴν κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὡς ἄκαμπτος περιπατητικὸς φιλόσοφος καὶ φανατικὸς πανελληνιστής, ἐπέκρινεν ἀπροκαλύπτως τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τῆς πανελληνίου πορείας, τὴν ἀντίθετον πρὸς τὰς ἑλληνικὰς ἰδέας θεοποιῆσιν καὶ τὰς τάσεις ἐξασιανισμοῦ. Δὲν εἶχε παῦσαι ὅμως νὰ θαυμάζῃ τὸν Ἀλέξανδρον καὶ νὰ ἐξυμνῇ τὰ κατορθώματά του εἰς τὴν τότε γραφομένην ἱστορίαν του.

Παρὰ ταῦτα, ὁ Καλλισθένης συνελήφθη ὡς ἔνοχος τῆς συνωμοσίας τῶν βασιλικῶν παίδων καὶ σιδηροδέσμιος ἐρρίφθη εἰς τὰς φυλακάς. Αἱ πηγαὶ δὲν συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὸ τέλος τοῦ δυστυχοῦς φιλοσόφου, τὸ ὁποῖον πάντως ὑπῆρξε δραματικόν. Ὁ Ἀρριανὸς μεταφέρει τὰς διαφόρους ταύτας ἐκδο-

τῆς Χαιρωνείας, καὶ ὁ Δημάρατος, μετὰ τὴν διάστασιν τοῦ Φιλίππου μετὰ τοῦ υἱοῦ του Ἀλεξάνδρου, ὥμιλησαν μετὰ δητικῆς σκληρότητος πρὸς τὸν Φίλιππον, ἵνα ἐπαναφέρουν τοὺτον εἰς τὴν αὐτοῦ τοῦ βασιλικοῦ καὶ πατρικοῦ καθήκοντος. Καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος ἦτο εἰθισμένος εἰς τολμηρὰς ἐκφράσεις καὶ δητικὰς παρατηρήσεις τῶν σοφιστῶν καὶ ἄλλων Ἑλλήνων λογίων, οἱ ὅποιοι τὸν συνώδευον, αὐτὸς δὲ ὁ Καλλισθένης εἶχε φθάσει νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος θὰ παρέμενεν εἰς τὴν ἀθανασίαν μόνον χάρις εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ γραφομένην ἱστορίαν του. Ἀλλὰ κατὰ τὰς δραματικὰς ἐκείνας στιγμὰς τῆς περὶ προσκυνήσεως συζητήσεως, ἐκάστη δητικὴ φράσις ἢ αὐστηρὰ παρατήρησις τοῦ Καλλισθένους ἐλάμβανεν ὅλως ἰδιαίτεράν σημασίαν διὰ τὸν Ἀλέξανδρον, ὡς ἀντίδρασις εἰς τὰ πολιτικά του σχέδια.

1. Τὰ τῆς συνωμοσίας ταύτης κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκτίθενται ἐν Ἀρριανῷ IV, 13, 1 κ.ε.

χάς. Κατὰ τὸν Πτολεμαῖον, ὁ Καλλισθένης ἐβασανίσθη καὶ ἔπειτα ἀπηγχονίσθη. Κατὰ τὸν Ἀριστόβουλον, ἠκολούθησε τὴν ἐν συνεχείᾳ ἐκστρατείαν, περιηγόμενος μετὰ χειροπέδων, ἕως οὗτο ἀπέθανεν ἐξ ἀσθενείας¹. Ὁ Πλούταρχος ἐκ πηγῆς, τὴν ὁποίαν δὲν μνημονεύει, λέγει ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, γράφων πρὸς τὸν Ἀντίπατρον καὶ κατηγορῶν τὸν Καλλισθένη ἐπὶ συμμετοχῇ εἰς τὴν συνωμοσίαν τῶν βασιλικῶν παίδων, προσθέτει ὅτι θὰ ἐτιμώρει τὸν σοφιστὴν ὥς καὶ τοὺς ἐκπέμψαντας αὐτόν, καὶ ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ὑποδέχονται εἰς τὰς πόλεις τοὺς ἐπιβουλευομένους αὐτόν, ὑπονοῶν οὕτω τὸν Ἀριστοτέλην, θεῖον τοῦ Καλλισθένους, ὁ ὁποῖος εἶχε συστήσει αὐτόν². Ὁ Πλούταρχος, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐκδοχῶν, ἀναγράφει καὶ τὴν ἐκ τοῦ Χάρητος λαμβανομένην, καθ' ἣν ἐπὶ ἑπτὰ μῆνας ὁ Καλλισθένης ἐσύρετο δέσμιος, τοῦτο δέ, ἵνα κριθῇ βραδύτερον, μεταφερόμενος εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὑπὸ δικαστηρίου, παρόντος τοῦ Ἀριστοτέλους, τελικῶς ὅμως ἀπέθανεν, καταστὰς ὑπέρπαχος καὶ φθειριάσας³.

Αὐτὸ τὸ δραματικὸν τέλος εἶχεν ὁ περιπατητικὸς φιλόσοφος, τελευταῖος εἰς τὰ βάθη τῆς Ἀσίας κῆρυξ τῆς πανελληνίου ιδέας, Καλλισθένης. Ἄνευ ἀμφιβολίας, ὑπῆρξε θῦμα τῆς σθεναρᾶς ὑπερασπίσεως τῶν πανελληνιστικῶν ιδεῶν, τῆς ἀντιδράσεώς του εἰς τὴν σύμπραξιν Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων πρὸς δημιουργίαν ἑλληνοασιατικῆς ἐπικρατείας καὶ τῆς διακηρύξεως τῶν δογμάτων τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας περὶ ἀνθρώπου καὶ θεότητος. Ὁ μαρτυρικὸς θάνατος τοῦ Καλλισθένους, γενόμενος γνωστὸς εἰς τὴν Ἑλλάδα, προκάλεσε κατάπληξιν καὶ θλίψιν, ἅμα δὲ καὶ ἀγανάκτησιν. Θύελλαν ἀγανακτήσεως ἐκίνησεν ἰδίως εἰς τὴν ἐν Ἀθῆναις φιλοσοφικὴν σχολὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, τῆς ὁποίας τὰ μέλη ἐτίμων τὸν Καλλισθένη. Τὰ αἰσθήματα τοῦ Ἀριστοτέλους ἔναντι τοῦ παλαιοῦ μαθητοῦ ὑέστησαν σοβαρὰν δοκιμασίαν, μολοντί ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ φιλόσοφος ἐξηκολούθησε νὰ γράφῃ καὶ νὰ ἀπευθύνῃ συμβουλὰς πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον⁴.

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. IV, 14, 3.

2. Πλουτ. Ἀλέξ. LV, 7: « ὕστερον δὲ γράφων πρὸς Ἀντίπατρον καὶ τὸν Καλλισθένην συνεπαίτιασάμενος, «Οἱ μὲν παῖδες», φησὶν «ὑπὸ τῶν Μακεδόνων κατελευσθήσαν, τὸν δὲ σοφιστὴν ἐγὼ κολάσω καὶ τοὺς ἐκπέμψαντας αὐτόν καὶ τοὺς ὑποδεχομένους ταῖς πόλεσι τοὺς ἐμοὶ ἐπιβουλεύοντας», ἄντικρυς ἔν γε τούτοις ἀποκαλυπτόμενος πρὸς Ἀριστοτέλην» καὶ γὰρ ἐτέθραπτο Καλλισθένης παρ' αὐτῷ διὰ τὴν συγγένειαν». Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπετέλουν καὶ ἄμεσον ἀπειλὴν κατὰ τῆς Ἀριστοτελείου σχολῆς τῶν περιπατητικῶν ἐν Ἀθῆναις.

3. Πλουτ. Ἀλέξ. LV, 5.

4. Ὡς πρὸς τὰς σχέσεις Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀριστοτέλους κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκστρατείας τῆς Ἀσίας, ἐπικρατεῖ σύγχυσις καὶ ἐγείρονται πολλαὶ ἀμφισβητήσεις. Ἐκ τινων πηγῶν συνάγεται ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε γράψῃ δύο ἔργα (ἂν μὴ ἓν, περιλαμβάνον καὶ τὰ δύο θέματα) εἰδικῶς χάριν τοῦ παλαιοῦ μαθητοῦ του, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνέπτυσεν ιδέας καὶ παρείχε συμβουλὰς «περὶ βασιλείας» καὶ «περὶ ἀποίκων». Τὰ ἔργα ταῦτα δὲν ἐδικαιολογεῖτο νὰ γραφοῦν εἰμὴ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς

Δὲν δύναται βεβαίως νὰ ἀποδώσῃ τις σοβαρότητα εἰς μεταφερόμενα ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου φήγναφίματα τῶν τριόδων, κατὰ τὰ ὁποῖα ὁ Ἀριστοτέλης, ἵνα ἐκδικηθῇ τὴν θανάτωσιν τοῦ ἀνεψιοῦ του, συνειργάσθῃ κρυφίως μετὰ τοῦ Ἀντίπατρου πρὸς ἀποστολὴν εἰς Ἀσίαν δηλητηρίου, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπέθανεν ὁ Ἀλέξανδρος εἰς Βαβυλῶνα¹. Ὅμως εἶναι γεγονός ὅτι ὁ μαρτυ-

ἐκστρατείας τῆς Ἀσίας, ὅτε ἠνοιχθῆσαν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον ὅλας νέαι προοπτικαὶ βασιλείας καὶ διακυβερνήσεως ξένων λαῶν, ὥς καὶ ἐλληνικῶν ἀποικισμῶν. Ἐν τούτοις, δὲν δύναται νὰ λεχθῇ μετὰ τινος βεβαιότητος ἂν ταῦτα ἐγράφησαν καὶ ἐστάλησαν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον πρὸ ἢ μετὰ τὴν θανάτωσιν τοῦ Καλλισθένους (βλ. ἐκτενέστερον, ὥς καὶ τὰς σχετικὰς πηγὰς, ἐν ἡμετέρᾳ μελέτῃ « Ἡ ἐλληνικὴ νεότης τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἔ.ἀ., σ. 119). Ὁ Πλούταρχος (Ἀλεξ. VII, 4) παραθέτει ἐπιστολὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη, μνημονευομένην καὶ ὑπὸ τοῦ Aulus Gellius (Noct. attic. XX, 5). Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ὁ Ἀλέξανδρος φέρεται διαμαρτυρούμενος, διότι ὁ Ἀριστοτέλης ἐξέδωσεν, θέσας οὕτω εἰς χρῆσιν καὶ μὀρφωσιν οἰοδύηποτε, τοὺς ἀκροαματικούς λόγους, τοὺς ὁποίους εἶχε γράψῃ πρὸς πνευματικὴν κατάρτισιν καὶ πολιτικὴν διαπαιδαγώγησιν τοῦ βασιλοπαίδος τῆς Μακεδονίας, ὅτε ἐχρησίμευεν ὥς διδασκάλος αὐτοῦ. Ὁ Πλούταρχος ἐν συνεχείᾳ γράφει ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀπήντησε δικαιολογούμενος ὅτι, ὥς ἐγράφη ἡ Μετὰ τὰ φυσικὰ πραγματεία, οὐδεμίαν δύναται νὰ παρῶσῃ ὠφέλειαν εἰς τὴν διδασκαλίαν ἢ τὴν μάθησιν τῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' ἄπλως χρησιμεύει ὥς ἐγχειρίδιον διὰ τοὺς πεπαιδευμένους. Ἀνταλλαγὴ τοιούτων ἐπιστολῶν προϋποθέτει βεβαίως λίαν φιλικὰς σχέσεις. Τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐπομένως δὲ καὶ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀμφισβητεῖται ἡ γνησιότης (βλ. Ε. Bickerman ἐν Rev. d. Et. Anc., t. XLII (1940), σ. 25 κ.έ.). Ἀλλὰ καὶ ἂν δεχθῶμεν ὥς γνησίαν, πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν τὴν ἀλληλογραφίαν ταύτην εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀλέξανδρος εὐρίσκετο ἀκόμῃ ἐν Μ. Ἀσίᾳ (δηλαδὴ πρὸ τῆς συλλήψεως τοῦ Καλλισθένους), ὅτε ἠρέσκετο ἀκόμῃ νὰ στέλλῃ δῶρα καὶ νὰ ἀλληλογραφεῖ μετὰ τῶν παλαιῶν διδασκάλων του.

1. Πλουτ. Ἀλέξ. LXXVII, 2. Πάντως ὁ Πλούταρχος δὲν παραλείπει νὰ εἴπῃ ἐν συνεχείᾳ : « οἱ δὲ πλείστοι τὸν λόγον ὅλους οἰοῦνται πεπλάσθαι τὸν περὶ τῆς φαρμακείας ». Ἐπίσης καὶ ὁ Ἀρριανὸς (VII, 27, 1-2), ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἀναγράφει τὰς διαδόσεις περὶ ἀποστολῆς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, πρὸς ἐκδίκησιν τοῦ Καλλισθέ-
 νους, δηλητηρίου εἰς τὸν Ἀντίπατρον, τὸ ὁποῖον ὁ τελευταῖος αὐτὸς ἔστειλε διὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Κασσάνδρου πρὸς τὸν ἕτερον υἱόν του Ἰόλλαν, ἐπιτυχόντα διὰ τούτου τὴν δηλητηρίασιν τοῦ Ἀλεξάνδρου, γράφει ἐν τέλει : « δόξαμι μᾶλλον ὅτι λεγόμενά ἐστιν ἢ ὥς πιστὰ ἐς ἀφήγησιν ἀναγεγράφθαι ». Παρὰ ταῦτα, ὁ Ἀριστοτέλης φέρεται ὑπὸ τινων πηγῶν ὥς συνεχίσας τὰς μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου σχέσεις του καὶ τὴν ἀποστολὴν πρὸς αὐτὸν συμβουλῶν εἰς Ἀσίαν (βλ. ἀνωτ., σ. 101, σημ. 4). Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης, εὐθὺς ὡς ἐγνόσθη ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐγκατέλειπε τὰς Ἀθήνας καὶ ἐγκατεστάθη εἰς Χαλκίδα, ὑποδηλοῖ δυσμενὴ τινὰ ἀτμόσφαιραν, ἴσως καὶ ἐχθρότητα ἐκ μέρους τῶν ἰσχυόντων τοῦ ἀντιμακεδονικοῦ κόμματος, οἱ ὁποῖοι ἐξηκολούθουν νὰ θεωροῦν αὐτὸν ἐνοχον φιλίας μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐξ ἄλλου, τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του, ἐξέλεξε τὸν γαμβρὸν τοῦ Ἀριστοτέλους Σταγίριτῃν Νικάνορα, ὥς πρόσωπον ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης του, ἵνα ἐξαγγείλῃ εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἀπόφασιν περὶ ἐπανόδου τῶν ἐξορίστων (βλ. κατωτ. ἐν Κεφ. Ζ'), δύναται καὶ τοῦτο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὑποδηλοῦν ὅτι αἱ μετὰ τοῦ παλαιοῦ διδασκάλου φιλοσόφου σχέσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου δὲν εἶχον καταστῇ ἐχθρικά.

ρικός καὶ ἄδικος θάνατος τοῦ φιλοσόφου καὶ ἀνειποῦ τοῦ Ἀριστοτέλους ἔθρεψεν ἄσπονδον μῖσος εἰς τὴν ψυχὴν τῶν περιπατητικῶν φιλοσόφων τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ ὅποιος ἐξακρατηρίζετο ὑπὸ τούτων τύραννος, ὁ δὲ Καλλισθένης ὡς μάρτυς τῆς ἐλευθερίας, θυσιασθεὶς ὑπὸ τυράννου¹.

Ἀλλὰ καὶ τὴν ὑστεροφημίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐβλάψε σημαντικῶς ἡ θανάτωσις τοῦ Καλλισθένους. Πολλοὶ νεώτεροι φιλόσοφοι καὶ ἱστορικοὶ ἐπικρίνουν μετὰ σφοδρότητος τὸν Ἀλέξανδρον διὰ τὴν προᾶξιν ταύτην, τινὲς δὲ φθάνουν ἐκ τοῦ λόγου τούτου νὰ ἀρνοῦνται εἰς αὐτὸν τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ Μεγάλου². Ἐν τῇ πραγματικότητι, ὁ Καλλισθένης ὑπῆρξε θῦμα τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ ὁποία ἐπέτρεψεν εἰς τὴν μεγαλουργὸν διάνοιαν τούτου νὰ συλλάβῃ τὰ ἀσύλληπτα εἰς κοινὸν νοῦν σχέδια ὀριστικῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῆς Ἀσίας, οὐχὶ διὰ τῆς σπάθης, ἀλλὰ διὰ τῆς συμμείξεως Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων πρὸς διαμόρφωσιν ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας, τῆς ὁποίας τὸ δεσπότην στοιχεῖον θὰ ἦτο ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμός. Ὁ δὲ ἀπεριόριστος θαυμασμὸς πρὸς τὴν μεγαλουργὸν διάνοιαν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τὸ συντελεσθὲν ὑπ' αὐτοῦ ἔργον, ὠδήγησεν ἀρχαίους ἱστορικοὺς εἰς ὑπὲρ τὸ δέον αὐστηρὰς κρίσεις κατὰ τοῦ Καλλισθένους, πρὸς ἔμμεσον τρόπον τινὰ αἰτιολογίαν τοῦ δραματικοῦ αὐτοῦ τέλους³.

1. Χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅσα γράφει ὁ Θεόφραστος εἰς τὸ ἔργον του «Καλλισθένους» ἢ «Περὶ πένθους», ἐνθα θρηνεῖ τὸν Καλλισθένη ὡς θῦμα τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας καὶ χαρακτηρίζει τὸν Ἀλέξανδρον ὡς τύραννον. Σχόλ. εἰς Alex. de anim. 162b. — Cic. Tusc. III, 21 καὶ V, 21. — Διογ. Λαέρτ. V, 44 καὶ VI, 46.

2. Ὁ Μοντεσκιέ ἐπικρίνει μετὰ δριμύτητος τὴν θανάτωσιν τοῦ Καλλισθένους εἰς τὸ ἔργον του *Lysimaque*. Ἦδη κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς ὥθησε τὴν περιπατητικὴν φιλοσοφίαν εἰς ἄρνησιν τῶν ἀρετῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ εἰς διαμόρφωσιν τῆς θεωρίας ὅτι τὰ πραχθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου δὲν ἦσαν ἀποτέλεσμα μεγαλουργοῦ διανοίας, ἀλλὰ τύχης. Εἰς τὰς θεωρίας ταύτας περὶ τύχης καὶ ἐν γένει εἰς τὰ κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου σχόλια ἀπαντᾷ, ἐξαιρῶν τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν προσωπικότητα, ὧς καὶ τὸ ἑλληνικὸν αὐτοῦ φρόνημα καὶ καταπολεμῶν τὰς ἐπικρίσεις, ὁ Πλούταρχος εἰς δύο «λόγους», γνωστοὺς ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς» (ἐν τῇ σειρᾷ τῶν «Ἠθικῶν»). Περὶ θανάτωσης τοῦ Καλλισθένους βλ. καὶ κρίσεις τοῦ Σενέκα ἐν *Quaest. Nat.* VI, 32, 2. Ἐπὶ τὸ θέματος τούτου βλ. Berne, ἔ.ἀ., τ. 2, σ. 198. — Tarn, ἔ.ἀ., σ. 400. — Glotz καὶ Cohen, ἔ.ἀ., σ. 138. Ἐκ τῶν συγχρόνων, πλὴν ἄλλων, ὁ Οὐέλς ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ του ἀφιέρωσεν εἰδικὸν κεφάλαιον, πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ὑπῆρξε μέγας, προβάλλει δὲ μεταξὺ ἄλλων καὶ τὴν θανάτωσιν τοῦ Καλλισθένους.

3. Αὐτὸς ὁ κριτικώτατος καὶ εὐθύτατος εἰς χαρακτηρισμοὺς γεγονότων καὶ προσώπων Πολύβιος φαίνεται υἱοθετῶν τὰς βαρυτάτας κατὰ τοῦ Καλλισθένους ἐπικρίσεις τοῦ Τιμαίου, φθάνοντος νὰ κρίνῃ ὡς δικαίαν τὴν θανάτωσιν τοῦ φιλοσόφου, διότι ἀντὶ νὰ φιλοσοφῇ, διέφθειρε διὰ τῆς κολακείας καὶ τῆς ἀσωτίας τὴν ψυχὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου¹. Ἰδού τὸ σχετικὸν κείμενον τοῦ Πολυβίου (XII, 12b, 2-3): «ἐκείνος ἔννους Τίμαιος (γὰρ) κόλακα μὲν εἶναι φησι τὸν Καλλισθένην τοιαῦτα γράφοντα καὶ πλείστον

Πάντως, ἡ θυσία τοῦ Καλλισθένους δὲν ἀπέβη ἐπὶ ματαίῳ ἀπὸ ἀπόψεως ὑπερασπίσεως τῶν ἐλληνικῶν ἰδεῶν εἰς τὸ ζήτημα τῆς θεοποίησεως τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς προσκυνήσεως. Παρὰ τὴν φαινομενικὴν ἐπιβολὴν του καὶ τὴν διὰ σκληρῶν μέτρων καταπνίξιν τῆς ἀντιδράσεως, ὁ Ἀλέξανδρος, μετὰ τῆς χαρακτηριζούσης καθ' ὅλον τὸν βίον σκέψεις καὶ πράξεις ταχείας συλλήψεως τῶν ἀναγκαιούντων κατὰ τὰς ἐκάστοτε πραγματικότητας, ἀντελήφθη ὅτι ὑπὸ τὰς περιστάσεις ἐκείνας δὲν ἦτο σκόπιμος ἡ ἐπιμονὴ του πρὸς ἀναγνώρισιν ὡς θεοῦ καὶ ὑποχρεωτικὴν ἐφαρμογὴν τῆς προσκυνήσεως¹. Ἡ ἔστω καὶ παθητικὴ ἀντίδρασις τῶν Μακεδόνων θὰ ἐδημιούργει βαθμὴδὸν ἀγεφύρωτον χάσμα μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν συμπολεμιστῶν του, ἀπὸ τῶν ὁποίων

ἀπέχιν φιλοσοφίας, κόρδαξί τε προσέχοντα καὶ κορυβαντιώσας γυναιξί· δικαίως δ' αὐτὸν ὑπ' Ἀλεξάνδρου τετευχέναι τιμωρίας διεφθαρκότα τὴν ἐκείνου ψυχὴν καθ' ὅσον οἷός τ' ἦν. καὶ Δημοσθένην μὲν καὶ τοὺς ἄλλους ὀήτορας τοὺς κατ' ἐκείνον τὸν καιρὸν ἀκμάσαντας ἐπαινεῖ καὶ φησι τῆς Ἑλλάδος ἀξίους γεγόνεαι, διότι ταῖς Ἀλεξάνδρου τιμαῖς ταῖς ἰσοθέοις ἀντέλεγον, τὸν δὲ φιλόσοφον αἰγίδα καὶ κεραυρὸν περιθέντα θνητὴ φύσει δικαίως αὐτὸν ὑπὸ τοῦ δαμονίου τετευχέναι τούτων ὧν ἔτυχεν». Ταῦτα καὶ ἱστορικῶς δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ὁ Καλλισθένης, κυριαρχούμενος ἐκ τοῦ πανελληνίου φρονήματος, πεπρωτισμένος διὰ πλουσίας φαντασίας μᾶλλον ἢ αὐστηρῶς ἱστορικοῦ πνεύματος, ῥέπων πρὸς πομπάδεις ἐκφράσεις διανοημάτων, παρασυρόμενος ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐνθουσιασμοῦ δι' ὅσα τὰ ἐκπληκτικὰ καὶ θαυμασία, ἀσύλληπτα ἔτι καὶ τότε εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν, ἐξετεύλισσοντο πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του, περιέγραψε τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου συντελούμενα ὑπὸ τὸ κράτος τῶν καθ' ἡμέραν ἐντυπώσεων, μὴ φειδωλὸς εἰς ὕμνους πρὸς τὸν ἥρωα, ὁ ὁποῖος ἦδη διὰ τοὺς λαοὺς τῆς Ἀσίας εἶχε καταστῆ πρόσωπον θρύλου. Ὅτε ὅμως ἐτέθη σαφῶς ζήτημα προσκυνήσεως κατὰ τὰς ἀσιατικὰς συνηθείας καὶ θεοποίησεως ζῶντος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀντετέθη εὐθαρσῶς, ἀναπτύξας θαυμασίως τὰς φιλοσοφικὰς ἰδέας τῶν Ἑλλήνων περὶ θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ἡ δὲ εὐθαρσὴς αὕτη ἀντίδρασις ὑπῆρξεν αἰτία τοῦ δραματικοῦ τέλους του. Ἀντιθέτως, ὁ Δημοσθένης, ὡς θέλομεν ἐκθέσει ἐν συνεχείᾳ, ἂν καὶ λυσσώδης ἀντίπαλος τῆς φιλομακεδονικῆς πολιτικῆς καὶ τοῦ Μακεδόνος βασιλέως, ἐδέχθη τὴν θεοποίησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκ πολιτικῶν ὑπολογισμῶν καὶ πρὸς ἐξυτηρέτησιν τῶν πολιτικῶν συμφερόντων τῶν Ἀθηνῶν.

1. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ Tarn (J. H. S. XLVIII, 1928, σ. 206 κ.έ.), κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέβλεπεν ἐν Βάκτροις εἰς τὴν πρὸς τιμὴν του καθιέρωσιν βωμῶν, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου θὰ ἐτελεῖτο ἡ προσκυνήσις, δὲν στηρίζεται εἰς οὐδεμίαν ἀρχαίαν πηγὴν, δὲν βλέπομεν δὲ πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ δικαιολογηθῇ ἐκ τῶν πραγμάτων. Οἱ Πέρσαι προσεκύνουν ἐδαφιαίως τὸν Μέγαν βασιλέα ὡς κυρίαρχόν των καὶ οὐδεμίαν ἀπέδιδον πρὸς αὐτὸν τιμὴν ἐνώπιον βωμοῦ ὡς θεοῦ. Οἱ Ἕλληνες προσεκύνουν εἰς τοὺς ναοὺς τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν των δι' ὑποκλίσεως ἢ καὶ φιλήματος, ἐνῷ εἰς τοὺς βωμοὺς ἐτέλουν μόνον θυσίας. Δὲν ὑπῆρχε προηγούμενον προσκυνήσεως ἐνώπιον βωμῶν, οὐδὲ παρὰ τοῖς Πέρσαις, οὐδὲ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος διὰ τῆς προσκυνήσεως δὲν ἐφεύρισκέ τι τὸ νέον, ἀλλ' ἀπέβλεπεν εἰς τὴν διὰ συμμειξέως ἐλληνικῶν καὶ περσικῶν ἡθῶν θεμελίωσιν τῆς ἐλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας του.

ἔζητει ἀκόμη πολλοὺς μόχθους καὶ θυσίας, ὑπῆρχε δὲ κίνδυνος νὰ βλάβῃ, ἴσως καὶ νὰ συντρίβῃ, τὸ ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ ἥδη διαμεμορφωμένον μεγαλειώδεις ἔργον, εἰσέτι ἐν ὁδῷ πραγματοποιήσεως. Ἰσως καὶ νὰ ἐπέσθῃ ὅτι, ὅσονδῆποτε μεγάλα καὶ θαυμάσια καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἔως τότε συντελεσθέντα ὑπ' αὐτοῦ, δὲν ἦσαν ἐπαρκῆ καὶ ἐπιβάλουν τοῦτον εἰς τὴν συνείδησιν τῶν Ἑλλήνων ὥς ὑπερφυσικὸν ὄν, ὡς θεὸν καὶ κύριον τῶν λαῶν, προσκυνούμενον, ὡς προσεκυνεῖτο καὶ ὑπὸ τῶν Ἀσιατῶν ὑπηκόων του. Ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα θὰ ἐπετέλει ἐν συνεχείᾳ, ἐξορμῶν πρὸς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης καὶ καθιστῶν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του τοὺς λαοὺς τῆς οἰκουμένης, θὰ ἐπέβαλλον καὶ εἰς τὴν συνείδησιν τῶν Ἑλλήνων τὰς θείας ιδιότητάς του, ὅπως καὶ τὰ σχέδιά του περὶ τῆς ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος - Διὸς συγκροτήσεως ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας.

Ὁ Ἀλέξανδρος, καθ' ἅπαν τὸ χρονικὸν διάστημα τῆς ἐκστρατείας τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς πολυταράχου ἐπιστροφῆς μέχρι Σούσων, δὲν ὁμιλεῖ περὶ τῆς θείας του ιδιότητος, οὐδ' ἀπαιτεῖ παρὰ τῶν Ἑλληνομακεδόνων τὴν προσκύνησιν του ὡς θεοῦ καὶ Μεγάλου βασιλέως. Ἄλλωστε, παρόμοιόν τι θὰ ἦτο λίαν δύσκολον, ἂν μὴ ἀδύνατον ἐν τῇ πράξει, ὑπὸ τὰς περιστάσεις ἐκεῖνας. Ὁ Ἀλέξανδρος ἀπὸ τῶν Βάκτρων ἐπιχειρεῖ τὴν καταπληκτικὴν ἐκείνην ἐξόρμησιν πρὸς τὰς Ἰνδίας, πρὸς τὰ ἄγνωστα καὶ μυστηριώδη βάθη τῆς Ἀπω Ἀσίας, πρὸς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης, ἀγνοῶν καὶ ὁ ἴδιος ποῦ καὶ πῶς πρόκειται νὰ λάβῃ πέρας ἡ ἀτέρμων καὶ ἀσύλληπτος εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν πολεμικὴ ἐκείνη περιπέτεια. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, διέσχισεν ἀπόκρημνα ὄρη καὶ ἀπροσίτους χαράδρας, ἐφώρμα μετὰ λύσσης μὲ τὴν σπάθην καὶ τὸ δόρυ εἰς χεῖρας πρὸς στίφη ἀγρίων πολεμιστῶν, ἀνερριχάτο εἰς ἀπόκρημνα ὄχυρά καὶ ἀπόρθητα φρούρια, εἰσῆρχετο εἰς σχεδίας ἢ ἐβυθίζετο εἰς ὀρυμητικὰ ρεύματα πρὸς διάσχισιν ποταμῶν. Ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν διεξῆγεν ἀγῶνα ζωῆς ἢ θανάτου καὶ πολλάκις ἐδέχθη πληγὰς καὶ ἐσώθη ὡς ἐκ θαύματος χάρις εἰς τὴν αὐτοθυσίαν καὶ τὴν ἀπαράμιλλον ἀφοσίωσιν τῶν συμπολεμιστῶν. Ἀνὰ πᾶσαν ἡμέραν ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ὁμιλῇ καὶ νὰ συμπεριφέρεται πρὸς τοὺς συμπολεμιστάς ὡς ἀφωσιωμένος φίλος καὶ ἀχώριστος σύντροφος, ἐμψυχῶν αὐτοὺς εἰς τοὺς κόπους καὶ τὰς θυσίας διὰ τοῦ παραδείγματος καὶ τῆς ἐναντί των συμπεριφορᾶς του. Εἰς τὰ ἐνδότερα ἤδη τῶν Ἰνδιῶν, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ὑφάσιος, εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ὁμιλήσῃ πρὸς τοὺς καταπεπονημένους πλέον καὶ ἀρνούμενους νὰ συνεχίσουν τὴν ἀτέρμονα πορείαν πρὸς τὴν Ἀσίαν συμμαχητάς του εἰς δραματικὸν τόνον, οὐχὶ ὡς ὁ κυρίαρχος τῆς Ἀσίας καὶ υἱὸς θεοῦ, ἀλλ' ὡς ὁ σύντροφος καὶ πολεμιστὴς των βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων, τελικῶς δὲ ὑπέκλυεν εἰς τὴν ἀπαίτησίν των. Κατὰ τὴν ἐπιστροφήν, διέσχισε τὰς φοβερὰς ἐκτάσεις εἰς ἀνύδρου Γεδρωσίας, παλαιῶν θανασίμως ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν συμμαχητῶν πρὸς τὴν πεῖναν, τὴν δίψαν καὶ τὰς τλαιπωρίας. Πάντα ταῦτα βεβαίως δὲν θὰ

ἦτο δυνατόν νά ἐννοηθοῦν καί νά συντελεσθοῦν μετὰ τῶν ἐθιμοτυπικῶν προσκυνήσεων τῆς Βακτριανῆς καί συμπεριφορᾶς ταπεινῶν ὑπηκόων πρὸς θεὸν - Μέγαν βασιλέα κυρίαρχον τῆς Ἀσίας, διότι ἀπαραιτήτως προϋπέθετον τὴν συμβίωσιν καί τὴν διαγωγὴν τοῦ συντρόφου καί συμπολεμιστοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων.

Ε' - ΕΛΛΗΝΟΠΕΡΣΙΚΟΙ ΓΑΜΟΙ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΟΑΣΙΑΤΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ

Πρέπει νά ἴδωμεν τὸν Ἀλέξανδρον ἐπιστρέφοντα ἐκ τῶν Ἰνδιῶν εἰς Περσίαν, ἵνα ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ σχέδια τῆς ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας καί τὰ συναφῆ πρὸς ταῦτα προβλήματα τῆς θεοποιήσεως. Ἡ κατάστασις, τὴν ὁποίαν εὗρεν ὁ Ἀλέξανδρος κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του, ἦτο ἑλεεινή. Ἰκανοὶ τῶν σατραπῶν καί ἄλλοι ἀναλαβόντες τὴν εὐθύνην διοικήσεως ἢ διαχειρίσεως τῶν προσόδων, Μακεδόνες καί Πέρσαι, φαντασθέντες ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος δὲν θὰ ἐπέστρεφέ ποτε ἐκ τῆς ἐκστρατείας πρὸς τὰ ἐνδότερα τῶν Ἰνδιῶν, κατεχρῶντο τῆς ἐντολῆς του κατὰ τρόπον αἰσχροῦν. Διεσπάθιζον εἰς ἀσωτίας τὸ δημόσιον χρῆμα, κατεβασάνιζον τοὺς πληθυσμούς, ἐξώντωνον πλουσίους χάριν δημεύσεων, ἡτίμαζον οἰκογενείας καί ἐν γένει συμπεριεφέροντο ὡς οἱ πλέον αἰμοβόροι καί τυραννικοὶ δεσπότες τῆς Ἀσίας. Ὁ Ἀλέξανδρος ἔξεμάνη, ὅτε ἐπληροφορήθη ταῦτα, διότι ἔχανε τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας καί ἐκινδύνευε τὸ ὅλον μεγαλειήβολον ἔργον του. Διὰ τοῦτο ἐπέδειξε μοναδικὴν αὐστηρότητα εἰς παραδειγματικὴν τιμωρίαν, ἐξοντώσας μετὰ κεραυνοβόλου ταχύτητος πάντας ἐκείνους, οἱ ὅποιοι κατεχράσθησαν τῆς ἐμπιστοσύνης του καί ἐδυσφήμησαν τὴν ἐξουσίαν του¹.

Ἐπειτα ὁ Ἀλέξανδρος ἐστράφη εὐθέως πλεόν καί ἀπροκαλύπτως εἰς τὴν πραγματοποιήσιν τοῦ σχεδίου, τὸ ὁποῖον ἀπὸ καιροῦ ἤδη ἐφλεγε τὴν φαντασίαν του : τὴν σύμπραξιν τῶν Ἑλληνομακεδόνων καί τῶν Περσῶν πρὸς ὀριστικὴν καί ἐπὶ σταθερῶν θεμελίων συγκρότησιν τοῦ ἑλληνοασιατικοῦ κράτους. Ἦδη ἐμφανίζεται φέρων δημοσίᾳ τὴν πομπώδη περσομηδικὴν ἐνδυμασίαν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐγκαταλείψει κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τῶν Ἰνδιῶν, καί περιστοιχίζεται ὑπὸ ἀφωσιωμένων Περσῶν μεγιστάνων. Ἐτι πλεόν, παροτρύνει καί τοὺς Μακεδόνας στρατηγούς, εἰς τοὺς ὁποίους εἶχεν ἐμπιστευθῇ σατραπείας καί ἄλλας ὑψηλὰς θέσεις, νά τὸν μιμηθοῦν εἰς ἐμφάνισιν καί συμπεριφορὰν. Τὸν παλαιὸν σωματοφύλακα καί πιστὸν φίλον του Πευκέστην, τὸν ὁποῖον διώρισε σατράπην τῆς Περσίας, ἐπαινεῖ δημοσίᾳ καί ἐπι-

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. XXVII, 4 καί XXX, 1. — Πλουτ. Ἀλέξ. LXVII, 3 κ.ἐ. — Curt. X, 1, 1 κ.ἐ.

δεικτικῶς, διότι, μόνος αὐτὸς ἐκ τῶν Μακεδόνων καὶ πρὸς μεγάλην χαρὰν τῶν Περσῶν, ἐπροθυμοποιήθη νὰ περιβληθῇ μηδικὴν στολήν, ἐξέμαθε τελείως τὴν περσικὴν γλῶσσαν καὶ συνεμορφώθη καθ' ὅλα πρὸς τοὺς περσικοὺς τρόπους ζωῆς¹.

Συγχρόνως, ὁ Ἀλέξανδρος προέβη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰς ἄλλην ἐπιδεικτικὴν προβολὴν τῆς νέας φιλοπερσικῆς πολιτικῆς του. Ἐπεσκέφθη τὸν τάφον τοῦ Μεγάλου Κύρου, ὅπου πρὸς μεγάλην ἀγανάκτησιν διεπίστωσεν ὅτι τὸ ἐπιτάφιον μνημεῖον εἶχε συληθῇ, τὰ τιμαλφῇ εἶχον ἀφαιρεθῇ, τὸ πτώμα τοῦ περιωνύμου Μεγάλου βασιλέως εἶχε ριφθῇ ἔξω τῆς χρυσοῦς λάρνακος, τὴν ὁποίαν οἱ ἱερόσυλοι εἶχον ἀποπειραθῇ νὰ κατατεμαχίσουν πρὸς εὐχολον ἀρπαγὴν. Ὁ Ἀλέξανδρος, ἀφοῦ ἐβασάνισε τοὺς φρουροῦντας μάγους πρὸς κατάδοσιν τῶν δραστῶν, ἐπανάφερε τὸ ἀκρωτηριασθὲν σῶμα εἰς τὴν λάρνακα καὶ διέταξε νὰ ἀποκατασταθῇ ἐν ὅλῃ τῇ λαμπρότητι τὸ μνημεῖον ἐκεῖνου, τὸν ὁποῖον ἐθαύμαζεν ἐκ τῶν ἀφηγήσεων τοῦ Ξενοφῶντος, ἀλλὰ καὶ ἐτίμα ὥς τὸν ἐπιφανέστερον τῶν προκατόχων τοῦ Μεγάλων βασιλέων².

Τὸν Φεβρουάριον τοῦ ἔτους 324 ὁ Ἀλέξανδρος εἰσῆλθε μετὰ λίαν ἐντυπωσιακῆς πομπῆς εἰς τὰ Σοῦσα, ἐπὶ κεφαλῇς τῶν συναχθεῖσων πανταχόθεν στρατιωτικῶν τοῦ δυνάμεων. Εἶχεν ἤδη ἐπιστῇ ἡ στιγμή νὰ προχωρήσῃ πρὸς πανηγυρικὴν ἐφαρμογὴν τῶν σχεδίων του περὶ ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας, τὴν πραγματοποίησιν τῶν ὁποίων ἀπὸ μακροῦ παρεσκεύαζε διὰ καταλήλων ἐνεργειῶν.³ Ἀναγγέλλει τὸν γάμον του μετὰ τῆς Στατίρας, πρεσβυτέρας θυγατρὸς τοῦ Δαρείου. Δὲν παραλείπει νὰ λάβῃ ὥς σύγγον καὶ τὴν Παρύσατιν, θυγατέρα τοῦ πρὸ τοῦ Δαρείου Μεγάλου βασιλέως Ὡλχου, οὕτως ὥστε νὰ χρισθῇ νόμιμος διάδοχος καὶ κληρονόμος καὶ τῶν δύο Περσῶν βασιλέων³. Συγχρόνως συνέστησεν, καὶ ἡ σύστασις ἦτο διαταγή, εἰς τοὺς

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VI, 30, 2-3: « Σατράπην δὲ Πέρσαις ἔταξε Πευκέσταν τὸν σωματοφύλακα, πιστόν τε οἷς ἐὰ μάλιστα τιθέμενος, τὰ τε ἄλλα καὶ ἐπὶ τῷ ἐν Μαλλοῖς ἔργῳ, ἵνα προεκινδύνυσέ τε καὶ συνεξέσωσεν Ἀλέξανδρον, καὶ ἄλλως τῷ βαρβαρικῷ τρόπῳ τῆς διαίτης οὐκ ἀξύμφορον· ἐδήλωσε δὲ ἐσθιῆτά τε εὐθὺς ὡς κατεστάθη σατραπεύειν Περσῶν μόνος τῶν ἄλλων Μακεδόνων μεταβαλὼν τὴν Μηδικὴν καὶ φωνὴν τὴν Περσικὴν ἐκμαθὼν καὶ τὰλλα ξύμπαντα ἐς τρόπον τὸν Περσικὸν κατασκευασάμενος. Ἐφ' οἷς Ἀλέξανδρος τε ἐπῆναι αὐτὸν καὶ οἱ Πέρσαι ὡς τὰ παρὰ σφίσι πρὸ τῶν πατρίων πρεσβεύοντι ἔχαιρον ».

2. Ἀρρ. Ἀνάβ. VI, 29, 9 κ.έ. — Στράβ. XV, 730. — Curt. X, 1, 30 κ.έ. Κατὰ τὸν Κούρτιον, ὁ Ἀλέξανδρος ἐκάλυψε τὸ φέρετρον τοῦ Κύρου διὰ τοῦ μανδύου αὐτοῦ καὶ ἀπέθεσεν ἐπ' αὐτοῦ χρυσοῦν στέφανον.

3. Πλουτ. Ἀλέξ. LXX, 3: « τῶν δ' ἐταίρων γάμον ἐν Σούσαις ἐπιτελῶν, καὶ λαμβάνων μὲν αὐτὸς γυναῖκα τὴν Δαρείου θυγατέρα Στατίραν, διανέμων δὲ τὰς ἀρίστας τοῖς ἀρίστοις, κοινὸν δὲ τῶν ἡδὴ προγεγαμηκότων Μακεδόνων γάμον ἄλλον ἐστιάσας, ἐν ᾧ φασιν ἐνακισχιλίων τῶν παρακκλημένων ἐπὶ τὸ δεῖπνον ὄντων, ἐκάστω χρυσὴν φιάλην πρὸς τὰς σπονδὰς δοθῆναι... » — Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 4, 4: « ὁ δὲ

στρατηγούς καὶ ἄλλους ἀνωτάτους ἀξιωματούχους Μακεδόνας, οἱ ὅποιοι τὸν εἶχον ἀκολουθήσει εἰς τὴν Ἀσίαν, νὰ λάβουν ὡς συζύγους τὰς θυγατέρας τῶν Περσῶν πριγκίπων καὶ μεγιστάνων, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλοι εἶχον φρονευσθῇ καὶ ἄλλοι περιεστοίχιζον αὐτὸν ἐν τιμῶν καὶ ἀξιωματῶν, ὡς προσωπικότητες τῆς νέας αὐτοκρατορίας. Ὁ προσφιλεὶς Ἡφαιστίων ἔλαβε τὴν νεωτέραν θυγατέρα τοῦ Δαρείου Δρύπετιν, ὁ Κρατερὸς τὴν Ἀμαστρίνην, θυγατέρα τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Δαρείου Ὁξυάρτου, ὁ Περδίκκας τὴν θυγατέρα τοῦ σατραπῆ τοῦ Μηδίας Ἀτροπάτου, ὁ Πτολεμαῖος καὶ ὁ Εὐμένης τὰς θυγατέρας τοῦ Ἀρταβάζου, ὁ Νέαρχος τὴν θυγατέρα τῆς πρώτης συζύγου τοῦ Ἀλεξάνδρου Βαρσίνης, κτηθεῖσαν μετὰ τοῦ πρώτου συζύγου τοῦ Μέντορος, ὁ Σέλευκος τὴν θυγατέρα τοῦ Βακτρίου Σπιταμένους καὶ ἄλλοι ἄλλας¹. Ἐν συνόλῳ ὀγδοήκοντα Μακεδόνες ἐταῖροι τοῦ βασιλέως, ἥδη στρατηγοί, τιτλοῦχοι τῆς αὐλῆς καὶ ἄρχοντες τῆς νέας ἐπικρατείας, ἔλαβον ὡς συζύγους τὰς εὐγενεστέρας κόρας τῆς Περσίας καὶ Μηδίας. Ὡς δὲ ἦτο ἐπόμενον, ἠκολούθησαν τὸ παράδειγμα τοῦ βασιλέως τῶν καὶ τῶν στρατηγῶν τῶν, ἀσφαλῶς ἐνισχυόμενοι εἰς τοῦτο ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ οἱ κατώτεροι ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται. Πολλοὶ ἄλλωστε τούτων εἶχον ἤδη ἀνεύρει τὰς καταλλήλους Περσίδας τῶν καὶ ἀπλῶς ἐπισημοποίησαν κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας τὸν γάμον τῶν². Ὁ

καὶ γάρμος ἐποίησεν ἐν Σούσις αὐτοῦ τε καὶ τῶν ἐταίρων· αὐτὸς μὲν τῶν Δαρείου θυγατέρων τὴν πρεσβυτάτην Βαρσίνην ἡγάγετο, ὡς δὲ λέγει Ἀριστόβουλος, καὶ ἄλλην πρὸς ταύτην, τὴν Ὁχου θυγατέρων τὴν νεωτέτην Παρύσατιν». Πάντες οἱ λοιποὶ ἀρχαῖοι ἱστορικοὶ ἀποκαλοῦν τὴν πρεσβυτέραν θυγατέρα τοῦ Δαρείου, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ὡς σύζυγον ὁ Ἀλέξανδρος, Στάτειραν, ὡς ἄλλωστε ἔκαλετο καὶ ἡ μήτηρ τοῦ συζύγου τοῦ Δαρείου. Μόνον ὁ Ἀρριανὸς, πιθανῶς ἐκ συγχύσεως πρὸς τὴν πρώτῃν σύζυγον τοῦ Ἀλεξάνδρου, χήραν τοῦ Μέμνονος (βλ. ἐπομ. σημ.) ἀποκαλεῖ αὐτὴν Βαρσίνην.

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 4, 6. Προκειμένου περὶ τῆς συζύγου, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ὁ Νέαρχος, ὁ Ἀρριανὸς γράφει: «Νεάρχῳ δὲ τὴν Βαρσίνην τε καὶ τοῦ Μέντορος παῖδα». Ἄνευ ἀμφιβολίας, πρόκειται περὶ θυγατρὸς τῆς πρώτης συζύγου τοῦ Ἀλεξάνδρου Βαρσίνης, κτηθείσης ἐκ προηγουμένου γάμου. Ὁ Μέντωρ ἦτο ἀδελφὸς τοῦ Μέμνονος τοῦ Ροδίου, τοῦ ὁποίου ἦτο σύζυγος ἡ Βαρσίνη, ἀποθανὼν πρὸ αὐτοῦ. Ἄν καὶ ἐνταῦθα ὁ Ἀρριανὸς δὲν ἔπαθε σύγχυσιν, θέσας τὸ ὄνομα τοῦ Μέντορος ἀντὶ τοῦ Μέμνονος, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι προηγουμένως ἡ Βαρσίνη εἶχε λάβει σύζυγον τὸν Μέντορα καὶ ἐκ τούτου εἶχεν ἀποκτήσει κόρην. Ἦτο φυσικὸν ὁ Ἀλέξανδρος νὰ ἐκλέξῃ διὰ τὸν ἐπιστήθιον φίλον τοῦ Νεάρχου τὴν κόρην τῆς πρώτης τοῦ συζύγου Βαρσίνης, ἡ ὁποία ἄλλωστε κατήγετο ἐκ Περσῶν μεγιστάνων καὶ εἶχε βασιλικὸν αἷμα (βλ. ἀνωτ., σ. 85, σημ. 1). Κατὰ τὸν Κούρτιον (X, 6, 10-12) ὁ Νέαρχος μόνος, εὐθύς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὑποστηρίζει μετὰ πάθος ἀνακήρυξιν ὡς βασιλέως τοῦ μικροῦ υἱοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκ τῆς Βαρσίνης Ἡρακλέους. Τοῦτο ἀκριβῶς ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Ἡρακλῆς οὗτος ἦτο ἐτεροθαλὴς ἀδελφὸς τῆς συζύγου τοῦ Νεάρχου.

2. Ὁ περιληπτικῶς ἀντιγράφας τὸν Πομπήιον Τρώγον Ἰουστίνος (XII, 12, 1 κ.ἐ.) γράφει ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἤδη ἀπὸ μακροῦ ἐνεθάρρυνε τοὺς Μακεδόνας νὰ

Ἀρριανὸς ὑπολογίζει εἰς περισσοτέρους τῶν δέκα χιλιάδων τοὺς Μακεδόνας, οἱ ὅποιοι ἐνυμφεύθησαν Περσίδας¹.

Ὁ Ἀλέξανδρος, λαμβάνων ὡς συζύγους τὰς θυγατέρας τῶν δύο προηγηθέντων Μεγάλων βασιλέων, ἀπέκτα μὲν καὶ νέους τίτλους νομιμότητος ἐπὶ τῆς βασιλικῆς ἀρχῆς εἰς τὰ ὅμματα τῶν Περσῶν, συγχρόνως ὅμως, λαμβανομένου ὑπ' ὅσιν ὅτι ἤδη εἶχε νυμφευθῇ καὶ ἄλλην Περσίδα, τὴν Ρωξάνην (χωρὶς νὰ ὑπολογισθῇ καὶ ἡ πρόφη σύζυγος τοῦ Μέμνονος, ἐκ τῆς ὁποίας εἶχεν ἀποκτήσει υἱόν), υἱοθέτει τὸ ἀσιατικὸν ἔθιμον τῆς πολυγαμίας. Τοῦτο ἦτο ξένον πρὸς τὰ ἑλληνικὰ ἤθη καὶ ἀπετέλει ἐπὶ πλέον ἐμφανῆ ἔνδειξιν προσχωρήσεως εἰς τὰ ἀσιατικά ἤθη ἐκ πολιτικῆς σκοπιμότητος². Πάντως, εἶναι τὸ μόνον ἐκ τῆς «ἑξασιανιστικῆς» προσπαθείας τοῦ Ἀλεξάνδρου, διὰ τὸ ὅποιον δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι οὐδεμίαν προυκάλεσεν ἀντίδρασιν μετὰ τῶν Μακεδόνων, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλωστε οἱ πλεῖστοι εἶχον ἀφήσει τὰς συζύγους ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἤδη ἐνυμφεύοντο διὰ δευτέραν φοράν.

λαμβάνουν ὡς συζύγους αἰχμαλωτιζόμενας Περσίδας, τὸ μὲν ἵνα παύσουν νὰ σκέπτονται ὡς Μακεδόνες καὶ ἐθίζωνται εἰς τὴν ἀσιατικὴν ζωὴν, τὸ δέ, ἵνα τὰ τέκνα των, τῶν ὁποίων ἀνελάμβανε τὴν συντήρησιν καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐκπαίδευσιν, ἀντικαταστήσουν τοὺς πατέρας των εἰς τὸ στράτευμα. Ἀλλὰ τὰ λεγόμενα ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου, ὅτι τὰ τέκνα αὐτὰ τῶν μεικτῶν γάμων ἀπετέλεσαν ἀήτητον φάλαγγα πολεμιστῶν, καλουμένην τῶν Ἐπιγόνων, δὲν δύνανται νὰ ληφθοῦν σοβαρῶς ὑπ' ὅσιν, δεδομένου ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος δὲν παρέμεινεν εἰς Ἀσίαν ἄνω τῆς δεκαετίας καὶ ἐπομένως τὰ μετ' Ἀσιανίδων τέκνα Μακεδόνων δὲν ἦτο δυνατόν μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ ὑπερβαίνουν τὴν ἡλικίαν τῶν δέκα ἐτῶν! Προφανῶς πρόκειται περὶ τῶν 30 χιλ. Περσῶν παίδων, εἰδικῶς κατ' ἐντολήν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἑλληνικῶς μορφωθέντων καὶ ἐκγυμνασθέντων (βλ. ἄνωτ., σ. 86 καὶ κατωτ., σ. 112) πρὸς ὁργάνωσιν τῆς «φάλαγγος τῶν ἐπιγόνων», ἡ ὁποία ὅμως οὐδεμίαν εἶχε σχέσιν πρὸς τὰ τέκνα τῶν μεικτῶν γάμων.

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 4, 4 κ.ε.

2. Πρέπει πάντως νὰ ὑπομνησθῇ ὅτι, τοῦλάχιστον κατὰ τὸν τελευταῖον πρὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου αἰῶνα, οἱ Μακεδόνες ἐπιφανεῖς καὶ πρὸ πάντων οἱ βασιλεῖς, πῦθνας ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν περιστοιχοῦντων αὐτοὺς βαρβάρων λαῶν καὶ ἀντιθέτως πρὸς τὰ παλαιὰ ἑλληνομακεδονικὰ πατριαρχικὰ ἤθη, ἐλάμβανον καὶ ἄλλας συζύγους, ἄλλ' ὑπὸ τύπον παλλακίδων, μιᾶς καὶ μόνης θεωρουμένης νομίμου καί, ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ βασιλείας, μιᾶς μόνης ἀπολαυούσης τῶν τιμῶν βασιλείας. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Φίλιππος, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἤδη πολλὰς παλλακίδας, ἔλαβεν ὡς νόμιμον σύζυγον τὴν ἀνεψιὰν τοῦ Ἀττάλου καὶ ἐξ ἐπιφανοῦς μακεδονικῆς οἰκογενείας Κλεοπάτραν, χωρὶς νὰ ἀποκηρύξῃ ἢ νὰ μεταφέρῃ εἰς τάξιν παλλακίδος τὴν Ὀλυμπιάδα, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἄλλωστε δὲν ἦτο δυνατόν, δεδομένου ὅτι ἡ Ὀλυμπιάς ἦτο πριγκίπισσα τῆς Ἡπείρου καὶ μήτηρ τοῦ διαδόχου. Πλὴν, τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ Φιλίππου προυκάλεσε σφοδρὰν ἀντίδρασιν καὶ ἠνάγκασε τὴν Ὀλυμπιάδα μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν Μακεδονίαν καὶ νὰ καταφύγουν εἰς Ἡπείρον, τελικῶς δ' ὑπῆρξεν ἀφορμὴ συνωμοσιῶν καὶ θανάτου τοῦ Φιλίππου, ἀποδεικνύει ὅτι ἡτὸ τι τὸ ἀσύνηθες καὶ ἀντίθετον πρὸς τὰς συνηθείας τῶν Μακεδόνων.

Οἱ γάμοι ἐτελέσθησαν πάντες συγχρόνως καὶ κατὰ τὰ περσικὰ ἔθιμα. Ὁ Ἀρριανὸς δὲν παραλείπει νὰ παράσχη εἰς ἡμᾶς περιγραφὴν, βάσει ἀσφαλῶς τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Πτολεμαίου, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε μεταξὺ τῶν ὀγδοήκοντα ἐπιφανῶν Μακεδόνων γαμβρῶν. Οἱ νυμφεῖοι ἐκάθησαν εἰς κοινὸν συμπόσιον, πλησίον δ' ἐκάστου ὑπῆρχε κενὸς θρόνος. Μετὰ τὸ γαμήλιον συμπόσιον, κατέφθασαν αἱ νύμφαι καὶ ἔλαβον ἐκάστη θέσιν πλησίον τοῦ ἰδίου νυμφείου. Ἐκεῖνοι ὑπεδέχθησαν καὶ ἐφίλησαν αὐτάς, πρῶτος δέ, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἔκαμεν ἀρχὴν ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ ὁποῖος εἶχεν ὀργανώσει τὰ πάντα ἰδίαις δαπάναις, εἰς ἔνδειξιν ἀγάπης πρὸς τοὺς φίλους του. Μετὰ ταῦτα ἕκαστος παρέλαβε τὴν ἰδικήν του νύμφην καὶ τὴν ὠδήγησεν εἰς τὴν κατοικίαν του. Εἰς ὅλας ὁ Ἀλέξανδρος ἔδωκε προίκα. Ἐπίσης διέταξε νὰ καταγραφοῦν καὶ οἱ ὑπερδεκακισχίλιοι Μακεδόνες, οἱ λαβόντες Ἀσιανὰς συζύγους, ἔδωκε δὲ εἰς αὐτοὺς δωρεὰς διὰ τοὺς γάμους των¹.

Οἱ ἀθρόοι οὗτοι γάμοι τῶν Μακεδόνων μετὰ τῶν Περσίδων (ἀκριβέ-

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 4, 6 κ.ἐξ.: « οἱ γάμοι δὲ ἐποιήθησαν νόμῳ τῷ Περσικῷ· θρόνοι ἐτέθησαν τοῖς νυμφεῖοις ἐφεξῆς καὶ μετὰ τὸν πότον ἦσαν αἱ γαμούμεναι καὶ παρεκαθέζοντο ἐκάστη τῷ ἑαυτῆς· οἱ δὲ ἐδεξιώσαντό τε αὐτάς καὶ ἐφίλησαν· πρῶτος δὲ ὁ βασιλεὺς ἦρξεν· ἐν τῷ αὐτῷ γὰρ πάντων ἐγίνοντο οἱ γάμοι. Καὶ τοῦτο, εἴπερ τι ἄλλο, ἔδοξε δημοτικὸν καὶ φιλέταιρον πρᾶξαι Ἀλέξανδρον. Οἱ δὲ παραλαβόντες ἀπὸ τὴν ἑαυτοῦ ἕκαστος· προίκας δὲ ἑμπάσαις ἐπέδωκεν Ἀλέξανδρος. Καὶ ὅσοι δὲ ἄλλοι ἡγμένοι ἦσαν Μακεδόνες τῶν Ἀσιανῶν τινὰς γυναικῶν, ἀπογραφῆναι ἐκέλευσε καὶ τούτων τὰ ὀνόματα, καὶ ἐγένοντο ὑπὲρ τοὺς μυρίους, καὶ τούτοις δωρεαὶ Ἀλεξάνδρου ἐδόθησαν ἐπὶ τοῖς γάμοις ». Πρέπει πάντως νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Ἀρριανὸς ὀλίγον κατωτέρω (VII, 6, 2) γράφει ὅτι οἱ μὴ νυμφευθέντες (συντηρητικοὶ) Μακεδόνες ἀπεδοκίμαζον τοὺς κατὰ τὰ Περσικὰ ἡθῆ γάμους αὐτοὺς, ἀκόμη δὲ ὅτι μερικοὶ ἐκ τῶν νυμφευθέντων δὲν ἐφαίνοντο εὐχαριστημένοι παρὰ τὴν προσγενομένην εἰς αὐτοὺς τιμὴν ἐξισώσεως πρὸς τὸν βασιλέα, προφανῶς ὑποχρεωθέντες ὑπὸ τούτου νὰ λάβουν Ἀσιανὴν σύζυγον, ἴσως ὅμως καὶ λόγῳ τῆς συζύγου, ἡ ὁποία ἔλαχεν εἰς αὐτοὺς! Ὁ Ἀλέξανδρος ἐπλήρωσεν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ αὐτῇ καὶ τὰ χρέη πάντων τῶν ἀνδρῶν τοῦ στρατεύματος καὶ κατὰ τρόπον λίαν διακριτικόν, ὥστε νὰ μὴ γίνεται γνωστὸν ποῖος καὶ πόσα ὤφειλε. Ἀλλωστε, τοῦτο θὰ ἐκίνηι τὴν εὐγνωμοσύνην οὐ μόνον τῶν χρεωστῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν δανειστῶν, οἱ ὁποῖοι θὰ ἦσαν ἐπίσης Μακεδόνες συμμαχηταὶ των. Ἐπίσης ἔδωκε μεγάλα δῶρα εἰς πάντας τοὺς διακριθέντας ἕως τότε. Ἐν τῷ συνόλῳ ἡ γενναιοδωρία αὐτῇ τῶν γαμηλίων συμποσίων, τῶν προικῶν, τῆς ἀποσβέσεως τῶν χρεῶν καὶ τῶν δωρεῶν, σκοποῦσα ἀσφαλῶς νὰ κινήσῃ τὴν εὐγνωμοσύνην καὶ νὰ ἀποσοβῇ τὴν ἀντίδρασιν εἰς τὰ ριζικά μέτρα, τὰ ὁποῖα ἤδη ἐλάμβανε πρὸς θεμελίωσιν τῆς ἐλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας, ἐστοίχισαν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον τὸ σημαντικὸν ποσὸν τῶν 20 χιλιάδων ταλάντων (Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 5, 3. — Πλουτ. Ἀλέξ. LXX, 3). Ἐνῶ ὁ Ἀρριανὸς ἀφίνει νὰ νοηθῇ ὅτι εἰς τὸ γαμήλιον συμπόσιον παρεκάθησαν ὀγδοήκοντα νυμφευθέντες ἐπιφανεῖς Μακεδόνες, ὁ Πλούταρχος ὁμιλεῖ περὶ συμπόσιου, εἰς τὸ ὁποῖον ἦσαν προσκεκλημένα ἐννέα χιλιάδες πρόσωπα (σχεδὸν πάντες οἱ νυμφευόμενοι Μακεδόνες!), ἕκαστος δὲ τούτων ἐτέλεσε σπονδὰς διὰ χρυσῆς φιάλης ἐκ τοῦ αὐτοῦ κρατήρος.

στερον τῶν Ἀσιανίδων, διότι πολλαὶ δὲν ἦσαν ὑπὸ στενὴν ἐθνικὴν ἔννοιαν Περσίδες) ὑπῆρξαν ἐκ τῶν μεγαλοφυεστέρων πολιτικῶν τολμημάτων τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς κατάπνιν τῆς ἑλληνομακεδονικῆς ἀντιδράσεως εἰς τὰ μεγαλεπήβολα σχέδιά του. Ἦτο φυσικὸν οἱ νυμφεύμενοι νεάνιδας τῆς Ἀσίας καὶ ζῶντες μετ' αὐτῶν κατ' ἀνάγκην ἑλληνοασιατικὴν ζωὴν, νὰ παύουν νὰ σκέπτονται περὶ Ἀσίας, ὡς ἐσκέπτοντο ἕως τότε καὶ νὰ μὴ ἀποστρέφονται τοὺς Ἀσιάτας ὡς βαρβάρους. Ἡ ἑλληνικὴ παράδοσις, τὴν ὁποίαν εἶχον θρέψει ἐπὶ αἰῶνας ἡ ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια, ἡ δόξα τῆς νικηφόρου ἀντιστάσεως κατὰ τῶν εἰσβολέων καὶ ἡ καλλιεργηθεῖσα ὑπὸ τῶν πνευματικῶν ἀνδρῶν συναίσθησις τῆς ὑπεροχῆς ἔναντι τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας, διεκόπτετο καὶ βαθμηδὸν κατεπνίγετο. Ἐτι πλέον, ἐκ τῶν δέκα ἐκείνων χιλιάδων γάμων Μακεδόνων μετ' Ἀσιανίδων θὰ ἐγεννῶντο χιλιάδες Ἑλληνοπερσῶν, οἱ ὅποιοι θὰ ἦσαν ὑπερήφανοι διὰ τὴν ἑλληνικὴν καταγωγὴν των, θὰ ἐξεμάνθων τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ θὰ ἐμυοῦντο εἰς τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν, ὡς ἐπεθύμει καὶ ἐφρόντιζεν ὁ Ἀλέξανδρος, ἀλλὰ θὰ εἶχον ἄλλην, ἑλληνοασιατικὴν, νοοτροπίαν, ὅπως διάφορον τῆς τῶν ἀπὸ πατρὸς προγόνων. Ὁ Ἀλέξανδρος ἤθελε καὶ τούτους τοὺς γόνους τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Περσίδων Ἑλλήνας, ἀλλ' Ἑλλήνας τῆς Ἀσίας. Ἡ νέα ἑλληνοασιατικὴ γενεὰ, ὁμοῦ μετὰ τῶν ἀποίκων τῶν ἰδρυθεισῶν πόλεων, οἱ ὅποιοι ἄλλωστε κατὰ τὸ πλεῖστον εἶχον λάβει καὶ αὐτοὶ Ἀσιανὰς συζύγους, θὰ ἀπέβαιναν ὁ φορεὺς τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀσίας, ἀλλὰ καὶ ὁ στυλοβάτης τῆς ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἄλλ', ὅτε παρῆλθον αἱ πρῶται ἐντυπώσεις καὶ ἱκανοποιήσεις ἐκ τῶν γαμηλίων συμποσίων, τῶν προικῶν καὶ τῶν δωρεῶν, οἱ Μακεδόνες ἤρχισαν νὰ ἐκδηλοῦν καὶ πάλιν ἐντόνως τὴν δυσαρέσκειάν των. Πράγματι, ὁ Ἀλέξανδρος, ῥίπτων πλέον ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν λήθην τὰς ἐντολάς, τὰς ὁποίας εἶχε λάβει ἐξ Ἑλλάδος, καὶ τοὺς διακηρυχθέντας σκοποὺς τῆς ἐκστρατείας, ἔθετεν εἰς ἐφαρμογὴν δραστικὰ μέτρα πρὸς συγκρότησιν τῆς ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας του. Ἐτι πλέον, προέβαιναν εἰς ἐνεργείας, αἱ ὁποῖαι βαθμηδὸν θὰ ἐξουδετέρουν αὐτομάτως πᾶσαν ἀντίδρασιν τῶν Μακεδόνων. Δὲν ἤρκειτο πλέον νὰ φέρῃ δημοσίᾳ τὴν μηδοπερσικὴν στολὴν καὶ νὰ ἐπαινῇ τοὺς Μακεδόνας στρατηγούς, ἐνδεδυμένους ὡς Πέρσας σατράπας καὶ ὁμιλοῦντας τὴν Περσικὴν, ἀλλὰ καὶ προσελάμβανεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του συντεταγμένα Ἀσιατικὰ στρατεύματα ὑπὸ Ἀσιάτας ἀρχηγούς. Οὕτω, μετ' ἐκπλήξεως εἶδον οἱ Μακεδόνες νὰ καταφθάνουν εἰς Σοῦσα καὶ νὰ λαμβάνουν θέσιν μεταξὺ τῶν ἑλληνομακεδονικῶν δυνάμεων οἱ ἱππεῖς τῶν Βακτριῶν, τῶν Σογδιανῶν, τῶν Ἀραχωτῶν, τῶν Ζαραγγῶν, τῶν Ἀρείων καὶ τῶν Παρθίων, ἀκόμη καὶ οἱ ὀνομαστοὶ διὰ τὰς πολεμικὰς των ἀρετὰς καὶ τὴν ὥραιαν παράστασιν των Πέρσαι ἱππεῖς, οἱ καλούμενοι Εὐάκαι, οἱ ὅποιοι μάλιστα συμπεριελήφθησαν εἰς τὸ ἱππικὸν σῶμα τῶν ἑταίρων.

Εἰς τὴν ὁργανωθείσαν, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ βαρβάρων, πέμπτην ἱπαρ-

χίαν κατετάχθησαν, λαβόντες ἡγετικά ἀξιώματα, οἱ υἱοὶ τῶν ἐπιφανεστέρων Περσῶν μεγιστάνων, ὡς ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρταβάζου Κωφὴν, οἱ υἱοὶ τοῦ Μαζαίου Ὑδάρης καὶ Ἀριβόλης, οἱ υἱοὶ τοῦ Φραταφέρνης Σισίνης καὶ Φραδασμένης, ὁ υἱὸς τοῦ Ὁξυάρτου, ἀδελφὸς τῆς συζύγου τοῦ Ἀλεξάνδρου Ρωξάνης, οἱ ἀδελφοὶ Αὐτοβάρης καὶ Μιθροβαῖος καὶ τέλος ὁ ὀρισθεὶς ὡς ἀρχηγὸς τοῦ στρατιωτικοῦ τούτου σώματος Ὑστάσπης ὁ Βάκτριος. Ἦδη οἱ Πέρσαι μετεῖχον ἀκόμη καὶ εἰς τὸ περιώνυμον « βασιλικὸν ἄγλημα » τῶν ἐταίρων. Δὲν ὑπῆρχε πλέον διάκρισις μεταξὺ Μακεδόνων καὶ βαρβάρων οὐδ' εἰς τὸν ὅπλισμόν, διότι ἐδόθησαν εἰς αὐτοὺς μακεδονικὰ δόρατα, ἀντὶ τῶν ἀσιατικῶν μεσαγγύλων ἀκοντίων¹.

Πρὸς κορύφωσιν τῆς ἀγανακτήσεως τῶν Μακεδόνων, κατέφθασαν καὶ αἱ τριάκοντα χιλιάδες Περσῶν παίδων, τοὺς ὁποίους, ὡς ἐλέχθη ἥδη², ὁ Ἀλέξανδρος, ὅτε ἐξώρμα ἀπὸ τῆς Βακτριανῆς πρὸς τὰς Ἰνδίας, εἶχε περισυλλέξει ἐκ τῶν καλυτέρων οἰκογενειῶν καὶ εἶχε παραδώσει πρὸς ἑλληνικὴν μόρφωσιν καὶ ἀσκήσιν εἰς τὰ ὅπλα κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς τρόπους. Οἱ νέοι οὗτοι φαίνεται ὅτι εἶχον διασκορπισθῆ πρὸς εὐχερεστέραν ἐκπαίδευσιν εἰς τὰς νεοκτίστους πόλεις, εἰς τὰς ὁποίας εἶχον ἐγκατασταθῆ παλαίμαχοι Ἕλληνες καὶ Μακεδόνες, δυνάμενοι νὰ χρησιμεύσουν εἰς αὐτοὺς ὡς διδάσκαλοι. Διὰ τοῦτο ὠδηγήθησαν εἰς τὰ Σοῦσα ὑπὸ τῶν σατραπῶν ἢ ὑπὸ τῶν διοικητῶν τῶν νεοκτίστων πόλεων. Ἦσαν ὀπλισμένοι διὰ μακεδονικῶν ὅπλων καὶ ἀσκηθῆ ὑπὸ τῶν παλαιμάχων εἰς τὰ πολεμικὰ ἔργα κατὰ τὸν τρόπον τῶν Μακεδόνων³. Ὁ Ἀλέξανδρος ἡσθάνθη μεγάλην ἱκανοποίησιν ἐπὶ τῇ ἀφίξει τῶν τριάκοντα χιλιάδων τούτων Περσῶν ἐφήβων, τοὺς ὁποίους ὠνόμαζεν ἐπιγόνους. Ἠδύνατο νὰ ἀποβλέπῃ πρὸς αὐτοὺς, ὡς τὸ βασικὸν στοιχεῖον τῆς νέας πολεμικῆς δυνάμεως πρὸς συνέχισιν τῶν μεγαλουργημάτων του, συγχρόνως δὲ ὡς τὸ στερεὸν θεμέλιον τῆς νέας ὑπὸ τὸ σκῆπτρόν του τάξεως ἐν Ἀσίᾳ.

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 6, 2 κ.ε.

2. Βλ. ἀνωτ., σ. 86.

3. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 6, 1. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ ἡ ἀφήγησις τοῦ Διοδώρου (XVII, 108, 1 κ.ε.) : « Κατὰ τοῦτον τὸν καιρὸν ἦγον εἰς τὰ Σοῦσα τρισμῦριοι τῶν Περσῶν, νέοι μὲν παντελῶς ταῖς ἡλικίαις, ἐπιλεγμένοι δὲ ταῖς τῶν σωμάτων εὐπρεπείαις τε καὶ ῥώμαις. κατὰ δὲ τινες ἐντολὰς τοῦ βασιλέως ἠθροισμένοι, χρόνον ἱκανὸν ἐπιστάτας καὶ διδασκάλους ἐσχηκότες τῶν πολεμικῶν ἔργων, πάντες δὲ Μακεδονικαῖς πανοπλίαις πολυτελῶς κεκοσμημένοι, παρεμβολὴν μὲν ἐποιήσαντο πρὸ τῆς πόλεως, ἐπιδειξάμενοι δὲ τῷ βασιλεῖ τὴν ἐν τοῖς ὅπλοις ἀσκήσιν καὶ μελέτην ἐτιμῆθησαν διαφερόντως. τῶν γὰρ Μακεδόνων πρὸς τὴν τοῦ Γάγγου ποταμοῦ διάβασιν ἀντειπόντων καὶ πολλάκις ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καταβοῶντων καὶ τὴν ἐξ Ἀμμωνος γένεσιν διασυρόντων, τοῦτο τὸ σύστημα κατεσχεύασεν ἐκ μιᾶς μὲν ἡλικίας τῶν Περσῶν καὶ ὁμοίας συνεσθηκός, δυνάμενον δὲ ἀντίταγμα γενέσθαι τῇ Μακεδονικῇ φάλαγγι ». Καὶ Πλουτ. Ἀλέξ. LXXI, 1.

ς' — Ο ΕΠΑΝΑΠΑΤΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΕΝ ΩΠΙΔΙ ΛΟΓΟΣ

Ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἤδη συγκροτήσει μεικτὰ σώματα, ἀποβλέπων συγχρόνως εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην ἐκ Περσῶν νεανιῶν, καλῶς ἡσκημένων κατὰ μακεδονικὸν τρόπον εἰς τὰ ὅπλα, στρατιάν, ἣ ὁποία θὰ ἀπετέλει τὴν σοβαρωτέραν πολεμικὴν δύναμιν τοῦ προσεχοῦς μέλλοντος. Περιστοιχίζομενος ὑπὸ ἐμπίστων Περσῶν, στελεχῶν τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς διοικήσεως, ἡδύνατο ἀσφαλέστερον νὰ προχωρήσῃ εἰς τὰ σχέδιά του. Ἐν πρώτοις, ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ μεγάλου μέρους συμμαχητῶν του Μακεδόνων, οἱ ὅποιοι, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶχον φθαρῇ ἐκ τῶν δεκαετῶν συνεχῶν πολέμων καὶ τῶν ἀφαντάσεων ταλαιπωριῶν — πολλοὶ θὰ εἶχον εἰσέλθει καὶ εἰς ἡλικίαν, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀνθέξουν εἰς νέας πολεμικὰς περιπετείας —, παρέμενον καὶ ἀμετάπειστοι εἰς τὰ ἑλληνομακεδονικὰ ἥθη καὶ εἰς τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ ἑξασιανισμοῦ. Ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ πολιτικότητος ἀπέφυγε νὰ ἀνακοινώσῃ τὰς ἀποφάσεις του εἰς τὰ Σοῦσα. Διέταξε τὸν Ἡφαιστίωνα νὰ ὀδηγήσῃ μέγα μέρος τῶν Μακεδόνων — κυρίως ἐκείνους, οἱ ὅποιοι θὰ ἐστέλλοντο εἰς τὰς ἐστίας των — πρὸς τὸν περσικὸν κόλπον, ἐνῷ αὐτὸς μετὰ τῶν ὑπάσπιστων καὶ « ἀγῆματος » ἱππέων ἔπλευσε πρὸς τὰ παράλια διὰ τοῦ Εὐλαίου ποταμοῦ, ἐκεῖθεν δὲ ἀνέπλευσε πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν διὰ τοῦ Τίγρητος. Ἡ μακεδονικὴ δύναμις ἐστρατοπέδευσε εἰς τὴν παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Τίγρητος πόλιν Ὡπιν, ἐνθα ἔφθασε διὰ τοῦ ποταμοῦ καὶ ὁ Ἀλέξανδρος.

Παρατάξας τότε ἐνώπιόν του τοὺς Μακεδόνας, ὁ Ἀλέξανδρος κατέστησεν εἰς αὐτοὺς γνωστὴν τὴν ἀπόφασίν του. Πάντες οἱ μὴ κρινόμενοι πλέον, εἴτε ἔνεκα ἡλικίας, εἴτε ἔνεκα κοπώσεως καὶ ἀναπηρίας, ἱκανοὶ πρὸς πόλεμον, θὰ ἐστέλλοντο εἰς τὴν πατρίδα των. Θὰ ἔδιδεν ὅμως εἰς τοὺς ἀναχωροῦντας τόσα δῶρα, ὥστε θὰ ἐκίνουν τὴν ζηλοτυπίαν τῶν συμπατριωτῶν των, οἱ ὅποιοι θὰ παρεκινούντο καὶ αὐτοὶ νὰ προσέλθουν, ἵνα μετάσχουν εἰς τοὺς κινδύνους τῶν πολέμων¹. Ἀλλ' ἡ πολιτικότης, μετὰ τῆς ὁποίας ὁ Ἀλέξανδρος ἐχειρίσθη τὸ λεπτὸν αὐτὸ ζήτημα τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν παλαιμάχων ἐκ τῆς Ἀσίας, δὲν ἀπέδωσε τὸ προσδοκώμενον ἀποτέλεσμα.

1. Τὰ ἐκεῖ διατρέξαντα ἀφηγεῖται ἐν ἐκτάσει κυρίως ὁ Ἀρριανὸς (VII, 8, 1 κ.ἐ.), ὁ ὁποῖος καὶ παραθέτει ὅλον τὸ κείμενον τοῦ περιφήμου « ἐν Ὡπιδι λόγου » τοῦ Ἀλεξάνδρου. Δι' ὀλίγων ἐκτίθενται, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν ἐκδηλωθεῖσαν ἀντίδρασιν τῶν Μακεδόνων, παρὰ Πλουτ. Ἀλέξ. LXXI, 2 κ.ἐ., καὶ Διοδ. XVII, 109, 2 κ.ἐ. Ὁ Κούρτιος Ρούφος (X, 2, 8 κ.ἐ.) ἐκθέτει ἐπίσης ἐκτενῶς τὰς στασιαστικὰς ἐκδηλώσεις τῶν Μακεδόνων μετὰ τὴν ἀναγγελίαν ἀποστολῆς μεγάλου μέρους τούτων εἰς Μακεδονίαν. Ἀλλ' οἱ παρὰ Κουρτίῳ Ρούφῳ λόγοι τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τοὺς Μακεδόνας, εἰς τοὺς ὁποίους προσθέτει καὶ ἄλλους πρὸς τοὺς Πέρσας, εἶναι ἔρασιματα μεταγενεστέρων ἀνεκδοτολογικῶν ἀφηγήσεων ἢ κατασκευάσματα τῶν ρητορικῶν σχο-

Ἄνευ ἀμφιβολίας, ἡ πραγματικὴ αἰτία τῆς ἀγανακτήσεως καὶ τῶν στασιαστικῶν ἐκδηλώσεων τῶν Μακεδόνων, ἅμα τῇ ἀναγγελίᾳ τῆς ἀποστολῆς τῶν εἰς Μακεδονίαν, δὲν πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ μόνον εἰς τὴν ἤδη δεδηλωμένην δυσαρέσκειαν διὰ τὴν διεΐσδυσιν τῶν Περσῶν εἰς τὰς ἡγετικὰς θέσεις τοῦ στρατεύματος καὶ τὴν συγκρότησιν στρατιωτικῶν σωμάτων ἐκ Περσῶν. Οἱ Μακεδόνες μόλις πρὸ τινος εἶχον πανηγυρίσει τοὺς γάμους τῶν μετὰ τῶν Περσίδων, εἶχον ἀπαλλαγῇ τῶν χρεῶν καὶ ἀπολαύσει τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, εἶχον προσοικειωθῇ εἰς νέον οἰκογενειακὸν βίον πλήρη ἀσιατικῶν ἀπολαύσεων, ταῦτα δὲ ἐν εἵδει ἀνταμοιβῆς τῶν διὰ τὰς γενναίας πράξεις τῶν καὶ τοὺς κόπους, τὰς ταλαιπωρίας καὶ τὰς ἄλλας θυσίας, εἰς τὰς ὁποίας ὑπεβάλλοντο ἐπὶ δεκαετίαν διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας καὶ τὴν δημιουργίαν τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἡδη, ὅτε χάρις εἰς τοὺς κόπους καὶ τὰς θυσίας τῶν, ὁ Ἀλέξανδρος ἦτο κυρίαρχος τῆς Ἀσίας, θὰ ἀπῆλθον τῶν τιμῶν καὶ τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν οἱ Πέρσαι, ἐνῶ αὐτοὶ θὰ ἐστέλλοντο εἰς Μακεδονίαν, ἵνα ἐπαναρχίσουν τὴν σκληρὰν καὶ ἐν πενίᾳ ζῶν τῶν Μακεδόνας χωρικοῦ! Ταῦτα πρέπει νὰ συμπεριληφθοῦν εἰς τὰ πραγματικὰ ἐλατήρια τῆς στάσεως ἐν Ὠπιδί.

Θύελλα ἀγανακτήσεως ἠκολούθησε τοὺς λόγους τοῦ Ἀλεξάνδρου, μετὰ πρωτοφανῶν ἐκδηλώσεων ἀποδοκιμασίας. Οἱ Μακεδόνες πρὸς στιγμὴν ἀπώλεσαν πάντα χαλινὸν σεβασμοῦ πρὸς τὸ ἔως τότε λατρευόμενον πρόσωπον τοῦ βασιλέως τῶν καὶ ἐξέσπασαν εἰς λοιδορίας καὶ ὕβρεις. Ὡστε ἐθεώρει λοιπὸν ἀχρήστους τοὺς Μακεδόνας καὶ προυτίμα νὰ ἔξῃ πλησίον τοῦ νεαροῦς ἐκείνου « πυρριχιστὰς », μετὰ τῶν ὁποίων ἐφαντάζετο ὅτι θὰ κατέκτα τὴν οἰκουμένην; Τότε ἤς ἀπέλυε ὅλους τοὺς Μακεδόνας καὶ ἤς ἐξεστράτευε τοῦ λοιποῦ μετὰ τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀμμωνος!

Ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἦτο ἐξ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι θὰ ἄφινον νὰ ἐκφυγῇ ἐκ τῶν χειρῶν τῶν ἡ κατὰστασις. Ἀπαράμιλλος στρατιωτικὸς ἀρχηγός, ἐστήριξε τὰς ἐπιτυχίας του εἰς τὴν σιδηρᾶν πειθαρχίαν. Ἐγνώριζε καλῶς ὅτι ἡ ἐκτροπὴ τοῦ στρατοῦ εἰς ὀχλαγωγικὰς ἐκδηλώσεις θὰ ὠδήγει εἰς καταστροφὴν. Μετὰ τῆς συνήθους κεραυνοβόλου ταχύτητος, ἡ ὁποία διέκρινε τὰς ἐνεργείας του, καὶ κυριαρχούμενος ὑπὸ τῆς ὁργῆς, ἐπήδησε κάτω τοῦ βήματος, ἀκολουθοῦμενος

λῶν τῆς Ρώμης, δι' ὃ καὶ δὲν δύνανται νὰ ληφθοῦν σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν. Τέλος, σημειωτέον ὅτι μόνον ὁ Ἀρριανὸς τοποθετεῖ τὰ γεγονότα ταῦτα ἐν Ὠπιδί. Ὁ Κούρτιος (ἔ.δ.) ὁμιλεῖ περὶ Βαβυλῶνος, ἐνῶ ὁ Πλούταρχος παραθέτει ταῦτα ἐν συνεχείᾳ τῶν ἐν Σούσοις γαμηλίων συμποσίων, ὡς καὶ ὁ Διόδωρος. Ἄλλ' ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου μόνον ἡ ἀφήγησις τοῦ Ἀρριανοῦ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς σύμφωνος πρὸς τὴν πραγματικότητα, τὸσον ὡς πρὸς τὸν τόπον τῶν γεγονότων, ὡς καὶ ὡς πρὸς τὸν λόγον τοῦ Ἀλεξάνδρου, καθ' ὅσον ἀκολουθεῖ τοὺς αὐτόπτας Πτολεμαῖον καὶ Ἀριστόβουλον, πιθανῶς δὲ καὶ ὅσα εἶχον καταχωρισθῇ εἰς τὰ σφζόμενα εἰσέτι ἀποσπάσματα τῶν « ἐφημερίδων ».

ὑπὸ τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματούχων του καί, ὁρμήσας ἐν ἐξάλλῳ καταστάσει πρὸς τὸ κραυγαῖον στασιαστικῶς πλῆθος τῶν στρατιωτῶν, ὑπέδειξεν εἰς τοὺς ὑπασπιστὰς ὅσους ἐθεώρει πρωταιτίους τῶν ταραχῶν. Οἱ συλληφθέντες ἦσαν δεκατρεῖς, διέταξε δὲ νὰ θανατωθοῦν ἀμέσως. Ἡ κεραυνοβόλος αὐτὴ ἐνέργεια κατεπτόησε τοὺς λοιπούς. Ἡκολούθησε πλήρης σιγὴ καὶ τότε ὁ Ἀλέξανδρος, ἀναβάς καὶ πάλιν εἰς τὸ βῆμα, ἐξεφώνησε τὸν περιφνημον « λόγον ἐν Ῥιπιδι ».

Ὁ λόγος οὗτος εἶναι ἱκανῶς μακρὸς καὶ τὸ κείμενον, τὸ ὁποῖον παραθέτει αὐτούσιον ὁ Ἀρριανός, πιθανῶς ληφθὲν ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ αὐτόπτου καὶ καταγράψαντος Πτολεμαίου, πρέπει νὰ θεωρηθῇ πάντως ἐν τῇ οὐσίᾳ τῶν νοημάτων, ὡς αὐθεντικόν. Ὁρθῶς οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ χαρακτηρίζουν τὸν λόγον τοῦτον, ὡς ἐκ τῶν σημαντικωτέρων στοιχείων περὶ τοῦ βίου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, συγχρόνως δὲ ὡς σταθμὸν τῆς ἐν Ἀσίᾳ πολιτικῆς του. Ὁ Ἀλέξανδρος, δεσποζόμενος ἐκ τῆς ὁργῆς διὰ τὴν συμπεριφορὰν τῶν Μακεδόνων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ θλίψεως διὰ τὴν ἐκδηλωθεῖσαν διάθεσιν ὀλικῆς ἐγκαταλείψεως του ὑπὸ τούτων, λησμονεῖ ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦτο ὁ κυρίαρχος τῆς Ἀσίας, ὁ προσκυνούμενος, ὡς Μέγας βασιλεὺς καὶ λατρευόμενος ὡς θεός, ὁ ἔνδοξος καὶ ἀήττητος στρατηλάτης, ὁ ὁποῖος ἔθεσεν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον του τοὺς λαοὺς ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τῆς Μεσογείου μέχρι τῶν Ἰνδιῶν, ὁ ἥδη θανατούμενος καὶ στεφανούμενος ὑφ' ὅλων τῶν λαῶν τῆς Γῆς. Ὅμιλεῖ πρὸς τοὺς Μακεδόνας ὡς Μακεδῶν καὶ οὐδὲν πλεόν.

Ἐν ἀρχῇ, καὶ πρὸς μεγάλην ταπείνωσιν των διὰ τὴν κακὴν διαγωγὴν των, ὑπενθυμίζει τὴν ὥφειλον ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι τὸν ἐγκατέλειπον, εἰς τὴν οἰκογένειάν του. Ἀρχεται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Φιλίππου, τοῦ πατρὸς του. Ὁ Φίλιππος παρέλαβε τούτους πέννητας, περιβεβλημένους διὰ διφθερῶν, τοὺς περισσοτέρους περιπλανωμένους ἀνὰ τὰ ὄρη πρὸς βοσκήν ὀλίγων προβάτων, χάριν τῶν ὁποίων ἐμάχοντο ἀνεπιτυχῶς κατὰ τῶν Ἰλλυριῶν, τῶν Τριβαλλῶν καὶ τῶν Θρακῶν¹. Ὁ Φίλιππος περιέβαλεν αὐτοὺς ἀντὶ τῶν διφθερῶν διὰ χλαμύδων, κατεβίβασεν ἐκ τῶν ὀρέων εἰς τὰς πεδιάδας, κατέστησεν ἱκανοὺς νὰ μάχωνται νικηφόρως κατὰ τῶν βαρβάρων, ἐγκατέστησεν εἰς πόλεις, ἔδωσε νόμους καὶ χρηστὴν διοίκησιν. Δούλοι καὶ ὑπήκοοι τῶν βαρβάρων πρὶν, κατέστησαν κυρίαρχοί των. Εἰσήγαγε τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν κατεργασίαν

1. Ἡ ἐξ ὁργῆς καὶ ἐκδικητικῶν μένους ὑπερβολὴ χαρακτηρισμῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου εἶναι προφανής. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Φιλίππου οἱ Μακεδόνες δὲν ἦσαν, κατὰ μέγα μέρος τοῦλάχιστον, βοσκοί, περιβεβλημένοι δέρματα προβάτων καὶ περιπλανώμενοι ἀνὰ τὰ ὄρη. Πολλοὶ ἐκαλλιέργουν τὰς εὐφόρους μακεδονικὰς πεδιάδας καὶ ἄλλοι εἶχον συγκεντρωθῇ εἰς πόλεις, ἐπιδιδόμενοι εἰς τὸ ἐμπόριον. Ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμός, ἀφ' ἑνὸς χάρις εἰς τὰς ἐνεργείας τῶν προσηγηθέντων βασιλέων, ἀφ' ἑτέρου χάρις εἰς τὴν ἐπαφὴν μετὰ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῶν παραλίαν, εἶχεν εἰσδύσει εἰς εὐρύτερα στρώματα.

τῶν μετᾱλλων. Κατέστησεν αὐτοὺς κυριάρχους τῶν Θεσσαλῶν, τοὺς ὁποίους ἄλλοτε ἐφοβοῦντο θανασίμως, ἐταπείνωσε τοὺς Φωκεῖς, ἤνοιξε « διὰ πλάτα » τὰς πύλας τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλοτε ἐπλήρωνον φόρους εἰς τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἐγίνοντο ὑπῆκοοι τῶν Θηβαίων, ἐνῶ κατόπιν αὐτοὶ ἐξήρτων ἐκ τῶν Μακεδόνων τὴν ἀσφάλειάν των. Καί, ὅτε ὁ Φίλιππος προυχώρησε πρὸς τὴν Πελοπόννησον, κατέστη ἡγεμὼν αὐτοκράτωρ ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατείαν, προσθέσας δόξαν, μᾶλλον εἰς τοὺς Μακεδόνας ἢ εἰς ἐαυτόν¹.

Ἀφοῦ οὕτως ἐξέθηκε παραστατικώτατα τὰς πρὸς τοὺς Μακεδόνας ὑπηρεσίας τοῦ πατρὸς του, στρέφει τὸν λόγον πρὸς τὰς ἀσυγκρίτως μεγαλυτέρας ἰδίας ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας παρατάσσει μετὰ στόμφον μὲν, ἀλλὰ καὶ μεγαλειώδους ἐμφάσεως. Παρέλαβεν ἀπὸ τὸν πατέρα του ὀλίγα χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ποτήρια, ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου οὔτε ἐξήκοντα τάλαντα, χρῆν δὲ περὶ τὰ πεντακόσια καὶ ἐδανείσθη ὁ ἴδιος ἄλλα ὀκτακόσια. Διήνοιξε τὴν διὰ βασιν τοῦ Ἑλλησπόντου, ἐνῶ οἱ Πέρσαι ἐκυριάρχουν εἰς τὴν θάλασσαν καί, ἀφοῦ κατετρόπωσε τοὺς σατράπας τοῦ Δαρείου, προσέθεσεν εἰς τὸ κράτος τῶν Μακεδόνων τὴν Ἰωνίαν, τὴν Αἰολίδα, τὰς δύο Φρυγίας, τὴν Λυδίαν καὶ τὴν Μίλητον. Ὅλα τὰ ἀγαθὰ τῶν χωρῶν ἐκείνων, αὐτοὶ τὰ ἐκαρποῦντο. Καὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς Κυρήνης καὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Κοίλης Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Μεσοποταμίας. Καὶ ἡ Βαβυλὼν καὶ τὰ Βάκτρα καὶ τὰ Σοῦσα ἰδικὰ των ἦσαν ὡς καὶ ὁ πλοῦτος τῶν Λυδῶν καὶ οἱ θησαυροὶ τῶν Περσῶν καὶ τὰ ἀγαθὰ τῶν Ἰνδιῶν. Αὐτοὶ ἦσαν οἱ σατράπαι, αὐτοὶ οἱ στρατηγοί, οἱ ταξίαρχοι. Καὶ αὐτός; Τί ἄλλο τοῦ ἔμενεν ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πορφυροῦν ἐνδυμα καὶ τὴν ταινίαν; Δὲν εἶχε καμμίαν ἰδιωτικὴν περιουσίαν, οὔτε ἰδίους θησαυροὺς, ὅλα ἦσαν ἰδικὰ των κτήματα ἢ ἐφυλάσσοντο πρὸς χάριν των. Πρὸς ποῖον ἄλλωστε ἀτομικὸν συμφέρον νὰ φυλάξῃ δι' ἐαυτὸν θησαυροὺς; Ἐτρωγε τὸ ἴδιον μαζί των φαγητὸν καὶ προυτίμα τὸν ἴδιον ὕπνον. Ὅσοι μάλιστα ἦσαν εἰθισμένοι εἰς τὴν καλοφαγίαν, ἔτρωγον καλύτερα ἀπὸ αὐτόν! Καὶ ἔμενεν ἄγρυπνος, διὰ νὰ κοιμῶνται αὐτοὶ ἡσυχῶς!

Ἀλλὰ μήπως αὐτὸς ἀπέκτησε πάντα αὐτὰ τὰ ἀγαθὰ χωρὶς κόπους καὶ ταλαιπωρίας, ἐνῶ αὐτοὶ ἐκοπίαζον καὶ ἐταλαιπωροῦντο; Ποῖος λοιπὸν ἐξ ἐκείνων ἐκοπίασε περισσότερον δι' αὐτὸν ἀπὸ ὅ,τι αὐτὸς ἐκοπίασεν ὑπὲρ ἐκείνων; Ἄς δείξῃ τότε τὰ τραύματά του καὶ ὁ Ἀλέξανδρος θὰ ἐπεδείκνυε τὰ

1. Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ὁμιλεῖ περὶ τοῦ πατρὸς του Φιλίππου ὡς στρατηγοῦ - αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον, ἐνῶ δι' ἐαυτόν, μολοντί ἐπραγματοποίησε τὴν ἐκστρατείαν ὑπὸ τὴν ἰδιότητα ταύτην, μεταβάς εἰς Κόρινθον πρὸς ἀνακηρύξιν του ὡς στρατηγοῦ - αὐτοκράτορος, οὐδὲν λέγει. Τοῦτο ἴσως θὰ ἡδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐπὶ πλέον ἐνδείξις ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἤδη εἶπει εἰς τὴν λήθην τὴν παλαιὰν ἀποστολὴν του.

ιδικά του τραύματα. Διότι δὲν ὑπῆρχε μέρος τοῦ σώματός του ἔμπροσθεν ἀτραυμάτιστον καὶ δὲν ὑπῆρχεν ὄπλον εἴτε ἐκ τῶν κρατουμένων διὰ τῶν χειρῶν, εἴτε ἐκ τῶν ριπτομένων, τοῦ ὁποίου νὰ μὴ ἔφερεν ἵχνη ἐπὶ τοῦ σώματός του. Ἀκόμη καὶ διὰ ξίφους εἶχε πληγωθῇ καὶ διὰ τόξων καὶ διὰ βλήματος μηχανῆς καὶ διὰ λίθων ἢ καὶ διὰ ξύλων! Ὅλα αὐτὰ τὰ τραύματα τὰ εἶχε λάβει πρὸς χάριν τῶν, πρὸς πλουτισμόν των, ὀδηγήσας αὐτοὺς νικηφόρως εἰς κάθε γῆν καὶ θάλασσαν διὰ μέσου ποταμῶν, ὀρέων καὶ πεδιάδων. Καὶ ἔκαμε γάμους τοὺς ἰδίους πρὸς αὐτοὺς καὶ πολλῶν ἐξ αὐτῶν τὰ τέκνα θὰ ἦσαν συγγενῇ πρὸς τὰ ἰδικά του. Εἶχε πληρώσει ὅλα τὰ χρῆμα τῶν, χωρὶς νὰ ἐξετάσῃ πῶς συνήφθησαν καὶ ἔλαβον μεγάλους μισθοὺς, ἐκτὸς τῶν ὅσων ἤρπασαν κατὰ τὰς λεηλασίας, μετ' ἐκάστην πολιορκίαν. Οἱ περισσότεροι εἶχον χρυσοὺς στεφάνους, ὥς ἀθάνατα μνημεῖα τῆς ἀνδρείας των, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκ μέρους του τιμῆς. Καὶ ἂν κανεὶς ἐφρονεύθη, ὁ θάνατός του ὑπῆρξεν ἐνδοξος, ἡ ταφή του λαμπρά, χάλκινοι δὲ ἀνδριάντες τῶν περισσοτέρων ἔχουν στηθῇ εἰς τὰ χωρία τῶν καὶ οἱ γονεῖς των ἐτιμῶντο, ἀπληλλάσσοντο δὲ πάσης ἐπιτάξεως καὶ συνεισφορᾶς. Διότι κανεὶς δὲν ἐφρονεύθη φεύγων πρὸ τοῦ ἐχθροῦ, ὅτε αὐτοπροσώπως τοὺς διώκει!

Καὶ τώρα ἐσκόπευε νὰ στείλῃ ζηλευτοὺς εἰς τὴν πατρίδα των ἐκείνους ἐξ αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι θὰ ἦσαν ἀνίκανοι διὰ τὸν πόλεμον. Ἀλλ' ἀφοῦ ἤθελον ὅλοι νὰ φύγουν, ἅς φύγουν! Καὶ ὅταν θὰ ἐφθανον εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἅς ἀνῆγγελλον ὅτι τὸν βασιλέα των Ἀλέξανδρον, ὁ ὁποῖος ἐνίκησε τοὺς Πέρσας καὶ τοὺς Μήδους καὶ τοὺς Βακτρίους καὶ τοὺς Σάκας, ὑπεδούλωσε τοὺς Οὐξίους καὶ τοὺς Ἀραχωτοὺς καὶ τοὺς Δράγγας καὶ κατέκτησε τὰς χώρας τῶν Παρθυαίων καὶ τῶν Χωρασμίων καὶ τῶν Ὑρπανίων μέχρι Κασπίας καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὸν Καύκασον πέρα τῶν Κασπίων πυλῶν καὶ διῆλθε τὸν Ὠξον ποταμὸν καὶ τὸν Τάναϊν, ἀκόμη καὶ τὸν Ἰνδόν, τὸν ὁποῖον κανεὶς ἄλλος δὲν διέβη ἐκτὸς τοῦ Διονύσου, καὶ τὸν Ὑδάσπην, τὸν Ἀκισίνην καὶ τὸν Ὑδράσπην καὶ θὰ διέβαινε καὶ τὸν Ὑφασιν, ἐὰν αὐτοὶ δὲν ἐδειλῶν, αὐτὸν τὸν βασιλέα, ὁ ὁποῖος τοὺς ὠδήγησε μέχρι τοῦ ὠκεανοῦ καὶ ἀπὸ τὰ δύο στόματα τοῦ Ἰνδοῦ καὶ διέσχισε τὴν ἔρημον Γαδρωσίαν, τὴν ὁποίαν καμμία στρατιὰ δὲν εἶχε διασχίσει προηγουμένως, καὶ κατὰ τὴν δίοδόν του κατέκτησε τὴν Καρμανίαν καὶ τὴν χώραν τῶν Ὀρειτῶν, ἐνῷ ὁ στόλος του εἶχε περιπλεύσει τὴν θάλασσαν ἀπὸ τῆς χώρας τῶν Ἰνδῶν μέχρι τῆς Περσίας, αὐτὸν λοιπὸν τὸν βασιλέα των, μόλις συνώδευσαν εἰς τὰ Σοῦσα, ἄφησαν καὶ ἔφυγαν, ἀφοῦ παρέδωσαν αὐτὸν νὰ φυλάσσουν οἱ ἡττημένοι βάρβαροι!

« Αὐτὰ », καταλήγει ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ προφανοῦς πικρίας, ἀναμείκτου μετὰ δηκτικῆς εἰρωνείας, « ὅταν θὰ ἀναγγείλητε, ἴσως σᾶς προσκομίσουν δόξαν ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων καὶ ἴσως φανοῦν εἰς τοὺς θεοὺς ἄριστα, ὥς δίκαια! » Καί, ἀποχωρῶν, ἐκβάλλει μετὰ προφανοῦς ψυχικοῦ ἄλγους, ἀλλὰ καὶ τινος

ἡθελημένης δραματικότητας, τὴν κραυγὴν, διὰ τῆς ὁποίας, ὡς ἀπαράμιλλος πρωταγωνιστὴς τραγωδίας, περατώνει τὸν λόγον του : « φύγετε » !¹

Εὐθύς κατόπιν ὁ Ἀλέξανδρος, ἀναπηδήσας μεθ' ὁρμῆς ἐκ τοῦ βήματος, ἔσπευσεν εἰς τὰ βασιλικά του ἐνδιατήματα, ἐνθα ἐκλείσθη, ἐγκαταλείψας, ὡς συνήθιζεν εἰς περιπτώσεις μεγάλου πένθους καὶ βαθείας λύπης, ἑαυτὸν ἀπὸ πάσης περιποιήσεως τοῦ σώματος καὶ ἀρνούμενος νὰ δεχθῇ οἰονδήποτε,

1. Λόγῳ τῆς μεγάλης ἱστορικῆς σημασίας, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ λόγος οὗτος τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τοὺς Μακεδόνας, παραθέτομεν αὐτοῦσιν τὸ κείμενον τοῦτο κατ' Ἀρριανὸν (Ἀνάβ. VII, 9, 1 κ.ἐ.) : « Οὐχ ὑπὲρ τοῦ καταπαῦσαι ἡμῶν τὴν οἰκαδε ὁρμὴν, ὦ Μακεδόνες, λεχθήσεται μοι ὁδε ὁ λόγος, ἔξεστι γὰρ ὑμῖν ἀπιέναι ὅποι βούλεσθε ἐμοῦ γε ἔνεκα, ἀλλ' ὡς γνῶναι ὑμᾶς πρὸς ὁποίους τινὰς ἡμᾶς ὄντας ὁποιοὶ τινες αὐτοὶ γινόμενοι ἀπαλλάσσεσθε. Καὶ πρῶτᾳ γε ἀπὸ Φιλίππου τοῦ πατρὸς, ἡπερ καὶ εἰκός, τοῦ λόγου ἄρξομαι. Φίλιππος γὰρ παραλαβὼν ὑμᾶς πλανήτας καὶ ἀπόρους, ἐν διφθέραις τοὺς πολλοὺς νέμοντας ἀνὰ τὰ ὄρη πρόβατα ὀλίγα καὶ ὑπὲρ τούτων κακῶς μαχομένους Ἕλληριοῖς τε καὶ Τριβαλλοῖς καὶ τοῖς ὁμόροις Θραξί, χλαμύδας μὲν ὑμῖν ἀντὶ τῶν διφθερῶν φορεῖν ἔδωκε, κατήγαγε δὲ ἐκ τῶν ὁρῶν ἐς τὰ πεδία, ἀξιωμαχοὺς καταστήσας τοῖς προσχώροις τῶν βαρβάρων, ὡς μὴ χωρίων ἐτι ὀχυροτῆτι πιστεύοντας μᾶλλον ἢ τῇ οἰκείᾳ ἀρετῇ σφῆζεσθαι· πόλεων τὴν οἰκήτορας ἀπέφηνε καὶ νόμοις καὶ ἔθεσι χρηστοῖς ἐκόσμησεν. Αὐτῶν δὲ ἐκείνων τῶν βαρβάρων, ὅφ' ὦν πρόσθεν ἡγήσθε καὶ ἐφέρεσθε αὐτοὶ τε καὶ τὰ ὑμέτερα, ἡγεμόνας κατέστησεν ἐκ δούλων καὶ ὑπηκόων, καὶ τῆς Θράκης τὰ πολλὰ τῇ Μακεδονίᾳ προσέθηκε, καὶ τῶν ἐπὶ θαλάττῃ χωρίων τὰ ἐπικαιρότατα καταλαβόμενος τὴν ἐμπορίαν τῇ χώρᾳ ἀνεπέτασε, καὶ τῶν μετᾴλων τὴν ἐργασίαν ἀνενδεῇ παρέσχε· Θεσσαλῶν δὲ ἄρχοντας, οὓς πάλαι ἐτενθήκετε τῷ δέει, ἀπέφηνε, καὶ τὸ Φωκίων ἔθνος ταπεινώσας τὴν ἐς τὴν Ἑλλάδα πάροδον πλατεῖαν καὶ εὐπορον ἀντὶ στενῆς τε καὶ ἀπόρου ὑμῖν ἐποίησεν. Ἀθηναίους τε καὶ Θηβαίους, ἐφεδρεύοντας αἰετῇ τῇ Μακεδονίᾳ, ἐς τὸσόνδε ἐταπείνωσεν, ἤδη ταῦτά γε καὶ ἡμῶν αὐτῷ ξυμπονούντων, ὅς ἀντὶ τοῦ φόρους τελεῖν Ἀθηναίοις καὶ ὑπακοῦναι Θηβαίῳ, παρ' ἡμῶν ἐν τῷ μέρει ἐκείνου τὴν ἀσφάλειαν σφισι πορίεσθαι. Ἐς Πελοπόννησον δὲ παρελθὼν τὰ ἐκεῖ αὐ ἐκόσμησε· καὶ ἡγεμὼν αὐτοκράτωρ συμπάσης τῆς ἄλλης Ἑλλάδος ἀποδειχθεὶς τῆς ἐπὶ τὸν Πέρσῃ στρατείας οὐχ ἑαυτῷ μᾶλλον τι τὴν δόξαν τήνδε ἢ τῷ κοινῷ τῶν Μακεδόνων προσέθηκε. Ταῦτα μὲν τὰ ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ ἐμοῦ ἐς ὑμᾶς ὑπρηγμένα, ὡς μὲν αὐτὰ ἐφ' ἑαυτῶν σκέψασθαι μεγάλα, μικρὰ δὲ ὡς γε διὰ πρὸς τὰ ἡμέτερα ἐμβάλεῖν· ὅς παραλαβὼν παρὰ τοῦ πατρὸς χρυσὰ μὲν καὶ ἀργυρὰ ἐκπώματα ὀλίγα, τάλαντα δὲ οὐδὲ ἐξήκοντα ἐν τοῖς θησαυροῖς, χρῶν δὲ ὀφειλόμενα ὑπὸ Φιλίππου ἐς πεντακόσια τάλαντα, δανεισάμενος ἐπὶ τούτοις αὐτοῖς ἄλλα ὀκτακόσια ὁρμηθεὶς ἐκ τῆς χώρας τῆς γε οὐδὲ ὑμᾶς αὐτοὺς βοσκοῦντας καλῶς εὐθύς μὲν τοῦ Ἑλλησπόντου ὑμῖν τὸν πόρον θαλάσσοκρατούντων ἐν τῷ τότε Περωσῇ ἀνεπέτασε· κρατήσας δὲ τῇ ἵππῳ τοὺς σατράπας τοῦ Δαρείου τήν τε Ἰωνίαν πᾶσαν τῇ ὑμετέρᾳ ἀρχῇ προσέθηκε καὶ τὴν Αἰολίδα πᾶσαν καὶ Φρυγίαν ἀμφοτέρους καὶ Λυδούς, καὶ Μίλητον εἰλον πολιορκίᾳ· τὰ δὲ ἄλλα πάντα προσχωρήσαντα λαβὼν ἐκόντα ὑμῖν καρποῦσθαι ἔδωκε· καὶ τὰ ἐξ Αἰγύπτου καὶ Κυρήνης ἀγαθὰ, ὅσα ἀμαχεῖ ἐκτισημένη, ὑμῖν ἔρχεται· ἢ τε κοίλῃ Συρίᾳ καὶ ἡ Παλαιστίνῃ καὶ ἡ μέσθ τῶν ποταμῶν ὑμέτερον κτήμα εἰσι· καὶ Βαβυλὼν καὶ Βάκτρα καὶ Σοῦσα ὑμέτερα· καὶ ὁ Λυδῶν πλοῦτος καὶ οἱ Περωσῶν θησαυροὶ καὶ τὰ Ἰνδῶν ἀγαθὰ καὶ ἡ ἔξω θάλασσα ὑμέτερα· ὑμεῖς σατράπαι, ὑμεῖς στρατηγοί, ὑμεῖς ταξιάρχαι. Ὡς

ἀκόμη καὶ τοὺς προσφιλεστέρους τῶν ἐταίρων. Οὕτω, παρέμεινε κεκλεισμένος ἐπὶ δύο ἡμέρας, κατὰ τὰς ὁποίας φαίνεται δὲν περιορίζετο εἰς ἀπραξίαν πένθους, ἀλλὰ κατήρτιζε τὰ σχέδια, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἐξήρχετο νικητὴς καὶ ἐκ τῆς ἀπροόπτου αὐτῆς περιπετείας. Τὴν τρίτην ἡμέραν, καλέσας τοὺς ἐπιφανεστέρους ἐκ τῶν Περσῶν, κατένειμεν εἰς αὐτοὺς τὰς ἀνωτάτας διοικήσεις. "Ετι πλέον, ἀνηγόρευσε αὐτοὺς « συγγενεῖς » καὶ ἔδωκε τὸ ἐπιφυλασσόμενον μόνον εἰς τοὺς ἀναγνωρίζομένους, ὥς ἔχοντας τὴν ιδιότητα ταύτην, λίαν ὑψηλὸν

ἔμοιγε αὐτῷ τὴν περίεστιν ἀπὸ τούτων τῶν πόνων ὅτι μὴ αὕτη ἡ πορφύρα καὶ τὸ διάδημα τοῦτο; κέκτημαι δὲ ἰδίᾳ οὐδέν, οὐδὲ ἔχει τις ἀποδείξει θησαυροὺς ἐμούς ὅτι μὴ ταῦτα, ὑμέτερα κτήματα ἢ ὅσα ἐνεκα ὑμῶν φυλάττεται. "Επεὶ οὐδὲν ἔστιν ἰδίᾳ μοι ἐς ὃ τι φυλάξω αὐτούς, σιτουμένῳ τε τὰ αὐτὰ ὑμῖν σιτία καὶ ὕπνον τὸν αὐτὸν αἰρουμένην καίτοι οὐδὲ σιτία ἐμοὶ δοκῶ τὰ αὐτὰ τοῖς τρυφῶσιν ὑμῶν σιτεῖσθαι προαγρυπνῶν δὲ ὑμῶν οἶδα, ὥς καθεύδειν ἔχητε ὑμεῖς. "Αλλὰ ταῦτα γὰρ ὑμῶν πονούτων καὶ ταλαιπωρουμένων ἐκτρησάμην αὐτὸς ἀπόνως καὶ ἀταλαιπώρως ἐξηγούμενος. Καὶ τίς ὑμῶν πονήσας οἶδεν ὑπὲρ ἐμοῦ μᾶλλον ἢ ἐγὼ ὑπὲρ ἐκείνου; ἄγε δὴ καὶ ὅτῳ τραύματι ὑμῶν ἔστι γυνώσκας αὐτὰ ἐπιδειξάτω καὶ ἐγὼ τὰ ἐμὰ ἐπιδειξω ἐν μέρει ὥς ἐμοιγε οὐκ ἔστιν ὃ τι τοῦ σώματος τῶν γε δὴ ἐμπροσθεν μερῶν ἄτρωτον ὑποέλεται, οὐδὲ ὅπλον τὸ ἔστιν ἢ ἐκ χειρὸς ἢ τῶν ἀφιεμένων οὐ γε οὐκ ἔχνη ἐν ἑμαυτῷ φέρω ἄλλὰ καὶ ἕξει ἐκ χειρὸς τέτρωμαι καὶ τετόξευμαι ἤδη καὶ ἀπὸ μηχανῆς βέβλημαι, καὶ λίθοις πολλαχῇ καὶ ξύλοις παιόμενος ὑπὲρ ὑμῶν καὶ τῆς ὑμετέρας δόξης καὶ τοῦ ὑμετέρου πλούτου, νικῶντας ὑμᾶς ἄγω διὰ πάσης γῆς καὶ θαλάσσης καὶ πάντων ποταμῶν καὶ ὁρῶν καὶ πεδίων πάντων. Γάμους τε ὑμῖν τοὺς αὐτοὺς γεγάμηκα καὶ πολλῶν ὑμῶν οἱ παῖδες συγγενεῖς ἔσονται τοῖς παισὶ τοῖς ἐμοῖς. "Ετι δὲ ᾧ χρέα ἦν, οὐ πολυπραγμονήσας ἐφ' ὅτῳ ἐγένετο, τοσαῦτα μὲν μισθοφορούντων, τοσαῦτα δὲ ἀρπαζόντων, ὁπότε ἐκ πολιορκίας ἀρπαγὴ γίγνοιτο, διαλέλυσθαι ταῦτα. Στέφανοί τε χρυσοῖ τοῖς πλείστοις ὑμῶν εἰσι μνημεῖα τῆς τε ἀρετῆς τῆς ὑμετέρας καὶ τῆς ἐξ ἐμοῦ τιμῆς ἀθάνατα. "Οστις δὲ δὴ καὶ ἀπέθανεν, εὐκλεὴς μὲν αὐτῷ ἡ τελευταῖ ἐγένετο, περιφανὴς δὲ ὁ τάφος ᾗ χαλκαὶ δὲ αἱ εἰκόνες τῶν πλείστων οἴκοι ἐστᾶσιν, οἱ γονεῖς δ' ἐντιμοὶ εἰσι, λειτουργίας τε ξυμπάσης καὶ εἰσφορᾶς ἀπληλαγμένοι οὐ γὰρ τίς γε φεύγων ὑμῶν ἐτελεύτα ἐμοῦ ἄγοντος. Καὶ νῦν τοὺς ἀπολέμους ὑμῶν ἡλωτοὺς τοῖς οἴκοι ἀποτέμψειν ἐμελλον ἄλλ' ἐπειδὴ πάντες ἀπέναι βούλεσθε, ἅπτε πάντες, καὶ ἀπελθόντες οἴκοι ἀπαγγέilate ὅτι τὸν βασιλέα ὑμῶν Ἀλέξανδρον, νικῶντα μὲν Πέρσας καὶ Μήδους καὶ Βακτρίους καὶ Σάκας, καταστρεφάμενον δὲ Οὐξίους τε καὶ Ἀραχωτοὺς καὶ Δράγγας, κεκτημένον δὲ καὶ Παρθυαίους καὶ Χωρασμίους καὶ Ὑρκανίους ἔστε ἐπὶ τὴν θάλασσαν τὴν Κασπίαν, ὑπερβάντα δὲ τὸν Καύκασον ὑπὲρ τὰς Κασπίας πύλας, καὶ περάσαντα Ὠξόν τε ποταμὸν καὶ Τάναϊν, ἐπὶ δὲ τὸν Ἰνδὸν ποταμόν, οὐδενὶ ἄλλῳ ὅτι μὴ Διονύσῳ περαθέντα, καὶ τὸν Ὑδάσπην, καὶ τὸν Ἀκεσίνην καὶ τὸν Ὑδραώτην, καὶ τὸν Ὑφασιν διαπεράσαντα ἄν, εἰ μὴ ὑμεῖς ἀπωκνήσατε, καὶ εἰς τὴν μεγάλην θάλασσαν κατ' ἀμφοτέρω τοῦ Ἰνδοῦ τὰ στόματα ἐμβάλοντα, καὶ διὰ τῆς Γαδρωσίας τῆς ἐρήμου ἐλθόντα, ἢ οὐδεὶς πῶ πρόσθεν ἔξιν στρατιᾷ ἦλθε, καὶ Καρμανίαν ἐν παρόδῳ προσκτησάμενον καὶ τὴν Ὠρειτῶν γῆν, περιπεπλευκὸς δὲ ἤδη αὐτῷ τοῦ ναυτικοῦ τὴν ἀπ' Ἰνδῶν γῆς εἰς Πέρσας θάλασσαν, ὥς εἰς Σοῦσα ἐπανηγάγετε, ἀπολιπόντες οἰχεσθε, παραδόντες φυλάσσειν τοῖς νενικημένους βαρβάρους. Ταῦτα ὑμῖν καὶ πρὸς ἀνθρώπων ἴσως εὐκλεᾶ καὶ πρὸς θεῶν ὅσα δήπου ἔσται ἀπαγγελθέντα. "Αἰτε >.

προνόμιον τοῦ φιλήματος¹. Τὸ pronόμιον τοῦτο ἀνῆκεν ἕως τότε ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς ἐπιφανεῖς Μακεδόνας καὶ τοὺς ἄλλους περιστοιχίζοντας αὐτὸν Ἑλληνας. Οἱ βάρβαροι μεγιστᾶνες, προσερχόμενοι ἢ ἀποχωροῦντες, προέβαινον εἰς τὴν προσκύνησιν, ἀλλ' ὅσονδῃποτε ὑψηλὰς θέσεις καὶ ἂν εἶχον λάβει εἰς τὴν διοίκησιν ἢ εἰς τὸ στράτευμα, δὲν ἀπεκαλοῦντο συγγενεῖς, οὐδ' εἶχον τύχει ποτὲ τῆς ὑψηλῆς τιμῆς νὰ δώσουν φίλημα εἰς τὸν βασιλέα². Ὁ Ἀλέξανδρος ἐγνώριζε καλῶς ὅτι, περισσότερον παντὸς ἄλλου, θὰ ἠνωχλοῦντο καὶ θὰ ἐταπεινοῦντο οἱ Μακεδόνες ἐκ τῆς ἀποφάσεως ταύτης, ἡ ὁποία ἐπέφερε πλήρη ἐξίσωσιν πρὸς τοὺς βαρβάρους, ἂν μὴ καὶ προνομιακὴν θέσιν τοῦτων. Ἐπρεπε νὰ εἶναι ἐκ τῶν προτέρων βέβαιος ὅτι τὸ σκληρὸν τοῦτο διὰ τοὺς Μακεδόνας πλῆγμα θὰ ἐπέφερε τὸ ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα.

Πράγματι, οἱ Μακεδόνες διήλθον τὰς δύο πρώτας ἡμέρας κατηφεῖς, σιωπηλοὶ καὶ ἐν ἀμηχανίᾳ περὶ τοῦ πρακτέου. Ὅτε ὅμως τὴν τρίτην ἡμέραν ἐπληροφορήθησαν ὅτι ὁ βασιλεὺς ἀνέθηκε τὰς ἀνωτάτας διοικήσεις εἰς τοὺς Πέρσας, καὶ ὅτι ἐσχηματίσθησαν ἐκ Περσῶν στρατιωτικὰ σώματα μετὰ Μακεδονικῶν ὀνομάτων, ἀγῆματα βασιλικῶν πεζεταίρων, ἑταίρων καὶ ἀργυρασπίδων, περιῆλθον εἰς ἀπόγνωσιν. Ἀλλ' ἡ ἀπόγνωσις των ἔφθασεν εἰς τὸ κατακόρυφον, ὅτε ἐγένετο γνωστόν, ἀσφαλῶς διαδοθὲν ἐπιτηδεῖως ὑπὸ τῆς βασιλικῆς ἀκολουθίας, ὅτι οἱ βάρβαροι μεγιστᾶνες ἐχρίσθησαν συγγενεῖς τοῦ βασιλέως καὶ ἔλαβον τὸ pronόμιον τοῦ φιλήματος. Τότε, ἀπολέσαντες τελείως τὸ ἡθικὸν των, ἐκυριαρχήθησαν ὑπὸ τῆς ἀπογνώσεως καὶ τοῦ ἄλγους, ἐκδηλοῦντες μετάνοιαν καὶ μὴ ἐπιθυμοῦντες ἢ τὴν συγχώρησιν παρὰ τοῦ βασιλέως. Ἐτρεχον ὅλοι συγχρόνως πρὸς τὰ ἀνάκτορα, ἔρριπτον πρὸ τῶν πυλῶν τὰ ὅπλα των εἰς ἔνδειξιν πλήρους μετανοίας καὶ ταπεινώσεως καί, σταθέντες

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 11, 1. Γεννᾶται ἡ ἀπορία πῶς εὐρέθησαν ἐν Ὀπιδι τόσοι ἐπιφανεῖς Πέρσαι, ἀφοῦ αὐτοὺς ὁ Ἀρριανὸς γράφει προηγουμένως ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἐπεχείρησε τὸ ταξίδιον ἀπὸ Σούσων πρὸς τὴν θάλασσαν διὰ τοῦ Εὐλαίου ποταμοῦ καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀναπλέων τὸν Τίγρητα μέχρις Ὀπιδος μόνον μετὰ τῶν ὑποπιστῶν, τοῦ ἀγῆματος τῶν ἱππέων καὶ ὀλίγων ἑταίρων, μετὰ δὲ τοῦ Ἡφαιστίωνος διὰ ξηρᾶς ἐστάλησαν τὰ σώματα τῶν Μακεδόνων. Τοῦτο παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι οἱ Πέρσαι παρέμειναν εἰς Σούσα καὶ Βαβυλῶνα. Ἀλλ' εἶναι πιθανὸν ὅτι οἱ ἐπιφανέστεροι τούτων περιελήφθησαν εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, χωρὶς νὰ γίνῃ λόγος προηγουμένως. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἀπὸ Βαβυλῶνος εἰς Ὀπιν ἀπόστασις εἶναι σχετικῶς μικρὰ καί, ἂν ὁ Ἀλέξανδρος συνέλαβε τὰ σχέδια εὐθὺς ὡς ἐνεκλείσθη εἰς τὸ ἀνάκτορον, κατὰ τὸ μεσολαβῆσαν διήμερον ἦτο δυνατόν νὰ εἰδοποιήσῃ αὐτοὺς καὶ νὰ ἔχουν προσέλθει.

2. Μολοντί δὲν συνάγεται τοῦτο σαφῶς ἐκ τῶν πηγῶν, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι, κατὰ τὴν μεταξὺ Ἀναξάρχου καὶ Καλλισθένου συζήτησιν περὶ θεοποιήσεως καὶ προσκυνήσεως, ὅτε ἠκολούθησε προσκύνησις καὶ φίλημα (βλ. ἀνωτ., σ. 99), οἱ μὲν Πέρσαι προσεκύνησαν μόνον, οἱ δὲ Ἕλληνες, ἀφοῦ προσεκύνησαν, ἤσκησαν καὶ τὸ δι' αὐτοὺς ἐπιφυλασσόμενον pronόμιον τοῦ φιλήματος.

ἐκεῖ, ἰκέτευον τὴν συγχώρησιν τοῦ βασιλέως. Διὰ γοερῶν φωνῶν παρεκάλουν νὰ τοὺς ἐπιτραπῇ νὰ εἰσέλθουν, πρόθυμοι νὰ παραδώσουν πρὸς τιμωρίαν ἐκείνους, οἱ ὅποιοι τοὺς παρέσυρον εἰς τὰς ἀντιπειθαρχικὰς ἐκδηλώσεις, καὶ ἐκλιπαροῦντες τὸν οἶκτον τοῦ Ἀλεξάνδρου, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἔφενυγον ἀπὸ τὰς θέσεις ἐκεῖνας.

Ὅ,τι ἀκριβῶς ἐπεδίδωκεν ὁ Ἀλέξανδρος διὰ τοῦ ἐγκλισμοῦ του εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ τῶν διακρίσεων πρὸς τοὺς Πέρσας, ἐπετεύχθη. Ἐπὶ τέλους, ἐξῆλθε τῶν ἀνακτόρων καί, ὅτε εἶδε τοὺς ἐνδόξους ἐκείνους συμπολεμιστάς του, διὰ τῆς γενναιότητος καὶ τῶν θυσιῶν τῶν ὁποίων κατήγαγε τόσα τρόπαια καὶ κατέκτησε τὴν Ἀσίαν, οἰκτρῶς τεταπεινωμένους καὶ ἐκβάλλοντας γοεράς κραυγὰς, κατελήφθη ὑπὸ δακρύων. Προσεπάθησε νὰ ὀμιλήσῃ, ἀλλ' αἱ ἱεσαὶ συγχωρήσεως ἐκάλυπτον τὴν φωνήν του. Ἦδη δὲν ἐγίνετο πλέον λόγος περὶ τῆς ἀναθέσεως ἀνωτάτων θέσεων εἰς τοὺς Πέρσας καὶ συγκροτήσεως περσικῶν στρατιωτικῶν σωμάτων ὑψηλῆς τιμητικῆς διακρίσεως, ἐπιφυλασσομένης ἕως τότε εἰς τοὺς Μακεδόνας. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μέχρι πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἐκίνει τὴν γενικὴν ἀγανάκτησιν καὶ προुकάλει τὴν σφοδρὰν ἀντίδρασιν τῶν Μακεδόνων, ἦδη παρήρχετο ἐν σιωπῇ, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, ἡ ὁποία ἀπετέλει τὸ βάθρον τῆς πραγματοποιήσεως τῶν νέων πολιτικῶν σχεδίων τῆς ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας, ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε πλήρως ἐπιτύχει.

Ὁμίλησεν ἐξ ὀνόματος πάντων τῶν Μακεδόνων γενναῖος καὶ γηραιὸς πολεμιστής, ὁ ἱππαρχος τοῦ ἑταιρικοῦ ἱππικοῦ Καλλίνης : Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προϋξένησε λύπην εἰς τοὺς Μακεδόνας, ἦτο ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἀναγορεύσει Πέρσας ὡς συγγενεῖς καὶ οἱ Πέρσαι ἔφερον τῶρα τὸν τίτλον συγγενῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐφίλουν αὐτόν, ἐνῶ οἱ Μακεδόνες δὲν εἶχον ἕως τότε ἀπολαύσει τὴν τιμὴν αὐτήν. Προφανῶς, ὁ Καλλίνης ὀμίλει ἐξ ὀνόματος τῶν κατωτέρων ἀξιωματικῶν καὶ τῆς μάζης τῶν Μακεδόνων πολεμιστῶν, διότι οἱ ἀνώτατοι ἀξιωματοῦχοι Μακεδόνες, οἱ περιστοιχοῦντες τὸν βασιλέα καὶ κατέχοντες τὰς τιμητικὰς καὶ ἡγετικὰς θέσεις, εἶχον πάντοτε τὸ προνόμιον τοῦ φιλήματος.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἔσπευσε τότε νὰ προβῇ εἰς γενναϊόφρονα, ὅσον καὶ ὑψηλῆς πολιτικῆς σκοπιμότητος, χειρονομίαν, ἄνευ προηγουμένου καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Μακεδονικῇ ἱστορίᾳ. Ὡς πρὸς τοὺς βαρβάρους, εἶχε δώσει τὴν προσωνυμίαν τοῦ συγγενοῦς καὶ τὸ προνόμιον τοῦ φιλήματος μόνον εἰς τινὰς μεγιστᾶνας καὶ ἀνωτάτους ἀξιωματούχους του. Ἦδη καθίστα συγγενεῖς πάντας ἀνεξαίρετως τοὺς συνοδεύσαντας αὐτὸν ἐν Ἀσίᾳ συμπολεμιστάς του Μακεδόνας καὶ διεκήρυσεν ὅτι τοῦ λοιποῦ θὰ ἀπεκάλει πάντας τούτους συγγενεῖς ! Ὁ Καλλίνης, πλησιάσας ἐφίλησε τὸν βασιλέα. Οἰοσθήποτε ἄλλος ἐκ τῶν Μακεδόνων ἤθελεν, ἐπλησίαζε καὶ ἀπῆλαυε τὸ ὑψηλὸν προνόμιον τοῦ φιλήματος ! Ἰκανοποιημένοι πλέον οἱ Μακεδόνες, ἀλαλάζοντες ἐκ χαρᾶς καὶ ψάλλοντες πολεμικοὺς ὕμνους, ἐπέστρεψαν εἰς τὸ στρατόπεδον.

Ὁ Ἀλέξανδρος προσέφερεν εὐχαριστηρίους θυσίας πρὸς τοὺς θεοὺς διὰ τὸ εὐτυχὲς τέλος καὶ προσέφερε μέγα συμπόσιον, εἰς τὸ ὁποῖον παρεκάθησαν ἑννέα χιλιάδες πρόσωπα. Τὰς τιμητικὰς θέσεις περὶ αὐτοῦ κατέλαβον οἱ Μακεδόνες, ἐνῶ οἱ Πέρσαι ἔλαβον ἐν συνεχείᾳ θέσεις. Πάντες ἔπιον οἶνον, ἀντιλοῦντες ἐκ τοῦ ἰδίου κρατῆρος καὶ ἔκαμαν τὰς ἰδίας πρὸς τοὺς θεοὺς σπονδὰς, προηγουμένων τῶν Ἑλλήνων μάντεων καὶ τῶν μάγων. Ὁ Ἀλέξανδρος, ἀποβλέπων πάντοτε δι' ὧν αὐτῶν εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν πολιτικῶν του σχεδίων, ἠυχήθη πάντα τὰ ἀγαθὰ, ἀλλὰ πρὸ πάντων εἰς τοὺς Μακεδόνας καὶ τοὺς Πέρσας ὁμόνοιαν καὶ συμμετοχὴν εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ κράτους. Τὴν φορὰν αὐτὴν διὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο οὐδεμία ἠκούσθη ἀντίρρησης ἐκ μέρους τῶν Μακεδόνων. Τὸ μέγα ἐκεῖνο πολιτικὸν συμπόσιον ἔλαβε πέρας μετὰ πολεμικῶν ἔμνων¹.

Μετὰ τὴν συντελεσθεῖσαν ταύτην ριζικὴν μεταβολὴν πνευμάτων καὶ διαθέσεων, ὁ Ἀλέξανδρος ἐτέλεσε τὸ σχέδιον τῆς ἀποστολῆς μεγάλου μέρους Μακεδόνων πολεμιστῶν εἰς τὰς ἐστίας τῶν ἀνευ δυσκολίας. Ἄνευ πλέον οὐδεμιᾶς ἀντιρρήσεως, οἱ ἐπιλεγέντες, λόγῳ ἡλικίας ἢ παθήσεως καὶ συμποσούμενοι εἰς δέκα χιλιάδας, ἀνεχώρησαν διὰ τὴν Μακεδονίαν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κρατεροῦ καὶ τοῦ Πολυσπέρχοντος, ἐκσιπῶντες εἰς θρήνους κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἀποχωρισμοῦ τῶν ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ ὁποῖος ἐπίσης τοὺς ἀπεχαιρέτιζε μετὰ δακρύων. Κατὰ τὸν Ἀρριανόν, ἔδωκεν εἰς πάντας μισθοὺς μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὰς ἐστίας τῶν καί, ἐπὶ πλέον, ἐν τάλαντον εἰς ἑκαστον.

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 11, 5 κ.ε. : « Ταῦτα ὡς ἀπηγγέλλετο αὐτῷ, ὁ δὲ σπουδῇ ἐξέρχεται, καὶ ἰδὼν τε ταπεινῶς διακειμένους καὶ ἀκούσας σὺν οἰμωγῇ τῶν πολλῶν βοῶντων, καὶ αὐτῷ προχέεται δάκρυα. Καὶ ὁ μὲν ἀνήγετο ὡς τι ἐρῶν· οἱ δὲ ἔμενον λιπαροῦντες. Καὶ τις αὐτῶν καθ' ἡλικίαν τε καὶ ἱππαρχίαν τῆς ἵππου τῆς ἐταιρικῆς οὐκ ἀφανὴς, Καλλίνης ὄνομα, τοιαῦτα εἶπεν· ὦ βασιλεῦ, τὰ λυποῦντά ἐστι Μακεδόνας ὅτι σὺ Περσῶν μὲν τινὰς ἤδη πεποίησαι σαυτῷ συγγενεῖς, καὶ καλοῦνται Πέρσαι συγγενεῖς Ἀλεξάνδρου καὶ φιλοῦσί σε. Μακεδόνων δὲ οὕτω τις γέγονται ταύτης τῆς τιμῆς. Ἐνθα δὴ ὑπολαβὼν Ἀλέξανδρος, Ἀλλ' ὑμᾶς γε, ἔφη, ξύμπαντας ἐμαυτῷ τίθεμαι συγγενεῖς καὶ τό γε ἀπὸ τούτου οὕτω καλέσω. Ταῦτα εἰπόντα προσελθὼν ὁ Καλλίνης τε ἐφίλησεν καὶ ὅστις ἄλλος φιλήσαι ἠθέλησε. Καὶ οὕτω δὴ ἀναλαβόντες τὰ ὅπλα βοῶντές τε καὶ παιανίζοντες ἐς τὸ στρατόπεδον ἀπήσαν. Ἀλέξανδρος δὲ ἐπὶ τούτοις θυσίαν τε θύει τοῖς θεοῖς οἷς αὐτῷ νόμος καὶ θοίνην δημοτελεῖ ἐποίησε, καθήμενός τε αὐτὸς καὶ πάντων καθήμενων ἄμφ' αὐτὸν μὲν Μακεδόνων, ἐν δὲ τῷ ἐφεξῆς τούτων Περσῶν, ἐπὶ δὲ τούτοις τῶν ἄλλων ἐθῶν ὅσοι κατ' ἀξίωσιν ἢ τινα ἄλλην ἀρετὴν πρσβευόμενοι, καὶ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ κρατῆρος αὐτὸς τε καὶ οἱ ἄμφ' αὐτὸν ἀρούμενοι ἔσπεδον τὰς αὐτὰς σπονδὰς, καταρχομένων τῶν τε Ἑλλήνων μάντεων καὶ τῶν Μάγων. Εὐχεται δὲ τὰ τε ἄλλα ἀγαθὰ καὶ ὁμόνοιαν τε καὶ κοινωνίαν τῆς ἀρχῆς τοῖς τε Μακεδόσι καὶ Πέρσαις. Εἶναι δὲ κατέχει λόγος τοὺς μετασχόντας τῆς θοίνης ἐς ἑνναμισχιλίους, καὶ τούτους πάντας μίαν τε σπονδὴν σπείσαι καὶ ἐπ' αὐτῇ παιανίσαι ».

Πρόβλημα ἦτο τί θὰ ἐγίνοντο τὰ τέκνα, τὰ ὁποῖα εἶχον πολλοὶ ἐκ τούτων ἀποκτήσει ἐξ Ἀσιανῶν γυναικῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐφοβεῖτο ὅτι, ἐὰν ὠδηγοῦντο εἰς Μακεδονίαν τὰ ἐκ βαρβάρων γυναικῶν ἀλλόφυλα ταῦτα τέκνα, θὰ ἐγίνοντο ἀφορμὴ προστριβῶν πρὸς τὰ τέκνα καὶ τὰς Μακεδονίδας μητέρας των, τὰς ὁποίας οὗτοι εἶχον ἀφήσει εἰς τὰς οἰκίας των. Προυτίμησε νὰ κρατήσῃ ταῦτα ἐν Ἀσίᾳ, πιθανῶς πλησίον τῶν ἐγκαταλειπομένων μητέρων των. Ὑπεσχέθη ὅτι θὰ ἐφρόντιζε προσωπικῶς διὰ τὴν κατὰ μακεδονικὸν τρόπον ἀνατροφὴν των καὶ διὰ τὴν ἀσκησίν των εἰς τὰ πολεμικά, ὅτε δὲ θὰ ἠνδρουῖντο, θὰ ὠδήγει ταῦτα ὁ ὕδιος εἰς Μακεδονίαν, ἵνα παραδώσῃ εἰς τοὺς πατέρας των.

Ὁρθῶς, ὁ Ἀρριανὸς χαρακτηρίζει ὡς « ἀορίστους καὶ ἀβεβαίαις » (ἀσταθμῆτα καὶ ἀτέκμαρτα) τὰς ὑποσχέσεις αὐτάς, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Ἀλέξανδρος ἐπέδωκε νὰ καθησυχάσῃ τοὺς ἀναχωροῦντας Μακεδόνας¹. Εἶναι πιθανὸν ὅτι, ἐκτὸς τῆς προλήψεως τῶν οἰκογενειακῶν σκηνῶν καὶ τῆς διαταρξέως τῆς γαλήνης εἰς τὰς οἰκογενειακὰς ἐστίας, ἀπέβλεπε καὶ εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν ἑλληνοασιατικῶν σχεδίων του διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῆς νέας ἑλληνοασιατικῆς γενεᾶς, στυλοβάτου τῆς αὐτοκρατορίας του, ὅποτε τὰ ἐκ Μακεδονοασιατῶν γονέων τέκνα ταῦτα δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἐπανέλθουν εἰς Μακεδονίαν. Ὁ Πλούταρχος προσθέτει ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος διέταξεν, ὅπως οἱ παῖδες τῶν ἐκ τούτων ἀποθνησκόντων λαμβάνουν σύνταξιν. Ἀλλ', ἵνα τιμῇ ἔτι πλέον τοὺς ἡρωϊκοὺς συμμαχητάς του, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπεχωρίζετο μετὰ δεκαετῇ κοινὰ κλέη, ἔγραψε πρὸς τὸν Ἀντίπατρον, ἵνα οὗτοι ἔχουν τὴν προεδρίαν εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰ θέατρα καὶ παρακάθηνται ἐκεῖ ἐστεφανωμένοι².

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 12, 1 κ.ἐ.

2. Ἡ ὅλη ἀφήγησις τοῦ Πλουτάρχου (Ἀλέξ. LXXI, 1 κ.ἐ.) περὶ τῶν στασιαστικῶν ἐκδηλώσεων τῶν Μακεδόνων, ἔχει ὡς ἐξῆς: « Τῶν δὲ παίδων τῶν τρισμυρίων, οὓς ἀσχομένους καὶ μανθάνοντας ἀπέλιπε, τοῖς τε σώμασιν ἀνδρείων φανέντων καὶ τοῖς εἶδεσιν εὐπρεπῶν, ἔτι δὲ καὶ ταῖς μελέταις εὐχέριαν καὶ κορυφήν θάυμασθην ἐπιδειξαμένων, αὐτὸς μὲν ἦσθη, τοῖς δὲ Μακεδόσι δυσθυμία παρέστη καὶ δέος, ὡς ἦττον αὐτοῖς τοῦ βασιλέως προσέξοντος. διὸ καὶ τοὺς ἀσθενεῖς καὶ πεπηρωμένους αὐτοῦ καταπέμποντος ἐπὶ θάλατταν, ὕβριν ἔφασαν εἶναι καὶ προπηλακισμόν, ἀνθρώποις ἀποχρησάμενον εἰς ἅπαντα, νῦν ἀποτίθεσθαι σὺν αἰσχύνῃ καὶ προσριπίειν ταῖς πατρίσι καὶ τοῖς γονεῦσιν, οὐ τοιοῦτους παραλαβόντα. πάντας οὖν ἐκέλευον ἀφιέναι καὶ πάντας ἀχρήστους νομίζειν Μακεδόνας, ἔχοντα τοὺς νέους τούτους πυρριχιστάς, σὺν οἷς ἐπιὼν κατακτῆσεται τὴν οἰκουμένην. πρὸς ταῦτα χαλεπῶς ὁ Ἀλέξανδρος ἔσχε, καὶ πολλὰ μὲν ἐλοιδόρησεν αὐτοὺς πρὸς ὀργὴν, ἀπελάσας δὲ τὰς φυλακάς, παρέδωκε Πέρσαις καὶ κατέστησεν ἐκ τούτων δορυφόρους καὶ ἑαυτοὺς ὡς ὄν ὀρῶντες αὐτὸν παρατεμπόμενον, αὐτοὺς δ' ἀπειρομένους καὶ προπηλακισμένους, ἐταπεινοῦντο, καὶ διδόντες λόγον, εὖρισκον αὐτοὺς ὀλίγου δεῖν μανέντας ὑπὸ ζηλοτυπίας καὶ ὀργῆς. τέλος δὲ συμφρονήσαντες ἐβάδιζον ἄνωπλοι καὶ μονοχίτωνες ἐπὶ τὴν σκηνὴν, μετὰ βοῆς καὶ κλαυθμοῦ παραδιδόντες ἑαυτοὺς καὶ χρῆσασθαι κελαινόντες ὡς κακοῖς καὶ ἀχαρίστοις. ὁ δ' οὐ προσέειπε, καίπερ ἤδη μαλασσόμενος· οἱ δ' οὐκ ἀπέ-

Οὕτω, καὶ αὐτοὶ θὰ ἀπέλαυνον τῆς μεγάλης αὐτῆς τιμητικῆς διακρίσεως, ἀλλὰ καὶ θὰ προεβάλλοντο ἀδιαλείπτως εἰς τὰ ὄμματα τῶν συμπατριωτῶν τῶν ὡς ἡ ζῶσα δόξα τῶν Μακεδονικῶν θριάμβων ἐν Ἀσίᾳ.

Ἐν συμπεράσματι, δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἐξῆλθεν οὐχὶ ἀπλῶς νικητῆς, ἀλλ' ἐνισχυμένος ἐκ τῆς δεινῆς ταύτης περιπετείας, ἡ ὁποία ἐνεῖχε σοβαροὺς κινδύνους διὰ τὸ ἐν Ἀσίᾳ παρασκευαζόμενον οἰκοδόμημα. Οὐ μόνον οἱ παλαίμαχοι ἀνεχώρησαν τελικῶς ἄνευ ἐτέρων ἐπεισοδίων, ἀλλὰ καὶ οἱ παραμείναντες κατέπαυσαν πᾶσαν ἀντίδρασιν διὰ τὰ μέτρα ἐξασιανισμοῦ τῆς στρατιᾶς καὶ τῆς διοικήσεως τοῦ κράτους. Πράγματι, ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης οὐδὲν στοιχεῖον ἔχομεν ἐκδηλώσεως δυσαρρεσκείων ἢ ἀντιδραστικῶν ἐνεργειῶν ἐκ μέρους τῶν Μακεδόνων, εἴτε τῶν ἀνωτάτων ἀξιωματοῦχων, εἴτε τῆς μάξης τῶν μαχητῶν, διὰ τὴν ἀνάθεσιν ἀνωτάτων στρατιωτικῶν καὶ διοικητικῶν ἀξιωματῶν εἰς Πέρσας μεγιστᾶνας, τὴν ἐνσωμάτωσιν τριᾶκοντα χιλιάδων Περσῶν νέων εἰς τὸν στρατὸν μετὰ μακεδονικοῦ ὀπλισμοῦ, τὴν συγκρότησιν περσικῶν στρατιωτικῶν σωμάτων ἀνωτάτης βαθμίδος (ἐταίρων, πεζεταίων, βασιλικῶ ἀγῆματος κ.λ.π.) τῆς μακεδονικῆς πολεμικῆς καὶ κοινωνικῆς οργανώσεως καὶ ἐν γένει διὰ τὴν νέαν ἑλληνοασιατικὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν ἐπεδίωκε νὰ δώσῃ ὁ Ἀλέξανδρος εἰς τὸ ἐκ τῶν κατακτήσεών του διαμορφούμενον βαθμυδὸν ἐν Ἀσίᾳ κράτος.

Ἀντιστοίχως, οὐδεὶς γίνεται πλέον λόγος περὶ προσκυνήσεως, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι ἐγκατελείφθη, τοῦλάχιστον προσωρινῶς, ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, μετὰ τὸ συμπόσιον εἰς Βάκτρα καὶ τὴν ἀντίδρασιν τοῦ Καλλισθένους¹. Οἱ Πέρσαι ἐξακολουθοῦν νὰ προσκυνοῦν τὸν Ἀλέξανδρον, ὡς ἄλλοτε προσεκύνουν τὸν Μέγαν βασιλέα τῶν, οἱ δὲ ἐπιφανέστεροι ἐκ τούτων, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀναγορευθῇ « συγγενεῖς », ἔλαβον ἐπὶ πλέον τὸ καθαρῶς ἑλληνικὸν προνόμιον τοῦ φιλήματος. Οἱ Μακεδόνες καὶ ἄλλοι Ἕλληνες, οἱ περιστοιχίζοντες τὸν Ἀλέξανδρον, ἀπαλλαγέντες ὀριστικῶς τῆς προσκυνήσεως, τὴν ὁποίαν ἀμεταπείστως ἀπέκρουον ὡς ἐξευτελιστικὴν διὰ πάντα ἐλεύθερον ἄνθρωπον, ὡς καὶ ἀντίθετον πρὸς τὰ ἑλληνομακεδονικὰ ἦθη, εἶχον ἀποκτήσει πάντως τὴν ἰδιότητα τοῦ « συγγενοῦς » τοῦ βασιλέως καὶ τὸ προνόμιον τοῦ φιλήματος. Ταῦτα βεβαίως πᾶν ἄλλο ἢ προϋπέθετον ἐγκατάλειψιν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς ἀναγνωρισθείσης ὑπὸ τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος καὶ διακηρυχθείσης ὑπ' αὐτοῦ

στησαν, ἀλλ' ἡμέρας δύο καὶ νύκτας οὕτω προσεστώτες καὶ ὀλοφρομένοι καὶ κοίρανον ἀνακαλοῦντες ἐκατέρησαν. τῇ δὲ τρίτῃ προσελθὼν καὶ θεασάμενος οἰκτροὺς καὶ τεταπεινωμένους, ἐδάκρυε πολὺν χρόνον· εἶτα μεμψάμενος μέτρια καὶ προσαγορεύσας φιλανθρώπως, ἀπέλυσε τοὺς ἀχρήστους, δωρησάμενος μεγαλοπρεπῶς καὶ γράφας πρὸς Ἀντίπατρον, ὅπως ἐν πᾶσι τοῖς ἀγῶσι καὶ τοῖς θεατροῖς προεδρίαν ἔχοντες ἐστεφανωμένοι καθέξοιντο. τῶν δὲ τεθνηκότων τοὺς παῖδας ὀρφανούς ὄντας ἐμμίθους ἐποίησεν ».

1. Βλ. ἀνωτ., σελ. 105.

τοῦ Ἀλεξάνδρου θείας ιδιότητος, ἡ ὁποία ἐφαίνετο νὰ ἀναγνωρίζεται ἐπισήμως καὶ ἐμπράκτως μὲν ὑπὸ τῶν βαρβάρων, σιωπηρῶς δὲ ὑπὸ τῶν Ἑλληνομακεδόνων, μὴ ἐπεκτεινομένων εἰς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου συζητήσεις. Ἀλλωστε, ἐκ τῶν πηγῶν συνάγεται ὅτι διὰ τὴν ἑλληνομακεδονικὴν στρατιάν τὸ θέμα τῆς θεοποίησεως τοῦ Ἀλεξάνδρου δὲν ἐτέθη εἰμὴ ἐμμέσως κατὰ τὴν περὶ προσκυνήσεως φιλοσοφικὴν συζήτησιν τοῦ Καλλισθένους μετὰ τοῦ Ἀναξάρχου¹.

Πρέπει πάντως νὰ τονισθῇ ὅτι τὰ ἀσιατικά σχέδια τοῦ Ἀλεξάνδρου, τῶν ὁποίων ἡ πραγματοποιήσις προϋπέθετε βασικῶς τὴν στενὴν συνεργασίαν ἐν τῷ στρατῷ καὶ τῇ διοικήσει, ἀκόμη καὶ τὴν διὰ μεικτῶν γάμων συγχώνευσιν Ἑλληνομακεδόνων καὶ βαρβάρων, δὲν ἀπεμάκρυνον τοῦτον ἐκ τῆς μερίμνης διατηρήσεως ἀλωβήτου τῆς μακεδονικῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι μακεδονικῆς ἡγεμονίας. Ἐπαναπατρίζων τὰς δέκα χιλιάδας τῶν παλαιμάχων εἰς Μακεδονίαν, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ πιστοῦ φίλου του Κρατεροῦ, τὸν ὁποῖον προώριζεν ὡς νέον ἐκπρόσωπόν του ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Ἑλλάδι, διέτασσε νὰ σταλῇ νέα μακεδονικὴ δύναμις ἐκ νέων Μακεδόνων εἰς Ἀσίαν ὑπὸ τὸν Ἀντίπατρον. Οὕτω, παρὰ τὴν συγκρότησιν βαρβαρικῶν σωμάτων καὶ τὴν ἀνάθεσιν ἀνωτάτων στρατιωτικῶν καὶ διοικητικῶν ἀξιωματίων εἰς Πέρσας, θὰ ὑπῆρχε πάντοτε ἰσχυρὰ μακεδονικὴ δύναμις πλησίον τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ δὲν θὰ ἔπαυεν οὗτος νὰ περιστοιχιζέται ὑπὸ ἀνωτάτων ἀξιωματούχων Ἑλληνομακεδόνων. Ἐν ἄλλοις λόγοις, θὰ διετεθεῖτο ἐν τῇ αὐτῇ καὶ ἐν τῷ βασιλικῷ περιβάλλοντι ὁ ἑλληνομακεδονικὸς χαρακτήρ, ἔστω καὶ αἰσθητικῶς ἡλλοιωμένος ἐκ προσεταιρισμοῦ ἀσιατικῶν ἡθῶν.

Ἐξ ἄλλου, ἡ ἐπιβληθεῖσα παλιννόστησις τῶν παλαιμάχων Μακεδόνων δὲν ἦτο ἐστερημένη μερίμνης διὰ τὴν ἐθνικὴν ὑπόστασιν τῆς Μακεδονίας, ὡς καὶ τὴν στερέωσιν τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας ἐν Ἑλλάδι. Ἡ Μακεδονία εἶχεν ὑποστῇ σημαντικὴν ἐλάττωσιν τοῦ ἄρρενος πληθυσμοῦ της διὰ τῆς ἐπὶ δεκαετίαν ἀπομακρύνσεως δεκάδων χιλιάδων νέων χάριν τῆς ἐκστρατείας τῆς Ἀσίας καὶ διὰ τοῦ θανάτου πολλῶν Μακεδόνων κατὰ τὰς ἀδιακόπους ἐκστρατείας τοῦ Ἀντιπάτρου εἰς Θράκην καὶ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἐὰν ἀπεμακρύνοντο καὶ οἱ ἥδη ἐνηλικιωθέντες ἔφηβοι διὰ τῆς νέας ὑπὸ τὸν Ἀντίπατρον ἀποστολῆς, ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ ἐρημωθῇ ἡ Μακεδονία, καθισταμένη συγχρόνως ἀνίκανος νὰ διατηρήσῃ τὴν ἡγεμονίαν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ὥς καὶ στερουμένη ἀσφαλείας ἀπὸ ἐνδεχομένων ἐπιθέσεων ἐκ μέρους περιστοιχιζόντων βαρβάρων. Οἱ ἐπανακάμπτοντες παλαίμαχοι, ὥς καὶ μὲν νὰ ἦσαν ἀκατάλληλοι διὰ περαιτέρω ἐπιπόνους ἐκστρατείας ἀνὰ τὴν Ἀσίαν, ἀλλ' ἦσαν ἀκόμη ἐν ἡλικίᾳ (κατὰ τὸ πλεῖστον τριάκοντα ἕως τεσσαράκοντα ἐτῶν) νὰ συστήσουν ἢ νὰ ἀνασυστήσουν οἰκογενείας καὶ νὰ ἀποκτήσουν τέκνα² ἔτι πλέον,

1. Βλ. ἀνωτ., σελ. 96 κ.εξ.

πεπειραμένοι καὶ ἀκατανίκητοι πολεμισταὶ αὐτοί, ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ὑπερασπίσουν τὴν Μακεδονίαν ἀπὸ ἐπιδρομεῖς καὶ νὰ στηρίξουν τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν ἐν Ἑλλάδι.

Ζ' - ΤΟ ΠΕΡΙ ΕΞΟΡΙΣΤΩΝ ΔΙΑΓΓΕΛΜΑ ΠΡΟΣ ΠΛΗΡΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἄλλη πολύκροτος πράξις τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπισφραγίζει τὴν νέαν μορφήν τῶν μετὰ τῶν Ἑλλήνων σχέσεων του διὰ τῆς πανηγυρικῆς τρόπον τινὰ διαδηλώσεως τῶν κοσμοκρατορικῶν αὐτοῦ σχεδίων. Τὸ ἔτος 324, εἰς ἐποχὴν μὴ ἀκριβῶς διαπεπιστωμένην, καθοριζομένην δὲ συνήθως ὀλίγον πρὸ τῶν ἐν Σούσοις γάμων, ἀλλὰ συμβιβαζομένην ἄριστα καὶ εἰς περίοδον ὀλίγον μετὰ τὰ ἐν Ὠπιδί γεγονότα¹, ὁ Ἀλέξανδρος ἐξέδωκε διάγγελμα ἀπευθυνόμενον πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις. Τὸ κείμενον τοῦ διαγγέλματός του δὲν διεσώθη, καὶ μόνον ὁ Διόδωρος παραθέτει τμήματά τινα, ἐκ τῶν ὁποίων συνάγεται ὅτι διετάσseto ἡ ἐπάνοδος τῶν ἐξοριστῶν εἰς τὰς πόλεις των, πλὴν τῶν ἐναγῶν. Χωρὶα τινὰ Ἀθηναίων ρητόρων καὶ μεταγενέστεραί τινες πηγαὶ ἐπέτρεψαν τὴν γνώμην ὅτι διὰ τοῦ αὐτοῦ ἡ δι' ἐτέρου συγχρόνου διατάγματος ὁ Ἀλέξανδρος ἀπήτησε παρὰ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, ὅπως ἀναγνωρισθῇ ἐπισήμως ἡ θεία αὐτοῦ ιδιότης². Θὰ ἀσχοληθῶμεν κεχω-

1. Αὐτὸς ὁ Διόδωρος, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον εἶναι ἡ μόνη ἀρχαία ἱστορικὴ πηγή, ἡ παρέχουσα διαφωτιστικὰς πληροφορίας περὶ τοῦ διαγγέλματος τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις, εἶναι ἀσαφὴς ὡς πρὸς τὴν ἀκριβῆ χρονολογίαν. Ἐν XVII, 109, 1 ἀναγράφει τὴν περὶ φυγάδων διακήρυξιν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀμέσως πρὸ τῆς περιγραφῆς τῆς ἐν Ὠπιδί στάσεως τῶν Μακεδόνων. Ἀλλ' ἐν XVIII, 8, 2 ἀρχεται τῆς ἐκθέσεως τοῦ γεγονότος ὡς ἀκολουθῶς: « Ἀλέξανδρος γὰρ βραχεὶ χρόνῳ πρότερον τῆς τελευτῆς ἔκρινε κατάγειν ἅπαντας τοὺς ἐν ταῖς Ἑλληνίσιν πόλεσι φυγάδας... » Δεδομένου ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἐτελεύτησε κατὰ τὰ μέσα Ἰουνίου τοῦ ἔτους 323, θὰ ἠδυνάμεθα, βάσει τοῦ χωρίου τούτου τοῦ Διοδώρου (« ὀλίγον πρὸ τῆς τελευτῆς »), νὰ κατέλθωμεν καὶ εἰς τὸ ἔτος 323 πρὸς προσδιορισμὸν τῆς χρονολογίας τοῦ διαγγέλματος. Ἀλλ' ὑπάρχει ὁ περιορισμὸς τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, κατὰ τοὺς ὁποίους ἀνεγνώσθη τὸ διάγγελμα τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ δὲ 114^η Ὀλυμπιάς ἐγένετο κατ' Αὐγούστον - Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους 324. Συνεπῶς, ἡ τὴν ἐποχὴν τῶν ἐν Σούσοις γάμων ἡ τὴν ὀλίγον μετὰ τὰ ἐν Ὠπιδί γεγονότα ἂν λάβωμεν πρὸς προσδιορισμὸν τῆς χρονολογίας τοῦ διαγγέλματος, δηλαδὴ ἡ τὰς ἀρχὰς ἡ πρὸς τὰ τέλη τῆς ἀνοίξεως τοῦ 324, ὑφίστατο ἐπαρκὴς χρόνος πρὸς ἀποστολὴν τούτου εἰς Ἑλλάδα καὶ ἀνάγκωσιν ἐν Ὀλυμπίᾳ.

2. Περὶ τοῦ πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις διαγγέλματος τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς ἐπιστροφὴν τῶν ἐξοριστῶν, ἐκτὸς τῶν περιλαμβανομένων εἰς τὰ προμνημονευθέντα γενικὰ περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου ἔργα, βλ. καὶ εἰδικὰς μελέτας περὶ τοῦ θέματος: Α. Zumettkos, *De Alexandri Olympiadis que epistolarum fontibus ac reliquiis*, Berlin

ρισμένως ἐφ' ἑνὸς ἐκάστου τῶν δύο τούτων ὑποτιθεμένων ἀντικειμένων τοῦ διαγγέλματος ἢ τῶν διαγγελμάτων τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Κατὰ τὸν Διόδωρον, ὁ Ἀλέξανδρος, ἐπικειμένων τῶν ἑορτασμῶν τῶν Ὀλυμπίων, ἐξέπεμψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν Σταγίριτον Νικάνορα, εἰς τὸν ὁποῖον παρέδωσε τὸ περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων καὶ φυγάδων εἰς τὰς πόλεις τῶν διαγγέλμα ¹. Ὁ Νικάνωρ, κατὰ τὴν προσαγῆν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐνεχείρισε τὸ διαγγέλμα πρὸς τὸν νικήσαντα εἰς τὸν σχετικὸν ἀγῶνα κήρυκα, ἵνα ἀναγγεῖλῃ τοῦτο πρὸς τὰ ἐν Ὀλυμπίᾳ συνηγμένα κατὰ τὴν 114ην Ὀλυμπιάδα πλήθη τῶν Ἑλλήνων. Τὸ διαγγέλμα περιελάμβανε τὰ κάτωθι : « Ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος πρὸς τοὺς ἐκ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων φυγάδας. Ἡμεῖς μὲν δὲν ὑπῆρξαμεν αἰτία τῆς ἐξορίας σας, θὰ καταστῶμεν ὅμως τῆς ἐπανόδου εἰς τὰς πατρίδας σας πάντων, πλην τῶν ἐναγῶν (δηλαδὴ τῶν ἱεροσύλων καὶ τῶν φονέων). Ἐγράψαμεν δὲ εἰς τὸν Ἀντίπατρον, ὅπως τὰς μὴ βουλομένας ἐκ τῶν πόλεων νὰ σᾶς δεχθῶν, ἔξαναγκάσῃ εἰς τοῦτο » ².

1894. — W. Ferguson, *Legalised absolutism en route from Greece to Rome*, ἐν A.H.R., τ. XVIII (1912), σ. 29 κ.έ. — A. Plassart, *Réglement tegéate concernant le retour des bannis*, ἐν B.C.H., τ. XXXVIII (1914), σ. 116 κ.έ. — H. Casten, *Das Amnestiegesetz d. Tegeat. von Jahre 324*, Hamburg 1922. — G. Colin, *Dem. et l'aff. d'Harp.* ἐν R.E.G., τ. XXXVII (1926), σ. 31 κ.έ. (τὰ περὶ ἐξορίστων, σ. 41 κ.έ.). — A. Aymard, *Un ordre d'Alexandre*, ἐν R.E.A., τ. XXXIV (1937), σ. 5κ.έ. — Bikermann, *La lettre d'Alex. aux bannis*, ἐν R.E.A., τ. XLII (1940), σ. 5 κ.έ. — De Sanctis, *Gli ultimi messaggi di Al.*, ἐν Riv. di Fil. τ. LXVIII (1940), σ. 1 κ.έ. Ἐκ τῶν γενικωτέρων περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου ἔργων, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνουν φωτεινάς, μολονότι πολλάκις ἀντιμαχομένας γνώμας καὶ κρίσεις περὶ τοῦ ζητήματος, παραθέτομέν τινα τῶν σπουδαιωτέρων : Droysen, ἔ.δ., σ. 757 κ.έ. — Ed. Meyer, *Kl. Schrift.*, I, σ. 340 κ.έ. — Ullr. Wilcken, ἔ.δ., σ. 213 κ.έ. — G. Radet, ἔ.δ., σ. 365 κ.έ. — Gust. Glotz et R. Cohen, ἔ.δ., σ. 217 κ.έ.

1. Ὁ Διόδωρος καλεῖ τοῦτο « ἐπιστολήν », οἱ δὲ πλείστοι τῶν νεωτέρων ὀνομάζουσι « διάταγμα ». Νομίζομεν ὅτι ἡ χρησιμοποίησις τῆς λέξεως « ἐπιστολή » ὑπὸ τὴν σύγχρονον ἔννοιαν δὲν ἀρμόζει, ἀλλὰ καὶ ἡ λέξις « διάταγμα » δὲν φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἢ προσήκουσα, δεδομένου ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις δὲν ὑπῆγοντο, τυπικῶς τοῦλάχιστον, ὑπὸ τὰς ἀμέσους διατάγας τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἡ λέξις « διαγγέλμα » ἴσως ἀρμόζει περισσότερο, ἂν μάλιστα ληφθῇ ὑπ' ὅψιν ὅτι ἡ ἀπόφασις τοῦ Ἀλεξάνδρου « διηγέλθῃ » πρὸς τὰ πλήθη διὰ κήρυκος.

2. Διοδ. XVIII, 8, 2 κ.έ. : « Ἀλέξανδρος γὰρ βραχεὶ χρόνῳ πρότερον τῆς τελευτῆς ἔκρινε κατάγειν ἅπαντας τοὺς ἐν ταῖς Ἑλληνίσιν πόλεσι φυγάδας, ἅμα μὲν δόξης ἔνεκεν, ἅμα δὲ βουλόμενος ἔχειν ἐν ἐκάστῃ πόλει πολλοὺς ἰδίους ταῖς εὐνοίαις πρὸς τοὺς νεωτεριμοὺς καὶ τὰς ἀποστάσεις τῶν Ἑλλήνων. διόπερ ὑπογύων ὄντων τῶν Ὀλυμπίων ἐξέπεμψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα Νικάνορα τὸν Σταγίριτην, δούς ἐπιστολήν περὶ τῆς καθόδου ταύτην δὲ προσέταξεν ἐν τῇ πανηγύρει διὰ τοῦ νικήσαντος κήρυκος ἀναγνωσθῆναι τοῖς πλήθεσι. τούτου δὲ ποιήσαντος τὸ προσταχθέν, λαβὼν ὁ κήρυξ ἀνέγνω τὴν ἐπιστολήν τήνδε. « Βασιλεὺς Ἀλέξανδρος τοῖς ἐκ τῶν Ἑλληνίδων πόλεων φυγάσι. τοῦ μὲν φεύγειν ὑμᾶς οὐχ ἡμεῖς αἰτιοὶ γεγόναμεν, τοῦ δὲ κατελθεῖν

Τὸ γεγονὸς τῆς ἀποστολῆς ἐκ μέρους τοῦ Ἀλεξάνδρου διαταγῆς πρὸς ἀμνήστευσιν τῶν ἐξορίστων καὶ φυγάδων καὶ ἀναγκαστικὴν ἀποδοχὴν τῶν ἐκ μέρους τῶν πόλεων τῶν δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀμφισβητηθῇ καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἀνευρίσκετο ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Διοδώρου μετὰ λεπτομερειῶν, καθ' ὅσον μνημονεύεται καὶ ὑπὸ ἄλλων πηγῶν καὶ ἐπιμαρτυρεῖται ἐκ τῆς ἀναταραχῆς, τὴν ὁποίαν προεκάλεσεν ἀνὰ τὰς ἐνδιαφερομένας ἑλληνικὰς πόλεις, ἰδιαίτερώς δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας. Οὕτω, θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἰς τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀναγνῶσθαι «διάγγελμα» περιορίσθη νὰ ἐξαγγεῖλῃ αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός, ἐπιφυλλάσων τὰς λεπτομερείας εἰς τὰς πρὸς τὰς πόλεις σταλείσας διαταγὰς μέσῳ τοῦ Ἀντιπάτρου, διὰ τοῦ «βασιλικοῦ διαγράμματος». Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι λίαν ἀπίθανον, δεδομένου ὅτι ἀκριβῶς τὰ ἀγωνιῶντα πλήθη τῆς Ὀλυμπίας, τὰ ὁποῖα κατὰ σημαντικὸν μέρος ἀπηγοῖζοντο ἐξ ἐξορίστων, ἔπρεπε νὰ πληροφωρηθοῦν ἐν λεπτομερεῖᾳ τὰ τῆς ἀποφάσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ νὰ ἐπευφημήσουν τὴν μεγαλοψυχίαν του. Καθ' ὅλας τὰς

εἰς τὰς ἰδίας πατρίδας ἡμεῖς ἐσόμεθα πλὴν τῶν ἐναγῶν. γεγράφαμεν δὲ Ἀντιπάτρῳ περὶ τούτων, ὅπως τὰς μὴ βουλομένας τῶν πόλεων κατάνειν ἀναγκάσῃ». κηρυχθέντων δὲ τούτων μεγάλῳ κρότῳ ἐπεσήμηνε τὸ πλῆθος· ἀποδεξάμενοι γὰρ οἱ κατὰ τὴν πανήγυριν τὴν χάριν τοῦ βασιλέως διὰ τὴν χαρὰν ἡμείβοντο τὴν εὐεργεσίαν τοῖς ἐπαίνοις. ἦσαν δ' οἱ φυγάδες ἀπληροῦς πάντες ἐπὶ τὴν πανήγυριν, ὄντες πλείους τῶν δισμυρίων». Καὶ ἀλλαχοῦ ὁ Διόδωρος (XVII, 109, 1) γράφει: «Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος τῶν Ὀλυμπίων ὄντων ἐκήρυξεν ἐν Ὀλυμπίᾳ τοὺς φυγάδας πάντας εἰς τὰς πατρίδας κατεῖναι πλὴν τῶν ἱεροσύλων καὶ φονέων». Τὸ γεγονός, ἐκ τῶν ἀρχαίων βιογράφων τοῦ Ἀλεξάνδρου, μνημονεύει καὶ ὁ Λατίνος Κούρτιος (X, 2, 4 κ.έ.), προσθέτων ὅτι μόνοι οἱ Ἀθηναῖοι ἠρνήθησαν νὰ δεχθῶν τοὺς ἐξορίστους τῶν. Ὁ συντάκτης τῆς περιλήψεως τοῦ ἔργου τοῦ Πομπηίου Τρώγου Ἰουστίνος γράφει περὶ τοῦ θέματος τὰ ἀκόλουθα ἐν XIII, 5, 3 κ.έ.: «Alexander epistulas in Græciam scripserat, quibus omnium civitatum exules, præter cædis damnati, restituebantur. Quæ recitatæ præsentī universa Græcia in mercatu Olympiaco magnos motus fecerunt, quia plurimi non legibus pulsī patria, sed per factionem principum fuerunt, verentibus isdem principibus, ne revocati potentiores in re publica fierent». Ἐκ τῶν Ἀθηναίων ρητόρων, ὁ Ὑπερείδης εἰς τὸν κατὰ τοῦ Δημοσθένους, ἐκφωνηθέντα διὰ τὴν ὑπόθεσιν Ἀρπάλου, λόγον περιλαμβάνει τὰ ἀκόλουθα: «τὰ δ' ἐν Πελοποννήσῳ καὶ τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι οὕτως ἔχοντα κατέλαβεν ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Νικάνορος καὶ τῶν ἐπιταγμάτων ὧν ἦκεν φέρων παρ' Ἀλεξάνδρου περὶ τε τῶν φυγάδων καὶ περὶ τοῦ τοὺς κοινούς συλλόγους Ἀχαιῶν τε καὶ Ἀρχάδων καὶ Βοιωτῶν...» (Ὑπερ. κ. Δημ. ἀποσπ. V. Βλ. καὶ κατωτ. ἐν Κεφ. Η'). Τὸ κείμενον τοῦ λόγου τούτου τοῦ Ὑπερείδου, εἰς τὰ ἐνδιαφέροντα ἡμᾶς σημεῖα εἶναι λίαν ἡκρωτηριασμένον, πιθανὸν δὲ νὰ ὑπῆρχον εἰς τὰ ἐλλείποντα καὶ ἄλλαι πληροφορίαι. Ὡς πρὸς τὴν πληροφориάν, ἡ συνταγομένην ἐκ τοῦ κειμένου τούτου τοῦ Ὑπερείδου, περὶ συγχρόνῳ ἀποστολῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου διὰ τοῦ Νικάνορος καὶ ἐτέρου «ἐπιτάγματος» ἀφορῶντος εἰς τὴν διάλυσιν τῶν κοινῶν τῶν Ἀχαιῶν, Ἀρχάδων καὶ Βοιωτῶν, οὐδὲν ἐξ ἐτέρας πηγῆς γνωρίζομεν, ὁ δὲ A. Aymard (ἐὰ σ. 5 κ.έ.) ἀμφισβητεῖ τὴν αὐθεντικότητα.

ἐνδείξεις, ὁ Διόδωρος περιέλαβεν ἐν τῷ ἔργῳ του περιλήψιν ἢ μᾶλλον τὴν στομφώδη καὶ εἰς πανηγυρικὸν λόγον, ὡς συνήθως εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ἀπαρχὴν τοῦ διαγγέλματος.

Διεσώθη ἐν ἐπιγραφῇ ἄλλη παρεμφερὴς ἀπόφασις τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐκδοθεῖσα τὸ ἔτος 332 καὶ ἀφορῶσα εἰς τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐξορίστων τῆς Χίου, οἱ ὅποιοι εἶχον ἀναγκασθῇ νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν νῆσον μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς ὀλιγαρχικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ ἔτους 333¹. Διὰ ταύτης καθωρρίζετο ὅτι οἱ ἐξόριστοι ἠδύναντο πάντες νὰ ἐπανέλθουν καὶ τὸ πολίτευμα τῆς Χίου θὰ ἦτο δημοκρατία. Ἄλλ' οἱ συντάκται τοῦ νέου πολιτεύματος ὥφειλον νὰ ἀπομακρύνουν ἐκ τούτου πᾶν ἐμπόδιον ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐπάνοδον τῶν ἐξορίστων. Ὡς πρὸς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι παρέσυρον τὴν πόλιν πρὸς τοὺς Πέρσας (τῷ 333), ὅσοι μὲν διέφυγον θὰ θεωροῦντο ἐξόριστοι ὑφ' ὅλων τῶν πόλεων τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου καὶ θὰ ὑπεβάλλοντο εἰς δίκην ὑπὸ τῶν ἐν τῷ συνεδρίῳ ἀντιπροσώπων τῶν ἐλληνικῶν πόλεων. Προκειμένου νὰ ἐπιτευχθοῦν εἰς τὸ πολίτευμα μεταβολαί, ἐπὶ τῶν ὁποίων δὲν ὑφίστατο συμφωνία, ἢ ἂν ἀνέκυπτον διαμάχαι εἰς τὴν πόλιν μεταξὺ τῶν κατοίκων καὶ τῶν ἐπιστρεφόντων ἐξορίστων, ἀνώτατος διαιτητὴς καὶ ρυθμιστὴς θὰ ἦτο ὁ Ἀλέξανδρος, πρὸς τὸν ὁποῖον ἔπρεπε νὰ ὑποβάλλεται πρὸς ἔγκρισιν πᾶσα σχετικὴ ἀπόφασις.

Ὡς πρὸς τοὺς ἐν τῷ διατάγματι τῆς Χίου περιλαμβανομένους ὄρους, περὶ ἐξαιρέσεως τῶν συνεργασθέντων μετὰ τῶν Περσῶν καὶ δίκης αὐτῶν ὑπὸ τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου, ταῦτα δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς κατὰ τὸ ἔτος 324 ἄνευ πλέον οὐσιαστικοῦ περιεχομένου καὶ ἐπομένως μὴ δυνάμενα νὰ ἐπαναληφθοῦν. Ἄλλ' ὡς πρὸς τὴν τροποποίησιν τῶν δημοκρατικῶν πολιτευμάτων πρὸς ἀνεμπόδιστον ἐγκατάστασιν τῶν ἐξορίστων καὶ τὴν ὑποβολὴν πάσης διαφορᾶς πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον (ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ εἰς τὸν Ἀντίπατρον) πρὸς ἀναγκαστικὴν λύσιν, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς λίαν πιθανὸν ὅτι ταῦτα περιλαμβάνοντο μετὰ λεπτομερειῶν ἐν τῷ « βασιλικῷ διαγράμματι », τῷ σταλέντι πρὸς τὰς πόλεις. Πράγματι, ὡς συνάγεται ἐξ ἀνευρεθείσης ἐπιγραφῆς, περιλαμβανούσης νόμον τῆς Τεγέας, ρυθμίζοντα τὰ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων², ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέστειλε πρὸς τὰς πόλεις, πιθανώτατα μέσῳ τοῦ Ἀντιπάτρου, καὶ « βασιλικὸν διάγραμμα », περιλαμβάνον ἐν εἴδει γενικοῦ διακανονισμοῦ, τὰ τοῦ τρόπου ἐκτελέσεως τῆς βασιλικῆς ἐντολῆς. Ὅμως δὲν δύναται νὰ γεννηθῇ ἀμφιβολία ὅτι, ἐφ' ὅσον ἐστάλη τοιοῦτον διάγραμμα εἰς τὴν πόλιν τῆς Τεγέας, μνημονευόμενον ἐν νόμῳ ταύτης ὡς περιλαμβάνον τὰς βασικὰς ἐντολὰς περὶ τοῦ τρόπου ἐκτελέσεως τῆς βασιλικῆς

1. Ditt. Syll.³, ἀρ. 283. Ἐπίσης ἐν M. N. Tod, Selection of Greek hist. inscript. II (1948), ἀρ. 192.

2. Βλ. κατωτ., σ. 136.

ἐντολῆς περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων, θὰ ἐστάλη παρόμοιον καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ἑλληνικὰς πόλεις διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους. Ὅσον καὶ ἂν δεχθῶμεν ὅτι τὸ ἀναγνωσθὲν ἐν Ὀλυμπίᾳ διάγγελμα ἦτο ἐκτενέστερον καὶ ὅτι ὁ Διόδωρος δὲν διέσωσεν εἰμὴ τμήμα μόνον τοῦ κειμένου, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ περιλάβῃ τοῦτο ἀπᾶσας τὰς ἐντολὰς καὶ ὁδηγίας, αἱ ὁποῖαι ἔπρεπε νὰ σταλοῦν ἀπ' εὐθείας πρὸς τὰς πόλεις πρὸς ἄρσιν τῶν ἀνακυπτουσῶν δυσχερειῶν, κατὰ πινξιν τῶν ἀντιδράσεων καὶ ἐν γένει ὁμοιόμορφον ἐκτέλεσιν τῆς βασιλικῆς ἐπιταγῆς περὶ ἐπανόδου τῶν φυγάδων καὶ ἀποκαταστάσεως τούτων.

Οὐδὲν ἐκ τῶν συναγομένων ἐκ τῶν πηγῶν στοιχείων ἐπιτρέπει γνώμην ὅτι ἐξηροῦντο ρητῶς τοῦ διατάγματος τούτου περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων εἰς τὰς πόλεις τῶν οἱ Θηβαῖοι, οἱ Ὀλύνθιοι ἢ οἱ τῶν ἄλλων καταστραφειῶν ὑπὸ τῶν Μακεδόνων πόλεων. Τοῦναντίον, τὸ γεγονός ὅτι ἐν τῷ παρὰ Διόδωρον ἀνευρισκομένῳ κειμένῳ διαγγέλματος ἐξαιροῦνται ρητῶς μόνον οἱ ἑναγεῖς, πείθει ὅτι, ἂν ἐξηροῦντο καὶ ἄλλοι, θὰ ἐγίνετο καὶ περὶ τούτων λόγος ἐν συνεχείᾳ περὶ τῶν ἑναγῶν. Ἀλλὰ περὶ τῶν Θηβαίων καὶ Ὀλυνθίων δὲν ἀπητεῖτο νὰ γίνῃ εἰδικὸς λόγος, δεδομένου ὅτι τὸ διαγγελθὲν ἐν Ὀλυμπίᾳ κείμενον τῆς βασιλικῆς ἐπιταγῆς ἀπηυθύνετο μὲν πρὸς τοὺς συνηγμένους ἐκεῖ ἐξορίστους ἐν εἵδει χαρμοσύνου ἀγγέλματος τοῦ βασιλέως, ἀλλ' οὐσιαστικῶς ἀπηυθύνετο πρὸς τὰς πόλεις, ἐπιτασσομένας νὰ δεχθοῦν τοὺς ἐξορίστους πολίτας τῶν, πόλεις δὲ Θηβῶν καὶ Ὀλύνθου δὲν ὑπῆρχον πλέον, ἵνα ἐκτελέσουν τοιαύτην διαταγὴν. Ἐξ ἄλλου, καὶ ἂν ἀκόμη τοῦτο ἦτο πρακτικῶς δυνατόν, θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ λόγος μόνον περὶ τῶν Θηβῶν, αἱ ὁποῖαι εὐρίσκοντο ἐν τῇ Ἑλλάδι τῶν δημοκρατικῶν πόλεων, μετὰ τῶν ὁποίων ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε συνάψει συνθήκας, ἐνῶ ἡ Ὀλυνθος καὶ αἱ λοιπαὶ πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς, αἱ ὁποῖαι εἶχον ὑποστῆ καταστροφὰς καὶ ὁ παλαιὸς πληθυσμὸς τῶν εἶχεν ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει ἐκδιωχθῆ, εὐρίσκοντο ἐντὸς τοῦ κύκλου τῆς ἀπολύτου καὶ ἀνεξελέγκτου δικαιοδοσίας τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ ἀντιπροσώπου του, θεωρούμεναι πλέον ὥς τμήματα τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁ Ἀλέξανδρος οὐδέποτε θὰ ἐπέτρεπε νὰ γίνῃ λόγος περὶ Θηβῶν, τῶν ὁποίων ἀκριβῶς ἡ καταστροφή, γενομένη πρὸς παραδειγματισμόν, ἐξηκολούθει νὰ ἐπισείεται ἀνὰ τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον, ὥς φοβερὸν φάσμα δλέθρου εἰς περίπτωσιν νέας ἀποστασίας. Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον, ἢ ὑπὸ Λαμάχου τοῦ Μυριναίου ἀπαγγελία ἐγκωμίου τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου μετὰ σφοδρᾶς ἐπιθέσεως κατὰ τῶν Θηβαίων καὶ τῶν Ὀλυνθίων, ὥς κατωτέρω ἐκτίθεται¹, νὰ ἐσκηνοθετήθῃ ἀπὸ σκοποῦ, ἵνα δικαιολογηθῇ τρόπον τινὰ εἰς τὰ ὅμματα τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ συνηγμένου ἑλληνικοῦ κόσμου οὐ μόνον ἡ καταστροφή τῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὅτι δὲν συμπεριελήφθησαν οἱ

παλαιοί, ἐκδιωχθέντες ἐκ τῶν ἐστιῶν των, κάτοικοί των εἰς τὴν διαταγὴν περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων.

Ἡ διαγγελθεῖσα ἐν Ὀλυμπίᾳ ἐπιταγὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ ἐπαναπατισμοῦ τῶν ἐξορίστων καὶ φυγάδων, διασπαρεῖσα ἀνὰ σύμπαντα τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον μέσῳ τῶν ἐπανακαμφάντων εἰς τὰς ἐστίαις προσκυνητῶν καὶ θεατῶν τῶν ἀγώνων, φαίνεται ὅτι ἔσχε τεραστίαν ἀπήχησιν. Πολὺ μακρὰν τῶν κέντρων τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς, εἰς πόλεις ἀπομεμακρυσμένας καὶ ἀπομεμονωμένας ἐν τῷ μέσῳ βαρβαρικῶν κόσμων, οἱ καταδιωκόμενοι καὶ ἐκβαλλόμενοι ἐκ τῶν ἐστιῶν των ὑπὸ τυραννικῶν καθεστώτων Ἑλληνες, ἐστήριξαν ὡς πρὸς τὸ τέρμα τῶν δεινῶν των παρηγόρους ἐλπίδας εἰς τὸν Ἀλέξανδρον. Ἐν τινι ἀρχαίᾳ πηγῇ, οἱ ἐξόριστοι τῆς Ἡρακλείας τοῦ Πόντου φέρονται ὡς ἐκλιπαροῦσάντες παρὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ συμπεριληφθοῦν εἰς τὴν ἐπιταγὴν περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων¹. Ἀλλὰ τὸ διάγγελμα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ περιλαμβάνῃ εἰμὴ τὰς δημοκρατικὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος. Αἱ ἀποφάσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀφαιρῶν μόνον εἰς τὸν ἑλληνικὸν αὐτὸν κόσμον, διὰ τὸν ὁποῖον τὰ ἤδη προδιαγεγραμμένα σχέδια ἀπέβλεπον νὰ προλείνουν τὴν ὁδὸν πρὸς νέαν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν του πολιτικὴν τάξιν.

Ὅτε τὸ διάγγελμα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀνεγνώσθη ὑπὸ τοῦ νικητοῦ κήρυκος, κατὰ τὸν Διόδωρον πάντοτε, εἴκοσι χιλιάδες συνηγμένοι ἐν Ὀλυμπίᾳ φυγάδες, ἐξόριστοι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, ἐδέχθησαν τὸ χαρμώσυνον ἄγγελμα τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὰς πατρίδας των μετ' ἐπευφημιῶν καὶ ἐπανηγύρισαν τὸ γεγονός, ἀποδίδοντες χάριτας καὶ ὕμνουντες ὡς εὐεργέτην των τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας. Ἡ συγκέντρωσις εἴκοσι χιλιάδων ἐξορίστων ἐν Ὀλυμπίᾳ φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως τί τὸ παράδοξον καὶ ἱκανῶς ἀπίθανον. Ἀλλ' ἡ εἴδησις περὶ ἐπικειμένης ἀμνηστεύσεως τῶν φυγάδων καὶ ἀναγκαστικῆς ἀποδοχῆς των ὑπὸ τῶν πόλεων των δι' ἀποφάσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ ὁποία θὰ διεκηρύσσετο ἐν Ὀλυμπίᾳ, πρέπει νὰ εἶχεν ἤδη ἐπιτηδεῖως διασπαρῇ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τῶν πρακτόρων τῆς μακεδονικῆς πολιτικῆς, ἵνα λάβῃ κατὰ τὸ δυνατόν περισσότερον πανηγυρικὸν χαρακτῆρα καὶ διὰ τῶν ἐπευφημιῶν καὶ ὕμνων εὐγνωμοσύνης τῶν φυγάδων πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον ἐπιτρέψῃ τὴν συναποκομιδὴν ἐνθουσιωδῶν ἐντυπώσεων ἐκ μέρους τοῦ συνηγμένου ἐκεῖ χάριν τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων πανελληνίου κοινοῦ.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν εἴκοσι χιλιάδων ἐξορίστων δὲν εἶναι ὑπερβολικός. Δύναται μάλιστα νὰ λεχθῇ ὅτι πολλοὶ τούτων δὲν προσῆλθον εἰς Ὀλυμπίαν καὶ ὁ πραγματικὸς ἀριθμὸς ἦτο πολὺ μεγαλύτερος. Πράγματι, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἥδη τοῦ Φιλίππου καὶ τῶν Φωικῶν πολέμων ἐπεκράτει ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα μεγάλη ἀναταραχὴ. Τὰ μῖση εἶχον ἐξαφθῇ εἰς τὸ ἔπακρον καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῶν ἀντιμαχομένων κομμάτων, ὀλιγαρχικῶν καὶ δημοκρατικῶν, ἐμίσουντο θανα-

σίμως. Αἱ ἐξεγέρσεις, συνωμοσίαι καὶ ἄλλαι στασιαστικαὶ ἐνέργειαι, ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῇ ὑποκινήσει καὶ ἐνεργείᾳ ἄλλων πόλεων ὁμόφρονος καθεστῶτος, ἦσαν συχναί. Εἰς ἐκάστην ἐπικράτησιν ἢ ἀποτυχίαν, οἱ ἐκτιθέμενοι εἰς ἐνεργείας ἢ καὶ ἁπλῶς ἀντιφρονούντες πρὸς τὸ ἐπικρατῆσαν καθεστῶς, καὶ ἂν ἀκόμῃ δὲν ἐξωρίζοντο διὰ διατάγματος τῆς πόλεως, ἔσπευδον νὰ ἐγκαταλείψουν αὐτήν, ἵνα διαφύγουν τὰς διώξεις, πολλάκις καὶ τὴν θανάτωσιν. Κατὰ τὴν δεκαετίαν ἰδίᾳ τοῦ 'Αλεξάνδρου, τὰ στερεωθέντα διὰ τῶν ὄρων τῆς συμμάχιας τῆς Κορίνθου, βάσει τῆς ὁποίας δὲν ἐπετρέποντο πολιτικαὶ μεταβολαί, πολιτικὰ καθεστῶτα ἐπωφελήθησαν ἐκ τῆς εὐκαιρίας, ὅπως ἀπαλλαγοῦν τῆς ἐν τῇ πόλει παρουσίας πλήθους ὀλιγαρχικῶν.

Εἰς τούτους πρέπει νὰ προσθέσωμεν καὶ ὅσων τὴν ἐξορίαν ἐπέβαλεν ὁ 'Αντίπατρος εἰς τὰς πόλεις κατὰ τὰς περιστάσεις, προερχομένων ἀλλαχοῦ μὲν ἐκ τῶν ὀλιγαρχικῶν, ἀλλαχοῦ δὲ ἐκ τῶν δημοκρατικῶν. Τέλος, καὶ πληθυσμοὶ κατὰ μάζας εἶχον ἐκδιωχθῆ ἐκ τῶν ἑδαφῶν των, ὥς εἶχε γίνει διὰ τοὺς Οἰνιάδας τῆς 'Ακαρνανίας ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν καὶ τοὺς Σαμίους ὑπὸ τῶν 'Αθηναίων.

Οὕτως, οἱ περιπλανώμενοι ἀνὰ τὴν 'Ελλάδα ἐξόριστοι καὶ φυγάδες εἶχον φθάσει εἰς σημαντικὸν ἀριθμὸν, ἴσως ἐγγίζοντα τὸν διπλάσιον τῶν παρασταθέντων ἐν 'Ολυμπίᾳ. 'Ανευ πόρων κατὰ τὸ πλεῖστον, διότι αἱ περιουσίαι των εἶχον κατασχεθῆ, μὴ εὐρίσκοντες, ὥς ἄλλοτε, διέξοδον εἰς μισθοφορικὰς στρατιωτικὰς ὑπηρεσίας, κατήντων εἰς ἐλεεινὴν κατάστασιν, περιφερόμενοι ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν πρὸς ἐξασφάλισιν ἀσύλου καὶ ἐκλιπαροῦντες ἐργασίαν πρὸς βιοπορισμὸν. 'Υπὸ τοιαύτας συνθήκας ἦτο φυσικὸν νὰ δεχθοῦν τὴν ἀπόφασιν περὶ ἐπιστροφῆς εἰς τὰς πόλεις των ὥς ἐξ ὕψους σωτηρίαν καὶ νὰ χαιρετίσουσιν τὸν 'Αλέξανδρον ὥς λυτρωτὴν καὶ σωτῆρα.

'Ανευ ἀμφιβολίας, ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ 'Αλεξάνδρου ὑπῆρξε μεγάλης πολιτικῆς σημασίας καὶ χαρακτηρίζει τὴν μεγαλοφυᾶ διάνοιαν αὐτοῦ πρὸς σύλληψιν τῶν ἐκάστοτε πραγματικοτήτων καὶ λήψιν ἀναλόγων πρὸς ταύτας μέτρων. Πολλοὶ τῶν φυγάδων πᾶν ἄλλο ἢ ἦσαν φίλοι τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας, ἱκανοὶ μάλιστα τούτων εἶχον ἐξορισθῆ ὑπὸ τῶν πόλεων, ἔνεκα ἀντιμακεδονικῶν φρονημάτων ἢ ἐνεργειῶν, στρεφόμενων κατὰ τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας. 'Αλλὰ τοῦτο δὲν εἶχε πλέον σημασίαν, καθ' ὅσον καὶ αὐτὸς ὁ 'Αλέξανδρος ἤδη μετεστράφη ἔνεκα πολιτικῆς σκοπιμότητος, ἀποβλέπων δυσπίστως εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἄλλοτε ἐγκαθιδρυόμενα δημοκρατικὰ καθεστῶτα τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Μ. 'Ασίας, καὶ εἰς τινὰς περιστάσεις ἐνισχύων τοὺς ὀλιγαρχικοὺς, πλέον ἐπιδεκτικούς εἰς ἐξυπηρέτησιν τῶν νέων κοσμοκρατορικῶν του σχεδίων. 'Εξ ἄλλου, εἴτε φίλοι, εἴτε παλαιοὶ ἐχθροὶ τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας ἦσαν οἱ ἐπανερχόμενοι εἰς τὰς ἐστίας των, ἀναλαμβάνοντες τὰς περιουσίας των καὶ ἀπολαύοντες πάντων τῶν δικαιωμάτων τῶν πολιτῶν, θὰ ὤφειλον βαθεῖαν εὐγνωμοσύνην πρὸς τὸν 'Αλέξανδρον, πρὸς τὸν ὁποῖον

ἔπρεπε νὰ ἀποβλέπουν ὡς πρὸς σωτήρα καὶ εὐεργέτην των. Ἐπομένως, ἡ ἀφοσίωσις των ἦτο ἐξησφαλισμένη, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον ἐκ τῆς περαιτέρω ὑπερασπίσεώς των ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐξηρτάτο καὶ ἡ ἀσφαλὴς παραμονὴ των εἰς τὰς πόλεις των, ἀπὸ τῆς στιγμῆς δὲ ταύτης πᾶσα στασιαστικὴ ἐνέργεια κατὰ τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας μοιραίως θὰ ἐστρέφετο καὶ κατὰ τῆς ἰδίας των ἀσφαλείας.

Οὕτως, ὁ Ἀλέξανδρος διὰ τῆς ἀποφάσεώς του πρὸς ἐπιστροφὴν ἐξορίστων καὶ φυγάδων εἰς τὰς πόλεις των ἀπέκτα ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα νέα στοιχεῖα, μετὰ φανατισμοῦ ἀφοσιωμένα εἰς αὐτὸν καὶ ἔχοντα τὴν ἀπόφασιν, χάριν τῆς ζωῆς καὶ περιουσίας των, νὰ ὑπερασπίσουν τὴν Μακεδονικὴν ἡγεμονίαν. Πλήν, δὲν ἐπρόκειτο μόνον περὶ τούτου. Διὰ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων εἰς τὰς ἐστίαις των θὰ ἔπαυε τὸ οἰκτρὸν ἐκεῖνο θέαμα τῶν περιπλανωμένων φυγάδων, τὸ ὁποῖον ἠτίμαζε τὴν Ἑλλάδα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ἐκράτει ἐν ἐπικινδύνῳ ἀναταραχῇ σύμπαντα τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον. Διὰ πρώτην φορὰν θὰ ἐπεκράτει, ἢ μᾶλλον θὰ ἐπεβάλλετο, ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα πραγματικὴ ἡσυχία καὶ τάξις, οὕτως ὥστε ἕκαστος θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιδιοθῇ ἀπροσκόπτως εἰς εἰρηνικὰ ἔργα. Τῆς δὲ ἡσυχίας καὶ τάξεως ταύτης ἐγγυητὴς καὶ ρυθμιστὴς θὰ ἦτο αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ ὁποῖος παρήμενεν ὁ ἀνεξέλεγκτος διαιτητὴς ἐπὶ πάσης διαφορᾶς καὶ ὁ εἰσηγητὴς ἐπιβαλλομένων λύσεων ἐπὶ πάσης διαμάχης ἐν σχέσει πρὸς τὰς μεταβολὰς τῶν δημοκρατικῶν πολιτευμάτων, τὰς ἐπιβαλλομένας πρὸς ἀνενόχλητον διαβίωσιν τῶν ἐπανεγκρατιστῶν καὶ ἀπολαούντων πλήθων ἀδικαιωμάτων πολιτῶν, ἄλλοτε ἐξορίστων. Οὕτως, ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος θὰ ἀπῆλανε τοῦ λοιποῦ εἰρήνης καὶ ἡσυχίας, ἀλλὰ κατ' ἐπιβολὴν καὶ ὑπὸ τὴν ἐπαγρύπνησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Pax Alexandrina!

Καὶ ἕτερον σημεῖον εἶναι ἄξιον ἰδιαιτέρας προσοχῆς. Βάσει τῶν ὄρων τῆς πανελληνίου συμμαχίας, τῆς συναφθείσης ἐν Κορίνθῳ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ Φιλίππου, ἐν συνεχείᾳ δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου, αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις θὰ διετήρουν τὰ πολιτικὰ καθεστῶτα, τὰ ὁποῖα εἶχον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ οὐδεμία ἐπετρέπετο μεταβολὴ αὐτῶν. Ἀπηγορεύετο ἐπίσης πᾶσα ἀνάμειξις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ἐκάστης πόλεως μετεχούσης τῆς πανελληνίου συμμαχίας. Ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων ἀνηγορεύθη στρατηγὸς-αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ κατὰ τῶν Περσῶν πολέμου καὶ ὑπὸ τὴν ἰδιότητα μόνον ταύτην ἐδικαιοῦτο νὰ ἀπευθύνεται πρὸς τὸ συνέδριον τῆς Κορίνθου, ἵνα διὰ τούτου ἐπιτυχάνῃ πᾶσαν ἀπόφασιν, σχέσιν ἔχουσαν πρὸς τὴν ἐπιτέλεισιν τῆς ἀναληφθείσης ἀποστολῆς.

Ἄλλ' ὁ Ἀλέξανδρος ἠδύνατο ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ νὰ διακηρύξῃ ὅτι ἀπὸ μακροῦ ἐξεπλήρωσε τὴν ἀποστολὴν, τὴν ὁποῖαν ἔλαβε παρὰ τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου καὶ νὰ θεωρήσῃ λήξασαν τὴν ἀποστολὴν ταύτην. Ἐτιμώρησε τοὺς Πέρσας διὰ τὴν ἐπιδρομὴν των κατὰ τῆς Ἑλλάδος, κατατροπώσας τοὺς τὸν Μέγαν βασιλέα καὶ τελικῶς συντρίψας τὸ μέγα κράτος του. Ἐξεδικήθη

τοὺς θεοὺς τῆς Ἑλλάδος δι' ὅσα εἶχον διαπραΐξει οἱ βάρβαροι, πυρπολήσαντες καὶ συλῆσαντες τὰ ἱερά των, φθάσας μέχρι τοῦ σημείου νὰ παραδώσῃ εἰς τὰς φλόγας τὰ ἀνάκτορα τῆς Περσепόλεως, ὁπόθεν ἐξώρμησεν ὁ Ξέρξης πρὸς κατὰκτησιν τῆς Ἑλλάδος. Ἀπῆλλαξε τὸν Ἑλληνισμόν ἀπὸ τοῦ ἐφιαλτοῦ νέας ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀπληθυνέρωσε τὰς ἑλληνικὰς νήσους καὶ πόλεις ἀπὸ τοῦ περσικοῦ ζυγοῦ καὶ ἤνοιξεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὰς πύλας τῆς Ἀσίας πρὸς ἀποικισμόν. Οἱ πανελληνισταὶ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος δὲν εἶχον ὀνειρευθῇ τίποτε περισσότερον καί, ἂν ἔζη ὁ Ἰσοκράτης, ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀπολύτως ἱκανοποιημένος¹.

Οὕτως, ἡ ἀποστολὴ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ὡς ἐντολοδόχου τοῦ πανελληνίου συνεδρίου, ἐπραγματοποιήθη καὶ ἔληξεν ἀπὸ πολλοῦ. Ἡ ἰδιότης τοῦ στρατηγοῦ-αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων δὲν συνεβιβάζετο πρὸς τὴν θέσιν του ὡς κυριάρχου πλήθους λαῶν καὶ ἀπεράντων ἐδαφῶν τῆς Ἀσίας. Ἀπετέλει δὲ τοῦτο κατάφωρον καὶ ἐκπληκτικὴν ἀντινομίαν, ἀφ' ἧς, συνεκτισθῆς καὶ διάδοχος τῶν Μεγάλων βασιλέων, ἀνεγνωρίζετο ὡς νόμιμος ἡγεμὼν τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας, περιστοιχιζόμενος καὶ προσκυνούμενος ὑπὸ τῶν Περσῶν μεγιστάνων, ἀπονέμων τίτλους καὶ ἀνώτατα ἀξιώματα τοῦ κράτους εἰς Ἀσιάτας, νυμφευόμενος Περσίδας πριγκιπίσσας καὶ συγκροτῶν ἐπίλεκτα στρατιωτικὰ σώματα ἐκ Περσῶν. Ταῦτα πάντα ἠδύναντο νὰ κινήσουν τὴν κατάπληξιν καὶ τὸν θαυμασμόν παντὸς Ἑλλήνου πρὸς τὸ στρατιωτικὸν καὶ πολιτικὸν δαιμόνιον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει ἦσαν ἀσυμβίβαστα καὶ συνεκρούοντο βασικῶς πρὸς τὴν ἰδιότητα τοῦ στρατηγοῦ-αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων, τοῦ ἐντεταλμένου τὴν διεξαγωγὴν τῶν κατὰ τῶν βαρβάρων πολέμων ἐν ὀνόματι τῶν ἱερῶν παραδόσεων τοῦ Ἑθνους.

Ἦδη ὁ Μ. Ἀλέξανδρος θέτει καὶ ἐμπράκτως τέρμα εἰς τὴν παράδοξον αὐτὴν κατάστασιν τῆς τεραστίας ἀντιθέσεως τίτλων καὶ ἰδιοτήτων ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Ἀσίᾳ. Παραβιάζων καταφώρως τὰς συνθηκὰς τῆς πανελληνίου συμμάχιας, ἐπεμβαίνει εἰς τὰ ἑσωτερικὰ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ διατάσσει τὴν ἐπιστοροφὴν τῶν ἐξορίστων, ἐπιβάλλων αὐτὴν διὰ τῆς βίας καὶ ὀρίζων ἑαυτὸν ἢ τὸν ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ ὡς ἀνώτατον ρυθμιστὴν τῶν ἑλληνικῶν πολιτευμάτων καὶ διαιτητὴν τῶν διαφορῶν μεταξὺ τῶν πολιτῶν. Δὲν ἀπευθύνει δὲ τὴν ἐπιταγὴν πρὸς τὸ συνέδριον τῆς Κορίνθου, ὡς θὰ ὤφειλε νὰ πράξῃ, ἂν ἐνήργει ὡς στρατηγὸς-αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ δι' εἰδικοῦ πληρεξουσίου του μεταβάλλει αὐτὴν εἰς διάγγελμα τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων (ἀκριβέστερον τοῦ « Ἀλεξάνδρου », ὅπερ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἔλεγε τὰ πάντα), ἀναγνωσθὲν ὑπὸ κήρυκος ἐνώπιον τῶν συνηγμένων φυγᾶδων καὶ τῶν ἀπὸ πάσης τῆς Ἑλλάδος θεατῶν τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων. Ἄν δὲ τὸ προμνημονευθὲν « βασιλικὸν διάγραμμα » περὶ γενικοῦ διακανονισμοῦ

τῶν τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων, ὡς καὶ πᾶσαν ἄλλην σχετικὴν ἐντολήν, ἀπηύθυνεν εἴτε μέσῳ εἰδικοῦ ἀπεσταλμένου, ὡς ὁ Νικάνωρ, εἴτε διὰ τοῦ Ἀντιπάτρου πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις, ἐστράφη καὶ πάλιν πρὸς αὐτὰς ὡς Ἀλέξανδρος, ἀδιαφορῶν διὰ τὴν συμμαχίαν καὶ τὸ συνέδριον. Εἶναι μάλιστα πιθανὸν ὅτι ἀπηυθύνθη πρὸς τὰς πόλεις, ἀνεξαρτήτως ἂν αὐταὶ μετεῖχον τῆς πανελληνίου συμμαχίας καὶ ἦσαν μέλη τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου. Διότι, ὡς θέλομεν ἐκθέσῃ κατωτέρω, καὶ ἡ Σπάρτη ἐδέχθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διαταγὰς τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐνῷ ἡρνήθη νὰ μετάσχη τῆς συμμαχίας τῶν ὁμοσπόνδων πόλεων καὶ εἶχε μείνει ξένη πρὸς τὰς ὑποχρεώσεις τῶν μελῶν τοῦ συνεδρίου¹.

Οὕτως, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι διακόπτεται ἐμπράκτως πᾶς δεσμός τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τὸ συνέδριον τῆς Κορίνθου, τὸ ὁποῖον ἐξακολουθεῖ μόνον τύποις ὑφιστάμενον. Ἐμμέσως καὶ λίαν ἐντέχως παρεσκευάζετο ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου τὸ ἔδαφος πρὸς πλήρη κατάργησιν τῶν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν τῶν πόλεων καὶ πραγματικὴν ἐνοποίησιν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον, ὡς διεμορφώθη ἐν Ἀσίᾳ, μοναρχικὴν καὶ θεῖω δικαίῳ ἐξουσίαν του!²

Αἱ πλείστοι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ὑπήκουσαν εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐδέχθησαν τοὺς ἐξορίστους των. Πολλοὶ τούτων ἠναγκάσθησαν νὰ ψηφίσουν εἰδικούς νόμους πρὸς λύσιν τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα

1. Βλ. κατωτ., σ. 143.

2. Ὁ Ε. Birkman, ἑ.ἀ., σ. 33 κ.ε., μολοντί χαρακτηρίζει ὡς καθαρῶς πολιτικά τὰ αἷτια τοῦ διαγέλλματος τοῦ ἔτους 324 περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων, ἐν τούτοις δὲν ἀποκλείει τὴν πιθανότητα ὅτι ἐστηρίχθη ὁ Ἀλέξανδρος εἰς ὅρον τῆς συμμαχίας τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου, ὡς οὗτος μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Ψευδο-Δημοσθένους XVII, 15: «ἔστι γὰρ ἐν ταῖς συνθήκαις ἐπιμελεῖσθαι τοὺς συνεδρεύοντας καὶ τοὺς ἐπὶ τῇ κοινῇ φυλακῇ τεταγμένους, ὅπως ἐν ταῖς κοινωνοῦσαις πόλεσι, τῆς εἰρήνης μὴ γίνωνται θάνατοι καὶ φυγαὶ παρὰ τοὺς κεμένους ταῖς πόλεσι νόμους». Ἀλλ' οἱ πλείστοι τῶν ἐξορίστων εἶχον ἐκδιωχθῆ ἐκ τῶν πόλεων των «κατὰ τοὺς κεμένους νόμους» καὶ τὰς ἀποφάσεις τῶν δήμων, τὰς ὁποίας ὑπὲρ πᾶν ἄλλο θὰ ὀφείλε νὰ σεβασθῇ ὁ Ἀλέξανδρος, ἐὰν πράγματι ἐσέβετο τὰς συνθήκας συμμαχίας, αἱ ὁποῖαι περιεῖχον ὡς θεμελιώδη ὅρον τὴν διατήρησιν τῶν ὑφισταμένων καθεστώτων καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν νόμων των δι' ἀποχῆς ἀπὸ πάσης ἐσωτερικῆς ἐπεμβάσεως. Θὰ ἦτο δὲ καὶ παράλογον νὰ σκεφθῶμεν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, ἥδη κυρίαρχος τῶν κόμων τῆς Ἀσίας καὶ ἀποβλέπων εἰς ὀριστικὴν ἐπιβολὴν ἐν Ἑλλάδι, διενεόηθη νὰ στηρίξῃ τὰς ἐπιταγὰς του εἰς οἰονδήποτε ὅρον τῆς συμμαχίας τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου, καθ' ὃν χρόνον διὰ τῶν ἐπιταγῶν τούτων κατέφερε θανάσιμον πλῆγμα κατὰ τοῦ συνεδρίου καὶ τῆς συμμαχίας. Ἀλλὰ τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους ὁ Ἀλέξανδρος ἐξέδωκε τὸ διάγγελμα περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων καθορίζει σαφῶς ὁ Διόδωρος XVIII, 8, 2: «ἅμα μὲν δόξης ἔνεκεν, ἅμα δὲ βουλούμενος ἔχειν ἐν ἑκάστη πόλει πολλοὺς ἰδίους ταῖς εὐνοίαις πρὸς τοὺς νεωτερισμοὺς καὶ τὰς ἀποστάσεις τῶν Ἑλλήνων».

ἐγέννα ἀπὸ μακροῦ χρόνου ὁ ἐπαναπατισμὸς τῶν φυγάδων πολιτῶν των, ὡς ἡ ἐπιστροφή κατασχεθεισῶν καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περιελθουσῶν εἰς ἄλλους ἰδιοκτητίας περιουσιῶν, οἱ νέοι γάμοι γυναικῶν, συζύγων φυγάδων, ἡ ἀναγνώρισις κληρονόμων κ.λ.π. Συγχρόνως, συνέστησαν δικαστήρια διαιτησίας πρὸς λύσιν τῶν διαφορῶν καὶ ἐπιτροπὰς συμφιλιώσεως καὶ ἡνάγκασαν τοὺς πολίτας των νὰ δώσουν ὄρκον τηρήσεως τῶν ἀποφάσεων τῆς ἀμνηστίας. Τοιαῦτα διατάγματα διεσώθησαν ἐν ἐπιγραφαῖς τῆς Τεγέας καὶ τῆς Μυτιλήνης¹.

Ἄλλαι πόλεις, εἰς τὰς ὁποίας τὰ πολιτικὰ πάθη εἶχον ἐξαφθῇ εἰς ἀδιάλυκτα μίση, ἐδυσφόρουν καὶ καθυστέρουν ὑπὸ διάφορα προσχήματα τὴν ἐφαρμογήν. Ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ἀντέδρασαν μετὰ πείσματος, ἀρνούμενοι νὰ ἐκτελέσουν τὴν διαταγὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἦσαν οἱ Αἰτωλοὶ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι. Οἱ Αἰτωλοὶ εἶχον ἐκδιώξει τοὺς Οἰνιάνας ἐκ τῆς Ἀκαρνανίας καὶ ἠρνοῦντο νὰ δεχθοῦν τοὺς ἐκδιωχθέντας, διότι θὰ ἦσαν ἡναγκασμένοι νὰ ἐπιστρέφουν τὰ ἐδάφη των. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἐκτὸς τοῦ ὅτι, κατανοοῦντες τοὺς ἀπωτέρους σκοποὺς τοῦ Ἀλεξάνδρου, δὲν ἤθελον νὰ ὑποκύβουν εἰς διαταγὰς, αἱ ὁποῖαι θὰ ἀπετέλουν ἀπαρχὴν καταργήσεως τῶν δημοκρατικῶν τῶν ἑλευθεριῶν, ὠθοῦντο εἰς τὴν ἀντίδρασιν ἐξ εἰδικῶν λόγων. Ἐκτὸς τῶν πολυαριθμῶν ἐξορίστων τῆς πόλεως, εἶχον ἐκδιώξει τὸν πληθυσμὸν τῆς Σάμου καὶ ἐγκαταστήσει κληρούχους των. Ἄν ὑπέκυπτον εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπανεέλθουν καὶ νὰ ἀναλάβουν τὰς περιουσίας των οἱ παλαιοὶ κάτοικοι, ὁπότε θὰ ἀπεμακρύνοντο ἐκεῖθεν οἱ Ἀθηναῖοι κληροῦχοι².

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Δημοσθένης, ἐν ἐπιγνώσει τῆς σοβαρότητος τῆς καταστάσεως μετὰ τοὺς θριάμβους τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὴν ἐν Ἑλλάδι παντοδυναμίαν τοῦ Ἀντιπάτρου, ἐτήρει πολιτικὴν καιροσκοπικῶς διαλλακτικὴν, ἥ, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, « τοῦ κέντρου », καθιστάμενος οὕτω ἀνεκτὸς εἰς τὴν φιλομακεδονικὴν μερίδα, ἀλλὰ κινῶν τὴν ἀντιπάθειαν καὶ τὴν ὀργὴν πολλῶν ἀδιαλλάκτων ἐχθρῶν τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας, ἄλλοτε στενῶν συνεργατῶν του. Διατηρῶν εἰσέτι ἐπιρροὴν εἰς τὰς μάζας τοῦ Ἀθηναϊκοῦ λαοῦ, εἶχε καὶ πάλιν λάβει πρωτεύουσαν θέσιν εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς πόλεως. Ἄνευ ἀμφιβολίας, ὁ Δημοσθένης ἐπληροφορήθη ἐγκαίρως τὰ περὶ διατάγματος ἐπιστροφῆς τῶν φυγάδων καὶ ἐπικειμένης μεταβάσεως τοῦ Νικάνορος εἰς Ὀλυμπίαν πρὸς ἐξαγγελίαν τῶν ἐπιθυμιῶν - διαταγῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Διὸ καὶ ἔσπευσε νὰ μεταβῇ εἰς Ὀλυμπίαν ὡς ἀρχιθεωρὸς τῆς πόλεως³.

1. Ditt., Syll. 1, ἀρ. 306. — IG, II, No 35 - 36.

2. Διοδ. XVIII, 8, 6 κ.έ.

3. Δειν. Κ. Δημ. 82 : « ἐπειδὴ δὲ τοὺς φυγάδας Ἀλέξανδρον ἔφασαν κατάγειν καὶ Νικάνωρ εἰς Ὀλυμπίαν ἦκεν, ἀρχιθεωρὸν (ἐνν. Δημοσθένην) αὐτὸν ἀπέδωκε τῇ βουλῇ ».

Ὑπὸ τὴν ὑψηλὴν ταύτην θρησκευτικὴν ιδιότητα ἐκαλύπτετο ἡ πραγματικὴ πολιτικὴ ἀποστολή του, εἴτε πρὸς παρεμπόδισιν ἀποδοχῆς τοῦ διατάγματος ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων, εἴτε πρὸς ἰδιαιτέρας διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ Νικάνορος διὰ τὴν ματαίωσιν τῆς ἐφαρμογῆς τούτου.

Τὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Δημοσθένους εἰς Ὀλυμπίαν καὶ τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ γνωρίζομεν λίαν ἀσαφῶς, τινὰ μὲν ἐκ τῶν βιογραφιῶν τοῦ Πλουτάρχου, ἄλλα δ' ἐκ τῶν κατηγοριῶν, τὰς ὁποίας ἐξετόξευσαν βραδύτερον κατ' αὐτοῦ ἀντίπαλοι Ἀθηναῖοι ρήτορες. Φαίνεται ὅτι ἐν ἀρχῇ καὶ πρὸ τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ περὶ φυγάδων διαγγέλματος τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑπὸ τοῦ βραβευθέντος κήρυκος, ἐσημείωσεν ἐπιτυχίαν καὶ ἐκίνησε τὴν συμπάθειαν τοῦ πλήθους, προβαλὼν ἑαυτὸν ὡς ἀπολογητὴν τῶν παλαιῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν τῶν πόλεων καὶ ψέξας τὰς ὑπερβολὰς καὶ κολακείας τῶν φίλων τῆς μακεδονικῆς πολιτικῆς. Πράγματι, ὅτε ὁ Λάμαχος ὁ Μυριναῖος ἤρχισε νὰ ἀπαγγέλλῃ ἐγκώμιον τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐν τῷ ὁποίῳ ἔλεγε πολλὰ κατὰ τῶν Θηβαίων καὶ Ὀλυνθίων (προφανῶς πρὸς δικαιολογίαν τῆς καταστροφῆς τῶν πόλεων τῶν ἔνεκα ἀποστασίας), ὁ Δημοσθένης ἔσπευσε νὰ διακόψῃ τὸν ἀπαγγέλλοντα καὶ ἀπηυθύνθη αὐτὸς πρὸς τὸ πλήθος. Μετὰ τῆς συνήθους βροντῶδους φωνῆς του καὶ τοῦ χειμάρρου τῶν ἐπιχειρημάτων του συνεκίνησε τοὺς ἀκροατάς, ἀναδραμὼν εἰς τὰ γεγονότα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ τοὺς ποιητικoὺς θρύλους, ἐξάρας τὰ καλὰ, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἴδει ἡ Ἑλλὰς παρὰ τῶν Θηβαίων καὶ τῶν κατοίκων τῆς Χαλκιδικῆς, καὶ παρατάξας τὰ κακὰ, τῶν ὁποίων εἶχον γίνεαι εἰς τὴν Ἑλλάδα αἵτιοι οἱ κολακεύοντες τοὺς Μακεδόνας. Καὶ ἡ ἐντύπωσις εἰς τὰ πλήθη ἐκ τοῦ αἰφνιδίου ἐκείνου λόγου τοῦ Δημοσθένους ὑπῆρξε τόσον μεγάλη, ὥστε ὁ Λάμαχος ἀπεδοκιμάσθη καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἀπομακρυνθῇ, χωρὶς νὰ περατώσῃ τὴν ἀπαγγελίαν¹.

Ἄλλ' αὕτη ὑπῆρξεν ἡ μόνη ἐπιτυχία τοῦ Δημοσθένους ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἄσχετος ἄλλωστε πρὸς τὴν ἀποστολήν του. Ὅτε ὁ κῆρυξ ἀνέγνωσε τὸ διάγγελμα τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ ἐπιστροφῆς τῶν φυγάδων καὶ ἐξορίστων εἰς

1. Πλουτ. Δημ. ΙΧ, 1 κ.ε.: « Λαμάχου τοῦ Μυριναίου γεγραφότος ἐγκώμιον Ἀλεξάνδρου καὶ Φιλίππου τῶν βασιλέων, ἐν ᾧ πολλὰ Θηβαίους καὶ Ὀλυνθίους εἰρήκει κακῶς, καὶ ἀναγινώσκοντος Ὀλυμπίας, παραστάς καὶ διεξελθὼν μεθ' ἱστορίας καὶ ἀποδείξεως ὅσα Θηβαίους καὶ Χαλκιδεῦσιν ὑπάρχει καλὰ πρὸς τὴν Ἑλλάδα, καὶ πάλιν ὅσων αἵτιοι γέγοναι κακῶν οἱ κολακεύοντες Μακεδόνας, οὕτως ἐπέστρεψε τοὺς παρόντας, ὥστε δέισαντα τῷ θορύβῳ τὸν σοφιστὴν ὑπεκδῦναι τῆς πανηγύρεως ». Βλ. καὶ [Πλουτ.], Βίοι τῶν Ἰ' ῥητόρων, Δημ. 23 [Ἡθ. p. 845C]: « Γενόμενος, δὲ καὶ ἐν τῇ Ὀλυμπιακῇ πανηγύρει καὶ ἀκούσας Λαμάχου τοῦ Μυριναίου, Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου ἐγκώμιον ἀναγινώσκοντος, Θηβαίων δὲ καὶ Ὀλυνθίων κατατρέχοντος, παραναστάς ἀρχαίων ποιητῶν μαρτυρίας προσηνέγκατο περὶ τῶν Θηβαίων καὶ Ὀλυνθίων καλῶς πραχθέντων, ὡς παύσασθαι τε τὸ λοιπὸν τὸν Λάμαχον καὶ φυγεῖν ἐκ τῆς πανηγύρεως ».

τὰς πόλεις των, ἀντήχησαν τόσαι ἐπευφημίαι ὑπὲρ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκ μέρους τῶν συνηγμένων ἐκεῖ φυγάδων, καταληφθέντων ὑπὸ ἐξάλλου ἐνθουσιασμοῦ ἐπὶ τῇ ἀναγγελίᾳ τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὰς ἐστίας των, ὥστε ὁ Δημοσθένης δὲν ἐτόλμησε νὰ λάβῃ τὸν λόγον, ἢ ἄλλως πως νὰ ἐπέμβῃ πρὸς ὑποκίνησιν ἀντιδράσεως. Προυτίμησε τότε τὴν « διπλωματικὴν ὁδὸν » τῆς διεξαγωγῆς ἰδιαιτέρων διαπραγματεύσεων πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς του.

Ἐκ τῶν κατηγοριῶν, τὰς ὁποίας ἐξετόξευσαν κατ' αὐτοῦ οἱ ἀντίπαλοι ρήτορες ἐνώπιον τοῦ Ἀθηναϊκοῦ δήμου, συνάγεται ὅτι πράγματι ὁ Δημοσθένης, παρὰ τὸ δεδηλωμένον ἀντιμακεδονικόν του φρόνημα, πρὸ τῶν κινδύνων οἱ ὅποιοι ἐπεκρέμαντο ἐπὶ τῶν Ἀθηνῶν ἔνεκα τῆς ἐπιστροφῆς τῶν φυγάδων, ἔλαβε τὴν τολμηρὰν πρωτοβουλίαν τῆς διεξαγωγῆς μυστικῶν συνεννοήσεων μετὰ τοῦ ἐκπροσώπου τοῦ Ἀλεξάνδρου Νικάνωρος. Καὶ δὲν ἐπέτυχε μὲν τὴν ἀκύρωσιν τοῦ διατάγματος, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἄλλωστε δὲν ἦτο δυνατόν, ἐφ' ὅσον ἦτο ἤδη εἰλημμένη ἡ ἀπόφασις τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ δὲ Νικάνωρ ἦτο ἀπλοῦς ἄγγελος καὶ ἐκτελεστὴς τῶν ἐντολῶν τοῦ βασιλέως. Ἐπέτυχεν ὅμως τι τὸ λίαν σημαντικόν, τὴν ἀναστολὴν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ διατάγματος τούτου, τοιῦλάχιστον ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας. Πρεσβεία τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν θὰ μετέβαινεν εἰς Βαβυλῶνα, ἵνα ἀπονεύμῃ τιμὰς εἰς τὸν βασιλέα, συγχρόνως δὲ θὰ ἀνέπτυσσε τὰ ἐπιχειρήματα τῆς πόλεως, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἠγωνίζετο νὰ πείσῃ τὸν Ἀλέξανδρον, ὅπως ἀνακληθῇ τὸ διάταγμα καὶ ματαιωθῇ ἡ ἐπιστροφή τῶν φυγάδων. Καὶ ἄλλαι πόλεις ἔλαβον τότε τὴν ἀπόφασιν ὅπως, ὁμοῦ μετὰ τῶν Ἀθηναίων, ἀποστείλουν ἀντιπροσώπους των εἰς Βαβυλῶνα διὰ τὸν αὐτὸν σκοπόν.

Τίτι τρόπῳ ὁ Νικάνωρ ἐπείσθη νὰ ἀναβάλῃ προσωρινῶς τὴν ἐκτέλεσιν διατάγματος, διὰ τὴν ἄμεσον ἐφαρμογὴν τοῦ ὁποίου τόση εἶχε δοθῇ σημασία ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου; Οὐδὲν λέγεται σαφῶς εἰς τὰς πηγάς. Ἐν τούτοις, δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀσφαλῆ δεδομένα ἐκ τῆς ἀλληλουχίας τῶν γεγονότων. Πρὸ τοῦ κινδύνου νὰ ἐπανέλθουν ἀμέσως, δι' ἐνεργοῦ ἐπεμβάσεως τοῦ Ἀντιπάτρου, οἱ φυγάδες, νὰ καταληφθῇ ἡ Σάμος ὑπὸ τῶν παλαιῶν κατοίκων, ἐκδιωκομένων τῶν κληρούχων, καὶ νὰ κινδυνεύσῃ τὸ δημοκρατικὸν καθεστὸς τῶν Ἀθηνῶν διὰ τῶν ἐπανερχομένων ἐξορίστων, ὁ Δημοσθένης, κατὰ τὰς ἰδιαιτέρας συναντήσεις μετὰ τοῦ Νικάνωρος, ἔφθασεν εἰς σημαντικὰς ὑποχωρήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐξυπηρετοῦν θαυμασίως τὰ σχέδια τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν θὰ ἐδέχετο τὴν ἐτέραν διαβιβασθεῖσαν ἀπαίτησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ ἀναγνωρίσεως αὐτοῦ ὡς θεοῦ¹, ἡ δὲ πρεσβεία, ἡ ὁποία θὰ μετέβαινεν εἰς Βαβυλῶνα, θὰ εἶχε χαράκητρα ἀποστολῆς θεῶν, ἥτοι προσώπων ἱεροῦ χαρακτῆρος, ἐντεταλμένων νὰ ἀπονεύμουν τιμὰς πρὸς θεόν. Δύναται μάλιστα νὰ θεωρηθῇ ὡς λίαν πιθα-

νὸν ὅτι ὁ Δημοσθένης ἀνέλαβε καὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ὑποστηρίξῃ ἐνώπιον τοῦ Ἀθηναϊκοῦ δήμου τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς θεοῦ καὶ τὴν ἀποστολὴν πρέσβων ὑπὸ τὴν ἰδιότητα θεωρῶν πρὸς ἀπονομὴν τῶν νενομισμένων τιμῶν πρὸς τὴν νέαν θεότητα. Οὕτως, ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ στάσις τοῦ Δημοσθένους, κατηγορηθέντος ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων του ὡς ἄλλοπροσάλλου, διότι αἰφνιδίως ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς θεότητος τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὴν ὁποίαν ἕως τότε ἀπέκρουεν ὡς ἀντίθετον πρὸς τὰς παραδόσεις καὶ τοὺς νόμους τῆς πόλεως¹. Ἐτι πλέον, ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου καὶ ἡ κατὰ τούτου ἐκδηλωθεῖσα ἀγανάκτησις διὰ τὴν πρωτοβουλίαν του πρὸς ἀποστολὴν πρεσβείας, ἡ ὁποία ὑπὸ τῶν ἀδιαλλάκτων ἐχθρῶν τῆς μακεδονικῆς πολιτικῆς ἐχαρκτηρίσθη ὡς ἡ ἐσχάτη τῶν ταπεινώσεων².

Ἡκολούθησε πράγματι μεγάλη ἀναταραχὴ ἐν Ἀθῆναις καὶ διαμάχη μεταξὺ ὁπαδῶν καὶ πολεμίων τῆς μακεδονικῆς πολιτικῆς ρητόρων εἰς τὴν Πνύκα. Τελικῶς ἀπεφασίσθη, ὅπως ἀθηναϊκὴ πρεσβεία σταλῇ εἰς Βαβυλῶνα πρὸς ματαίωσιν τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀποφάσεως περὶ ἐπανόδου τῶν ἐξοριστῶν. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος δὲν θὰ προέβαινε τελικῶς εἰς ὑποχωρήσεις ἐπὶ τόσον σοβαροῦ θέματος, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει τὴν ἀρχὴν τῆς ἐκτελέσεως τῶν νέων πολιτικῶν σχεδίων του ἐν Ἑλλάδι, καὶ θὰ ἐξίδεν ἐντολὴν εἰς τὸν Ἀντίπατρον, ἢ μᾶλλον εἰς τὸν στελλόμενον ὡς ἀντικαταστάτην τούτου Κρατερὸν, πρὸς ἐπιβολὴν διὰ τῆς βίας. Ἀλλ' ὁ ἐπισυμβὰς θάνατος αὐτοῦ μετέβαλε τὴν ὄψιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως ἐν Ἑλλάδι.

1. Βλ. κατωτ., σ. 142.

2. Δειν. 1, 103: « καὶ σὺ πάντων τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον διειλεγμένος Νικάνορι, καὶ κεχηματικῶς ἐν Ὀλυμπίᾳ περὶ ὧν ἐβουλήθης, ἐλεεινὸν νῦν σεαυτὸν κατασκευάζεις, προδότης ὧν καὶ δωροδόκος ». Ὑπερ. Κ. Δημ. στ. XIX, ἀπ. 4: « καὶ τοὺς μὲν Ἑλληνας ἅπαντας [πρεσβ]εύεσθαι πεποίηκας ὡς Ἀλέξανδρον ». Μολονότι εἰς ἄλλας περιπτώσεις καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν ἀκολουθήσαν ὑπόθεσιν Ἀρπάλου, ἡ διαγωγὴ τοῦ Δημοσθένους ὑπῆρξεν ἱκανῶς ὑποπτος χρηματισμοῦ, εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν αἱ κατηγορίαι τοῦ Δεινάρχου καὶ τοῦ Ὑπερείδου περὶ δωροδοκίας πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀνυπόστατοι συνήθεις ἐπιθέσεις ἀντιπάλων. Ὁ Δημοσθένης εἶχε σαφῆ συνείδησιν τῶν κινδύνων, οἱ ὁποῖοι ἐπεκρέμαντο ἐπὶ τῆς πόλεως, ἴσως καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Ἄν οἱ φυγάδες ἐπανάρχοντο, τὸ πολιτικὸν καθεστῶς τῶν Ἀθηναίων θὰ ὑφίστατο πλήγμα ἀνεπανόρθωτον. Ἄν πάλιν ἐπεκράτει ἡ ἀποψις τῶν ἀδιαλλάκτων ἐχθρῶν τῆς μακεδονικῆς πολιτικῆς, οἱ ὁποῖοι ὤθουν τὸν λαὸν πρὸς ἐνεργὸν ἀντίδρασιν, ὑπῆρχε κίνδυνος ὀλικῆς καταστροφῆς, διότι αἱ πολεμικαὶ δυνάμεις τῶν Ἀθηναίων ἦσαν ἀνίκανοι νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰς δυνάμεις τοῦ Ἀντιπάτρου. Διὰ τοῦτο προϋτίμησεν ὡς ἐσχάτην ἀνάγκην σωτηρίας τῆς πόλεως τὴν θεοποίησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὴν ἀποστολὴν πρέσβων - θεωρῶν εἰς Βαβυλῶνα, ἐλπίζων ὅτι διὰ τῆς παραχωρήσεως ταύτης θὰ ἐπετύγχανε τὴν ἀνάκλησιν, ἢ τοὐλάχιστον τὴν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀναστολὴν τοῦ διατάγματος τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξοριστῶν.

Η' - Η ΕΠΙΤΑΓΗ ΘΕΟΠΟΙΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἠρκέσθη εἰς τὴν διαταγὴν τῆς ἐπανάδου τῶν ἐξορίστων ὡς ἀπαρχὴν νέας ἐν Ἑλλάδι πολιτικῆς τάξεως, περισσότερον συμφώνου πρὸς τὴν νέαν θέσιν τοῦ ὡς κυριάρχου τῆς Ἀσίας, Φαραὼ καὶ Μεγάλου βασιλέως. Ἄλλαι, ξέναι πρὸς τὰς διασωθείσας βιογραφίας τοῦ Ἀλεξάνδρου, πηγαί, ἐπιτρέπουν τὴν γνώμην ὅτι κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἐστάλη πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ ἄλλη διαταγὴ πολὺ σοβαρώτερως σημασίας¹. Διὰ ταύτης διετάσσοντο αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις νὰ ἀναγνωρίσουν τὸν Ἀλέξανδρον ὡς θεὸν καὶ καταγράψουν αὐτὸν ἐν τῷ Πανθέῳ των, ἀπονέμουσαι τοῦ λοιποῦ θείας τιμᾶς. Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη ἠμφοεσθητήθη ζωηρῶς ὑπὸ νεωτέρων ἱστορικῶν, χαρακτηριζομένη ὡς πλάσμα τῆς γονίμου φαντασίας τῶν Ἀθηναίων ρητόρων καὶ ἀνεκδοτολογικὸν δημιούργημα μεταγενεστέρων². Παρὰ ταῦτα, αἱ ἐνδεί-

1. Διὰ τοὺς ἀποδεχομένους ὅτι πράγματι ἐστάλη ἐκ μέρους τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τοὺς Ἕλληνας διαταγὴ θεοποιήσεως ἐγεννήθη ζήτημα χρόνου ἀποστολῆς τῆς διαταγῆς ταύτης. Κατὰ τὸν Tarn, ἔ.δ., τ. II, σ. 370 κ.ε., ἡ ἐντολὴ θεοποιήσεως, γενομένη πρὸς πρόληψιν οἰασθήποτε ἀμφισβητήσεως τῆς νομιμότητος τῆς διαταγῆς περὶ ἐπαναπατρισμοῦ τῶν φυγάδων, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ σταλῇ ἢ συγχρόνως, ἂν μὴ προηγουμένως. Οὕτως, ἂν οἱ Ἕλληνες ἔλεγον «δὲν δυνάμεθα νὰ ἀνακαλέσωμεν τοὺς ἐξορίστους», θὰ ἀπέντα «αὐτὸ ἐπρεπε νὰ τὸ σκεφθῇτε, πρὶν μὲ ψηφίσετε ὡς θεόν»! Καθ' ἡμᾶς, ὁ Ἀλέξανδρος διὰ τῶν ἐνεργειῶν τούτων δὲν προσέφευγεν εἰς «ἀπατηλὰ τεχνάσματα» (trichery), ἀλλ' ἔθετεν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς πραγματοποιήσεως μεγαλοργὰ σχέδια, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἤδη συλλάβει ἐν τῇ διανοίᾳ του. Ἡ περὶ θεοποιήσεως διαταγὴ ἐστάλη εἴτε συγχρόνως, εἴτε ἐλάχιστον χρόνον μετὰ τὴν ἐπιταγὴν περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων. Ἐκάστη τούτων ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν καλῶς συγκεροτημένου σχεδίου, ἡ δὲ ἐπιτυχία ἐστηρίζετο εἰς τὴν δύναμιν ἐπιβολῆς μέσῳ τοῦ Ἀντιπάτρου καὶ εἰς τὴν τυφλὴν ὑποστήριξιν ὑπὸ τῶν κινουμένων καὶ ἐν πολλοῖς κατεχόντων τὴν ἐξουσίαν εἰς τὰς πόλεις ὁπαδῶν. Πάντως, ἡ ἐπιταγὴ τῶν ἐξορίστων ἐνίσχυε σημαντικῶς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς θεοποιήσεως. Εἰς πλείστας πόλεις οἱ ἐπαναπατριζόμενοι φυγάδες θὰ ὑπεστήριζον ἐξ εὐγνωμοσύνης ταύτην. Ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας καὶ τινὰς ἄλλας πόλεις, οἱ πλείστοι τῶν ἰθυνόντων πολιτικῶν, καὶ πολέμιοι ἂν ἦσαν τῆς μακεδονικῆς πολιτικῆς, πλὴν τινων φανατικῶν καὶ ἀδριαλάκτων, ὡς ὁ Λυκοβόργος καὶ ὁ Ὑπερίδης, θὰ προυτίμων (ὡς ἐπράξεν ὁ Δημοσθένης) τὴν παραχώρησιν τῆς θεοποιήσεως, ἵνα διαπραγματευθοῦν ματαίωσιν τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων, τὴν ὁποίαν ἐθεώρουν ὡς πλήρη καταστροφὴν διὰ τὴν καθεστηκυίαν τάξιν, ὅσον καὶ δι' αὐτοὺς τοὺς ἰδίους.

2. Τὸ ζήτημα τῆς θεοποιήσεως καὶ ἰδίᾳ ἂν πράγματι ὁ Ἀλέξανδρος προέβαλε τοιαύτην ἀπαίτησιν ἢ προέκειται περὶ μεταγενεστέρων ἀνεκδοτολογικῶν ἐφευρημάτων, εἶναι ἐκ τῶν μάλλον ἀριστηρευομένων περιστατικῶν τοῦ βίου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἀπέτελεσε δὲ θέμα σφοδρᾶς διαμάχης μεταξὺ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν. Αἱ σπουδαιότεραι περὶ τοῦ θέματος τούτου πραγματεῖαι, ἐξ ὧν ἔχομεν ὑπ' ὄψει, εἶναι: E. Beur-

ξεις τῆς ἐποχῆς εἶναι λίαν σοβαραὶ καὶ δυσκόλως ἀπορριπτεῖται, ἡ δὲ λογικὴ ἐξέτασις τῶν πραγμάτων ἐπιτρέπει νὰ ταχθῇ τις ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ταύτης.

Ἀληθές εἶναι ὅτι συγχρόνους μαρτυρίας, καὶ ταύτας ἐμμέσους, ἔχομεν μόνον δύο, προερχομένας ἐκ λόγων Ἀθηναίων ρητόρων. Ὁ Ἀθηναῖος ρήτωρ καὶ πολιτικός Ὑπερίδης, ὁμιλῶν ἐνώπιον τοῦ Ἀθηναϊκοῦ δήμου διὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Ἀρπάλου καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐκ τῶν θησαυροφυλακίων τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν Ἀσίᾳ ἀρπαγέντων καὶ μετακομισθέντων ἐν Ἀθήναις θησαυρῶν, κατηγορεῖ σφοδρῶς τὸν Δημοσθένη διὰ τὴν ὑποπτον ἀδράνειαν καὶ λιποψυκίαν, τὴν ὁποίαν ἐπέδειξεν, παρασύρας τὸν δῆμον εἰς ἐκδίωξιν τοῦ Ἀρπάλου καὶ ἀποχὴν ἀπὸ πάσης κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐνεργείας. Εἰς τοῦτο προβάλλει τὸν ἄλλοπρόσαςλον χαρακτήρα τοῦ Δημοσθένους, ὁ ὁποῖος, ταράττων ἐν ἀρχῇ τὴν πόλιν διὰ φιλοπολέμων παρορμήσεων, ἐν συνεχείᾳ δὲν ἐδίστασε νὰ προτείνῃ εἰς τὸν δῆμον τὴν ἀναγνώρισιν τῆς θεότητος τοῦ Ἀλεξάνδρου. Δυστυχῶς, τὸ σχετικὸν κείμενον τοῦ λόγου τούτου τοῦ Ὑπερίδου εἶναι λίαν ἡκρωτηριασμένον, ἂν δὲ ἦτο πλήρες, πιθανὸν νὰ διεφώτιζεν ἡμᾶς περισσότερον περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Ἀλλὰ καὶ ὥς ἔφθασε μέχρις ἡμῶν,

lie u, De divinis honoribus quos acceperunt Alexander et successores, ejus, Paris, 1890. — J. Balsdon ἐν *Historia* (1950), σ. 363 κ.έ. — A. Nock, Notes on Ruler Cult, ἐν *J. H. S.*, τ. XLVIII (1928), σ. 21 κ.έ. — E. Meyer, *Alex. d. Gr. und die absolute Monarch.* ἐν *Kl. Schrift.* Halle 1910. — H. Berve, ἔ.ἀ., τ. 1, 1926, σ. 96 κ.έ. — D. G. Hogarth, *The deification of Alex. the Gr.*, ἐν *Engl. Hist. Rev.*, τ. II (1887), σ. 317 κ.έ. — G. Colin, *Demosth. et l'aff. d'Harpale* ἐν *Rev. Et. Gr.*, τ. XXXVIII (1925), σ. 306 κ.έ. (τὰ θέματος, σ. 324 κ.έ.). — W. Volgraff, *Le réan Delphique à Dionysos*, ἐν *Bull. de Corr. Hell.*, τ. LI (1927), σ. 423 κ.έ. (τὰ περὶ τοῦ θέματος ἐν σ. 428 κ.έ.). — W. Ferguson, *Legalised absolutism en route from Greece to Rome*, ἐν *Amer. Hist. Rev.*, τ. XVIII (1912), σ. 29 κ.έ. — G. Radet, *La deification d'Alexandre*, ἐν *Rev. des Univers. du Midi*, 1897, σ. 1 κ.έ. Τὴν ἀρχὴν σοβαρᾶς ἐπιχειρηματολογίας περὶ ἀνυπαρχίας οἰασθήποτε «ἐπιστολῆς» ἡ ἄλλης τινὸς ἐνεργείας τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς θεοποίησιν ὑπὸ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων ἔδωκεν ὁ D. Hogarth, ἔ.ἀ. «Hδρ ὁ Droysen (ἔ.ἀ., σ. 754 κ.έ.) οὐ μόνον ἐδέχετο ὡς πραγματικὰ γεγονότα τὰ περὶ ἀπαιτήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς ἀπονομὴν θεϊαν τιμῶν, ἀλλὰ καὶ ἠγωνίσθη νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ταῦτα ἦσαν σύμφωνα πρὸς τὰ ἐλληνικὰ ἥθη καὶ τὰς ἐλληνικὰς παραδόσεις. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Hogarth ἀντέκρουσαν κυρίως οἱ Ed. Meyer, *Kl. Schrift.* (Halle 1924) καὶ ὁ Tarn, *Alexander the Great* (Cambridge 1948), τ. II, σ. 360 κ.έ., προβάλλοντες κυρίως τὰ πολιτικὰ αἷτια τῆς ἐνεργείας ταύτης τοῦ Ἀλεξάνδρου. Συμφωνοῦν πρὸς τούτους καὶ οἱ Glotz - Cohen (ἔ.ἀ.) καὶ ὁ Radet (ἔ.ἀ.). Ὁ Wilcken (ἔ.ἀ.) προβάλλει τὸν θρησκευτικὸν χαρακτήρα τοῦ ὅλου ζητήματος, προσπαθῶν νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἀποθεώσεως ἦτο καθαρῶς ἐλληνικῆς προελεύσεως. Ὁ Balsdon (ἔ.ἀ.) καταλήγει εἰς μέσην λύσιν ἀποδεχόμενος ὅτι ἐξεδόθησαν πράγματι ὑπὸ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων ψηφίσματα θεοποιήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀλλ' ὅτι ταῦτα ἦσαν τὸ ἔργον τῶν ἐν Ἑλλάδι ὁπαδῶν του, ἄνευ ἀμέσου ἀναμείψεως αὐτοῦ (βλ. κατωτ., σ. 148).

ἀποτελεῖ σημαντικὴν μαρτυρίαν. Ὁ Ὑπερείδης, ὁ ὁποῖος ἀνήκεν εἰς τὴν ὁμάδα τῶν ἀδιαλλάκτων πολεμίων τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας, κατηγορεῖ τὸν Δημοσθένη ὅτι ἐπρότεινεν ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς λαϊκῆς συνελεύσεως νὰ παραχωρηθῇ εἰς τὸν Ἀλέξανδρον ἡ ἀναγνώρισίς του ὡς « υἱοῦ τοῦ Διὸς ἢ τοῦ Ποσειδῶνος ἢ οἰοιούδηποτε ἄλλου ἐπεθύμει θεοῦ ». Εἰς τὸ ἐν συνεχείᾳ λίαν ἑλλιπὲς κείμενον τοῦ λόγου τοῦ Ὑπερείδου, ὁ Δημοσθένης φέρεται πιθανώτατα ὡς συστήσας ἢ ὡς ἀποδεχόμενος νὰ ἀνιδρυθῇ ἀνδριὰς τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐν ἀνάγκῃ καὶ ὡς θεοῦ¹.

Ἄλλος ρήτωρ, ἀμείλικτος πολιτικὸς ἐχθρὸς τοῦ Δημοσθένους, ὁ Δείναρχος, εἰς λόγον ἐκφωνηθέντα κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχὴν, κατηγορεῖ τοῦτον μετὰ δριμύτητος διὰ τὴν διπροσωπίαν καὶ τὴν ἀλλοπρόσαλλον καιροσκοπίαν του. Ἄλλοτε, λέγει, ὁ Δημοσθένης παρῶρα νὰ ἀπαγορευθῇ ἡ ἀναγνώρισις οἰοιούδηποτε ἄλλου θεοῦ ἐν τῇ πόλει πλὴν τῶν παραδεδομένων (τῶν προγονικῶν), ἐνῶ κατόπιν συνίστα εἰς τὸν δῆμον νὰ μὴ ἀμφισβητήσῃ τὴν ἀπόδοσιν θείων τιμῶν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον².

Αὗται εἶναι αἱ σύγχρονοι μαρτυρίαι. Ἐχομεν ὅμως καὶ πληροφορίας τινὰς μεταγενεστέρων κειμένων, μὴ στερουμένας ἐνδιαφέροντος, καθ' ὅσον ἀναφέρονται εἰς συγκεκριμένα γεγονότα, ἀντληθέντα ἐκ προγενεστέρων, μὴ διασωθεῖσων, πηγῶν. Ὁ Πλούταρχος γράφει ὅτι, ὅτε ὁ Ἀλέξανδρος « ἐπέστειλεν » εἰς τοὺς Σπαρτιάτας νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς θεὸς διὰ ψηφίσματος, ὁ Δάμις ἔδωκε τὴν ἀκόλουθον ἀπάντησιν: « συμφωνοῦμεν μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐφ' ὅσον ἐπιθυμεῖ τοῦτο, νὰ ἀποκαλῆται θεός »³.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Αἰλιανὸς ὁμιλεῖ περὶ εἰρωνικῆς ἀπαντήσεως τῶν Λακεδαιμονίων, ἀντλῶν πιθανῶς ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποκλειεῖται νὰ ἦντλησε καὶ ἐξ ἐτέρας, καθ' ὅσον μεταφέρει συγχρόνως καὶ ἄλλας, μὴ ἀνευρισκομένας παρὰ τῷ Πλουτάρχῳ, πληροφορίας περὶ τοῦ θέματος τούτου. Κατὰ τὸν Αἰλιανόν, ὁ Ἀλέξανδρος ἐπέστειλε πρὸς τοὺς Ἕλληνας γενικῶς

1. Ὑπερ. Κ. Δημ. στ. XXXI κ.έ., ἀπ. 7: « καὶ ὅτε μὲν ἡγοῦ τὴν βουλὴν ἀποφαίνειν τοὺς ἔχοντας τὸ χρυσίον, πολεμικὸς ὢν καὶ ταράττων τὴν πόλιν, ἵνα τὴν ζήτησιν ἐκκρούοις. Ἐπειδὴ δὲ ἀναβάλαιτο τὸ ἀποφῆναι ἢ βουλὴ, οὕτω φάσκουσα εὐρηκέναι, τότε' ἐν δῆμῳ συγχωρῶν Ἀλεξάνδρῳ καὶ τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Ποσειδῶνος εἶναι εἰ βούλ[ο]ιτο θεῶν ἔ...στα... ἐβούλετ[ο]... στήσαι εἰκό[ν]α Ἀλεξάν[δ]ρου βασιλ[έ]ως τοῦ ἀνι[κ]ήτου θε[ο]ῦ... ». Περὶ τοῦ σαρκαστικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸν Δημοσθένην λόγων, βλ. κατωτ., σ. 145.

2. Δειν. Κ. Δημ., 94: « καὶ τότε μὲν γράφων καὶ ἀπαγορεύων μηδένα νομίζειν ἄλλον θεὸν ἢ τοὺς παραδεδομένους, τότε δὲ λέγειν ὡς οὐ δεῖ τὸν δῆμον ἀμφισβητεῖν τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ τιμῶν Ἀλεξάνδρῳ ». Βλ. ἀνωτ. σελ. 138 τοὺς λόγους δι' οὓς μετεστράφη ὁ Δημοσθένης.

3. Πλουτ. Λακων. ἀποφθέγμ., Ἡθικά, 219 E: « Δάμις πρὸς τὰ ἐπισταλέντα παρὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου θεὸν εἶναι ψηφίσασθαι < συγχωροῦμεν », ἔφη < Ἀλεξάνδρῳ, ἐὰν θέλῃ, θεὸς καλεῖσθαι ».

καὶ οὐχὶ μόνον πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, νὰ ἀναγνωρισθῇ διὰ ψηφίσματος ἐκάστης πόλεως ὡς θεός. Καὶ ἄλλαι μὲν πόλεις τῆς Ἑλλάδος ἐψηφίσαν ἄλλα, δηλαδὴ παρεδέχθησαν διὰ ψηφίσματος συντεταγμένου ὑπ' ἄλλην μορφήν τὴν θεότητα τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἀλλ' οἱ Λακεδαιμόνιοι (πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ψηφίσματος τῆς Σπάρτης καὶ οὐχὶ περὶ λόγων τοῦ Δάμιδος, ὡς παρὰ Πλουτάρχῳ), ἐψηφίσαν τὰ ἀκόλουθα : « ἐπειδὴ ὁ Ἀλέξανδρος ἐπιθυμεῖ νὰ εἶναι θεός, ἃς εἶναι θεός ». Ἐσκόπων οὕτω κατὰ λακωνικὸν καὶ ἴδιον εἰς αὐτοὺς τρόπον τὴν ματαιοδοξίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου (νὰ θέλῃ νὰ ὀνομάζεται θεός)¹.

Ὑπὸ ρωμαϊκῆς πηγῆς φέρεται ὡς ὁμιλήσας πρὸς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηνῶν ὑπὲρ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς θεοῦ καὶ ὁ ρήτωρ Δημάδης, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἄλλωστε οὐδένα θὰ ἐξέπληξεν, δεδομένου ὅτι ὁ Δημάδης ἦτο πειθήνιον ὄργανον τῆς μακεδονικῆς πολιτικῆς. Ὁ Δημάδης μάλιστα, ὑπερβάλλων πάντα ἄλλον εἰς προσφορὰς λιβανωτοῦ πρὸς τὸν Μακεδόνα βασιλέα καὶ ἥρωα τῆς Ἀσίας, ἐπρότεινεν ὅπως ὁ Ἀλέξανδρος ἀνακηρυχθῇ δέκατος τρίτος θεός, κατατάσσων οὕτως αὐτὸν πλησίον τῶν δώδεκα Ὀλυμπίων τοῦ ἑλληνικοῦ πανθέου. Ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ Βαλερίου Μαξίμου φέρεται εἰρωνευόμενος καὶ ἐμμέσως ἀπειλῶν τοὺς ἀντιδρῶντας, οἱ ὅποιοι « προσεπάθουν νὰ προφυλάξουν τὸν οὐρανὸν (ἀπὸ τῆς θεοποιήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου) καὶ ἀπέβαλλον ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα συνέβαινον εἰς τὴν γῆν »². Ἀλλ' ὁ δεινὸς πολέμιος τῶν Μακεδόνων ρήτωρ Λυκοῦργος ἐξέφρασε τὴν ἀγανάκτησίν του διὰ τὴν θεοποίησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀναφωνήσας : « περὶ ποίου εἵδους θεοῦ θὰ πρόκειται, ὅταν, ἐξερχόμενοι ἀπὸ τὸ τέμενός του, θὰ πρέπει νὰ ὑποστῶμεν διὰ ραντισμοῦ καθαρμόν ; »!³ Εἰς ταῦτα δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν καὶ ἀνεκδοτολογικὰς τινὰς πληροφορίας μεταγενεστέρας. Ὁ Διογένης Λαέρτιος γράφει ὅτι, ὅτε ὁ κυνικὸς φιλόσοφος Διογένης ἐπληροφορήθη ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι διὰ ψηφίσματος ἀνεγνώρισαν τὸν Ἀλέξανδρον ὡς θεὸν Διόνυσον, ἀνεφώνησεν : « τότε κάμετε

1. Αἰλ. Ποικ. Ἰστ. II, 19 : « Ἀλέξανδρος ὅτε ἐνίκησε Περσίων καὶ τὴν Περσὶν ἀρχὴν κατεκτήσατο, μέγα ἐφ' ἑαυτῷ φρονῶν καὶ ὑπὸ τῆς εὐτυχίας τῆς περιλαβούσης αὐτὸν τότε ἐκθεσόμενος, ἐπέστειλε τοῖς Ἑλλήσι θεὸν αὐτὸν ψηφίσασθαι ὡς θεοῦ γὰρ οὐ γὰρ ἄλλου οὐκ ἐκ τῆς φύσεως οὐκ εἶχε, ταῦτα ἐκ τῶν ἀνθρώπων αἰτῶν ἐκεῖνος ἐκέρδαιεν ἄλλοι μὲν οὖν ἄλλα ἐψηφίσαντο, Λακεδαιμόνιοι δὲ ἐκεῖνα « ἐπειδὴ Ἀλέξανδρος βούλεται θεὸς εἶναι, ἔστω θεός », Λακωνικῶς τε ἅμα καὶ κατὰ τὸν ἐπιχώριον σφισι τρόπον ἐλέγξαντες τὴν ἐμπληξιν οἱ Λακεδαιμόνιοι τοῦ Ἀλεξάνδρου ».

2. Valer. Max. VII, 2 ext. 13 Gnom. Vatic. 236 ἐκδ. Stembach (Wien. Stud. X, 221) : « videte ne, dum cælum custoditis, terram amittatis ».

3. [Πλουτ.] βίοι τῶν Ἰ ρητόρων, Λυκ. 22, Ἡθ. 842D : « θεὸν ἀναγορεύοντων Ἀλεξάνδρον καὶ ποδαπὸς ἂν εἴη, εἶπε (ἐνν. Λυκοῦργος), ὁ θεός, οὐ τὸ ἱερὸν ἐξιόντας δεήσει περιγρᾶνεσθαι ; ». Κατὰ τινὰς μεταγενεστέρας πληροφορίας, ὁ Δημάδης βραδύτερον κατηγορήθη ἐπισήμως, διότι εἰσηγήθη τὴν πρότασιν περὶ ἀναγνωρίσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς θεοῦ καὶ κατεδικάσθη εἰς πρόστιμον δέκα μὲν ταλάντων κατὰ τὸν Ἀθηναῖον, VI, 251A, ἑκατὸν δὲ κατὰ τὸν Αἰλιανόν, Ποικ. Ἰστ., V 12.

καὶ ἐμὲ Σάραριν! »¹ Τέλος, ὁ Πυθίας ὠμίλησεν ἐνώπιον τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων κατὰ τῶν προτάσεων ἀπονομῆς εἰς τὸν Ἀλέξανδρον θείων τιμῶν, τὰς ὁποίας ἐχαρακτήριζεν ὡς ἀντιθέτους πρὸς τοὺς νόμους τοῦ Σόλωνος, οἱ ὅποιοι δὲν ἐπέτρεπον νὰ τιμῶνται ἄλλοι θεοί, πλὴν τῶν πατρῶων, καί, ὅτε παρετηρήθη εἰς αὐτὸν ὅτι εἶναι πολὺ νέος ἵνα μετέχη συζητήσεως ἐπὶ τόσον σοβαρῶν ζητημάτων, φέρεται ἀπαντήσας: « ἄλλ' εἶναι νεώτερος ἐμοῦ κατὰ τὴν ἡλικίαν ἐκείνους, τὸν ὅποιον ψηφίζετε σεῖς ὡς θεόν »²! Ἀλλὰ τὰ δύο τελευταῖα ταῦτα μεταγενέστερα ἀνεκδοτολογικὰ ἀφηγήματα, στερούμενα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἱστορικῆς ἀξίας, μαρτυροῦν ἁπλῶς τὴν παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις ἀπὸ παραδόσεως ἐπικρατοῦσαν πεποίθησιν ὅτι πράγματι οἱ Ἀθηναῖοι ἐψήφισαν τὸν Ἀλέξανδρον ὡς θεόν.

Οὕτως, αἱ σύγχρονοι μαρτυρίαι εἶναι δύο καὶ αὗται ἕμμεσοι, ἀντλούμεναι ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ὑπερίδου καὶ τοῦ Δεινάρχου καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς κατηγοριῶν κατὰ τοῦ Δημοσθένους. Δὲν δύναται νὰ παρίδῃ τις τὸ γεγονὸς ὅτι πρόκειται περὶ σφοδροτάτων ἐπιθέσεων κατὰ τοῦ Δημοσθένους καὶ εἰς τὰς ἐνώπιον τοῦ δήμου ἢ τοῦ δικαστηρίου ἐπιθέσεις τῶν ἀντιμαχομένων ρητόρων τὸ στοιχεῖον τῆς ὑπερβολῆς, ἂν μὴ καὶ τῆς ἀνακριβείας, εἶναι σὺνήθες. Ἐν τούτοις, πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι ἐξεφωνοῦντο δημοσίᾳ, συνήθως παρουσίᾳ καὶ τοῦ ἀντιπάλου καθ' οὗ ἐστρέφοντο, ὡς καὶ τῶν φίλων αὐτοῦ, δὲν ἦτο δὲ δυνατόν νὰ πλαστοῦν ἐκ τοῦ μηδενὸς γεγονότα σύγχρονα, μόλις πρὸ τινος χρόνου λαβόντα χώραν, τόσον σημαντικῆς διὰ τὰς τύχας τῆς πόλεως σημασίας καὶ ἀσφαλῶς ζωντανὰ εἰσέτι εἰς τὸν νοῦν τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν. Ἄν οἱ ῥήτορες οὗτοι παρέτασσον ψεῦδη, ἀφηγούμενοι ἀνύπαρκτα πράγματα ὡς πραγματικὰ γεγονότα, πρὸς στήριξιν κατηγορίας, ἢ κατηγορία αὕτη θὰ κατέπιπτεν ἀφ' ἑαυτῆς καὶ θὰ ἐγίνοντο καταγέλαστοι. Πρέπει λοιπὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ λεχθέντα ὑπὸ τύπον κατηγοριῶν κατὰ τοῦ Δημοσθένους ὑπὸ τοῦ Ὑπερίδου καὶ τοῦ Δεινάρχου περιλαμβάνουν πραγματικὰ περιστατικὰ τῆς προσφάτου πολιτικῆς ἱστορίας τῶν

1. Διογ. Λαερτ. VI, 63: « ψηφισαμένων Ἀθηναίων Ἀλεξάνδρον Διόνυσον, κάμει, ἔφη (ἐνν. Διογένης) Σάραριν ποιήσατε ». Μολονότι ὁ Πλούταρχος (Ἡθ. 717c) μεταφέρει παράδοσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Διογένης ἀπέθανε τὴν ἡμέραν τοῦ θανάτου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, εἶναι λίαν ἀπίθανον ὅτι ὁ κυνικὸς φιλόσοφος ἔζη, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐγεννήθη τὸ ζήτημα τῆς θεοποιήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν Ἑλλάδι, ἥτοι περὶ τὸ ἔτος 324 π.Χ. Ἐξ ἄλλου ἐπρόκειτο περὶ ἀναγνωρίσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς υἱοῦ τοῦ Διὸς καὶ ὄχι ὡς Διονύσου.

2. Πλουτ. Πολιτ. παραγγ. 8, 6 (Ἡθ. 804 B): « Πυθίας δ' ὁ ῥήτωρ, ὅτε πρὸς τὰς Ἀλεξάνδρου τιμὰς ἀντέλεγεν, εἰπόντος τινός, οὕτω σὺ νέος ὢν περὶ πραγμάτων τοιμὰς λέγειν τλησκούτων; καὶ μὴν Ἀλέξανδρος, εἶπεν, ἐμοῦ νεώτερός ἐστιν, ὃν ψηφίζεσθε θεὸν εἶναι ». Ἐν τῇ ἀποδοδόμενῃ εἰς τὸν Δημοσθένη ἐπιστολῇ Γ' (περὶ τῶν Λυκούργου παιδῶν) 29, γίνεται λόγος περὶ τοῦ Πυθία τούτου, κατηγορουμένου ὡς στερούμενου πολιτικῆς εὐθύτητος.

Ἀθηναίων, ἦτοι: πρῶτον ὅτι ἐγένετο συζήτησις ἐν τῷ δήμῳ περὶ ἀναγνώρισεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς θεοῦ διὰ ψηφίσματος, καὶ δεύτερον ὅτι ὁ Δημοσθένης ἐκ πολιτικῆς ἀνάγκης ἢ, ὡς κατηγορεῖται ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων του, ἐκ καιροσκοπίας ἀγόμενος, ἔστω καὶ μετὰ σκωπτικῶν σχολίων, μαρτυροῦντων τὰ ἐνδόμυχα αὐτοῦ συναισθήματα, συνέστησεν εἰς τοὺς συμπολίτας του νὰ ψηφίσουν τὴν θεοποίησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου¹.

Ἀληθές εἶναι ὅτι ὑπ' οὐδενὸς τῶν δύο τούτων ρητόρων μνημονεύεται ὅτι ἡ συζήτησις ἐν τῷ δήμῳ τῶν Ἀθηναίων ἐγένετο κατόπιν «ἐπιστολῆς» τοῦ Ἀλεξάνδρου ἢ ἐπιτάγματος διαβιβασθέντος μέσφω τοῦ Νικάνωρος ἢ ἄλλως πως. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι αὐτονόητον καὶ δὲν ἀνεγράφη εἰς τοὺς λόγους τῶν ρητόρων τούτων, διότι ἔπρεπε νὰ εἶναι λίαν γνωστὸν εἰς τοὺς Ἀθηναίους πολίτας καὶ ἦτο ἐκτὸς τοῦ θέματός των. Ἐξ ἄλλου, παραδεχόμενοι ὅτι ἐγένετο πράγματι τοιαύτη συζήτησις ἐν τῷ δήμῳ τῶν Ἀθηναίων, δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τίνι τρόπῳ θὰ προυκαλεῖτο αὕτη καὶ πῶς θὰ ἔφθανον οἱ Ἀθηναῖοι εἰς ἔκδοσιν ψηφίσματος περὶ θεοποιήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου, καθ' ὃν χρόνον ἐξεδηλοῦτο τόσον σφοδρὰ ἀντίδρασις τῶν ἀντιμακεδονικῶν στοιχείων, ἂν δὲν ὑφίστατο ἔξωθεν ἰσχυρὰ πίσεις καὶ δὲν ἐπεκρέματο ἐπὶ τῆς πόλεως μέγας κίνδυνος. Καὶ ἡ πίσις αὕτη, συνεπαγομένη δεινοὺς κινδύνους, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προέλθῃ ἢ ἐξ ἀμέσου ἐπιταγῆς αὐτοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἢ διαβιβάσεως «ἐπιθυμιῶν», ἐν τῇ πραγματικότητι ἐπιτακτικῶν ἐντολῶν, ὑπὸ ἀπεσταλμένων εἰς Ἑλλάδα ἐκπροσώπων αὐτοῦ, ὡς ὁ Νικάνωρ.

Ἄλλ' ἡ πηγὴ ἢ αἱ πηγαί, ἐκ τῶν ὁποίων ἦντλησεν ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Αἰλιανός, ὁμοιοῦν σαφῶς περὶ ἐπιταγῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου («ἐπισταλέντα ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου», «ἐπέστειλε τοῖς Ἑλλήσι») κατὰ τὸν πρῶτον σταλείσης πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, κατὰ τὸν δεύτερον πρὸς πάντας τοὺς Ἑλλήνας. Ἀνεξαρτήτως τοῦ σκωπτικοῦ πνεύματος τοῦ σπαρτιατικοῦ ψηφίσματος, ὑφίσταται ὡς ἱστορικὴ μαρτυρία ἢ «ἐπιστολή», ἐν ἄλλοις λόγοις ἢ διαταγῇ τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας. Καὶ ἂν δὲ δὲν ὑφίστατο ἡ παρ' Αἰλιανῷ ἐκ παλαιότερας πηγῆς πληροφορία ὅτι ἡ ἐπιταγὴ αὕτη τοῦ Ἀλεξάνδρου προωρίζετο διὰ τοὺς Ἑλλήνας ἐν γένει, θὰ παρέμενεν ἀκατανόητον νὰ ἐστάλῃ εἰς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ νὰ μὴ ἐστάλῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους, διὰ τὴν παρὰ τῶν ὁποίων ἀναγνώρισιν αὐτοῦ ὡς Θεοῦ καὶ ἀπονομὴν θείων τιμῶν εἶχεν ὕψιστα πολιτικὰ συμφέροντα².

Οἱ ὑποστηρίζοντες τὴν ἀνυπαρξίαν παρομοίου προστάγματος τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς θεοποίησίν του παρὰ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ χαρακτηρίζοντες ὡς φαντασιώδη τὰ μεταγενεστέρως γραφέντα, στηρίζουν τὰς γνώμας των κυρίως εἰς τὸ γεγονός ὅτι πάντες οἱ ἀρχαῖοι ἱστοριογράφοι τοῦ Μ. Ἀλεξάν-

1. Βλ. ἀνωτ., σ. 138 καὶ 142.

2. Βλ. κατωτ., σ. 165.

δρου τηροῦν ἀπόλυτον σιγήν, οὐδὲ νύξιν κάμνοντες περὶ τούτου. Πρέπει ὅμως νὰ ληφθοῦν σχετικῶς ὑπ' ὄψιν τὰ ἀκόλουθα. Ὁ Ἀρριανός, ὁ κατ' ἐσοχὴν στηρίζας τὸ περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου ἔργον του εἰς αὐθεντικὰ συγχρόνων καὶ αὐτοπτῶν πηγάς, οὐδὲν λέγει περὶ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀναγνωσθέντος διαγέλματος τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων, μολοντί τοῦτο εἶναι ἱστορικῶς ἀναμφισβήτητον, διαπιστούμενον καὶ ἐξ ἐπιγραφῶν, εἰς τὰς ὁποίας εἶναι ἀναγεγραμμένα καὶ σχετικὰ ψηφίσματα τῶν πόλεων¹. Ἐξ ἄλλου, δὲν εἶναι ἀπίθανον ὁ Ἀρριανὸς νὰ ἔγραφε τόσον περὶ φυγάδων ὅσον καὶ περὶ ἐντολῶν θεοποιήσεως, ταῦτα δὲ νὰ περιλαμβάνοντο εἰς τὸ ἀπολεσθὲν τμήμα τῆς συγγραφῆς του, ἡ ὁποία πράγματι εἰς τὸ σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ περιλαμβάνονται ταῦτα ὡς γεγονότα τοῦ ἔτους 324/3, παρουσιάζει ἀναμφισβήτητον χάσμα².

Ὁ Πλούταρχος οὐδὲν γράφει περὶ προστάγματος ἢ «ἐπιστολῆς» τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων. Ἐπιπροσθέτως πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Πλούταρχος, ὁ ὁποῖος διεπνέετο ἐξ ἄκρας θρησκευτικότητος καὶ ἀπεριορίστου σεβασμοῦ πρὸς τοὺς θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου³, μολοντί ἐθαύμαζε τὸν Ἀλέξανδρον καὶ δὲν ὑπῆρξε φειδωλὸς εἰς ὕμνους, ἀπὸ συνειδήσεως δὲν ἠνείχετο τὴν ἰδέαν θεοποιήσεως ζῶντος θνητοῦ, τὴν ὁποίαν ἐθεώρει ὡς ἱεροσυλίαν. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῷ περὶ Ἀλεξάνδρου ἔργῳ του, παραλείπων προθύμως ὅσα ἀνεφέροντο εἰς προσπάθειάς αὐτοῦ πρὸς ἀναγνώρισίν του ὡς θεοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν εἰλικρινῶς δὲν ἐπίστευεν, ἀγωνίζεται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος ἐθεώρει ἑαυτὸν θνητόν, ἀρνούμενος ὅτι εἶχε θείας ιδιότητες, ὡς καὶ ὅτι ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀμμωνος-Διὸς καὶ οὐχὶ τοῦ Φιλίππου⁴.

Ἀπομένουν ἐκ τῶν ἀρχαίων ἱστοριογράφων τοῦ Ἀλεξάνδρου ὁ Διόδωρος καὶ ὁ Κούρτιος Ροῦφος (δυνάμεθα νὰ περιλάβωμεν καὶ τὸν Ἰουστίνον), οἱ ὁποῖοι δμιλοῦν μὲν περὶ τῆς ἐν Ὀλυμπίᾳ ἐξαγγελίας τῆς διακηρύξεως τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων, οὐδὲν ὅμως γράφουν περὶ «ἐπιστολῆς» ἢ ἄλλως πως ἐντολῆς θεοποιήσεως. Πλήν, πρέπει νὰ ληφθῇ

1. Βλ. ἀνωτ., σ. 136.

2. Ἰδίως ἐν βιβλ. VII, 12, τὸ χάσμα εἶναι προφανές, τοῦ κειμένου ἡκρωτηριασμένου ἐκεῖ ἀκριβῶς, ἔνθα ὁ Ἀρριανὸς θὰ ἔγραφε περὶ τῆς φυγῆς τοῦ Ἀρπάλου, τῶν πρὸς Ἀντίπατρον ἐντολῶν καὶ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπαφῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου μετὰ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων. Τὰ γεγονότα ταῦτα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραλείψῃ ὁ τόσον λεπτολογῶν Ἀρριανός, ἀφοῦ μάλιστα θὰ ἠφθόουν αἱ περὶ τούτων πληροφορίαι τῶν πηγῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἦντλει.

3. Ὁ Πλούταρχος εἶχε γίνεῖ διὰ βίου ἱερεὺς τῶν Δελφῶν.

4. Πλουτ. Ἀλέξ. XXVIII. Καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος ἀναγνώρισιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος-Διὸς ὁ Πλούταρχος (Ἀλέξ. XXVII) ἀμφισβητεῖ ἐντέχνως, δίδων ἄλλας ἐξηγήσεις περὶ τῶν λεχθέντων ὑπὸ τοῦ προφήτου τοῦ μαντείου (βλ. ἀνωτ., σ. 67).

ὕπ' ὧσιν ὅτι οἱ συγγραφεῖς οὗτοι ἔχουν ἀντλήσει τὸ ὕλικόν των περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀλεξάνδρου οὐχὶ ἐξ ἔργων συγχρόνων καὶ αὐτοπῶν, ἀλλ' ἐκ μεταγενεστέρων ἐκλαϊκευτικῶν περιγραφῶν καὶ πολλὰκις ἀνεκδοτολογικῶν δημιουργημάτων, ἢ ἐκ τῆς λεγομένης «Κλειταρχείου παραδόσεως»¹. Ἀλλ' ἡ Κλειταρχεὺς αὕτη παράδοσις, ἡ καλουμένη «Βουλγατά», διεμορφώθη ἐν Ἀσίᾳ καὶ πρὸ πάντων ἐν Αἰγύπτῳ, περιλαμβάνουσα δὲ κυρίως ὅσα ἀνεφέροντο εἰς τὸν βίον καὶ τὴν δρᾶσιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Ἀσίᾳ, παραλείπει ἢ δὲν ἀποδίδει ἰδιάζουσας σημασίαν εἰς ὅσα ἔχουν σχέσιν πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς ἑλληνικὰς πόλεις².

Μολοντί οὐδὲν εὐρίσκεται ἐν τῷ ὑπάρχοντι κειμένῳ τοῦ Ἀρριανοῦ περὶ «ἐπιστολῆς» ἢ ἄλλου τινὸς ἐπιτάγματος τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις περὶ θεοποιήσεως, κινεῖ τὴν προσοχὴν πληροφορία, δυναμένη νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἔμμεσος πηγή, σὺν τοῖς ἄλλοις ἐνισχύουσα τὴν γνώμην ὅτι ἤδη ἐν τῷ ἀπολεσθέντι τμήματι τοῦ αὐτοῦ VII βιβλίου τῆς «Ἀναβάσεως» ἐγένετο λόγος περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων καὶ τῆς θεοποιήσεως. Πράγματι, ὁ Ἀρριανὸς γράφει ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του, ἐδέχθη εἰς τὴν Βαβυλῶνα πρεσβείας ἐξ Ἑλλάδος. Οἱ πρέσβεις προσῆλθον ἐστεφανωμένοι καὶ ἐστεφάνωσαν τὸν Ἀλέξανδρον διὰ χρυσῶν στεφάνων «ὥς νὰ ἦσαν θεωροὶ ἀφιγμένοι πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ τιμῇσιν θεόν»³. Θεωροὶ ἦσαν οἱ ἱερεῖς-πρέσβεις, οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν πόλεων πρὸς θυσίας εἰς τὰ πανελλήνια ἱερὰ καὶ κατὰ τοὺς πανελληνίους ἀγῶνας ἢ πρὸς ἀπονομὴν τιμῶν πρὸς θεοὺς ἢ θεὸν ἐκ μέρους τῆς πόλεως. Ἐπομένως, ἂν οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον εἶχον τὴν ιδιότητα τῶν θεωρῶν, εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ἀποστολὴ των ἦτο νὰ ἀπονείμουν τιμὰς πρὸς αὐτὸν ὡς θεόν.

Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Ἀρριανὸς γράφει «ὡς θεωροὶ δῆθεν», ἀντὶ νὰ γράψῃ ἀπλῶς «ὡς θεωροὶ» ἢ «ὡς θεωροὶ μᾶλλον ἢ ὡς πρέσβεις». Τοῦτο δίδει ἀφορμὴν εἰς συγχρόνους ἱστορικοὺς νὰ συναγάγουν τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ θεωρῶν. Πλὴν, φρονοῦμεν ὅτι ἀποδίδεται ἐσφαλμένως ἡ σημασία τῆς λέξεως «δῆθεν», ἡ ὁποία ἐν τῇ νεοελληνικῇ γλώσσῃ ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ πλαστοῦ, τοῦ ἀναλήθους (δῆθεν ἱατρός, δῆθεν ἐπιστήμη, δῆθεν σοβαρότης κ.λ.π.), ἀλλ' ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ, ἐν τῇ κυρίᾳ

1. Βλ. ἀνωτ., σ. 39.

2. Ὁ Διόδωρος παρέχει λεπτομερεῖς πολλὰκις περιγραφὰς περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι, ἀλλ' αὐτὰ προέρχονται ἐξ ἑλληνικῶν πηγῶν, μὴ ἀμέσου σχέσεως πρὸς τὰς περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου.

3. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 23, 2: «Καὶ πρεσβεῖαι δὲ ἐν τούτῳ ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἦγον, καὶ τούτων οἱ πρέσβεις αὐτοὶ τε ἐστεφανωμένοι Ἀλεξάνδρῳ προσῆλθον καὶ ἐστεφάνουν αὐτὸν στεφάνοις χρυσοῖς, ὡς θεωροὶ δῆθεν ἐς τιμὴν θεοῦ ἀφιγμένοι. Τῷ δὲ οὐ πόρρω ἄρα ἡ τελευτὴ ἦν».

αὐτῆς σημασίᾳ, ἀπέδιδε νόημα προσδιορισμοῦ ἢ ἐπεξηγήσεως, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ τῶν ἐπιρρημάτων « ἀληθῶς », « πράγματι », « δηλαδή ». Ἐπομένως, εἰς τὴν φράσιν τοῦ Ἀρριανοῦ « ὡς θεῶροι δῆθεν » πρέπει νὰ δώσωμεν ἔννοιαν « ὡς πράγματι θεῶροι » ἢ « δηλαδή ὡς θεῶροι ». Τὸ νόημα ἄλλωστε συμβιβάζεται καὶ πρὸς τὴν συνέχειαν τῆς φράσεως « ἀφιγμένοι, ὅπως ἀπονεύουσιν τιμὰς πρὸς θεόν ». Τὸ δὲ ἐν ἀρχῇ τῆς φράσεως τιθέμενον ὑπὸ τοῦ Ἀρριανοῦ « ὡς » ἦτο ἀπαραίτητον, καθ' ὅσον πράγματι δὲν ἐπρόκειτο περὶ θεῶρων ὑπὸ τὴν στενὴν καὶ ἀποκλειστικὴν ἔννοιαν, ἀπεσταλμένων πρὸς θυσίας ἢ ἀπονομῆν τιμῶν πρὸς θεόν, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως περὶ συνήθων πρέσβων, ἐντεταλμένων νὰ διαπραγματευθοῦν σοβαρὰ πολιτικὰ ζητήματα καὶ ἰδιαιτέρως τὰ τῆς ματαιώσεως ἢ ἀναστολῆς τῆς ἀποφάσεως περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἑξορίστων.

Ἐν ἄλλοις λόγοις, τὰ σταλέντα πρὸς τὸν Ἀλεξάνδρον ἐκ μέρους τῶν ἐλληνικῶν πόλεων πρόσωπα ἦσαν καὶ θεῶροι καὶ πρέσβεις. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς μάλιστα τῶν ἐλληνικῶν πόλεων ἐδέσποζεν ἡ σημασία τῆς πολιτικῆς ἀποστολῆς τῶν προσώπων τούτων. Ἡ θρησκευτικὴ ἀποστολὴ των, δηλαδή ἡ ἀνακοίνωσις τῶν ψηφισμάτων τῶν πόλεων περὶ ἀναγνωρίσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς θεοῦ καὶ ἡ ἀπονομὴ πρὸς αὐτὸν θείων τιμῶν, ἀποτελέσμα « ὑψηλῆς ἐπιταγῆς », πιθανῶς δὲ καὶ τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ μυστικῶν συνεννοήσεων τοῦ Δημοσθένους μετὰ τοῦ Νικάνορος¹, ὥφειλε νὰ διευκολύνῃ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς πολιτικῆς, ἢ, ὡς λέγομεν σήμερον, τῆς διπλωματικῆς ἀποστολῆς των.

Γενομένου δεκτοῦ ὅτι ἐξεδόθησαν πράγματι ὑπὸ ἐλληνικῶν πόλεων ψηφίσματα περὶ θεοποιήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐξηγήθη τελευταίως διὰ τῆς γραφίδος ἀξιολόγου συγχρόνου ἱστορικοῦ ἡ γνώμη ὅτι ταῦτα ἦσαν τὸ ἔργον τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν Ἑλλάδι, ἄνευ ἀναμείξεως τούτου καὶ πρὸ πάντων ἄνευ « ἐπισταλείσης » ἐπιταγῆς². Δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδεχθῶμεν τὴν γνώμην ταύτην. Ὅσονδήποτε πολυπληθεῖς καὶ ἂν ἦσαν οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου (ἄλλωστε οἱ ἑξορίστοι εἰς τὰς πλείστας τῶν πόλεων καὶ ἰδίᾳ εἰς τὰς Ἀθήνας

1. Βλ. ἀνωτ., σελ. 138.

2. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο καταλήγει ὁ J. Balsdon ἐν τῇ λίαν ἀξιολόγῳ καὶ πλουσιωτάτῃ εἰς μετὰ κριτικῆς ἐρεῦνης περισυλλογῇ στοιχείων μελέτῃ του (The divinity of Alexander, ἐν « Historia », 1950, σ. 363 κ.έ.), γράφων: « Ὁ Ἀλεξάνδρος εἰς πᾶσαν ἐλληνικὴν πόλιν εἶχε τοὺς ὁπαδοὺς του καὶ μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἑξορίστων αὐτοὶ θὰ ἠῤῥαζον. Ὅσον ὁ Ἀλέξανδρος θὰ εὐρίσκετο εἰς τὴν Ἀπὼ Ἀνατολήν, οἱ ἀντίπαλοι ἤλπιζον ὅτι ἴσως θὰ ἐφονεύετο. Ἀλλ' ἤδη εὐρίσκετο εἰς τὸν δρόμον πρὸς τὴν Δύσιν. Ἦτο ἡ κατάλληλος στιγμή διὰ τοὺς ὁπαδοὺς νὰ πράξουν τι, διὰ νὰ τὸν εὐχαριστήσουν καὶ ἐκθέσουν τοὺς ἀντιπάλους. Τὸ ζήτημα τῆς θεοποιήσεως ἦτο πρώτης τάξεως εὐκαιρία δι' αὐτούς. Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ φαντασθῇ τις, στηριζόμενος εἰς τὸσον ἀνακριβεῖς πληροφορίες, ὅτι εἰς ὅλα ὑπῆρχεν ἡ ἀδεξία χεῖρ τοῦ Ἀλεξάνδρου ».

δὲν εἶχον ἐπανελθεῖν), καὶ οἱ ἀντίπαλοι ἦσαν πολυπληθεῖς καὶ ἰσχυροί. Εἰς πολλὰς πόλεις καὶ πρὸ πάντων εἰς τὰς Ἀθήνας, οἱ ἐχθροὶ τῆς μακεδονικῆς πολιτικῆς μετεῖχον εἰσέτι τῆς διαχειρίσεως τῶν κοινῶν, ὠμίλουν εἰς τὰς συνελεύσεις καὶ ἤσκουν μεγάλην ἐπιρροὴν παρὰ τῷ λαῷ. Ἀνθρώποι, ὡς ὁ Δημοσθένης, δὲν ἐτρομοκρατοῦντο εὐκόλως ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων τῶν, τοὺς ὁποίους ἀντιμετώπιζον δημοσίᾳ καὶ εὐθαρσῶς, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἐν Ἀσίᾳ θριάμβων τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐπρεπε νὰ ὑπάρξῃ ἄλλη τις δύναμις, ἀπειλοῦσα εἰς περίπτωσιν ἀρνήσεως διὰ κινδύνων καταστροφῆς τὴν πόλιν καὶ αὐτοὺς τοὺς ἰδίους, ἵνα ὑποκύβουν πρὸς ἀποδοχὴν, ἢ ἔστω ἀνοχὴν δι' ἀποχῆς ἀπὸ ἀντιδράσεως, εἰς διὰ ψηφίσματος ἀναγνώρισιν τῆς θεότητος τοῦ Ἀλεξάνδρου. Καὶ ἡ δύναμις αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπῆρξεν ἄλλη, πλὴν τοῦ ὑπὸ οἰονδήποτε τύπον προστάγματος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ περιφρόνησις καὶ μόνον τοῦ ὁποίου θὰ συνεπῆγετο καταστρεπτικὰς συνεπειάς. Ἐξ ἄλλου, δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι εἰς τὴν Σπάρτην δὲν ὑπῆρχον φιλομακεδονικὰ στοιχεῖα, οἱ δὲ ὁπαδοὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἱκανοὶ νὰ ἀσκήσουν ψυχολογικὴν βίαν πρὸς ψήφισιν παρομοίας ἀποφάσεως, ἦσαν ἀνύπαρκτοι. Καὶ ἐν τούτοις, ἡ Σπάρτη μνημονεύεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πηγῶν ὡς ἀποδεχθεῖσα, ἔστω καὶ ἐν εἰρωνικῇ μορφῇ, νὰ ψηφίσῃ τὴν θεοποίησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Τέλος, ὁ Ἀλέξανδρος, ἰδίως κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς παντοδυναμίας, δὲν ἦτο ἐξ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι θὰ ἐπεδίωκον νὰ ἐπιτύχουν παρόμοιον σημαντικὸν σκοπὸν, ἐξυπηρετοῦντα τὰ πολιτικὰ τῶν σχέδια, διὰ παρασκηνιακῶν ἐνεργειῶν ἢ ἀφάσεως τῆς πρωτοβουλίας εἰς τοὺς ὁπαδοὺς τῶν, ὡς θὰ ἔπραττεν ἴσως ὁ Φίλιππος. Ἐβιάδιζε κατ' εὐθείαν πρὸς τὸν ἐπιδικώμενον σκοπὸν καὶ δὲν ἐδίσταζε νὰ ἀπαιτήσῃ ἀπροκαλύπτως ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐπεθύμει ἐνδομύχως. Ἡ ἐπίσκεψις τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμόνος, ἡ προσκύνησις, ἡ ἀνευ οἴκτου ἐξόντωσις τῶν ἀντιδρώντων, ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ σχεδίου τῆς ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας διὰ τῶν μεικτῶν γάμων καὶ τῆς χρησιμοποίησεως εἰς ἀνώτατα ἀξιώματα, ὡς καὶ εἰς τὸν στρατὸν, τῶν Περσῶν, ἀποτελοῦν τοὺς ἀπαραιτήτους σταθμούς. Θεωρουμένου ὡς ἀποδεδειγμένου ἱστορικῶς ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις ἐψήφισαν τὴν θεοποίησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου, δι' ἡμᾶς, καὶ ἂν ἀκόμη οὐδεμία ὑπῆρχε περὶ τούτου ἱστορικὴ μαρτυρία, δὲν θὰ ἔμενεν ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἀναγνώρισις αὕτη ὠφείλετο εἰς « ὑψηλὴν ἐπιταγὴν », διαβιβασθεῖσαν εἰς αὐτὰς εἴτε δι' « ἐπιστολῆς », εἴτε μέσῳ εἰδικῶν ἀπεσταλμένων, ὡς ὁ Νικάνωρ.

Γεννᾶται ἰδίως τὸ ἐρώτημα: Ὁ Ἀλέξανδρος, ἀπαιτῶν τὴν θεοποίησιν του παρὰ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, παρεσύρετο ἐκ τῆς ἀσιατικῆς ἀτμοσφαιρας ἢ ἐκ τῶν πολιτικῶν του σχεδίων, προβαίνων οὕτω εἰς πρᾶξιν ὅπως ξένην πρὸς τὰ ἦθη, τὰς δοξασίας καὶ τὰς παραδόσεις τῶν Ἑλλήνων; Πράγματι, ἱστορικοὶ τινες ἀνεξήτησαν εἰς τὴν ἱστορίαν, τὰς παραδόσεις καὶ τὰς πνευματικὰς

ἐκδηλώσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ στοιχεῖα πρὸς στήριξιν τῆς γνώμης ὅτι ἡ θεοποίησις ζῶντος θνητοῦ δὲν ἦτό τι τὸ ξένον πρὸς τὰς ἑλληνικὰς ἰδέας καὶ τὴν καθόλου ἑλληνικὴν ζωὴν. Τὰ περισυλλεγένητα στοιχεῖα πρὸς στήριξιν παρομοίας γνώμης εἶναι κατὰ τὴν γνώμην μας λίαν πενιχρά, εἰς τὰς πλείους δὲ τῶν περιπτώσεων πρόκειται περὶ παρερμηνείας τῶν προβαλλομένων στοιχείων.

Ἄς ἐξετάσωμεν ἐν ἑκαστῷ τὰ στοιχεῖα ταῦτα. Αἱ ἀπονεμόμεναι εἰς τοὺς θεοὺς τῶν τιμαὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἦσαν : 1) Ἀγαλμα λατρείας ἐντὸς τεμένους (καὶ οὐχὶ ἀπλῶς ἀνδριάς ἐν τῇ ἀγορᾷ ἢ ἐξωθὶ τεμένους ἢ εἰς τόπους πανελληνίων ἀγώνων κ.λ.π., τιμὴ συνήθης τῆς πόλεως πρὸς ἄνδρα λαμπρύναντα αὐτὴν διὰ τῆς γενναιότητος εἰς μάχας, διὰ τοῦ πνεύματός του, διὰ τῆς νίκης εἰς πανελληνίους ἀγῶνας κ.λ.π. 2) Ἀφιέρωσις ναοῦ 3) Προσφορὰ θυσίας καὶ 4) Ὁργάνωσις ἀγώνων ἢ ἄλλων τελετῶν πρὸς τιμὴν θεοῦ¹. Πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν παρομοίας τιμὰς ἀπονεμηθείσας ἐν Ἑλλάδι πρὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἰς ζῶντας, ἵνα πεισθῶμεν ὅτι ὑπῆρχε προηγούμενόν τι ἀπονομῆς θείων τιμῶν καὶ ἐπομένως ἀναγνωρίσεως ὡς θεοῦ οἰονδήποτε ἢ ὅσον-δήποτε ἐπιφανοῦς καὶ τιμωμένου παρὰ τῶν συγχρόνων του προσώπου.

Συνήθως προβάλλονται, ὡς προηγούμενα θεοποιήσεως ζῶντων ἐν Ἑλλάδι, δύο, μνημονεύμεναι ὑπὸ ἱστορικῶν πηγῶν, περιπτώσεις. Ὁ Σπαρτιάτης στρατηγός, νικητὴς τῶν Ἀθηνῶν καὶ θεμελιωτὴς τῆς Σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας, Λύσανδρος φέρεται ὡς τυχὼν θείων τιμῶν ἐν Ἰωνίᾳ καὶ ἰδίως ἐν Σάμῳ². Ἡ μαρτυρία τοῦ Πλουτάρχου, ἐκ τοῦ ὁποίου λαμβάνει ταύτην ὁ Ἀθήναιος, εἶναι εἰλημένη ἐκ τοῦ Δουρίδου τοῦ Σαμίου, ἱστορικοῦ μετριοπατοῦς ἀξίας. Ὁ Δοῦρις, σὺν τοῖς ἄλλοις, ἔγραψεν ἕνα τοῦλάχιστον αἰῶνα βραδύτερον, εἰς ἐποχὴν δέ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ θεοποίησις τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἡ διείσδυσις ἐν Ἰωνίᾳ καὶ ταῖς γειτονικαῖς νήσοις ἀνατολικῶν ἡδῶν τῆς ἀρχομένης ἑλληνιστικῆς περιόδου ἡδύνατο νὰ ὀδηγήσῃ εἰς πεπλανημένας ἰδέας καὶ κρίσεις περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ παρελθόντος. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, καὶ ἂν λάβωμεν, ὅπερ λίαν ἀπίθανον, ὡς ἀληθὴ τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ Δουρίδου περὶ Λυσάνδρου, πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ταῦτα ἐγένοντο ὑπὸ τῶν ὀλιγαρχικῶν, οἱ ὅποιοι εἶχον πάντα λόγον νὰ εὐγνωμονοῦν καὶ νὰ τιμοῦν ὑπερβαλλόντως τὸν βιαίως ἐγκαθιδρυσάντα αὐτοὺς Λύσανδρον. Οὐδεμίαν δὲ ὑπάρχει μαρτυ-

1. Οὕτω περίπου καθορίζει τὰς πρὸς τοὺς θεοὺς ἀπονεμομένας ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τιμὰς καὶ ὁ Καλλισθένης (βλ. ἀνωτ., σ. 97).

2. Πλουτ. Λύσ. XVIII, 3 : « Πρῶτῳ μὲν γάρ, ὡς ἱστορεῖ Δοῦρις, Ἑλλήνων ἐκείνῳ (ἐνν. Λυσάνδρῳ) βομῶς αἱ πόλεις ἀνέστησαν, ὡς θεῶ καὶ θυσίας ἔθυσαν, εἰς πρῶτον δὲ παιᾶνες ἤσθησαν, ὧν ἐνὸς ἀρχὴν ἀπομνημονεύουσι τοιάνδε· τὸν Ἑλλάδος ἀγαθέας | στραταγὸν ἀπ' εὐρυχόρου | Σπάρτας ὑμνήσομεν, ὦ, | τὴ Παιάν. Σάμιοι δὲ τὰ παρ' αὐτοῖς Ἑραῖα Λυσάνδρεια καλεῖν ἐψηφίσαντο ». Ἐπίσης Πaus. III, 17, 4 καὶ VI, 3, 5. — Zen. Ἑλλην. 3. — Πλουτ. Ἡθ. 210 D. — Ἀθην. XV, 52, σ. 696 E. — Ἡσυχ. ἐν « Λυσάνδρεια ».

ρία περὶ ἀποδόσεως θείων τιμῶν ἐν Σπάρτῃ ἢ ἄλλῃ τινὶ πόλει τῆς κυρίως Ἑλλάδος εἰς τὸν Λύσανδρον, μολονότι ἐτιμήθη ὑπερβαλλόντως ὑπὸ πολλῶν ἐκ τούτων ὡς μέγας θνητός.

Ἔτερον παράδειγμα θεοποιήσεως ζῶντος Ἑλληνος προβάλλεται τὸ τοῦ τυράννου τῆς Ἡρακλείας τοῦ Πόντου Κλέαρχου, κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος¹. Τὸ παράδειγμα τοῦτο αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ εἶναι λίαν ἀτυχές. Κλέαρχος ὁ Ποντικός, καταλαβὼν βιαίως τὴν ἀρχὴν ἐν Ἡρακλείᾳ τοῦ Πόντου, μνημονεύεται ὑπὸ τῶν πηγῶν ὡς τύραννος « ἀλαζών, μαιφόνος, ὁμότατος καὶ εἰς ὑπεροψίαν ἐξαφθείς ». Τὸ ὅτι ἀπεκάλει ἑαυτὸν υἱὸν τοῦ Διός, ἐνεδύετο ὡς θεὸς καὶ ἡξίου νὰ προσκυνῆται καὶ νὰ τυγχάνῃ τιμῶν, τὰς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι ἐπεφύλασσαν μόνον εἰς τοὺς Ὀλυμπίους, ἀκριβῶς προβάλλεται ὑπὸ τῶν πηγῶν ὡς « ἄκρον ἀλαζονείας », ἡ δὲ ἐπακολουθήσασα δολοφονία του χαρακτηρίζεται ὡς θεία δίκη. Ἐξ ἄλλου, λησμονεῖται ὅτι ὁ Κλέαρχος ἦτο τύραννος περιοχῆς ὅλως ἀπομεμακρυσμένης τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς καὶ ἀναμεικτοῦ πληθυσμοῦ, ὕφισταμένου τὴν ἐπίδρασιν τῶν περιστοιχιζόντων βαρβάρων

1. Justin. XVI, 5, 8 - 12· Μέμων κατὰ Φωτ. Βιβλ., τίτλ. 224, σ. 222b 9 κ.ε. (F.G.A. III A, 324)· Σουῖδ. ἐν λ. Κλέαρχος. Χαρακτηριστικὰ ἰδίᾳ εἶναι ὅσα παραθέτει, βάσει ἀρχαίων πηγῶν, ὁ Σουίδας (ἔ.ἀ.): « καὶ Κλέαρχος ὁ Ποντικός... ἐγκρατὴς δ' οὖν τῶν κοινῶν γενόμενος ὁμότατός τε ἦν καὶ εἰς ὑπεροψίαν ἐξαφθείς ἄμαχον, τοῦ μὲν ἔτι ἄνθρωπος εἶναι κατεφρόνει· προσκυνεῖσθαι δὲ καὶ ταῖς τῶν Ὀλυμπίων γεραίρεσθαι τιμαῖς ἡξίου καὶ στολὰς ἡσθητο θεοῖς συνήθεις καὶ τοῖς ἀγάλμασι τοῖς ἐκείνων ἐπιτρεπούσας· τὸν τε υἱὸν τὸν αὐτοῦ Κεραυνὸν ἐκάλεσεν. ἀπέκτεινε δὲ αὐτὸν πρῶτον μὲν ἡ δίκη, εἶτα δὲ ἡ χεὶρ ἡ Χιόνιδος ». Κατὰ τὸν Μέμωνα (ὡς ἐν Φωτ. Βιβλ. ἔ.ἀ.), ὁ Κλέαρχος εἶχε παραμείνει ἐν Ἀθήναις, ἔνθα ὑπῆρξεν ἀκροατὴς τοῦ Πλάτωνος καὶ μαθητὴς τοῦ Ἰσοκράτους. Φαίνεται ὅτι ἡ πρόχειρος καὶ ἐπιπολαία μῆσις εἰς τὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἔθρεψε τὴν ἀλαζονικὴν φύσιν του καὶ τὸ συναίσθημα ἀνωτερότητος ἔναντι τῶν ἡμιβαρβάρων κατοίκων τῆς Ποντικῆς Ἡρακλείας, εἰς τοὺς ὁποίους, ἀφοῦ ἐπεβλήθη ὡς τύραννος, ἠθέλησε νὰ ἐπιβληθῇ καὶ ὡς θεός. Ἀλλωστε καὶ αὐτὸς ὁ Ἰσοκράτης (ἐπιστ. 7, 12), γράφων πρὸς τὸν υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ Κλέαρχου ὡς τύραννον τῆς Ἡρακλείας τοῦ Πόντου Τιμόθεον, παρορμᾷ νὰ μὴ ἀκολουθῇ τὸ παράδειγμα τοῦ πατρὸς του, ὁ ὁποῖος ἐκυβέρνησε μετὰ σκληρότητος, ἀποκτήσας πλοῦτον « τυραννικῶς μετὰ βίας πολλῆς καὶ ἀπεχθείας », ἀλλὰ νὰ ἀσκήσῃ τὴν ἐξουσίαν « καλῶς τε καὶ φιλανθρωπῶς ». Ἀποκηρύσσει δὲ ὁ Ἰσοκράτης τὸν παλαιὸν μαθητὴν του Κλέαρχον ἐν τῇ πρὸς τὸν υἱὸν τούτου Τιμόθεον ἐπιστολῇ διὰ τῶν κατωτέρω χαρακτηριστικῶν: « Καὶ μὴ θαυμάσης, εἰ σοὶ μὲν οὕτως ἐπιστέλλω προθύμως, Κλέαρχου δὲ μὴδὲν πόποι· ἐδεήθην. Σχεδὸν γὰρ ἅπαντες οἱ παρ' ἡμῶν καταλείοντες σὲ μὲν ὁμοῖον φασιν εἶναι τοῖς βελτίστοις τῶν ἡμῶν πεπλησιακότων, Κλέαρχον δὲ κατὰ μὲν ἐκείνον τὸν χρόνον, ὅτ' ἦν παρ' ἡμῖν, ὁμολογούν, ὅσοι περ ἐνέτυχον, ἐλευθεριώτατον εἶναι καὶ πρᾶτατον καὶ φιλανθρωπώτατον τῶν μετεχόντων τῆς διατριβῆς· ἐπειδὴ δὲ τὴν δύναμιν ἔλαβε, τοσοῦτον ἔδοξε μεταπεσεῖν, ὥστε πάντας θαυμάζειν τοὺς πρότερον αὐτὸν γινώσκοντας. πρὸς μὲν οὖν ἐκείνον διὰ ταύτας τὰς αἰτίας ἀπηλλοτριώθη... ». Περὶ τοῦ φόνου τοῦ Κλέαρχου κατὰ τὰς τελετὰς τῶν Διονυσίων βλ. Διόδ. XVI, 36, 3.

λαῶν, καὶ ἂν δὲ πράγματι οἱ κάτοικοι τῆς Ἡρακλείας οὐχὶ δι' ἐπιβολῆς, ἀλλ' οἰκεία βουλήσει ἀπένεμον θείας τιμὰς εἰς αὐτόν, ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ τοῦτο ὡς ἐνδεικτικὸν τῶν περὶ θεότητος δοξασίων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Τοῦναντίον, εἶναι ἄξιον ἰδιαίτερας προσοχῆς ὅτι οὐδὲν ἀπολύτως παρὰδειγμα ἀπονομῆς θείων τιμῶν εἰς ζῶντα ἀνευρίσκειται ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι. Χαρακτηριστικὴ δὲ εἶναι ἡ ἀπάντησις, τὴν ὁποίαν ὁ Ἀγησίλαος φέρεται δώσας πρὸς τοὺς Θασίους, ἀναγγέιλαντας διὰ πρεσβείας ὅτι ἀπονέμουν εἰς αὐτόν θείας τιμὰς, διὰ τὰς εὐεργεσίας, τῶν ὁποίων ἔτυχον παρ' αὐτοῦ: « ἂν ἡ πατρίς σας ἔχη τὴν δύναμιν νὰ ἀποθεώῃ ἀνθρώπους, καταστήσατε πρῶτον τοὺς ἑαυτοὺς σας θεοὺς καί, ὅταν κάμετε τοῦτο, τότε θὰ σὰς πιστεύουν ὅτι δύνασθε νὰ κάμητε καὶ ἐμὲ θεόν! »¹.

Ὡς πρὸς κείμενά τινα ἀρχαίων φιλοσόφων καὶ ποιητῶν, εἰς τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος περὶ ζῶντων προσώπων ὡς περὶ θεῶν, νομίζομεν ὅτι ταῦτα δὲν δύνανται νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν ὡς τεκμήρια ἑλληνικῶν δοξασίων. Εἰς τὰς μνημονευομένας περιπτώσεις πρόκειται περὶ ποιητικῆς ὑπερβολῆς ἢ ρητορικοῦ στόμφου ἢ ἐμφαντικῆς ἐκφράσεως θαυμασμοῦ ἢ ἀκόμη καὶ κολακείας, ἐν οὐδεμιᾷ δὲ περιπτώσει περὶ προθέσεως ἀποδόσεως τῆς πραγματικότητος ἢ ἐκφράσεως διανοημάτων, ἀπορροέντων ἐκ δοξασίας, πίστεως ἢ λογικῆς ἐκτιμήσεως². Ἐπὶ παραδείγματι, ὅτε ὁ Πρίαμος λέγει περὶ τοῦ Ἑκτορος ὅτι οὗτος φαίνεται νὰ εἶναι υἱὸς οὐχὶ θνητοῦ, ἀλλὰ θεοῦ, ἢ ὑπερβολὴ εἶναι προφανῆς πρὸς ἐκφρασιν θαυμασμοῦ³. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῇ καὶ ὡς δειγμάτων ποιητικῆς ὑπερβολῆς καὶ θαυμασμοῦ δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν, ὅσα γράφει ὁ Θέογνις ἢ ὁ Ἀντιφάνης περὶ τοῦ Φιλοξένου ὡς « θεοῦ μεταξὺ ἀνθρώπων »⁴. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰσοκράτης, ὅτε δμικεῖ περὶ θνητοῦ, μεταλλάξαντος

1. [Πλουτ.] Ἀποφθ. Λακ., Ἀγησ. 25 (Ἡθ. 210C κ.ε.): « Πάλιν δὲ τῶν Θασίων διὰ τὸ δοκεῖν μεγάλως ὑπ' αὐτοῦ εὐεργετησθῆαι ναοὺς αὐτόν καὶ ἀποθεώσεσι τιμησάντων καὶ πρεσβείαν περὶ τούτου ἀποστειλάντων, ἀναγνούς τὰς τιμὰς, ἃς αὐτῷ προσήνεγκαν οἱ πρέσβεις, ἠρώτησεν (ἐνν. Ἀγησίλαος) εἰ ἡ πατρίς αὐτῶν ἀποθεοῦν ἀνθρώπους ἔχει δύναμιν φαιμένων δέ, ἄγετ' » ἔφη « ποιήσατε πρῶτους ἑαυτοὺς (θεοὺς) » καὶ τοῦτ' ἂν πράξητε, τότε πιστεύσω ὑμῖν ὅτι καὶ ἐμὲ δυνήσεσθε θεὸν ποιῆσαι ».

2. Βλ. λεπτομερέστερον ἐν J. Balsdon, ἑ.ἀ., ἐνθα καὶ ὀρθῶς λέγεται « ἄλλο πρᾶγμα νὰ ἀποκαλῆται τις ζῶν ὑπὸ ἀνθρώπων θεὸς καὶ ἄλλο νὰ λατρεύηται ὡς θεός ».

3. Πι. Ω, 258 κ.ε.:

« Ἐκτορά θ', ὃς θεὸς ἔσχε μετ' ἀνδράσιν, οὐδὲ ἔφκει ἀνδρός γε θνητοῦ πάϊς ἔμμεναι, ἀλλὰ θεοῖο ».

4. Θεογν. 337 κ.ε.:

« Ζεὺς μοι τῶν τε φίλων δοίη τίσιν, οἳ με φιλεῦσιν,
τοῖς τ' ἐχθροῖς μείζω, Κύρν', ὀδύνην ἔμεναι.
Χοῦτως ἂν δοκῶιμι μετ' ἀνθρώπων θεὸς εἶναι,
εἰ μ' ἀποτισάμενον μοῖρα κίχοι θανάτου ».

Βλ. καὶ Ἀντιφ. Τριταγων., ἀπόσπ. 209.

τὸν βίον καὶ γενομένου θεοῦ, ἔχει ὑπ' ὄψιν μόνον τὸν Ἡρακλέα, ὁ ὁποῖος ἐθεοποιήθη μὲν « δι' ἀρετὴν », δηλαδή διὰ τὰς μεγάλας πράξεις του, ἀλλὰ μετὰ θάνατον¹. Δὲν εἶναι δὲ δυνατόν τὰς συνήθεις ποιητικὰς ἐξάρσεις ἢ τὰς ὑπερβολὰς χαρακτηρισμῶν πρὸς ἔκφρασιν θαυμασμοῦ ἢ κολακείαν, αἱ ὁποῖαι ἄλλωστε συναντῶνται εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς καὶ εἰς τὴν φιλολογίαν ὅλων τῶν λαῶν, νὰ ἐκλάβωμεν ὡς σκέψεις τῶν Ἑλλήνων περὶ θεότητος². Κατὰ συνέπειαν, οὐδὲν ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι τὸ ἐπιτρέπον νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἐκ τῶν ἐλληνικῶν περὶ θεοῦ δοξασιῶν ἦτο παρεσκευασμένος τὸ ἕδαφος πρὸς θεοποίησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Τέλος, χωρὶα τινὰ τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπέτρεψαν εἰς νεωτέρους συγγραφεῖς νὰ ὑποστηρίξουν ὅτι παρὰ τούτων ὁ Ἀλέξανδρος ἔλαβε τὴν ιδέαν τῆς θεοποιήσεως αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Ἰσοκράτης καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἦσαν οἱ κατ' ἐξοχὴν πνευματικοὶ ἄνδρες τῆς Ἑλλάδος, οἱ ὁποῖοι ἦτο δυνατόν νὰ ἐπηρεάσουν τὴν διάνοιαν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ μὲν πρῶτος ἀπηρτύθινε παραινέσεις καὶ πολιτικὰς σκέψεις πρὸς τὸν Φίλιππον, τὰς ὁποίας δὲν θὰ ἠγνόησεν ὁ Ἀλέξανδρος, ὅτε εἶχεν ἡλικίαν ἐπιτρέπουσαν τὴν μελέτην τούτων, ὁ δὲ δεῦτερος ἐχρησίμευσεν ὡς διδάσκαλος τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ δὲν ἔπαυσε νὰ ἐπικοινωνῇ ἕκτοτε μετ' αὐτοῦ.

Ἀλλὰ ποῖα εἶναι ἐκεῖνα ἐκ τῶν ἔργων ἢ ἐπιστολῶν τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύναντο νὰ ἐμβάλουν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον παρομοίας σκέψεις; Εἰς τὴν πρὸς τὸν Φίλιππον « ἐπιστολὴν » ὁ Ἰσοκράτης ἔγραφε πράγματι πρὸς αὐτὸν ὅτι, ἂν κατακτήσῃ τοὺς βαρβάρους τῆς Ἀσίας καὶ δουλώσῃ τὸν Μέγαν βασιλέα, δὲν ἔμενε πλέον τίποτε ἄλλο εἰς αὐτόν, παρὰ νὰ καταστῇ θεός³. Ἡ ὑπερβολὴ ἐνταῦθα εἶναι προφανής. Ὁ Ἰσοκράτης, ὁ ὁποῖος ἀπὸ μακροῦ χρόνου βαυκαλίζεται ὑπὸ τοῦ ὀνείρου νέου πανελληνίου πολέμου κατὰ τῶν Περσῶν ἐν ὀνόματι τῶν ἱερῶν καὶ ὁσίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δὲν ἔπαυσε δὲ νὰ ἐξωθῇ τὸν Φίλιππον, ὅπως ἡγηθῇ τῆς πανελληνίου ἐκστρατείας κατὰ τῶν βαρβάρων, θεωρεῖ ὡς τὸ ἄκρον ἄωτον ἐκείνων,

1. Ἰσοκρ. Ἀρχιδ. 17.

2. Δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ υπομνησθῇ ὅτι τοιαῦτα ὑπερβολαὶ εἶναι συνήθεις καὶ σήμερον ἀκόμη παρ' ἡμῖν, ὅτε ἡ ιδέα τοῦ θεοῦ ἔχει λάβει ἄλλην, ὑψηλὴν καὶ ἄυλον, ἔννοιαν. Οὕτως, εἰς τὴν νεοελληνικὴν ποίησιν πολλάκις γίνεται λόγος περὶ « ἡμιθέων », « ὑπερανθρώπων » κ.λ.π., πρὸς ἐξύμνησιν ἡρωικῶν τιμῶν προσώπων, συνήθεις δὲ εἶναι, πρὸς ἔκφρασιν ὑπερβολικοῦ θαυμασμοῦ, ἀγάτης κ.λ.π. αἱ φράσεις « εἰσαὶ ὁ θεός μου », « σὲ βλέπω σὰν θεὸ » κ.λ.π. Ἀλλ' οὐδεὶς ἐσέφθη ὅτι τὰ χρησιμοποιοῦντα τοιαύτας ὑπερβολικὰς ἐκφράσεις πρόσωπα δὲν εἶναι... καλοὶ χριστιανοί!

3. Ἰσοκρ. Γ' Ἐπιστ., 5: « ὅταν τοὺς μὲν βαρβάρους ἀναγκάσῃς εἰλωτεύειν τοῖς Ἑλλήσι πλὴν τῶν σοὶ συναγωνισαμένων, τὸν δὲ βασιλέα, τὸν νῦν μέγαν προσαγορευόμενον ποιήσῃς τοῦτο πράττειν, ὅ,τι ἂν οὐ προστάτῃς. Οὐδὲν γὰρ ἔσται λοιπὸν ἔτι πλὴν θεὸν γενέσθαι ».

τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύνατο νὰ ποθήσῃ Ἑλλην, τὴν συντριβὴν τῶν Περσῶν, τὴν ταπείνωσιν τοῦ προαιωνίου ἐχθροῦ τοῦ ἔθνους Μεγάλου βασιλέως καὶ τὴν κατὰκτησιν τῆς Μ. Ἀσίας ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς ἐκείνον, ὁ ὁποῖος θὰ ἐπετύγγανε τόσον μέγα καὶ θαυμαστὸν ἔργον, δὲν ἔμενε πλέον τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ καταστῇ θεός! Ὁ δὲ ὕψιστος χαρακτηρισμὸς τοῦ μεγαλείου τούτου δι' ἓνα ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος θὰ ἐπετύγγανεν ὅσα οὐδεὶς εἶχεν ἐπιτύχει ἕως τότε, ἀπαύγασμα πατριωτικῆς ἐξάρσεως καὶ ἐθνικῆς πνοῆς συνήθους εἰς τὸν Ἰσοκράτη, δὲν δύναται βεβαίως νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀναγνώρισις πραγματικῆς θεότητος θνητοῦ ζῶντος, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον αὐτὸς ὁ Ἰσοκράτης ἐνόμιζε ταῦτα ὡς ἀκατόρθωτα¹. Ταῦτα, καὶ ἂν ἀκόμη ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἀνέγνωσε τὴν ἐπιστολὴν ταύτην καὶ εἶχε χαραχθῇ τὸ περιεχόμενον ταύτης εἰς τὴν μνήμην του πρὸς ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν σκέψεων καὶ τῶν πράξεων του δέκα πέντε ἔτη βραδύτερον, ὅτε ἦτο κυρίαρχος τῆς Ἀσίας.

Ὡς πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη, πράγματι οὗτος εἰς τὰ «Πολιτικά», καθορίζων τοὺς τέσσαρας τύπους τῆς μοναρχίας, στρέφεται πρὸς τὴν «παμβασιλείαν» καὶ ἀποφαίνεται ὅτι ὁ πραγματικὸς βασιλεὺς («παμβασιλεὺς») θὰ ἐφαίνετο ὡς Θεὸς ἐν μέσῳ τῶν ἀνθρώπων². Ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ὁμιλεῖ ἐνταῦθα ἀποφθεγματικῶς, ἢ φράσις «ὥσπερ Θεὸν» ὑπονοεῖ χαρακτηρισμὸν τοῦ παμβασιλέως «ὡς ὁμοίου πρὸς Θεόν», εἶναι δὲ τοῦτο βασικὴ διάφορος ἢ ἂν ἔλεγεν ἀπλῶς «Θεόν». Καὶ ταῦτα λέγονται ἐπὶ τῇ λίαν ἀπιθάνῳ ὑποθέσει ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἀναγνώσει τὰ «Πολιτικά» καὶ εἶχε καταγράψῃ ἐν τῇ διανοίᾳ του, ἔστω καὶ παρερμηνευομένην, τὴν φράσιν ταύτην τοῦ μεγάλου διδασκάλου του.

Ἐν τοῖς περὶ ἀνακηρύξεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος παρὰ τοῦ μαντείου τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου ἐξητάσαμεν ἂν ὁ Ἀλέξανδρος, ἐληρηασμένος καὶ ἐκ τῶν οἰκογενειακῶν του παραδόσεων τῆς ἀπὸ Διὸς καταγωγῆς τοῦ βασιλικοῦ μακεδονικοῦ οἴκου τῶν Ἀργαδῶν, ἐπίστευσε πράγματι ὅτι ἦτο υἱὸς θεοῦ καὶ οὐχὶ τοῦ Φιλίππου ἢ ἐπρόκειτο περὶ πολιτικῆς σκοπιμότητος πρὸς ἀναγνώρισιν του ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων ὡς Φαραώ³. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐπο-

1. Εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ «Φίλιππος», ἔνθα προδιαγράφει πολιτικὸν πρόγραμμα καὶ σκοποὺς τοῦ πανελληνίου πολέμου εἰς Ἀσίαν, ὁ Ἰσοκράτης ὁμιλεῖ μόνον περὶ ἀπελευθερώσεως τῶν ἐλληνικῶν πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας καὶ κατακτῆσεως τῶν μικρασιατικῶν ἐδαφῶν μέχρι τῆς γραμμῆς Σινώπης - Κιλικίας. Τὰ ἐδάφη ταῦτα θὰ ἐχρησίμευον πρὸς ἐλληνικοὺς ἀποικισμοὺς, ἀλλὰ καὶ ὡς φράγμα, ἵνα παύσῃ τοῦ λοιποῦ πᾶς κίνδυνος ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Περὶ συντριβῆς τοῦ Περσικοῦ κράτους καὶ ὑποδουλώσεως τοῦ Μεγάλου βασιλέως γίνεται λόγος, ὡς περὶ ὑπερανθρώπου ἔργου, ὡς ὀνειροῦ ἐξάπτοντος τὴν φαντασίαν μεγάλου πανελληνιστοῦ!

2. Ἀριστ. Πολιτ. III, 13, 13: «ὥσπερ γὰρ θεὸν ἐν ἀνθρώποις εἰκὸς εἶναι τὸν τοιοῦτον».

3. Βλ. ἀνωτ., σ. 58.

χῆς τῆς ἀνακηρύξεώς του ὑπὸ τοῦ μαντείου, ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος - Διός, εἶχον λάβει χώραν λίαν σημαντικὰ γεγονότα, τὰ ὅποια μετέβαλον ριζικῶς τὴν θέσιν του. Τὸ Περσικὸν κράτος συνετρίβη καὶ ἡ ἑλληνομακεδονικὴ στρατιὰ ἔφθασε τροπαιοῦχος ἕως τὰ βάθη τῶν Ἰνδιῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος διὰ τῶν πολεμικῶν μεγαλουργημάτων καὶ τοῦ πολιτικοῦ δαιμονίου ἐπεβλήθη ὡς κυρίαρχος μεγάλου μέρους τῆς Ἀσίας, ἀνεγνωρίσθη ὡς Μέγας βασιλεὺς καὶ ἔχαιρετίσθη ὡς ὁ δημιουργὸς νέας πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς τάξεως, εἰς τὴν ὁποίαν βαθμὴν δύναιτο νὰ περιληφθῇ σύμπασα ἡ γνωστὴ οἰκουμένη. Ἡ δὴ τὸ ὄνομά του προεφέρετο ἀνὰ τὸν κόσμον μετ' ἀνεκφράστου θαυμασμοῦ καὶ καταπλήξεως, ὡς μυθικοῦ ἥρωος, πράξεις δὲ καὶ λόγοι αὐτοῦ, ζῶντος ἔτι, μεταδιδόμενοι ἀπὸ χώρας εἰς χώραν καὶ ἀπὸ στόματος εἰς στόμα, καθίσταντο θρύλοι. Μακρinoὶ λαοὶ ἔσπευδον νὰ στείλουν εἰς τὰ βάθη τῆς Ἀσίας πρέσβεις καὶ νὰ ὑποβάλουν τὰ σέβη των, νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν εὐνοίαν, νὰ ζητήσουν συμβουλὰς, ἢ νὰ ὑποβληθοῦν εἰς τὴν διαιτησίαν αὐτοῦ¹. Ταῦτα, ἂν ληφθῇ μάλιστα ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ νεανίου εἰσέτι, μόλις ὑπερβάντος τὴν ἡλικίαν τῶν τριάκοντα ἐτῶν, ἐφαίνοντο μυθικά, ὑπεράνω παντὸς ὑπολογισμοῦ ἀξίων καὶ δυνάμεων ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἔτρεφον τὴν ἰδέαν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ὑπερφυσικοῦ ὄντος, θείας προελεύσεως καὶ δυνάμεως.

Ὁ Ἀλέξανδρος ὑπέστη καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος τὴν ἐπίδρασιν ἐκ τῶν πολεμικῶν μεγαλουργημάτων του καὶ τῶν ἐκπληκτικῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ πολιτικοῦ δαιμονίου του, ὥστε τελικῶς νὰ πιστεύσῃ ὅτι εἶχε θείας ιδιότητας, ἀκριβέστερον ὅτι ἦτο υἱὸς θεοῦ; Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκστρατείας εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας εἶδομεν ὅτι ἐπειράθη ἐπανειλημμένως νὰ ἀναγνωρισθῇ ἐμμέσως διὰ τῆς προσκυνήσεως ὡς ἔχων θείαν ιδιότητα². Τοῦτο ὅμως ἐπεχείρησεν ἀπὸ πολιτικῶν προϋποθέσεων ἀγόμενος. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅτε ἐσημειώθη ἡ ἀντίδρασις τῶν Ἑλλήνων καὶ Μακεδόνων δὲν ἐγένετο πλέον σοβαρὸς λόγος περὶ τούτου, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὰς ἐμπράκτους συνεπείας, τὰς ὁποίας θὰ συνεπήγετο ἡ ἀνακηρύξις αὐτοῦ ὡς θεοῦ³. Οὐδὲν ἐπιτρέπει νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἐν συνεχείᾳ καὶ δὴ καὶ κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τοῦ βίου αὐτοῦ, ὁ Ἀλέξανδρος μετέβαλεν ἰδέας καὶ ἐπίστευσεν εἰλικρινῶς εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ θεότητα, ὥστε ἐκ τῆς πίστεως αὐτῆς νὰ πηγᾷ ἡ πρὸς τοὺς Ἑλληνας ἀπαιτήσεις περὶ ἀναγνωρίσεως αὐτοῦ ὡς θεοῦ ἢ υἱοῦ θεοῦ. Παρὰ τοὺς θρύλους περὶ συνευνοῦς τῆς Ὀλυμπιάδος μετὰ θεοῦ πρὸς γέννησίν του, ἀνακύψαντας τὸ πρῶ-

1. Βλ. κατωτ. ἐν Κεφ. ΙΑ'.

2. Βλ. ἀνωτ., σ. 95.

3. Χαρακτηριστικὸν πάντως εἶναι ὅτι ἐν Ἰνδίας ὁ Ἀλέξανδρος ἐξεδήλωσεν ἐντέχνως τὴν περὶ θεοποίησεως σκέψιν του, ἀπευθύνας κατὰ τὸν Πλούταρχον (Ἀλέξ., LXIV, 4) εἰς τινα τῶν γυμνοσοφιστῶν τὸ ἐρώτημα « πῶς ἂν τις ἐξ ἀνθρώπων γένοιτο θεός; » καὶ λαβὼν τὴν ἀπάντησιν « εἰ τι πράξειεν, ὃ πράξει δυνατόν ἀνθρώπου μὴ ἔστιν ».

τον, ὡς ἐγράφη ἥδη¹, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ μαντείου τῆς Λιβύης ἀνακηρύξιν του ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος-Διὸς ἕνεκα τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν τῶν Αἰγυπτίων περὶ μυστικιστικῆς ἐνώσεως τῆς μητρὸς τοῦ Φαραῶ μετὰ τοῦ θεοῦ πρὸς γέννησιν τοῦ Φαραῶ, οὐδὲν ἐπιτρέπει νὰ φαντασθῶμεν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἔπαυσέ ποτε νὰ θεωρῇ τὸν Φίλιππον ὡς τὸν πατέρα αὐτοῦ. Τοῦναντίον, ὠμίλει πάντοτε περὶ τοῦ Φιλίππου ὡς πατρὸς καὶ ἐξεδήλου πάντοτε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἀπονεύμῃ πρὸς τὴν μνήμην του τιμὰς, ὡς εὐγνώμων υἱὸς πρὸς πατέρα. Εἶχεν ἀκόμη σκεφθῇ νὰ ἀνεγείρῃ εἰς Μακεδονίαν μνημεῖον πρὸς τιμὴν τοῦ Φιλίππου μεγέθους πυραμίδος τοῦ Χέοπος. Ἀπευθυνόμενος πολλὰκις πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀναφέρεται εἰς τὰ πεπραγμένα ἢ τὰς συμφωνίας τοῦ « πατρὸς Φιλίππου ». Κατὰ τὴν στάσιν τῶν Μακεδόνων ἐν Ὠπιδί, εἰς ἐποχὴν δηλαδὴ καθ' ἣν εἶχεν ἥδη ἀποστείλει ἢ ἐπρόκειτο νὰ ἀποστείλῃ τὰ περὶ ἀμνηστίας τῶν φυγάδων καὶ θεοποιήσεως διαγγέλματα εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁμιλεῖ πρὸς τοὺς Μακεδόνας περὶ τῶν εὐεργετημάτων, τῶν ὁποίων οὗτοι εἶχον τυχὲ παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Φιλίππου². Γράφων δὲ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους περὶ τῆς Σάμου, ἀναφέρεται εἰς τὸν πατέρα Φίλιππον, ὁ ὁποῖος, κύριος ὢν τῆς νήσου, παρέδωκεν αὐτὴν εἰς τὰς Ἀθήνας³.

Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ στενὸν περιβάλλον, ὅτε ὠμίλει ἐν οἰκειότητι, ὁ Ἀλέξανδρος, οὐ μόνον δὲν προέβαλλεν ἑαυτὸν ὡς θεόν, ἀλλὰ καὶ πολλὰκις εἰρωνεύεται τὴν θνητὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν. Οὕτως, ὅτε ἐτραυματίσθη διὰ τοξεύματος καὶ ὑπέφερε δεινῶς ἐκ τῶν πόνων, ἐπιδεικνύων τὴν αἰμορροοῦσαν πληγὴν του πρὸς τοὺς φίλους του, ἔλεγεν εἰς αὐτούς, οὐχὶ ἄνευ σαρκαστικῆς τινος διαθέσεως, ὅτι ἔρρεεν ἐκ ταύτης σύνηθες ἀνθρώπινον αἷμα καὶ οὐχὶ ὁ κατὰ τὴν Ἰλιάδα, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπήγγειλε τὸν σχετικὸν στίχον, αἰθέριος χυμὸς (ἰχώρ),

1. Βλ. ἀνωτ., σ. 67 καὶ 72.

2. Ἀρχ. Ἀνάβ. VII, 9, 2: « Καὶ πρῶτά γε ἀπὸ Φιλίππου τοῦ πατρὸς, ἥπερ καὶ εἰκός, τοῦ λόγου ἀρξομαι... Ταῦτα μὲν τὰ ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ ἐμοῦ ἐς ὑμὰς ὑπεργμένα ». Βλ. ἀνωτ., σ. 118, σημ. 1.

3. Πλουτ. Ἀλέξ. XXVIII, 1: « πλὴν περὶ Σάμου γράφων Ἀθηναίους, « ἐγὼ μὲν οὐκ ἄν », φησίν, « ὑμῖν ἐλευθέραν πόλιν ἔδωκα καὶ ἐνδοξὸν ἔχετε δ' αὐτὴν λαβόντες παρὰ τοῦ τότε κυρίου καὶ πατρὸς ἐμοῦ προσαγορευομένου », λέγων τὸν Φίλιππον ». Ἐνίστε προβάλλεται ὡς ἐπιχείρημα ἐμμέσου υἱοθετήσεως ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου τῆς κυκλοφοροῦσης φήμης ὅτι δὲν ἦτο υἱὸς τοῦ Φιλίππου, ἀλλὰ θεοῦ, τὸ ὅτι κάποτε ἀνεφάνησε « βαρὺ εἶναι τὸ ἐνοίκιον τῶν δέκα μηνῶν, τὸ ὁποῖον ζητεῖ νὰ εἰσπράττῃ παρ' ἐμοῦ ἡ μήτηρ μου », ὑπονοῶν τὴν πιστευομένην ὡς διαρκέσαν δέκα μῆνας κυφορίαν του (Ἀρχ. Ἀνάβ. VII, 6). Ἀλλὰ διὰ τῆς φράσεως ταύτης ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἠρνεῖτο τὴν πατρότητα καὶ τὴν μητρότητα αὐτοῦ ἐκ τοῦ Φιλίππου καὶ τῆς Ὀλυμπιάδος. Ἀπλῶς, κατηγανακτιζόμενος διὰ τὰς ἐπεμβάσεις τῆς μητρὸς του εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ τὰς ἀδιαλείπτους προστριβὰς αὐτῆς μετὰ τοῦ Ἀντιπάτρου, αἱ ὁποῖαι περιήγον πολλὰκις αὐτὸν εἰς ἀπόγνωσιν, ἐξεφράζετο ἐντόνως διὰ τὴν κατάχρησιν τῆς μητρικῆς ιδιότητος ὑπὸ τῆς Ὀλυμπιάδος.

ὁ ὁποῖος ἔρρεεν εἰς τὰς φλέβας τῶν θεῶν¹. Ὅτε δὲ ὁ φίλος του καὶ εἰθισμένος εἰς αὐθάδεις καὶ δητικὰς παρατηρήσεις σοφιστῆς Ἀνάξαρχος, ἀκουσθείσης ἰσχυρὰς καὶ προκαλεσάσης γενικὴν ἐκπληξιν βροντῆς, ἠρώτησεν ἂν αὐτός, ὥς υἱὸς θεοῦ, ἐξαπέλυσε τὴν βροντὴν ταύτην, ὃ Ἀλέξανδρος, γελάσας, τὸν κατειρωνεύθη καὶ αὐτός, ἀπαντήσας ὅτι δὲν ἐπιθυμεῖ διὰ τοιούτων σημείων νὰ καταστῇ φοβερός εἰς τοὺς φίλους του, ὥς τὸν ἐξώθει πολλάκις ὁ καταφαυλίζων τὸν δεῖπνόν του σοφιστῆς, ζητῶν κεφαλὰς σατραπῶν ἀντὶ ἰχθύων².

Ἐν γένει δὲ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι, ἐξαιρουμένου τοῦ ἐν Βάκτραις συμποσίου τῆς προσκυνήσεως, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἐκτενὴς λόγος³, ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τοὺς περιστοιχίζοντας αὐτὸν αὐλικούς, στρατηγούς, σοφιστάς, μάντεις καὶ τὰ ἐν γένει πρόσωπα τῆς ἀκολουθίας του, καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς δεκαετίας ἐν Ἀσίᾳ, οὐδόλως προδίδει διαθέσεις ὑπεροχῆς ἐκ συναισθήσεως θείων ἰδιοτήτων ἐναντι κοινῶν θνητῶν. Ἡτο συμπεριφορὰ τὸ μὲν μεγάλου στρατιωτικοῦ ἡγέτου, ἡναγκασμένου ἄλλοτε νὰ καθοδηγῇ ἢ νὰ κινή τὸν ἐνθουσιασμόν τοῦ στρατεύματος καὶ ἄλλοτε νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν πειθαρχίαν καὶ τάξιν δι' αὐστηρῶν μέτρων, τὸ δὲ φίλου καὶ συντρόφου μετέχοντος τῶν κόπων καὶ πόνων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπολαύσεων τοῦ περιβάλλοντος. Κατὰ τὴν τελευταίαν ἰδίως περίοδον, ἀκριβῶς ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν προεβάλλετο ἡ θεία ὑπόστασις, αὐτὸς μετεῖχεν ἀγώνων, προσέφερε θυσίας, κατείχετο ὑπὸ δεισιδαιμονιῶν καὶ κατέφευγεν εἰς μάντεις καὶ μάγους, ἐνθυμεύετο καὶ ἀπέκτα τέκνα, ἐρρίπτετο εἰς ὀλονυκτίους διασκεδάσεις μετ' ἀκράτου οἰνοποσίας καὶ εἰς ἀκολάστους συμποσιασμούς, εἰς τοὺς «κώμους», ἀπαράλλάκτως ὥς καὶ οἱ ἄλλοι φίλοι καὶ σύντροφοί του, πρῶτων πάντα ὅσα ἔπραττον οἱ κοινὸι θνητοί. Ἡσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ ἀπειθυνθῇ πρὸς τὸ στράτευμα καὶ νὰ δικαιολογηθῇ, ὅσάκις ἐπεχειρεῖ προᾶξιν δυναμένην νὰ προκαλέσῃ δυσαρρεσκείας, ὥς ἡ θανάτωσις τοῦ Φιλῶτα, καὶ ἔφθανε μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀναγνωρίσῃ πάντας τοὺς Μακεδόνας τῆς ἐκστρα-

1. Πλουτ. Ἀλέξ. XXVIII, 2: «ὕστερον δὲ πληγῇ περιπεσὼν ὑπὸ τοξευμάτος καὶ περιαλγῆς γενόμενος, «τοῦτο μὲν», εἶπεν, «ὃ φίλοι, τὸ θέον αἷμα, καὶ οὐκ ἰχώρ, οἷός πέρ τε ῥέει μακάρεσσι θεοῖσιν».

Πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τῶν στίχων τῆς Ἰλιάδος (Ε 339 κ.ἐξ.): «ῥέει δ' ἄμβροτον αἷμα θεοῖο, | ἰχώρ, οἷός πέρ τε ῥέει μακάρεσσι θεοῖσιν».

2. Πλουτ. Ἀλέξ. XXVIII, 2: «ἐπεὶ δὲ μεγάλης ποτὲ βροντῆς γενομένης καὶ πάντων ἐκπλαγέντων Ἀνάξαρχος ὁ σοφιστῆς παρὼν ἔφη πρὸς αὐτόν, «μὴ τι σὺ τοιοῦτον ὁ τοῦ Διὸς;» γελάσας ἐκείνος, «οὐ βούλομαι γάρ», εἶπε, «φοβερός εἶναι τοῖς φίλοις, ὥσπερ σὺ με κελεύεις ὁ καταφαυλίζων μου τὸ δεῖπνον, ὅτι ταῖς τραπέζαις ἰχθύας ὀρεῖς ἐπικειμένους, οὐ σατραπῶν κεφαλὰς». Καὶ παρ' Ἀθην. δειπν. 250f.

3. Βλ. ἀνωτ., σ. 96 κ.ἐ. Πρέπει πάντως νὰ ὑπομνησθῇ ὅτι, καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ἀκόμη ταύτῃ, ὃ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἀποσυρθῇ ἐκ τοῦ συμποσίου κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συζητήσεως περὶ προσκυνήσεως.

τείας ὡς « συγγενεῖς » (ὅπερ θὰ ἀπετέλει κατάφωρον ἀντίφασιν, ἂν ἐθεώρει ἐαυτὸν θεόν), ἵνα κολακεύσῃ καὶ πειθαρχήσῃ τούτους¹.

Ἄν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ὁ Ἀλέξανδρος συμπεριεφέρετο πρὸς τοὺς βαρβάρους ὡς κυρίαρχος δεσπότης, ἀντλῶν ἐξουσίαν καὶ ἀπὸ προβαλλομένης θείας ιδιότητος, πρὸς τοὺς συμπολεμιστάς του Ἑλλήνας καὶ Μακεδόνας συμπεριεφέρετο ὡς ἡγέτης, μὴ προβάλλων δικαιώματα ἐκ θείας φύσεως².

Θ' – Η ΘΕΟΠΟΙΗΣΙΣ ΩΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΣΧΕΔΙΟΝ ΕΓΚΑΘΙΔΡΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Μὴ ὕφισταμένης θρησκευτικῆς τιнос ἀνάγκης πρὸς ἀναγνώρισιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς θεοῦ παρὰ τῶν Ἑλλήνων, τί ἦτο ἐκείνο, τὸ ὁποῖον ὥθησεν αὐτὸν νὰ ἐξαγγείλῃ τὴν ἀπαίτησιν ταύτην πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις; Ἄνευ ἀμφιβολίας, τοὺς λόγους πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν ἐκεῖ, ὅπου ἀνεζητήσαμεν καὶ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ὥθησαν αὐτὸν εἰς ἐπιβολὴν τῆς ἐπανάδου τῶν ἐξορίστων εἰς τὰς ἐστίαις των: Εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νέου πολιτικοῦ προγράμματος, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη συλλάβει ἐν τῇ διανοίᾳ, πρὸς καθολικὴν ὑπαγωγὴν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του, διὰ βαθμιαίας καταργήσεως τῶν δημοκρατικῶν πολιτευμάτων τῶν πόλεων καὶ πολιτικῆς ἐνοποιήσεως τῶν Ἑλληνικῶν λαῶν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ Μακεδόνα βασιλέως.

Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἑλληνικῆς μοναρχίας, ἡ ὁποία θὰ ἦτο δυνατόν νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὸν ἀλληλοσπαραγμὸν τῶν πόλεων καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἐνότητα τοῦ ἔθνους πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἀπειλούντων βαρβάρων διὰ τὴν κοινὴν εὐδαιμονίαν, ἦτο ἤδη ἱκανῶς διαδεδομένη κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων διανοουμένων καὶ ἰδίᾳ τῶν πανελληνιστῶν³. Οὐδ' ὁ Φίλιππος, οὐδ' ὁ Ἀλέξανδρος ἀπετόλμη-

1. Βλ. ἄνωτ., σ. 121.

2. Πάντως, ὑπενθυμίζομεν (βλ. ἄνωτ., σ. 77) ὅτι διὰ τοὺς Πέρσας καὶ λοιποὺς λαοὺς τῆς Ἀσίας ἡ θεία ιδιότης δὲν ἦτο ἀπαραίτητος πρὸς ἀναγνώρισιν τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς. Ὁ Μέγας βασιλεὺς τῶν Περσῶν δὲν ἐλατρεῖτο ὡς θεὸς (ὡς παρ' Αἰγυπτίους ὁ Φαραώ), προσεκυνεῖτο δὲ καὶ ἐτύγχανεν ὑπακοῆς ὡς ἀπόλυτος μονάρχης καὶ κυρίαρχος, ἔλκων ἀπὸ θεοῦ τὴν ἐξουσίαν του. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος καὶ μόνον λόγῳ τῶν μεγαλοφυγημάτων του, τὰ ὁποῖα μετέβαλον ἄρδην τὰς τύχας τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας, ἐθεωρεῖτο ἤδη ὡς ὑπερφυσικὸν ὄν, ἡ δὲ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπισκέψεως τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος διακηρυχθεῖσα θεία ιδιότης ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος - Διὸς, διασπαρείσθαι ἀνά τὴν Ἀσίαν, ἐνίσχυσε τὴν διάθεσιν τῶν βαρβάρων νὰ συμπεριφέρονται πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον οὐχὶ ὡς πρὸς συνήθη Μέγαν βασιλέα, ἀλλ' ὡς πρὸς θεῶν ἰδιότητων κύριόν των.

3. U l r. Wilcken, ἔ.ἀ., σ. 25 κ.ἐ. Πρῶτος φορεὺς τῆς μοναρχικῆς ἰδέας, ὡς μόνῃς λύσεως τοῦ προβλήματος ἐξαλείψεως τοῦ τοπικιστικοῦ πνεύματος τῶν πόλεων

σαν ἐν τούτοις τὴν πραγματοποίησίν της, ὅτε ἐγένοντο διὰ τῶν ὅλων κύριοι τῆς Ἑλλάδος, προβλέποντες τὴν σφοδρὰν ἀντίδρασιν, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ προσέκρουον ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδίως τῶν ἡγετιδων πόλεων, εἰς τὰς ὁποίας οἱ δημοκρατικοὶ θεσμοὶ ἦσαν συνυφασμένοι πρὸς τὴν δόξαν, τὰς παραδόσεις, ἀλλὰ καὶ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῶν πολιτῶν των. Ἀλλωστε, ἡ παρασκευὴ τοῦ ἀγῶνος κατὰ τῶν βαρβάρων καὶ ἡ ἐπικειμένη ἀναχώρησις τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῶν μακεδονικῶν δυνάμεων εἰς Ἀσίαν, καθίστα ἀντενδεικνυομένην καὶ ἐπικίνδυνον τὴν δημιουργίαν ζητήματος, τὸ ὅποιον θὰ προυκάλει τόσον σφοδρὰς ἀντιδράσεις. Διὰ τοῦτο, ἀμφότεροι προυτίμησαν τὴν ἰδιότητα τοῦ στρατηγοῦ-αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ ἰδιότης αὕτη τῶν Μακεδόνων βασιλέων ἐνεφάνιζε τὴν ἐν Ἑλλάδι ἡγεμονίαν των ὡς πολὺν περισσότερον δημοκρατικῆς μορφῆς τῶν ἡγεμονιῶν τῶν ἐπιβληθεισῶν ὑπὸ τῆς Σπάρτης, τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν Θηβῶν, διότι οὐδὲ φόρους ἐπέβαλεν, οὐδ' ἐπέτρεπεν ἀνάμειξιν εἰς τὰ ἔσωτερικὰ τῶν πόλεων. Ἐν τούτοις, διὰ διανοιῶν μακρᾶς προοπτικῆς καὶ μακροπνῶν στοχασμῶν, ὡς ἡ τοῦ Φιλίππου καὶ ἡ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἔθετεν ἀπλῶς τὰς βάσεις τῆς περαιτέρω, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, πολιτικῆς των ἐν Ἑλλάδι καὶ οὐδὲν ἀπέκλειε διὰ τὸ μέλλον.

Ὁ Ἀλέξανδρος, μολονότι εἶχεν ἤδη κατὰ τὰ ἄλλα πραγματοποιήσει προσδοκίας καὶ ὄνειρα τῶν πανελληνιστῶν, ἐκδικήσας τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων εἰς τὴν Ἑλλάδα, συντρίψας τὸ περσικὸν κράτος καί, ὅπερ ἀσύλληπτον ἔως τότε εἰς ἀνθρώπινον νοῦν, καταστὰς κυρίαρχος τῶν ἑδαφῶν μέχρι τῆς ἅπω Ἀσίας, ἐν τούτοις, εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἐλληνικῆς ἐνότητος διὰ τῆς καταργήσεως τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν καὶ ἐπιβολῆς τῆς μοναρχίας προυχώρει μετὰ μεγάλης συνέσεως καὶ ἐν πλήρει ἐπιγνώσει τῶν ἐμποδίων, εἰς τὰ ὁποῖα θὰ προσέκρουεν ἔνεκα τῆς ἀντιδράσεως τῶν πόλεων. Παρεσκεύαζε τὸ ἔδαφος διὰ τῆς καταργήσεως τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου, τῆς οὐσιαστικῆς ἀχρηστεύσεως τῆς πανελληνίου συμμαχίας, διὰ τῶν ὅρων τῆς ὁποίας καθιεροῦτο ὁ σεβασμὸς τῶν θεσμῶν ἐκάστης πόλεως, καὶ διὰ τῆς αὐταρχικῆς ἐπιβολῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων¹. Τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα ἤδη ὑφίσταντο σοβαρὸν πλῆγμα ἐκ τῆς ἐπιβληθείσης ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων καὶ

διὰ τοῦ « κοσμοπολιτισμοῦ », ὁ ὁποῖος θὰ ὠδήγει εἰς πανελλήνιον ἔνωσιν, θεωρεῖται ὁ κυνικὸς φιλόσοφος Ἀντισθένης. Ὁ Ξενοφῶν προέβαλε τὸν Κύρον ὡς ἐνσαρκώσαντα τὸ μοναρχικὸν ἰδεῶδες. Ὁ Πλάτων ἐκαλλιέργησεν εἰς τὰ πνεύματα τὴν ἰδέαν τῆς μοναρχίας διὰ τῆς ἐξάρσεως ὡς πολιτικοῦ ἰδεώδους τῆς ἐνιαίας διακυβερνήσεως ὑπὸ σοφοῦ ἀνδρός. Ὑπὲρ πάντα δὲ ἄλλον ὁ Ἰσοκράτης διέσπειρεν ἀνὰ σύμπαντα τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον τὸ ἰδεῶδες τῶν πανελληνιστῶν, ταυτίσας αὐτὸ πρὸς τὴν ἐνιαίαν ἡγεσίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀναλαμβάνοντος ταύτην τοῦ ἐναγωνίως ἀναζητουμένου ἀξίου Ἑλλήνος, τελικῶς τοῦ Φιλίππου.

1. Βλ. ἀνωτ., σ. 134.

ἡ ἐπανεγκατάστασις τῶν ὀλιγαρχικῶν, ὡς ἰσοτίμων πρὸς τοὺς ἄλλους πολίτας, μοιραίως ὠδήγει εἰς ἀλλοιώσιν τῆς δημοκρατικῆς μορφῆς τῶν πολιτευμάτων.

Παρὰ ταῦτα, τὸ ἔδαφος δὲν ἦτο ἐπαρκῶς παρεσκευασμένον πρὸς ἐγκαθίδρυσιν τῆς μοναρχικῆς ἐξουσίας διὰ καταλύσεως τῶν κατὰ μέρος πολιτευμάτων ἢ ἀλλοιώσεως τοῦ περιεχομένου των, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἐναρμονίζωνται πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἰδέας τῆς ἐνότητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ διὰ τῆς μοναρχίας. Ὁρθῶς, ὁ Ἀλέξανδρος διησθάνετο ὅτι διὰ τοιαύτης διακηρύξεως καὶ ἀποπείρας ἐπιβολῆς θὰ ἀνέκυπτε σφοδρὰ ἀντίδρασις, ἡ ὁποία θὰ ὠδήγει εἰς σοβαρὰς ἀνωμαλίας ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα. Διὰ τοῦτο συνέχισε τὴν πολιτικὴν τῆς πραγματοποιήσεως τῶν σχεδίων κατὰ σταθμούς. Ἐκ τῶν σοβαρωτέρων τούτων σταθμῶν ἦτο ἡ ἀπαίτησις θεοποιήσεώς του ἐν Ἑλλάδι, ἡ ὁποία θὰ προσέδιδεν ἀπαράμιλλον γόητρον εἰς τὴν προσωπικότητά του καὶ θὰ περιέβαλλε τὰς ἐντολάς του διὰ τοῦ κύρους ἐκδηλώσεως τῶν βουλῶν τῆς θείας προνοίας. Στρατηγὸς - αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων εἶχε παῦσαι νὰ εἶναι, οὐδ' ἐπεθύμει πλέον παρόμοιον ἀναχρονιστικὸν τίτλον. Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων δὲν ἦτο, οὐδ' ἐφαίνοντο εἰσέτι οἱ Ἕλληνες διατεθειμένοι νὰ ἀναγνωρίσουν αὐτὸν ὡς βασιλέα των, ἐπὶ θυσίᾳ τῆς «μικρᾶς πατρίδος», τὴν πρὸς τὴν ὁποίαν ἀφοσίωσιν εἶχεν ἀναπτύξει τὸ τοπικιστικὸν συναίσθημα καὶ ὃ ἥδη ἀπὸ αἰῶνων πολιτικὸς καὶ κοινωνικὸς βίος ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν.

Ἀλλὰ τότε ἐκ ποίας ἰδιότητος ἐπήγαγεν ἡ ἐξουσία τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν Ἑλλάδι; Τὸ ὅτι ἦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κυρίαρχος τῆς Ἀσίας καὶ Μέγας βασιλεὺς τῶν Περσῶν, δὲν προϋπέθετε βιαίως ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ὃ δὲ ἄλλοτε Μέγας βασιλεὺς, ἐπιχειρήσας ἐπιδρομὴν ἀπὸ Ἀσίας πρὸς κατακτήσιν τῆς Ἑλλάδος, κατεπολεμήθη γενναίως καὶ αἱ κατ' αὐτοῦ νῆκαι ἀπετέλεσαν τὴν μεγάλην δόξαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὡς Ἕλλην, βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων, Ἀργεάδης καὶ φημιζόμενος ὡς ἀπόγονος τῶν Ὀλυμπίων, γενόμενος δεκτὸς εἰς τὰ πανελλήνια ἱερὰ καὶ μέλος τῶν ἑλληνικῶν ἀμφικτυονίων, εἶχε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ σέβεται τοὺς ἑλληνικοὺς θεσμούς, ἀρρηκτικῶς συνδεδεμένους πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ τὰς παραδόσεις τῶν Ἑλλήνων καὶ ὅχι νὰ προβῇ εἰς κατάλυσιν τούτων πρὸς ἐγκαθίδρυσιν προσωπικῆς ἐξουσίας, τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ἀνέκαθεν ἀπεκάλουν τυραννίδα.

Οὕτως, εἰς τὸν Ἀλέξανδρον δὲν ἔμενεν ἡ ἢ θεία ἰδιότης, ἡ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων δηλαδὴ ἀναγνώρισις αὐτοῦ ὡς ὑπερέτερου ὄντος, δυναμένου λόγῳ τῆς θείας ὑποστάσεως καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ἤντει ἐκ τῆς ὑποστάσεως ταύτης, νὰ ἀσκήσῃ ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων. «Δὲν δύναμαι νὰ εἶμαι βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων, δὲν καταδέχομαι νὰ εἶμαι στρατηγὸς των, τότε εἶμαι θεὸς των!». Τοῦτο εἶναι τὸ πόρισμα, εἰς τὸ ὁποῖον καταλήγει σύγχρονος Γάλλος ἱστορικός, ἐξαίρων τὴν πολιτικὴν σημασίαν τῆς προκηρύξεως τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις, ἵνα ἀναγνωρισθῇ

ὡς θεὸς καὶ νὰ συμπεριληφθῇ εἰς τὰς λατρευομένας ὑφ' ἐκάστης τούτων θεότηας¹. Θὰ ἡδύνατο νὰ προστεθῇ « διότι, ἐπιβάλλων τὴν λατρείαν μου ὡς θεοῦ τῶν Ἑλλήνων, παρασκευάζω καὶ τὴν ἐπιβολήν μου ὡς βασιλέως τῶν ». Διότι περὶ αὐτοῦ κυρίως ἐπρόκειτο, δηλαδὴ περὶ συλλήψεως μεγαλεπιδόλου πολιτικοῦ σχεδίου ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐνάρξεως πραγματοποίησεως αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ περὶ θρησκευτικῆς τινος πράξεως συμφώνου πρὸς τὰ ἦθη καὶ τὰς παραδόσεις τῶν Ἑλλήνων, ὡς ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τινων νεωτέρων ιστορικῶν².

Ἐν συμπεράσματι, δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος κατὰ τὰ τέλη τοῦ βίου του ἐνεκαίνιαζε καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα πολιτικὰς μεθόδους, αἱ ὁποῖαι πρὸ ὀκταετίας εἶχον τεθῇ εἰς ἐφαρμογὴν ὑπ' αὐτοῦ καὶ στεφθῇ ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ὅμως πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι εἰς τὴν Αἴγυπτον ἡ πολιτικὴ αὐτὴ μέθοδος χρησιμοποίησεως τῆς θεοποίησεως πρὸς ἀνεξέλεγκτον καὶ ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως ἄσκησιν τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, ἦτο συνυφασμένη πρὸς τὴν μακρὰν ἱστορίαν καὶ τὰς προαιωνίους παραδόσεις τῆς χώρας καὶ εἶχε λάβει θρησκευτικὸν χαρακτήρα, κατὰ τρόπον ὥστε ἀπεκλείετο πᾶσα ἄλλη ὁδὸς νομιμοποίησεως τῆς βασιλικῆς ἀρχῆς. Ἀντιθέτως, εἰς τὴν Ἑλλάδα ἄλλαι ἦσαν αἱ παραδόσεις καὶ ἄλλα τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ ἦθη, ὡς προήγαγε ταῦτα ὁ πολιτισμὸς τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος.

Ὑπεστηρίχθη ὅτι ὑπῆρξαν « τάσεις » τινὲς ἀποθεώσεως προσωπικότητων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸ ἐγγὺς πρὸς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἢ τὸ ἀπώτερον παρελθόν³. Ἀλλ', ὡς ἐπαρκῶς ἐξετέθη ἀνωτέρω, αἱ δῆθεν « τάσεις » αὗται, καὶ ἂν ἀκόμη ἐχαρακτηρίζοντο ὡς πραγματικά, ἐν τῇ πραγματικότητι ἄλλωστε ἀνύπαρκτοι, θὰ ἦσαν μεμονωμένοι ἐκδηλώσεις, ἄνευ γενικωτέρας σημασίας, καιροσκοπικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ξέναι πρὸς τὰς συνθηκὰς τῶν Ἑλλήνων. Ἐξ ἄλλου, οἱ « διογενεῖς » βασιλεῖς τῶν Ἑλλήνων τῆς ὀμηρικῆς ἐποποιίας, οἱ ὅποιοι ἦσαν ὑπερήφανοι διὰ τὴν ἀπὸ τῶν Ὀλυμπίων καταγωγὴν των, ὡς ἄλλωστε καὶ οἱ Ἀργεῖοι τῆς Μακεδονίας, δὲν ἐλατρεῦοντο ὡς θεοί, ζῶντες τοῦλάχιστον, καὶ δὲν ἤσκουν ἐξουσίαν λόγῳ θεῶν ἰδιοτήτων. Ἀπὸ αἰῶνων οὗτοι ἀνῆκον εἰς τοὺς ποιητικοὺς θρύλους τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἀπετέλουν προσφιλεῖς θέματα τῆς ἑλληνικῆς τραγωδίας. Ὁ ψυχικὸς κόσμος τῶν Ἑλλήνων, ὡς διεμορφώθη διὰ τῆς φιλοσοφίας, διὰ τῆς ἐλευθέρως ἀναπτύξεως τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν καὶ διὰ τῆς ἀδιακόπου πολιτικῆς κατηχήσεως (ἰδίως

1. G. Glotz - R. Cohen, ἑ.δ., σ. 217 : « Roi ne puis, stratège ne daigne, dieu suis ». Νομίζω ὅτι τὸ εὐφυνὲς τοῦτο εὔρημα περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου εἶναι ἐμπνευσμένον ἐξ ἀποφθέγματος, ἀναγεγραμμένου ἐπὶ τοῦ θυρεοῦ τοῦ ἐπιφανοῦς γαλλικοῦ εὐγενοῦς οἴκου τῶν Rhon : « Roi ne puis, prince ne daigne, Rhon suis ».

2. Αὕτη εἶναι ἡ γνώμη κυρίως τῶν Ed. Meyer, Kl. schr., I, σ. 304 κ.ἑ. καὶ Wilcken, ἑ.δ., 213 κ.ἑ. Βλ. καὶ Tarn ἑ.δ., τ. II, σ. 370 κ.ἑ.

3. Βλ. ἀνωτ., σ. 150 κ.ἑ.

ἐν Ἀθήναις) ὑπὸ τῶν ρητόρων τῆς ἀγορᾶς, δὲν ἦτο εὐχερῶς ἐπιδεκτικὸς πρὸς ἀποδοχὴν μοναρχικῆς ἐξουσίας θεῖω δικαίῳ.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέθανε προώρως, ἐλάχιστον χρόνον μετὰ τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς γεγονὸς τῆς ἀποπειρας θεοποιήσεως. Δὲν εἶναι ἀπίθανον, τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ δαιμόνιον, τὸ ὁποῖον, ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς ἀκαταμαχίτου πολεμικῆς του πυγμῆς, εἶχεν ἐπιτελέσει τόσα τὰ ἐκπληκτικὰ καὶ ἀξιοθαύμαστα, νὰ ἐδάμαζε καὶ τὰ παρουσιαζόμενα εἰς ἡμᾶς ὡς ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια πρὸς συνένωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου διὰ τῆς μοναρχικῆς ἐξουσίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναμφισβητήτως ἀπέβλεπεν. Τρεῖς περίπου αἰῶνας βραδύτερον, οἱ Ρωμαῖοι, ξένοι πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἐθνότητα, πρὸς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, πρὸς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις καὶ τὰ ἑλληνικὰ ἥθη, κατέλυσαν καὶ τὰς τελευταίας σκιῶδεις δημοκρατικὰς ἐλευθερίας τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ ἐπέβαλον διὰ τῆς πυγμῆς τὴν τυραννίαν των ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα, συγχρόνως δὲ ἐπέβαλον εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν θεοποίησιν αὐτοκρατόρων, ὡς σύμβολον τῆς ἀπολύτου ἐξουσίας των.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἦτο Ἕλλην Ἀργεάδης, τοῦ ὁποίου ἡ οἰκογένεια ἔκαυχᾶτο διὰ τὴν ἀπὸ Διὸς καταγωγὴν, ἐβασίλευε παναρχαίου ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὠμίλει τὴν αὐτὴν γλῶσσαν μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ἐλάτρευε τοὺς αὐτοὺς θεοὺς, μετεῖχε τῶν ἐθνικῶν πανηγύρεων καὶ τῶν ἀμφικτυονιῶν ὡς Ἕλλην, διαμεμορφωμένος πνευματικῶς καὶ ψυχικῶς διὰ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας, τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἑλληνικῶν θρύλων. Ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ κυριάρχου τῆς Ἀσίας δημιουργίαν ἑλληνικῆς ἐνότητος ὑπὸ μορφὴν ἑλληνικῆς μοναρχίας, ἡ ὁποία, μακρὰν τοῦ νὰ παρεμποδίσῃ τὰ κοσμοκρατορικὰ σχέδια, θὰ ἐβοήθει πρὸς πραγματοποιήσιν των διὰ τῶν δύο παραγόντων, τῶν ὁποίων εἶχεν ἤδη ἀρκούντως ἐκτιμήσει τὴν σημασίαν ἡ μεγαλουργὸς αὐτοῦ διάνοια: τῆς ζωτικότητος πρὸς ἐξάπλωσιν καὶ ἐπιβολὴν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τῆς ἀφομοιωτικῆς δυνάμεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ξένους κατακτητὰς Ρωμαίους, οἱ ὁποῖοι ἐθεώρουν τὴν θεοποίησιν ὡς ἐπιστέγασμα τῆς ἐγκαθιδρύσεως ἐξουσίας των, ὁ Ἀλέξανδρος ἐπέβαλε τὴν θεοποίησιν ὡς προανάκρουσμα, ἀκριβέστερον ὡς μέσον ἐπιβολῆς, τῆς βασιλικῆς ἀρχῆς. Τέλος, ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἤδη ἀφωσιωμένους ὁπαδοὺς τῆς μακεδονικῆς πολιτικῆς καί, εἰς ἐνίσχυσιν τῶν μοναρχικῶν σχεδίων του, πολυπληθεῖς εἰς ἀπάσας τὰς ἑλληνικὰς πόλεις, εἰς αὐτοὺς δὲ προσετίθεντο μετὰ φανατισμοῦ οἱ κατ' ἐπιταγὴν του ἐπιστρέφοντες ἐξόριστοι.

Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἀντελήφθησαν, τοῦλάχιστον προσπειρήθησαν ὅτι δὲν ἀντελήφθησαν, τὴν μεγίστην πολιτικὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἡ ἀπαίτησις τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς θεὸς καὶ συμπεριληφθῇ εἰς τὸ πάνθεον ἐκάστης ἑλληνικῆς πόλεως. Τὸ φιλόπαιγμον ἑλληνικὸν κοινόν, ὑποκινούμενον καὶ ὑποδαυλιζόμενον ἐπιτηδεῖως

ὑπὸ τῶν ἀντιμακεδονιστῶν, εὗρε θέμα σκωπτικῶν σχολίων καὶ καυστικῆς σατίρας. Δὲν εὗρισκόμεθα εἰς τὸν 5ον αἰῶνα, ὅτε ὁ Σωκράτης κατεδικάζεται νὰ πῇ τὸ κώνειον, διότι εἰσήγε καινὰ δαιμόνια, ἡ δὲ ἀσέβεια πρὸς τοὺς θεοὺς τῆς πόλεως ἐξακρατηρίζετο ὡς ἔγκλημα, τιμωρούμενον διὰ θανάτου. Τὰ πολιτικά πάθη εἶχον ἀμβλύνει τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα τοῦ λαοῦ, ἡ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀποσύνθεσις εἶχεν ὀδηγήσει εἰς κατάπτωσιν χαρακτηριστῶν καὶ συνειδήσεων, τὰ ἀτομικὰ συμφέροντα εἶχον τεθῇ εἰς πρωτεύουσιν μοῖραν ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἥθη καὶ τὰς παραδόσεις. Εἷς θεὸς ἐπὶ πλεόν ἢ ὀλιγώτερον ἐν τῇ πόλει, δὲν ἐφαίνετο ζήτημα νὰ ἐνθουσιάζῃ ἢ νὰ στενοχωρῇ σοβαρῶς τοὺς πολίτας.

Οὕτως, ἡ ἀπαίτησις τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς θεὸς οὐδαμοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐσημείωσε σοβαρὰν ἀντίδρασιν. Τοῦναντίον, αἱ διοικήσεις τῶν πόλεων ἐφαντάσθησαν ὅτι κάμνουν « ὑψηλὴν διπλωματίαν », ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, εὐχαριστοῦσαι τὸν Ἀλέξανδρον διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῆς θεοποιήσεως καὶ ἀναγραφῆς τοῦ ὀνόματος ἐν τῷ πανθῇ τῆς πόλεως, ἵνα εἰς ἀντάλλαγμα ζητήσουν τὴν ἐξαίρεσίν των ἀπὸ τῆς βιαίας ἐπιβολῆς τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων ἢ τοῦλάχιστον ἐλαφρύνσεως τῶν ὄρων, ὑπὸ τοὺς ὁποίους θὰ ἐγίνοντο οὗτοι δεκτοί. Ἐν ἄλλοις λόγοις, τὸ ζήτημα τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων, οἱ ὅποιοι κατὰ τὸ πλεῖστον ἦσαν πολιτικοὶ ἀντίπαλοι τῶν κυβερνώντων, ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν πόλεων πολὺ σοβαρώτερον τῆς θεοποιήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς ὑποχρεώσεως λατρείας αὐτοῦ ὡς θεοῦ. Ἐξετέθη ἡδὴ ὅτι πολλοὶ τῶν πόλεων, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν Ἀθηνῶν, τῇ πρωτοβουλίᾳ αὐτοῦ τούτου τοῦ Δημοσθένους, ἔσπευσαν νὰ στείλουν πρέσβεις εἰς Βαβυλῶνα, ἵνα, σὺν τῇ ἀναγγελίᾳ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς θεοῦ παρὰ τῆς πόλεως, ζητήσουν τὴν ἀκύρωσιν, ἢ, τοῦλάχιστον, τὴν ἀναστολὴν ἐκτελέσεως τῆς διαταγῆς πρὸς ἐπιστροφὴν τῶν ἐξορίστων¹.

Βεβαίως, ἡ ἐπίσημος ὑπὸ τῶν πόλεων ἀναγνώρισις τῆς θεότητος τοῦ Ἀλεξάνδρου δὲν ἦτο ἀπηλλαγμένη εἰρωνικῆς τινος δηκτικότητος, προοιδούσης ἐπαρκῶς τὰς πραγματικὰς διαθέσεις καὶ τὴν ἔλλειψιν ἐλικρινοῦς πίστεως εἰς ὅσα ὑπερεοῦντο νὰ διακηρύξουν. Οὕτως, ἡ Σπάρτη, ἡ ὁποία ἐν τούτοις εἶχεν ἀρνηθῇ μέχρι τέλους νὰ μετάρχη τῆς πανελληνίου συμμαχίας καὶ νὰ γίνῃ μέλος τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου, ἡδὴ ἐκ φόβου νέας ἐπιδρομῆς τοῦ Ἀντιπάτρου, ἐφαίνετο διατεθειμένη νὰ δεχθῇ τὴν θεότητα τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἀρνηθεῖσα πεισμόνως νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν βασιλέα τῶν Μακεδόνων ὡς στρατηγὸν αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων, ἡδὴ ἐδέχετο νὰ ἀναγνωρίσῃ τοῦτον ὡς θεόν! Ἀλλ' ἡ ποιότης τῆς ἀναγνώσεως ταύτης ἦτο ἐμφανὲς ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ

1. Ἀρχ. Ἀνάβ. VII, 15, 4 καὶ 23, 2. — Διοδ. XVII, 113, 1 κ.έ. Τοὺς Ἕλληνας πρέσβεις, οἱ ὅποιοι θὰ « ἀντέλεγον » περὶ τῆς καθόδου τῶν φυγάδων, κατέταξε πέμπτους (τελευταίους) εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἀκροάσεων (βλ. κατωτ., σ. 175, σημ. 1 τὸ σχετικὸν κείμενον τοῦ Διοδώρου).

ψηφίσματος, τὸ ὁποῖον ἦτο ἡναγκασμένη νὰ ἀναγράψῃ ἐπὶ στήλης, ὥς καὶ πᾶσα ἄλλη πόλις προκειμένου περὶ ἐπισήμου ἀποφάσεως: «Ἐπειδὴ ὁ Ἀλέξανδρος θέλει νὰ εἶναι θεός, ἃς εἶναι θεός!»¹

Ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας, τὸ πρᾶγμα ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνεται δυσχερές, δεδομένου ὅτι ἐκυριάρχουν ἀκόμη εἰς τὴν Πνύκα διάσημοι ρήτορες, λυσσώδεις διώκται τῆς μακεδονικῆς πολιτικῆς. Ἀλλ' εἰς τὰς Ἀθήνας ἐδέσποζε τὸ ζήτημα τῆς ἐπιταγῆς τῆς ἐπανόδου τῶν ἐξορίστων καὶ φυγάδων, ἡ ὁποία, ἂν ἐπραγματοποιεῖτο, θὰ ὠδήγει εἰς ἐθνικὴν καταστροφὴν, ἐνεκα τῆς ἐπιστροφῆς εἰς Σάμον τῶν παλαιῶν κατοίκων καὶ τῆς κατ' ἀκολουθίαν ἐκδιώξεως ἐκ τῶν γαιῶν τῶν ἐγκατασταθέντων Ἀθηναίων πολιτῶν ὡς κληρούχων. Ἐπὶ πλεόν, οἱ ἐξόριστοι ἐξ Ἀθηνῶν, κατὰ τὸ πλεῖστον πολιτικοὶ ἀντίπαλοι τῶν ἤδη κυβερνώντων τὴν πόλιν, ἦσαν πολυάριθμοι, ἀγανακτοῦντες δὲ διὰ τὴν μὴ εἰσέτι ἐκτέλεσιν τῆς διαταγῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς ἐπιστροφὴν τῶν, συνεκεντροῦντο εἰς τὰ Μέγαρα καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς μεθορίου, ἀπειλοῦντες ἐισβολὴν εἰς τὸ ἔδαφος τῆς Ἀττικῆς. Οἱ ἀδιάλλακτοι ὦθουν, ὥς συνήθως, εἰς πόλεμον, ἀλλὰ σῶφρονες πολιτικοί, ὥς ὁ Φωκίων, ἐπέσειον τοὺς φοβεροὺς κινδύνους καταστροφῶν, εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ πόλις ἐστερεῖτο ἐπαρκῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, τὰ δὲ στρατεύματα τοῦ Ἀντιπάτρου δὲν θὰ ἐβράδυνον νὰ εἰσβάλουν εἰς τὸ ἔδαφος τῆς Ἀττικῆς. Ὁ φιλομακεδὼν Δημάδης ἐξώρχιζε τὸν λαὸν νὰ μὴ παρασυρθῇ εἰς παρόμοιον φρικτὸν σφάλμα ἐμπλοκῆς εἰς πόλεμον, ὁ ὁποῖος θὰ εἶχε σοβαρὰ ἐπακόλουθα διὰ τὴν πόλιν. Τελικῶς, καὶ αὐτὸς ὁ Δημοσθένης, ἐν συναισθήσει τῶν κινδύνων καὶ δι' οὗς λόγους ἐξεθέσαμεν ἤδη, εἶχε ταχθῇ ὑπὲρ τῆς ἀποφυγῆς τοῦ πολέμου καὶ τῆς ἐνάρξεως διαπραγματεύσεων πρὸς εὐρεσιν εἰρηνικῆς λύσεως.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς θεοποίησεως τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀκόμη καὶ πολέμιοι τῆς φιλομακεδονικῆς πολιτικῆς ρήτορες ἐφάνησαν ἐνδοτικοί, ἀποδεχόμενοι, κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς Σπάρτης, μετὰ σκοπτικῶν σχολίων τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς θεοῦ, ἵνα, εἰς ἀντάλλαγμα, ἐπιτευχθῇ ἡ ματαίωσις τῆς ἐκτελέσεως τοῦ περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων διατάγματος. Ἐγράφη ἤδη ὅτι αὐτὸς ὁ Δημοσθένης φέρεται ὡς ἀποδεχθεὶς, οὐ μόνον κατὰ τὰς ἰδιαιτέρας ἐν Ὀλυμπίᾳ συνεννοήσεις ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου τὴν θεοποίησιν τοῦ λυσσῶδως καταπολεμηθέντος ἐχθροῦ του, ἀποδίδεται δὲ εἰς αὐτόν, ἔστω καὶ παρ' ἀντιπάλου, πλήρης περιφρονητικῆς εἰρωνείας φράσις ἐν λόγῳ του εἰς τὴν Πνύκα, δυναμένη νὰ διατυπωθῇ οὕτως: «Ἀφῆσατέ τον λοιπὸν νὰ εἶναι υἱὸς τοῦ Διὸς ἢ ἀκόμη υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος, ἂν τὸ προτιμᾷ»².

Ἀθηναϊκὴ πρεσβεία, σταλεῖσα εἰς Ἀσίαν πρὸς ὑποβολὴν τῶν ἀθηναϊκῶν αἰτημάτων, εἶχε χαρακτηρὰ, ἐκτὸς τοῦ πολιτικοῦ, καὶ «θεωρῶν», οἱ ὁποῖοι

1. Βλ. ἀνωτ., σ. 142, σημ. 3 καὶ 143, σημ. 1.

2. Βλ. ἀνωτ., σ. 142, σημ. 1.

εἶχον πάντοτε τὴν θρησκευτικὴν ἀποστολὴν πρὸς θυσίας εἰς ἱερὰ καὶ ἀπόδοσιν τιμῶν εἰς θεούς. Δὲν δύναται νὰ συναχθῇ ἐκ τῶν πηγῶν ἂν ἡ ἀθηναϊκὴ πρεσβεία ἐπέτυχε παρὰ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου νὰ παραχωρηθῇ νέα τις προθεσμία πρὸς ἀποδοχὴν τῶν φυγάδων καὶ ἐξορίστων¹. Πάντως, οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς « διπλωματικῆς » ἀποστολῆς των, ἐξέτελεσαν μετὰ μεγαλοπρεποῦς ἐπισημότητος τὴν θρησκευτικὴν. Καταφθάσαντες εἰς Βαβυλῶνα ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἐνεφανίσθησαν ἐστεφανωμένοι καὶ ἐστεφάνωσαν αὐτὸν διὰ χρυσῶν στεφάνων « ὥς νὰ ᾔσαν θεοροὶ ἀπονέμοντες τιμὰς πρὸς θεόν »².

Ἡ « ὑψηλὴ διπλωματία » τῶν ἑλληνικῶν πόλεων κατέληξεν ἐν πάσῃ περιπτώσει εἰς πλήρη ἐπιτυχίαν τῶν σχεδίων τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τὸ θέμα τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων ἔμενεν ἐκκρεμὲς ἐπὶ τινα ἀκόμη χρόνον διὰ τὰς Ἀθήνας, ἴσως καὶ διὰ τινὰς ἀκόμη πόλεις. Διὰ τῆς ἀποστολῆς ὅμως τῶν πρέσβειων καὶ τῶν παρακλήσεων τούτων πρὸς ἀναστολὴν τῆς ἐκτελέσεως, οὐ μόνον δὲν ἠμφεσβητεῖτο πλέον, ἀλλ' ἀνεγνωρίζετο ἐπισήμως τὸ δικαίωμα τοῦ Ἀλεξάνδρου νὰ ἐπεμβαίῃ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ζητήματα τῶν πόλεων καὶ νὰ ρυθμίζῃ ζωτικὰ διὰ τὰ συμφέροντά των θέματα ὡς ἀπόλυτος κύριος. Οὕτως, ἐγένετο κατ' οὐσίαν δεκτὴ ἀγογγύστως ἡ κατάλυσις τῆς πανελληνίου συμμαχίας, κατηργεῖτο ἐν τῇ πράξει τὸ συνέδριον τῆς Κορίνθου καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἀνεγνωρίζετο ἔχων ἐξουσίας, αἱ ὁποῖαι ἐν οὐδεμιᾷ συνθήκῃ προεβλέποντο ἕως τότε, πλήττουσαι καιρῶς τὴν αὐτοτέλειαν τῶν πόλεων. Αὐτὸ ἀπετέλει τὸν θρίαμβον τῶν πολιτικῶν σχεδίων τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀνεξαρτήτως ἀκόμη τοῦ ἂν θὰ ἐξετελεῖτο ἁμέσως ἢ θὰ ἐπεβραδύνετο ἡ ἐκτέλεσις τῶν διαταγῶν περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἀνεγνωρίζετο ὑπὸ σύμπαντος τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου ὡς θεός. Τὰ σκωπτικὰ σχόλια τῶν ρητόρων καὶ αἱ εἰρωνικαὶ διατυπώσεις τῶν ψηφισμάτων δὲν θὰ εἶχον σημασίαν, ἂν ἔζη ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ ὁποῖος, ἄνευ ἀμφιβολίας, δὲν θὰ ἐβράδυνε νὰ δώσῃ ἔμπρακτον ἔννοιαν εἰς τὴν ἀναγνωρίσιν του ὡς θεοῦ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, μεταφέρων τὴν ἀνεγνωρισμένην θεϊαν ἰδιότητά του εἰς ἀπορρέοντα ἐκ ταύτης δικαιώματα καὶ εἰς δικαιοδοσίας ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν πολιτικῶν ἐπιδιώξεων. Μόνον ὁ θάνατός του, ἐπισυμβὰς ἐλάχιστα χρόνον κατόπιν³, ἔσωσε τὰς ἑλληνικὰς πόλεις ἀπὸ τῶν συνεπειῶν τῆς τὸσον εὐκόλου ἀποδοχῆς τῆς θεοποιήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου⁴.

1. Βλ. Glotz - Cohen, ἔ.ἀ., σ. 221. — Colin, ἔ.ἀ., σ. 39. — Berve, ἔ.ἀ., τ. I, σ. 242.

2. Βλ. ἀνωτ., σ. 147.

3. Ὁ Ἀρριανὸς (Ἀνάβ. VII, 23, 2), γράφων τὰ ὡς ἀνωτ. (σ. 147, σημ. 3) περὶ στέψεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων πρέσβειων ὡς θεοῦ, συνεχίζει : « Τῷ δὲ οὐ πόρρω ἢ τελευταίῃ ἦν », ἐξ οὗ δύναται νὰ συναχθῇ ἀσφαλὲς συμπέρασμα ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου συνέβη ὀλίγον μετὰ τὴν παρουσίαν τῶν Ἑλλήνων πρέσβειων ὡς « θεωρῶν » καὶ τὴν ἀπονομὴν πρὸς αὐτὸν θεϊαν τιμῶν.

4. Πολὺ βραδύτερον, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν περιόδον καὶ μολονότι εἰς τὴν

Ι' – Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΚΛΟΥ-ΗΦΑΙΣΤΙΩΝΟΣ

Ὀλίγον μετὰ τὴν ἀποστολὴν τοῦ Νικάνορος εἰς Ὀλυμπίαν καὶ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα πρὸς διακήρυξιν τῶν ἐντολῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ ἐπιστροφῆς τῶν φυγάδων καὶ ἀναγνώρισεως αὐτοῦ ὡς θεοῦ, συνέβη εἰς Ἐκβάτανα ὁ θάνατος τοῦ μετὰ πάθους ἀγαπωμένου καὶ ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας ἀφωσιωμένου φίλου του Ἡφαίστιωνος. Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ὁ Ἀλεξάνδρος διεδήλωσε τὴν προσωπικότητά του, ὡς αὕτη εἶχε διαμορφωθῇ διὰ τῶν θριάμβων καὶ τῶν κοσμοκρατικῶν σχεδίων κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ θανάτου του, κατὰ τρόπον παρέχοντα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἥδη ἐκείνης καὶ μέχρι σήμερον ἀφορμὰς πρὸς ἀντιτιθεμένας κρίσεις καὶ ἀλληλοσυγκρουόμενα συμπεράσματα. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι καὶ αἱ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται αἱ κρίσεις αὗται εἶναι ἀντιφατικαὶ καὶ πολλάκις ἀμφισβητήσιμοι.

Δυσκολεῦται τις νὰ πιστεῦσῃ ὅτι ὁ Ἀλεξάνδρος, ἵνα παρηγορηθῇ διὰ

ἐποχὴν ἀκριβῶς ταύτην ἀνῆκουν οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν ἱστοριογράφων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, θαυμασίως περιγράφαντες τὸν βίον καὶ τὰς πράξεις αὐτοῦ, ὡς ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Ἀρριανός, τὸ σκωπτικὸν πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων ἐνεθυμήθη τὴν ὑπόθεσιν τῆς θεοποιήσεως καὶ δὲν ἐφείσθη τοῦ ἐθνικοῦ ἥρωος εἰς σατιρικά κατασκευάσματα. Ὁ Δίων Χρυσόστομος κατασκευάζει διάλογον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου μετὰ τοῦ Διογέ-
 νους κατὰ τὴν πολυκόροτον συνάντησίν των ἐν Κορίνθῳ (βλ. μελέτην μας « ἡ ἑλληνικὴ νεότης τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου », ἔ.ἀ., σ. 133), ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ κυνικὸς φιλόσοφος προστάσσει « διφθέραν λαβεῖν τὸν ἀφ' Ἡρακλέους γεγονότα καὶ τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνα καὶ Μακεδόνων βασιλέα », ὑπενθυμίζων εἰς αὐτὸν ὅτι ὁ πρόγονός του Ἀρχέλαος (Κάρανος ἢ Περδίκκας) ἦτο βοσκόδης καὶ « ἤλθεν εἰς Μακεδονίαν αἰγας ἐλαύνων » (βλ. μελέτην μας « Ἀργεάδαι - Τημενίδαι », ἔ.ἀ., σ. 40). Ὁ Διογένης φέρεται ἐν τέλει λέγων πρὸς τὸν Ἀλεξάνδρον « ἂν ἀπαλλαγῇς τοῦ τύφου καὶ τῶν νῦν πραγμάτων, ἔση βασιλεὺς, οὐ λόγῳ τυχόν, ἀλλ' ἔργῳ » καὶ κρατήσεις οὐ μόνον τῶν ἀνδρῶν ἀπάντων ἀλλὰ καὶ τῶν γυναικῶν ὥσπερ ὁ Ἡρακλῆς, ὃν σου φῆς πρόγονον εἶναι » (Δίων Χρυσόστ. IV, 70-77). « Ἐτι σαρκαστικώτερος εἶναι ὁ Λουκιανός, κατασκευάζων διάλογον ἐν τῷ Ἀδῇ μετὰ τοῦ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου. Ὁ Φιλίππος μέμφεται, ἡ μᾶλλον κατεριωνεύεται τὸν Ἀλεξάνδρον, διότι, θνητὸς ὢν, ὡς πάντες οἱ λοιποί, ἀπηνήθη τὸν πατέρα του καὶ ἀνεκηρύχθη υἱὸς τοῦ Ἀμμωνος. Ὁ Ἀλεξάνδρος ἐπιχειρεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν « ἀπάτην » ἐμφανίζων αὐτὴν ὡς πολιτικὸν τέχνασμα καὶ ἀνάγκην πρὸς ἐπιβολὴν εἰς τοὺς βαρβάρους (« οὐδ' αὐτὸς ἡγνόουν, ὦ πάτερ, ὡς Φιλίππου τοῦ Ἀμύντου υἱὸς εἰμι, ἀλλ' ἐδεξάμην τὸ μάντευμα ὡς χρῆσιμον ἐς τὰ πράγματα εἶναι... οἱ βάρβαροι κατεπλάγησάν με καὶ οὐδεὶς ἔτι ἀνθίστατο οἰόμενοι θεῷ μάχεσθαι, ὥστε ῥᾶον ἐκράτουν αὐτῶν »). Ὁ Φιλίππος ἐκποῖ τότε εἰς ἐπιπλήξεις καὶ εἰρωνείας κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου διὰ τὴν τακτικὴν του αὐτὴν τῆς ἀπατηλῆς ἐμφανίσεως ὡς θεοῦ. Χαρακτηρίζει ὡς γελοῖον νὰ ἀνακηρύσσεται ὑπὸ τῶν προφητῶν τοῦ Ἀμμωνος θεὸς καὶ συγχρόνως νὰ τραυματίζεται, νὰ οἰμῶσῃ ἐκ τῶν τραυμάτων καὶ τοῦ ρέοντος αἵματος, νὰ ἐπικαλεῖται τὴν βοήθειαν τῶν ἱατρῶν καὶ τέλος νὰ κείται νεκρὸς ὑπὸ τὰ ὄμματα τῶν ἀνθρώπων χαμαί, ὡς κοινὸς θνητός. (« θεὸς γὰρ εἶναι δοκῶν εἶ ποτε τραυθεῖς, καὶ βλέποίεν σε φοράδην τοῦ

τὸ πένθος του, ἐξώρμησεν αἰφνιδιαστικῶς κατὰ τοῦ κατέχοντος τὰς πλησίον ὀρεινὰς ἐκτάσεις ἔθνονες τῶν Κοσσαίων, τοὺς ὁποίους κατέσφαξε πάντας « ἡβη-δόν », ἡ δὲ ἀπάνθρωπος καὶ ἄνευ λόγου ὁμαδικὴ αὐτῇ σφαγὴ ἀπεκλήθη « ἑνα-γισμὸς τοῦ Ἡφαιστίωνος »¹. Ὁ Πλούταρχος ἔλαβε τοῦτο ἐκ μεταγενεστέρως ἀνεκδοτολογικῆς πηγῆς. Ἀντιθέτως, ὁ Ἀρριανός, στηριχθεὶς εἰς συγχρόνους καὶ αὐτόπτας, γράφει, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, μετὰ τὸ πέρας τοῦ πένθους του καὶ πιθανώτατα, ὅτε μετεκινεῖτο μεθ' ὅλων τῶν δυνάμεών του ἀπὸ Ἐκβατάνων πρὸς Βαβυλῶνα, ἐπεχείρησε κανονικὴν ἐκστρατεῖαν κατὰ τῶν Κοσσαίων. Πολεμικώτατοι καὶ ἀπρόσβλητοι ἐπὶ τῶν ἀπορθητῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων των, ὅπου κατέφευγον κατὰ πᾶσαν προσβολήν, οἱ Κοσσαῖοι ἐλυμαίνοντο τὴν πεδι-νὴν χώραν δι' αἰφνιδιαστικῶν ἐπιδρομῶν, ἀπετέλουν δὲ κίνδυνον διὰ τὰς μετακινήσεις τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων. Κατὰ τὸν Ἀρριανόν, ὁ Ἀλέξαν-δρος περιωρίσθη νὰ ὑποτάξῃ καὶ νὰ καταστήσῃ οὕτω ἀκινδύνους τοὺς Κοσ-σαίους². Τὸ γεγονός ὅτι μνημονεύονται καὶ οὗτοι μετὰ τῶν δυνάμεων, αἱ

πολέμου ἐκκομιζόμενον αἵματι ῥεόμενον, οἰμώζοντα ἐπὶ τῷ τραύματι, ταῦτα γέλως ἦν τοῖς ὁρῶσιν, ἡ καὶ ὁ Ἄμμων γόης καὶ ψευδόμαντις ἠλέγγετο καὶ οἱ προφῆται κόλα-κες. ἡ τις οὐκ ἂν ἐγέλασεν ὁρῶν τὸν τοῦ Διὸς υἱὸν λιποψυχοῦντα, δεόμενον τῶν Ια-τρῶν βοηθεῖν; νῦν μὲν γὰρ ὁπότε ἤδη τέθνηκας, οὐκ οἶε πολλοὺς εἶναι τοὺς τὴν προσποίησιν ἐκείνην ἐπικερτομοῦντας, ὁρῶντας τὸν νεκρὸν τοῦ θεοῦ ἐκτάδην κείμε-νον, μυθῶντα ἥδη καὶ ἐξωθηκότα κατὰ νόμον σωματῶν ἀπάντων; » Λουκ. Νεκρ. Διάλ. 14, 1 κ.ἐ.). Πρὲς πάντως νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Δίωκος Χρυ-σοστόμου καὶ τοῦ Λουκιανοῦ (2^{ον} μ.Χ. αἰῶνα), ἡ ρωμαϊκὴ κατὰκτησις, ἡ ἐπιβολὴ ὡς θεοτήτων τῶν Καισάρων τῆς Ρώμης, ἡ ἠθικὴ κατὰπτώσις, ἴσως καὶ ἡ συντελουμένη βαθμιαίως διάβρωσις τῶν ἀρχαίων δοξασιῶν ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἶχον ἐν πολλοῖς ἀμβλύνει ἡ ἐξαλείψει τὴν ἔννοιαν τῶν ἐλληνικῶν παραδόσεων καὶ φθεῖρει ἀνεπανορ-θώτως τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε διὰ τῆς ποιήσεως, τῆς φιλο-σοφίας καὶ τῆς τέχνης ἐτρεφε τὴν κοινὴν ἐθνικὴν συνείδησιν τῶν Ἑλλήνων. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐγράφετο καὶ ἐκυκλοφόρου ἐλευθέρως σάτιραι οὐ μόνον διὰ τὴν θεοποίησιν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἀλλὰ καὶ εἰς βάρος αὐτῶν τῶν Ὀλυμπίων, σάτιραι αἱ ὁποῖαι κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα θὰ ἐχαρακτηρίζοντο ὡς βαρύτερον ἐγκλημα καθοσιώ-σεως καὶ θὰ συνεπήγοντο τὴν εἰς θάνατον καταδίκην τοῦ συγγραφέως των.

1. Πλουτ. Ἀλέξ. LXXII, 3: « τοῦ δὲ πένθους παρηγορία τῷ πολέμῳ χρώμε-νος, ὥσπερ ἐπὶ θήραν καὶ κυνηγέσιον ἀνθρώπων ἐξῆλθε καὶ τὸ Κοσσαίων ἔθνος κατε-στρέφετο, πάντας ἡβηδὸν ἀποσφάττων. Τοῦτο δὲ Ἡφαιστίωνος ἑναγισμὸς ἔκαλετο ». Ὁ Διόδωρος (XVII, 3, 4-6) γράφει ὅτι οἱ Κοσσαῖοι, κατέχοντες τὰ ἀπόρθητα ὄρη τῆς Μηδείας, οὐδέποτε εἶχον δεχθῇ ξένον δεσπότην, παραμεινάντες ἐλευθεροὶ καὶ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς κυριαρχίας τῶν Περσῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος διὰ σειρᾶς κυ-κλωτικῶν ἐπιχειρήσεων ἐπέτυχε νὰ αἰχμαλωτίσῃ μέγα μέρος αὐτῶν, οἱ δὲ λοιποὶ, εἰς ἀντάλλαγμα τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν αἰχμαλωτισθέντων, ὑπετάγησαν καὶ ἔκτοτε ἐξη-σαν ἐν εἰρήνῃ.

2. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 15, 1-3: « Χρόνος τε ἦν συγχὸς τῷ πένθει καὶ αὐτὸς τε αὐτὸν ἤδη μετεκάλει ἀπ' αὐτοῦ καὶ οἱ ἑταῖροι μᾶλλον τι ἐν τῷ τοιῷδε ἦνυτον. Ἐνθα δὲ ἐξέλασιν ποιεῖται ἐπὶ Κοσσαίους, ἔθνος πολεμικόν, ὁμορον τῷ Οὐξίῳ. Εἰσὶ δὲ ὄρειοι οἱ Κοσσαῖοι καὶ χωρία ὄχυρά κατὰ κόμας νέμονται, καὶ ὁπότε προσάγοι δύ-

ὅποια τότε ἀπρητίσθησαν ἐξ Ἀσιανῶν διὰ τὰς ὑπὸ μελέτην ἐκστρατείας, ἀποδεικνύει ψευδῇ τὰ περὶ ὁμαδικῆς σφαγῆς των πρὸς ἐναγισμὸν τοῦ Ἡφαιστίωνος. Ὡς ἀνακριβῆ ἐπίσης πρὲπει νὰ θεωρηθοῦν ὅσα ἀνευρίσκονται παρὰ τοῖς βιογράφοις τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ σταυρώσεως τοῦ ἱατροῦ Γλαυκίου, διότι δὲν ἐθεράπευσε τὸν Ἡφαιστίωνα, περὶ ἄρματος φέροντος τὸν νεκρὸν καὶ ὀδηγουμένου ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου, περὶ κατακρημνίσεως τοῦ ἐν Ἐκβατάνοις ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, διότι ὁ θεὸς δὲν ἔσπευσε νὰ θεραπεύσῃ τὸν Ἡφαιστίωνα κλπ. Ὁ Ἀρριανός, ἀναγράφων ταῦτα, προτάσσει «λέγουν τινές», ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι ἐκ καθήκοντος παραθέτει πράγματα, εἰς τὴν ἀλήθειαν τῶν ὁποίων δὲν ἐπίστευεν ὁ ἴδιος. Ἀλλωστε, αὐτὸς ὁ Ἀρριανὸς πληροφορεῖ ἡμᾶς ὅτι οἱ γράψαντες σχετικῶς πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην δὲν εἶχον ὡς ὀδηγὸν τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ τὴν ἀγάπην ἢ τὸ μῖσος, ὅπερ ἔτρεφον πρὸς τὸν Ἡφαιστίωνα ἢ πρὸς αὐτὸν τὸν Ἀλέξανδρον, πολλὰ δὲ ἐκ τῶν γραφέντων ἀπέβλεπον νὰ κηλιδώσουν τὴν φήμην τοῦ Ἀλεξάνδρου¹.

Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον, εἶναι ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος κατελήφθη διὰ τὸν θάνατον τοῦ ἡγαπημένου καὶ ἀχωρίστου φίλου του ὑπὸ λύπης, ἡ ὁποία τὸν ὠδήγησεν εἰς ἐκδηλώσεις, ὑπερβαίνουσας πᾶν ὄριον λογικοῦ μέτρου διαδηλώσεως ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων. Παρέμεινε παρὰ τὸν προσφιλῆ νεκρὸν ἐπὶ τριήμερον, ἀρνούμενος τροφὴν καί, ὅτε ἐπὶ τέλους συνῆλθεν, δὲν ἐσκέπτετο ἢ πῶς νὰ τιμῇ τὴν μνήμην τοῦ φίλου του διὰ τιμῶν ἀξίων θεῶν ἢ ἥρωος, παρομοίων τῶν ὁποίων ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν ἀπέλαυσε ποτε ἀνθρωπος. Διέταξε δημόσιον πένθος εἰς ὅλην τὴν αὐτοκρατορίαν μετὰ σβέσεως τοῦ ἱεροῦ πυρός. Ἡ σορὸς τοῦ Ἡφαιστίωνος μετεφέρθη ἀπὸ Ἐκβατάνων μετὰ τιμητικῆς συνοδείας στρατιωτικοῦ σώματος ὑπὸ τὸν Περδίκκαν καὶ μετὰ τελετῶν θρήνου καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν.

Τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος, ἐρωτηθὲν ὑπὸ σταλείσης πρὸς τοῦτο πρεσβείας, ἀπήντησεν ὅτι ὁ Ἡφαιστίων ἔπρεπε νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἥρωος, ἐπομένως δὲ ἡδύναντο νὰ ἀποδοθοῦν εἰς αὐτὸν θεῖαι τιμαί. Κατόπιν τούτου, ὠργανώθησαν ἐν Βαβυλῶνι πρὸς τιμὴν τοῦ Ἡφαιστίωνος μεγάλα τελεταί, κατὰ τὰς ὁποίας ἐθυσιάσθησαν δέκα χιλιάδες σφάγια. Ὁ Ἀλέξανδρος διέταξεν

ναμὶς ἐς τὰ ἄκρα τῶν ὁρῶν, ἀποχωροῦντες ἀθρόοι ἢ ὅπως ἂν προχωρῇ ἐκάστοις οὕτω διαφεύγουσιν, ἐς ἀπορίαν βάλλοντες τοὺς ξὺν δυνάμει σφίσιν ἐπιχειροῦντας· ἀπελθόντων δὲ αὐθις εἰς τὸ ληστεύειν τρεπόμενοι ἀπὸ τούτου τὸν βίον ποιοῦνται. Ἀλέξανδρος δὲ ἐξεῖλεν αὐτῶν τὸ ἔθνος, καίπερ χειμῶνος στρατεύσας».

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 14, 2-3: «Ἐνθα δὴ καὶ ἄλλοι ἄλλα ἀνέγραψαν ὑπὲρ τοῦ πένθους τοῦ Ἀλεξάνδρου· μέγα μὲν γενέσθαι αὐτῷ τὸ πένθος, πάντες τοῦτο ἀνέγραψαν, τὰ δὲ πρᾶχθέντα ἐπ' αὐτῷ ἄλλοι ἄλλα, ὡς ἕκαστος ἡ εὐνοίας πρὸς Ἡφαιστίωνα ἢ φθόνου εἶχεν ἢ καὶ πρὸς αὐτὸν Ἀλέξανδρον. Ὡν οἱ τὰ ἀτάσθαλα ἀναγράψαντες οἱ μὲν ἐς κόσμον φέρειν μοι δοκοῦσιν οἰηθῆναι Ἀλεξάνδρῳ ὅσα ὑπεραλγῆσας ἔδρασεν ἢ εἶπεν ἐπὶ τῷ πάντων δὴ ἀνθρώπων φιλάτῳ· οἱ δὲ ἐς αἰσχύνην μᾶλλον τι ὡς οὐ πρέποντα οὐτ' οὖν βασιλεῖ οὔτε Ἀλεξάνδρῳ».

ὀργάνωσιν ἀγώνων μετὰ συμμετοχῆς τριῶν χιλιάδων ἀθλητῶν. Ὁ διοικητῆς τῆς Αἰγύπτου Κλεομένης εἰδοποιήθη ὅτι θὰ συνεχωροῦντο εἰς αὐτὸν αἱ ἀνωμαλίαι τῆς διοικήσεώς του, ἃν ἔσπευδε νὰ ἀνεγείρῃ εἰς τὸν Ἑφαιστίωνα μεγαλοπρεπῆ τεμένην εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ κυρίως εἰς τὴν νῆσον Φάρον.

Ἀλλὰ τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ὑπὲρ πᾶν ἄλλο θὰ ἀπθάναιζε τὴν μνήμην τοῦ Ἑφαιστίωνος ἐν Ἀσίᾳ, θὰ ἦτο τὸ μεγαλοπρεπὲς καὶ κολοσσιαῖον μνημεῖον, τὸ ὁποῖον ἔλαβε παρὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου διαταγὴν νὰ ἀνεγείρῃ ἐν Βαβυλῶνι ὁ περίφημος ἀρχιτέκτων Δεινοκράτης τῆς Ρόδου. Τὸ κτίσμα τοῦτο, ἐπιτάφιον μνημεῖον καὶ συγχρόνως τέμενος τοῦ Ἑφαιστίωνος, θὰ ἦτο τι, παρόμοιον τοῦ ὁποίου δὲν εἶχον ἴδει οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ θὰ κατέπλησσε καὶ τοὺς εἰθισμένους εἰς τοιαῦτα κτίσματα Ἀσιάτας. Μείγμα ἑλληνικῆς ὁμονίας εἰς ἀρχιτεκτονικὰς γραμμὰς καὶ ἀσιατικῆς μεγαλοπρεπείας εἰς μεγέθη καὶ ὕψη, μετὰ πρωτοφανῶν διακοσμῆσεων εἰς ζωγραφικὰς καὶ γλυπτικὰς ἀναπαραστάσεις, τὸ ἀπαράμιλλον ἐκείνο μνημεῖον τῆς ἀπαθανάτισεως τοῦ Ἑφαιστίωνος θὰ ἐστοίχιζε τὸ τεράστιον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ποσὸν τῶν δέκα χιλιάδων ταλάντων. Ὁ ἀκολουθήσας θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου δὲν ἐπέτρεψεν οὔτε τὴν ἔναρξιν τῆς πραγματοποιήσεως¹.

Αἱ πράξεις αὗται τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπιτρέπουν ὑπόθεσιν ὅτι οὗτος εἶχε πιστεύσει εἰλικρινῶς εἰς τὴν θεῖαν αὐτοῦ ιδιότητα ἢ ὅτι πάντως προέβαλε τὴν ἀνεγνωρισμένην θεῖαν ιδιότητα, ἀντλῶν ἐκ τούτης καὶ δικαίωμα ἀπονομῆς θεῶν τιμῶν εἰς τὰ προσφιλῆ του πρόσωπα, ὡς ἔπρατον ἀργότερον οἱ Ρωμαῖοι Καῖσαρες; Νομίζομεν ὅτι δὲν δικαιολογεῖται ἐκ τῶν πραγμάτων ἡ γνώμη αὕτη. Ὁ Ἀλέξανδρος, ἐκρηκτικῆς ιδιοσυγκρασίας καὶ κατεχόμενος ἀκόμη ἐκ νεανικοῦ ἐνθουσιασμοῦ παρὰ τὰς τόσον ὠρίμους ἐκδηλώσεις ψυχραίων πολιτικῶν ὑπολογισμῶν, ἐκυριαρχήθη ἐκ τοῦ ἄλγους διὰ τὴν ἀπώλειαν φίλου, τὸν ὁποῖον ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας ἠγάπα καὶ ὁ ὁποῖος εἶχε παραμείνει πάντοτε πλησίον του ἀχώριστος καὶ πιστός. Τὰ ἀλλεπάλληλα τραύματα, αἱ ἀφάνταστοι κακουχίαι τῶν ἐκστρατειῶν, ἡ ἀντιμετώπισις ἀντιδράσεων, αἱ νυχθημερὸν μέριμναι διακυβερνήσεως τῆς ἀπεράντου αὐτοκρατορίας, τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησε διὰ τῆς σπάθης, ἦτο φυσικὸν νὰ ἐπηρεάζουν τὸν χαρακτῆρά του καὶ νὰ καθιστοῦν τὰς συναισθηματικὰς ἐκδηλώσεις χαρᾶς ἢ πένθους πλέον ἐντόνους. Ἐτι πλέον, ἡ μακεδονικὴ συνήθεια τῆς ἄνευ μέτρου οἰνοποσίας, ἡ ὁποία δυστυχῶς δὲν τὸν ἐγκατέλειπε μέχρι τελευταίας στιγμῆς, καὶ τὰ ὀλονύκτια ἀσιατικὰ συμπόσια ἔφθειρον βαθμὴδὸν τὴν ὑγείαν του, συνετέλουν δὲ καὶ ταῦτα εἰς πέρα τοῦ λογικοῦ ὁρίου ἐκδηλώσεις. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἀπολύτου κυριαρχίας ἐπὶ τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας, ἡ ἐν τῇ πράξει παντοδυναμία τῆς τελευταίας περιόδου, ἦτο φυσικὸν νὰ ἀσκήῃ ἐπιδράσιν

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 14, 7 κ.έ. — Πλουτ. Ἀλέξ. LXXII, 3. — Διοδ. XVII, 115, 1 κ.έ. — Just. XII, 12, 12.

ἐπὶ τῶν πράξεων τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ μάλιστα εἰς περιστάσεις παρομοίου, αὐθορμήτως ἐκδηλουμένου, συναισθηματισμοῦ. Οὕτω δύνανται νὰ ἐρμηνευθοῦν οἰαδῆποτε ὅσα ἔπραξεν ὁ Ἀλέξανδρος, ὑπερβαίνοντα πᾶν μέτρον λογικῆς σταθμίσεως, ἵνα τιμήσῃ τὴν μνήμην τοῦ Ἡφαιστιώνου καὶ οὐχὶ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς θεοποιήσεως.

Ἐξ ἄλλου, ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἀπὸ καταγωγῆς (ὡς Αἰακίδης ἀπὸ μητρὸς) ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἀνατροφῆς, ἐθεώρει ἑαυτὸν ἀπόγονον τοῦ Ἀχιλλέως, τὸν ὁποῖον ἐτίμα ὑπερβαλλόντως ὡς πρόγονον καὶ προσεπάθει πάντοτε νὰ μιμῆται εἰς ὅλας τὰς πράξεις του¹. Ὁ Ἀχιλλεὺς εἶχε πιστὸν καὶ ἐπιστήθιον φίλον τὸν Πάτροκλον, τοῦ ὁποῖου ἐθρήνησεν ἐν Τροίᾳ μετὰ σπαραγμοῦ τὸν θάνατον. Ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ ὁποῖος εἶχε διδαχθῇ καλῶς τὴν Ἰλιάδα κατὰ τὰ παιδικὰ ἔτη, τὴν δὲ εἰδικὴν δι' αὐτὸν ἔκδοσιν τοῦ Ἀριστοτέλους εἶχε πάντοτε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ἐμελέτα, ἀπεστήθιζε τὰς ὑμνουμένας πράξεις τοῦ προγόνου Ἀχιλλέως καὶ πολλάκις ἀπηυθύνετο πρὸς τὸν Ἡφαιστίωνα ὡς πρὸς νέον Πάτροκλον. Οὕτω τό, ἔστω καὶ μετὰ θηριώδους μανίας, ἐκδηλωθὲν ἄλγος τοῦ Ἀλεξάνδρου διὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡφαιστιώνου ἦτο περισσότερον διαδήλωσις πένθους διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ Πατρόκλου ἢ συνέπεια τῶν νέων ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπήγασαν ἐκ τῆς ἐν Ἀσίᾳ θεοποιήσεως. Ἐξ ἄλλου, δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, πρὶν ἀπονεύμῃ εἰς τὸν Ἡφαιστίωνα θείας τιμᾶς, ἀπηυθύνθη πρὸς τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμῶνος. Οὕτως, ἡτιολόγησε τὰς θείας ταύτας τιμὰς οὐχὶ ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας, ἀλλὰ θεῖα βουλήσει (δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν βουλήσει τοῦ υπερτάτου θεοῦ τῆς Ἑλλάδος, δεδομένου ὅτι ὁ Ἀμμῶν ἐταυτίζετο πρὸς τὸν Δία), ἐπομένως δὲ οὐχὶ ἔνεκα τῶν θείων ιδιοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἀνεγνωρίσθησαν εἰς αὐτόν. Τὸ δὲ ἀναγραφόμενον ὑπὸ τοῦ Ἀρριανοῦ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος, καθ' ὃν χρόνον μετέβαινεν εἰς Βαβυλῶνα, συναντήσας τοὺς πρέσβεις τῶν Ἐπιδαυρίων, ἔδωσεν εἰς αὐτοὺς, ὅπως προσκομίσουν ἀφιέρωμα εἰς τὸν Ἀσκληπιόν, παραπονεθεὶς συγχρόνως, διότι ὁ θεὸς δὲν ἔσωσε τὸν φίλον του, μόνον ὡς ἀνέκδοτον δύναται νὰ χαράκηται².

ΙΑ' — Ο ΚΥΡΙΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΥΜΕΝΗΣ — ΑΠΟΘΕΩΣΙΣ

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ χειμῶνος ἡ ἀρχὰς τῆς ἀνοίξεως τοῦ ἔτους 333 ὁ Ἀλέξανδρος ἔφθασεν εἰς Βαβυλῶνα, τὴν ὁποίαν δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἐγκαταλείψῃ ζῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος προέδιδε τὴν πρόθεσίν του νὰ καταστήσῃ τὴν Βαβυ-

1. Βλ. λεπτομερῶς ἐν ἡμετέρᾳ μελέτῃ « Τὸ ἐλληνικὸν φρόνημα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου », ἔ.ἀ.

2. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 14, 6.

λῶνα πρωτεύουσαν διακυβερνήσεως τῶν ἀπεράντων ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του κόσμων τῆς Ἀσίας καὶ ἡ γεωγραφικὴ αὐτῆς θέσις ἀνταπεκρίνεται πλήρως πρὸς τὰς προθέσεις του. Διὰ τῶν κολοσσιαίων ἔργων, τῶν ὁποίων διέταξε τὴν ἐκτέλεσιν πρὸς κατασκευὴν μεγάλου ἐμπορικοῦ λιμένος, τῆς διανοίξεως τῶν διωρύγων καὶ τῆς τακτοποιήσεως τῶν ὑδάτων τοῦ Εὐφράτου πρὸς εὐχερεστέραν ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ Περσικοῦ κόλπου, ἡ Βαβυλὼν καθίστατο οἰκονομικὸν κέντρον τῆς Ἀσίας.

Ἄλλ' ὁ Ἀλέξανδρος, ὅσονδῆποτε μεγάλα καὶ θαυμαστὰ καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἕως τότε συντελεσθέντα, ὅσονδῆποτε πολὺπλοκα προβλήματα καὶ ἂν ἐγέννα τὸ ζήτημα τῆς ὀργανώσεως τῆς μεγάλης Ἀσιατικῆς αὐτοκρατορίας του, ἀλλὰ καὶ τῆς διοικήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου, προβλήματα, τῶν ὁποίων ἡ λύσις ἀπῆται συνεχῇ φροντίδα καὶ δημιουργικὴν διάνοιαν, δὲν εἶχε πλασθῇ ἐκ φύσεως νὰ ἐπαναπαυθῇ ἐπὶ τῶν δαφνῶν του. Ἦδη τὰ κοσμοκρατορικὰ σχέδια ἐξετείνοντο καὶ ἐπὶ ἄλλων ἐδαφῶν τῆς Ἀσίας, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἡπείρων, ἐπεδόθη δὲ δραστηρίως εἰς μεγάλας πολεμικὰς παρασκευὰς καὶ εἰς τὰς ἀπαραίτητους προκαταρκτικὰς μελέτας καὶ ἐξερευνητικὰς διαπιστώσεις πρὸς περισυλλογὴν πληροφοριῶν.

Τὰ νέα κατακτητικὰ σχέδια τοῦ Ἀλεξάνδρου δὲν εἶναι γνωστὰ εἰς τὴν ἱστορίαν, διότι δὲν ἐξεδηλώθησαν σαφῶς πρὸ τοῦ θανάτου του, οὐδὲ φαίνεται πιθανὸν ὅτι εἶχε καταστήσει κοινωνοὺς τούτων κατὰ τρόπον συγκεκριμένον τοὺς ἐπιτελικοὺς συνεργάτας του. Ἄλλ' οἱ βιογράφοι τοῦ Ἀλεξάνδρου, οἱ στηριχθέντες εἰς τὰς μαρτυρίας τῶν συγχρόνων καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον προσώπων τοῦ βασιλικοῦ περιβάλλοντος, δὲν ἀφίνουν ἀμφιβολίαν διὰ τὴν τεραστίαν ἔκτασιν τῶν πολεμικῶν παρασκευῶν κατὰ τοὺς προηγηθέντας τοῦ θανάτου τοῦ ἥρωος μῆνας. Ἐκτὸς τῶν τριάκοντα χιλιάδων, μακεδονιστὶ ἐκπαιδευομένων, νέων καλῶν περσικῶν οἰκογενειῶν, ὠδηγήθησαν εἰς Βαβυλῶνα ὑπὸ τοῦ Πευκέστα εἴκοσι χιλιάδες Περσῶν πολεμιστῶν, ἐνῷ οἱ λοιποὶ σατράπαι ὠδήγουν ἀδιαλείπτως ἀπὸ περάτων τῆς αὐτοκρατορίας νέας δυνάμεις, πολεμικοὶ δὲ λαοὶ τῆς Ἀσίας, ὡς οἱ Τάπουροι καὶ οἱ Κοσσαῖοι, μέχρι τῆς χθὲς λυσσώδεις πολέμιοι, ἤδη προσήρχοντο προθύμως πρὸς συμμετοχὴν.

Μολονότι κατέφθασαν καὶ ἀπὸ Μακεδονίας δυνάμεις νεοσυλλέκτων, ἡ ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τῶν βαρβάρων ἐναντι τῶν Ἑλληνομακεδόνων ἦτο ἤδη τεραστία. Ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἐπεθύμει νὰ σύρῃ μεθ' ἑαυτοῦ ἀσύντακτα στίφη βαρβαρικῶν λαῶν τῆς Ἀσίας, ὡς ἄλλοτε ὁ Ξέρξης κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν του κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Προέβη εἰς πλήρη ἀναδιοργάνωσιν πρὸς ἀποκατάστασιν σιδηρᾶς ἐνότητος καὶ ὁμοιομόρφου τάξεως, βασικὰ στοιχεῖα τῶν ἕως τότε ἐπιτυχιῶν του. Ἀναδιοργάνωσεν ἰδίως τὴν περίφημον φάλαγγα κατὰ τρόπον ὥστε εἰς ἐκάστην μονάδα — καλουμένην δεκάδα — ὁ ἀρχηγὸς καὶ οἱ δύο ὑπαρχηγοί, πρῶτοι ἐν τῇ παρατάξει, νὰ εἶναι Μακεδόνες ὡς καὶ ὁ οὐραγός, ἐνῷ οἱ ἐνδιάμεσοι ἦσαν Πέρσαι. Τοῦ* λοιποῦ, εἰς ἐκάστην μονάδα, ἐκ τῶν

δέκα ἑξ ἄνδρῶν αὐτῆς τέσσαρες θὰ ἦσαν Μακεδόνες μετὰ βαρέος ὀπλισμοῦ καὶ δώδεκα βάρβαροι ἐλαφρότερον ὥπλισμένοι. Οὕτω, μολονότι οἱ Μακεδόνες πολεμιστὰι διετήρουν ἡγετικάς θέσεις εἰς μεγάλας καὶ μικράς μονάδας, οἱ βάρβαροι μετεῖχον εἰς τὰ πλέον ἐπιλεκτα καὶ μαχητικά σώματα εἰς διπλάσιον ἀριθμόν¹.

Ἐκ παραλλήλου, ἐναυπηγήθησαν νέα πλοῖα εἰς μέγαν ἀριθμόν, τόσον ἐν Φοινίκῃ ὅσον καὶ ἐν Βαβυλῶνι. Τὰ πληρώματα, ἀπαρτισθέντα ἐν μέρει ἐκ Κυπρίων καὶ ἄλλων Ἑλλήνων τῶν ἀκτῶν τῆς Μεσογείου, ἐν μέρει ἐκ Φοινίκων καὶ ἄλλων ναυτικῶν ἀσιατικῶν λαῶν, ἐγυμνάζοντο ἀπὸ κοινοῦ δραστηρίως μετὰ διαγωνισμῶν καὶ τελέσεως ἀγώνων. Δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι, ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὸ σχέδιον ὁργανώσεως τοῦ ἑλληνοασιατικοῦ κράτους καὶ τῶν ἑλληνοασιατικῶν πολεμικῶν δυνάμεων πρὸς στήριξιν καὶ ἐπέκτασίν του, σχέδιον τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐν ἀρχῇ προσκρούσει εἰς τόσας ἀντιδράσεις, εἶχε τεθῇ ἐν τῇ ὁλότητι εἰς τὴν ὁδὸν τῆς πραγματοποιήσεως.

Πρὸ τῆς θέσεως εἰς κίνησιν τῶν κολοσσιαίων τούτων νέων πολεμικῶν δυνάμεων, ὁ Ἀλέξανδρος προέβη εἰς ἀνιχνευτικάς τινας ἀποστολάς, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζονται ὡς ἐνδεικτικαὶ τῶν σχεδίων ἀμέσων πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἐνῷ ὁ Ἡρακλείδης ἐστάλη εἰς Ὑρκανίαν πρὸς ἀναγνώρισιν τῶν περὶ τὴν Κασπίαν ἐδαφῶν, τρεῖς ἄλλοι φήμης θαλασσοπόροι, ὁ μετὰ τοῦ Νεάρχου πραγματοποιήσας τὸν περίπλουν τοῦ Ἰνδικοῦ Ἀρχίας ἐκ Πέλλης, ὁ Ἀνδροσθένης ἐκ Θάσου καὶ ὁ Κύπριος Ἰέρων, ἔλαβον τὴν ἐντολὴν νὰ ἐξερευνησούν τὰς ἀκτὰς τῆς ἀραβικῆς χερσονήσου.

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν Κασπίαν, εἶναι πιθανὸν ὅτι δι' ἐπιχειρήσεων περιορισμένης κλίμακος θὰ ἐπεδίωκε τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐπὶ τῶν ἀσιατικῶν ἐδαφῶν κυριαρχίας μέχρι τοῦ Καυκάσου. Ἀλλὰ καθ' ὅλας τὰς ἱστορικάς ἐνδείξεις, καὶ ἰδίως κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ Ἀρριανοῦ, στηριζομένου εἰς τὰς «ἐφημερίδας» καὶ τὰς ἀφηγήσεις τῶν συγχρόνων καὶ αὐτοπτῶν, ἡ μεγάλη πολεμικὴ ἐπιχείρησις, τὴν ὁποίαν παρεσκεύαζεν ὁ Ἀλέξανδρος, εἶχε σκοπὸν τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀραβίας.

Αἱ πληροφορίες, τὰς ὁποίας ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε συλλέξει παρὰ τῶν σταλέντων ἐξερευνητῶν, ἦσαν ἀτελεῖς, δὲν εἶχε δὲ ἀκριβῆ ἰδέαν οὔτε τῶν τεραστίων διαστάσεων τῆς Ἀραβικῆς χερσονήσου πρὸς περίπλουν ἀπὸ τοῦ Περσικοῦ κόλπου μέχρι Πετραίας Ἀραβίας (Σινᾶ) καὶ ἀκτῶν Αἰγύπτου, οὔτε τῆς συστάσεως τοῦ ἐδάφους καὶ τῶν φοβερῶν δυσχερειῶν, τὰς ὁποίας θὰ παρουσίαζεν ἡ διάσχισις τῶν ἀπεράντων ἐρήμων. Ἀλλ' ἡ γόνιμος φαντασία τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐξήπτετο ἐκ τῶν ἀφηγήσεων τῶν ναυτικῶν καὶ τῶν διαδιδόμενων θρύλων διὰ τοὺς ἀμυθῆτους πλούτους τῆς χώρας, διὰ τὰ ἀρωματώδη φυτὰ τῆς, ἐκ τῶν ὁποίων παρήγετο ἡ σμύρνα καὶ τὸ θυμίαμα, τοὺς θαμνί-

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 23, 3.

σκους, ἐκ τῶν ὁποίων παρήγετο τὸ κινάμωμον (κανέλλα), καὶ τοὺς λειμῶνας, εἰς τοὺς ὁποίους ἐφύετο ἄφθόνως τὸ νάρδον. Ὑπῆρχον δέ, κατὰ τὰς περιγραφάς, καὶ ἄφθονοι ἀσφαλεῖς λιμένες πρὸς κτίσιν νέων πόλεων καὶ ἐξασφάλισιν ἀγκυροβολίας εἰς τοὺς στόλους. Τέλος, ἡ φήμη ἐβεβαίον ὅτι οἱ Ἀραβες ἐλάτρευον δύο θεοὺς, τὸν Οὐρανὸν καὶ τὸν Διόνυσον, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον εἶχεν ἰδιαιτέρως προσκολληθῇ εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Διονύσου καὶ πολλάκις ἐνεφάνιζεν ἑαυτὸν ὡς νέον Διόνυσον, θὰ ἡσθάνετο ἰδιαιτέραν εὐχαρίστησιν, ἂν ἐλατρεύετο ὑπὸ τῶν Ἀράβων ὡς τρίτος θεὸς καὶ νέος Διόνυσος¹. Ἀλλ' ὑπεράνω τῶν συναισθηματικῶν τούτων ὑπολογισμῶν, ὁ Ἀλέξανδρος θὰ ἀπέβλεπεν εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀραβίας πρὸς ἐγκαθίδρυσιν ὁδῶν ἀμέσου ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων πρωτευουσῶν τῆς αὐτοκρατορίας αὐτοῦ, τῆς Βαβυλῶνος καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας, ὡς καὶ ἀποκατάστασιν πλήρους ἐνότητος τῆς κυριαρχίας ἀπὸ Εὐξείνου, Κασπίας καὶ Ἰνδοῦ, μέχρι Νείλου καὶ Λιβύης.

Ποῖα θὰ ἦσαν τὰ περαιτέρω κοσμοκρατορικὰ σχέδια; Οὐδὲν τὸ ἀσφαλὲς δύναται νὰ λεχθῇ βάσει τῶν πηγῶν. Ἀληθὲς μόνον εἶναι ὅτι λαοί, ἰσχυροὶ ἕως τότε καὶ κάτοχοι πλουσιῶν ἐδαφῶν ἐν τῇ Μεσογειακῇ Ἀφρικῇ καὶ τῇ Ἰταλικῇ χερσονήσῳ, εἶχον καταληφθῇ ὑπὸ δέους, ἀντιμετωπίζοντες ὡς λιαν βάσιμον τὸ ἐνδεχόμενον νὰ στρέψῃ μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀραβίας τὰς φοβερὰς νέας πολεμικὰς δυνάμεις πρὸς τὰς χώρας τῆς κεντρικῆς Μεσογείου. Αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ Σικελίας ἤκμαζον ἀκόμη, ἀλλ' ἡπειλεῖτο πλέον ἢ ὑπαρξίς των ὑπὸ τῶν ἐξαπλουμένων ἰταλικῶν λαῶν. Ἡ Καρχηδὼν εἶχε βοηθήσει τὴν μητρόπολιν Τύρον κατὰ τὴν μακρὰν ἀντίστασιν αὐτῆς. Τόσαι ἄλλαι ἀκόμη ὑπῆρχον αἰτιολογίαι, ἂν ὁ Ἀλέξανδρος ἀπεφάσιζε τελικῶς νὰ στραφῇ πρὸς ἐκείνην τὴν κατεύθυνσιν.

Οἱ πρέσβεις τῶν λαῶν τῆς δυτικῆς Μεσογείου κατέφθανον ἀλλεπάλληλοι εἰς Βαβυλῶνα, κομίζοντες πλούσια δῶρα, ἵνα ἐξευμενίσουν τὸν φοβερὸν καὶ

1. Ἀρχ. Ἀνάβ. VII, 20, 1 κ.ε.: « Λόγος δὲ κατέχει ὅτι ἤκουεν Ἀραβας δύο μόνον τιμᾶν θεοῦς, τὸν Οὐρανὸν τε καὶ τὸν Διόνυσον, τὸν μὲν Οὐρανὸν αὐτὸν τε δρώμενον καὶ τὰ ἀστρα ἐν οἷς ἔχοντα τὰ τε ἄλλα καὶ τὸν ἥλιον, ἀφ' οὗτο ἡ μεγίστη καὶ φανωτάτη ὠφέλεια ἐς πάντα ἤκει τὰ ἀνθρώπινα· Διόνυσον δὲ κατὰ δόξαν τῆς ἐς Ἰνδοὺς στρατείας. Οὐκ οὐν ἀπαξιῶν καὶ αὐτὸν τρίτον ἂν νομισθῇναι πρὸς Ἀράβων θεόν, οὐ φαυλότερα ἔργα Διονύσου ἀποδεικνύμενον, εἴπερ οὖν καὶ Ἀράβων κρατήσας, ἐπιτρέψειεν αὐτοῖς, καθάπερ Ἰνδοῖς, πολιτεύειν κατὰ τὰ σφῶν νόμιμα. Τῆς τε χώρας ἡ εὐδαιμονία ὑπεκίνει αὐτόν, ὅτι ἤκουεν ἐκ μὲν τῶν λιμνῶν τὴν κασίαν γίνεσθαι αὐτοῖς, ἀπὸ δὲ τῶν δένδρων τὴν σμύρναν τε καὶ τὸν λιβανωτόν, ἐκ δὲ τῶν θαμνίσκων τὸ κινάμωμον τέμνεσθαι, οἱ λειμῶνες δὲ ὅτι νάρδον αὐτόματοι ἐκφέρουσι· τό τε μέγεθος τῆς χώρας ὅτι οὐκ ἐλάττων ἢ παράλιος τῆς Ἀραβίας ἤπερ ἡ τῆς Ἰνδικῆς αὐτῷ ἐξηγγέλλετο, καὶ νῆσοι αὐτῇ προσκεισθαι πολλαί, καὶ λιμένες πανταχοῦ τῆς χώρας ἐνείναι, οἳ παρασχεῖν μὲν ὄρμους τῷ ναυτικῷ, παρασχεῖν δὲ καὶ πόλεις ἐνοικισθῆναι, καὶ ταύτας γενέσθαι εὐδαίμονας ».

ἀήττητον κατακτητὴν κόσμων καὶ ἀγωνιζόμενοι συγχρόνως νὰ μαντεύσουν τὰ νέα κατακτητικὰ αὐτοῦ σχέδια. Ἐν τῇ πραγματικότητι, ἡ οἰκουμένη ὁλόκληρος εὐρίσκετο κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας τῆς ἀποθεώσεως δυνάμεως καὶ δόξης πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Οὐδεμία χώρα τοῦ κόσμου ἦτο πλέον ἱκανὴ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν φοβερὰν πολεμικὴν μηχανήν, τὴν ὅποιαν εἶχε θέσει ἐκ νέου εἰς κίνησιν τὸ στρατηγικόν του δαιμόνιον διὰ συγκερασμοῦ ἑλληνοπερσικῶν δυνάμεων καὶ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῶν δεδοκισμένων καὶ ἡδὴ δαφνοστεφῶν Μακεδόνων στρατηγῶν. Θὰ ἠδύνατο νὰ στραφῇ κατὰ βούλησιν πρὸς τὰς Ἰνδίας καὶ τὴν περαιτέρω Ἀπω Ἀσίαν, πρὸς τὴν Ἀφρικὴν, πρὸς τὴν Ἰβηρικὴν ἢ τὴν Ἰταλικὴν χερσόνησον, πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Εὐρώπης. Θὰ ἠδύνατο νὰ θέσῃ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἄνεν σοβαρᾶς ἀντιστάσεως ἢ ἀμαχητὶ οἰονδήποτε λαὸν τοῦ κόσμου. Ἐν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ χερσόνησος ἀπὸ τοῦ Ταινάρου καὶ τοῦ Αἴμου μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ Εὐξείνου καὶ ἡ Ἀσία ἀπὸ τῶν ἁκτῶν τῆς Μεσογείου καὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Νεῖλου μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ ἀπετέλουν πολὺ στενὸν χώρον, ἵνα περιλάβουν ὀριστικῶς τὴν στρατηγικὴν καὶ πολιτικὴν διάνοιαν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τὰ σχέδια τῆς κοσμοκρατορίας εἰσήρχοντο ἤδη εἰς νέαν φάσιν. Καὶ ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἡλικίαν τριάκοντα δύο ἔτων καὶ ὀκτῶ μηνῶν!

Πράγματι, ἐνῶ ὁ Ἀλέξανδρος συνέχιζε πρυετωδῶς τὰς πολεμικὰς παρασκευὰς ἐν Βαβυλῶνι, κατέφθασαν πρέσβεις ἀπὸ περάτων τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, ἵνα χαιρετίσουν καὶ ἀπονείμουν τιμὰς πρὸς τὸν κυρίαρχον τῆς Ἀσίας, συγχρόνως δὲ ἐκλιπαρήσουν εὐμένειαν καὶ ζητήσουν χάριτας ἢ διαιτησίας. Τὴν φορὰν αὐτὴν δὲν ἦσαν μόνον οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, οἱ ὅποιοι καὶ πολυπληθεῖς ἦσαν καὶ πολλὰ εἶχον νὰ ζητήσουν παρὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἰδίως μετὰ τὸ διάγγελμα τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων¹. Ἦλθον πρέσβεις ἀπὸ τὴν Λιβύην, τὴν Αἰθιοπίαν καὶ τὴν Καρχηδόνα, ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν Βρέττιοι, Λευκανοὶ καὶ Τυρρηνοί, ἀπὸ τὰ ἐνδότερα τῆς Εὐρώπης Σκύθαι καὶ Κέλται, Ἀκόμη καὶ Ἱβηρες ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τῆς Μεσογείου. Ὁ Ἀρριανὸς γράφει χαρακτηριστικῶς ὅτι πολλῶν ἐξ αὐτῶν οἱ Ἕλληνες τότε καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὰς ἐνδυμασίας διὰ πρώτην φορὰν ἐγνώριζον. Ὁ Διόδωρος προσθέτει, ὅτι κατέφθασαν πρέσβεις καὶ ἀπὸ πολλῶν ἄλλων χωρῶν καὶ πόλεων τῆς Ἀσίας, ὡς καὶ τῆς Θράκης καὶ τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆς Γαλατίας καὶ τῆς Ἀδριατικῆς, ἐπίσης δ' ἐξ ὅλων τῶν μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν ἑδαφῶν, δηλαδὴ πάντων τῶν λαῶν τῆς Μεσογείου.

Ὁ Ἀρριανὸς πληροφορεῖ ὅτι κατὰ τὸν Ἀριστον καὶ τὸν Ἀσκληπιάδην ἔφθασαν εἰς Βαβυλῶνα καὶ πρέσβεις τῶν Ρωμαίων, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος προεμάντευσέ πως τὴν μέλλουσαν δύναμιν τῆς Ρώμης, ὡς εἶδε τὴν σεμνότητα τῶν ἀνδρῶν, τὴν φιλοπονίαν καὶ τὸ ἐλεύθερον φρόνημά των, ἠρώτησε δὲ καὶ

1. Βλ. ἀνωτ., σ. 147.

ἔλαβε πληροφορίας περὶ τοῦ πολιτεύματός των. 'Ο 'Αρριανός, μολοντί δὲν ἀποκλείει τὴν ἀκρίβειαν τῶν περὶ Ρωμαίων πληροφοριῶν, διατηρεῖ πάντως δισταγμούς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οὐδὲν ἀνεῦρεν εἰς τὰ ἔργα τῶν αὐτοπτῶν Πτολεμαίου καὶ 'Αριστοβούλου¹. 'Αλλὰ τὸ γεγονός ὅτι οὐδὲν ἀνέγραψαν ὁ Πτολεμαῖος καὶ ὁ 'Αριστόβουλος, δὲν ἀποτελεῖ ἀσφαλὲς στοιχεῖον πρὸς ἄρνησιν, τὸ μὲν διότι πιθανῶς ἔγραψαν σχετικῶς ἄλλοι, τὸ δὲ διότι εἰς τὸν κυκεῶνα ἐκείνων τῶν πρέσβων, οἱ ὅποιοι κατέφθανον εἰς Βαβυλῶνα παρελείφθησαν πολλοὶ καὶ κατεγράφησαν οἱ σπουδαιότεροι, δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον μεταξὺ τῶν παραλειφθέντων νὰ περιλαμβάνοντο καὶ οἱ Ρωμαῖοι, οἱ ὅποιοι δὲν ἀπῆρτιζον ἀκόμη λίαν ὑπολογίσιμον ὄντοτητα.

1. 'Αρρ. 'Ανάβ. VII, 15, 4-6: «Κατιόντι δὲ αὐτῷ εἰς Βαβυλῶνα Λιβύων τε πρεσβεῖαι ἐνετύγχανον ἐπαινούντων τε καὶ στεφανούντων ἐπὶ τῇ βασιλείᾳ τῆς 'Ασίας, καὶ ἐξ 'Ιταλίας Βρέττιοι τε καὶ Λευκανοὶ καὶ Τυρρηνοὶ ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ἐπρέσβευον. Καὶ Καρχηδονίους τότε πρεσβεῦσαι λέγεται καὶ ἀπὸ Αἰθιοπῶν πρέσβεις ἔλθειν καὶ Σκυθῶν τῶν ἐκ τῆς Εὐρώπης, καὶ Κελτοὺς καὶ 'Ιβήρας, ὑπὲρ φιλίας δεησομένους· ὧν τὰ τε ὀνόματα καὶ τὰς σκευὰς τότε πρῶτον ὁφθῆναι πρὸς 'Ελλήνων τε καὶ Μακεδόνων. Τοὺς δὲ καὶ ὑπὲρ τῶν εἰς ἀλλήλους διαφορῶν λέγουσιν ὅτι 'Αλεξάνδρῳ διακρίναι ἐπέτρεπον· καὶ τότε μάλιστα αὐτόν τε αὐτῷ 'Αλέξανδρον καὶ τοῖς ἄμφ' αὐτὸν φανῆναι γῆς τε ἀπάσης καὶ θαλάσσης κύριον. 'Αριστος δὲ καὶ 'Ασκληπιάδης τῶν τὰ 'Αλεξάνδρῳ ἀναγραφάντων καὶ 'Ρωμαίους λέγουσιν ὅτι ἐπρέσβευσαν καὶ ἐντυχόντα ταῖς πρεσβείαις 'Αλέξανδρον ὑπὲρ 'Ρωμαίων τι τῆς ἐσομένης ἐς τὸ ἔπειτα δυναμειως μαντεύσασθαι, τόν τε κόσμον τῶν ἀνδρῶν ἰδόντα καὶ τὸ φιλόπονόν τε καὶ ἔλευθέριον καὶ περὶ τοῦ πολιτεύματος ἅμα διαπνυθάνομενον. Καὶ τοῦτο οὐτε ὡς ἀπρεκεῖς οὐτε ὡς ἄπιστον πάντῃ ἀνέγραψα· πλὴν γε δὴ οὐτε τις 'Ρωμαῖον ὑπὲρ τῆς πρεσβείας ταύτης ὡς παρὰ 'Αλέξανδρον σταλείσης μνήμην ἐποιήσατό τινα, οὐτε τῶν τὰ 'Αλεξάνδρῳ γραφάντων οἷστισι μᾶλλον ἐγὼ συμφέρομαι, Πτολεμαῖος ὁ Λάγου καὶ 'Αριστόβουλος». — Διόδ. XVII, 113, 1 κ.ε.: «Κατὰ δὲ τοῦτον τὸν χρόνον ἐξ ἀπάσης σχεδὸν τῆς οἰκουμένης ἦκον πρέσβεις, οἱ μὲν συγκαίροντες ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν, οἱ δὲ στεφανοῦντες, ἄλλοι δὲ φιλίας καὶ συμμαχίας τιθέμενοι, πολλοὶ δὲ δωρεὰς μεγαλοπρεπεῖς κομίζοντες, τινὲς δὲ ὑπὲρ τῶν ἐγκαλουμένων ἀπολογούμενοι. χωρὶς γὰρ τῶν ἀπὸ τῆς 'Ασίας ἔθνων καὶ πόλεων, ἔτι δὲ δυναστῶν πολλοὶ καὶ τῶν ἐκ τῆς Εὐρώπης καὶ Λιβύης κατήντησαν, ἐκ μὲν Λιβύης Καρχηδόνιοι καὶ Λιβυφοῖνικες καὶ πάντες οἱ τὴν παρὰ λίαν οἰκοῦντες μέχρι τῶν 'Ηρακλείων σπηλῶν, ἐκ δὲ τῆς Εὐρώπης αἱ τε τῶν 'Ελλήνων πόλεις ἐξέπεμψαν καὶ Μακεδόνες, ἔτι δὲ 'Ιλλυριοὶ καὶ τῶν περὶ τὸν 'Αδρίαν οἰκούντων οἱ πλείους, τὰ τε Θράκια γένη καὶ τῶν πλησιωχῶρων Γαλατῶν, ὧν τότε πρῶτον τὸ γένος ἐγνώσθη παρὰ τοῖς 'Ελλήσιν. ὁ δὲ 'Αλέξανδρος ἀπογραφήν λαβὼν τῶν πρέσβων διέταξε τοῖς μὲν πρῶτοις διδόναι τὰς ἀποκρίσεις καὶ τοῖς ἐξῆς ἅπασιν. καὶ πρῶτοις μὲν ἐ χρημάτισε τοῖς ὑπὲρ τῶν ἱερῶν παραγεγενημένοις, δευτέροις δὲ τοῖς περὶ τῶν δωρεῶν ἦκουσιν, ἐξῆς δὲ τοῖς ἀμφισβητήσεως ἔχουσι πρὸς τοὺς ὁμόρους, τετάρτοις δὲ τοῖς περὶ τῶν ἰδιωτικῶν ἦκουσιν, πέμπτοις δὲ τοῖς ἀντιλέγουσι περὶ τῆς καθόδου τῶν φυγᾶδων. τοῖς μὲν οὖν 'Ηλείοις πρῶτοις ἐ χρημάτισεν, εἰτα 'Αμμωνιεῦσι καὶ Δελφοῖς καὶ Κορινθίοις, ἔτι δὲ 'Επιδαυριοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις, κατὰ τὴν δόξαν τῶν ἱερῶν προκρίνων τὰς ἐντεῦξεις. πάσαις δὲ ταῖς πρεσβείαις φιλοτιμηθεὶς κεχαρισμένας δοῦναι τὰς ἀποκρίσεις εὐαρεστούμενας ἀπέλυσε κατὰ τὸ δυνατόν».

Οἱ « σχεδὸν ἐξ ἀπάσης τῆς οἰκουμένης », ὡς λέγει χαρακτηριστικῶς ὁ Διόδωρος, ἀφιχθέντες πρέσβεις συνηγωνίζοντο εἰς διαβίβασιν συγχαρητηρίων διὰ τὰ συντελεσθέντα μεγαλουργήματα, εἰς ἀπονομὴν στεφάνων, εἰς προσφορὰς μεγαλοπρεπῶν δώρων καὶ εἰς προτάσεις φιλίας καὶ συμμαχίας, χωρὶς νὰ ἀποκλείωνται καὶ οἱ δι' ἀπολογιῶν ἀγωνιζόμενοι νὰ ἐξευμενίσουν τὸν Ἀλέξανδρον διὰ τὴν διαγωγὴν τῶν κρατῶν των. Ὁ Ἀλέξανδρος καθώρισε τὴν τάξιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐδέχετο τούτους ἀναλόγως τῶν σκοπῶν τῆς ἀποστολῆς των. Πρῶτοι ἐγένοντο δεκτοὶ οἱ ἐκπροσωποῦντες τὰ μεγάλα ἱερά, ὡς οἱ Ἡλεῖοι, οἱ Ἀμμωνιεῖς, οἱ Δελφοί, οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Ἐπιδάυριοι, δεύτεροι οἱ κομίζοντες δῶρα, τρίτοι οἱ ἀφιχθέντες πρὸς διαιτησίαν διὰ διαφορὰς μετὰ τῶν ὁμόρων των, τέταρτοι οἱ σκοποῦντες τὴν διεκπεραίωσιν ἰδίων ὑποθέσεων καὶ πέμπτοι οἱ ἀντιλέγοντες ὡς πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ διαγγέλματος περὶ ἐπιστροφῆς τῶν φυγάδων. Οὕτως, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Αἰτωλοί, οἱ ὁποιοὶ ἦσαν οἱ κυρίως ἀντιδρῶντες εἰς τὴν ἀπόφασιν περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐξορίστων, ἀφῆθησαν νὰ προσέλθουν τελευταῖοι. Πάντως, ὁ Ἀλέξανδρος ἐδέχετο τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην τὰς πρεσβείας εὐμενῶς, παρῆχε λύσεις καὶ διαιτησίας, ἔδιδε συμβουλὰς, ἔπραττεν ὅτι ἦτο δυνατόν, ἵνα συναποκομίσουν εὐχαρίστους ἐντυπώσεις καὶ κατόπιν ἔστελλε ταύτας οἴκαδε.

Ἐκ τῶν πηγῶν συνάγεται ὅτι οὐδεμία τῶν μὴ ἐλληνικῶν πρεσβειῶν ἐχαιρέτισε τὸν Ἀλέξανδρον ὡς θεὸν ἢ ἀπένειμε θείας τιμὰς. Μόνον οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἐλληνικῶν πόλεων μνημονεύονται ὡς φέροντες καὶ ἰδιότητα θεωρῶν, ἐπομένως ἐνδεδειγμένων καὶ ἐντεταλμένων πρὸς ἀπονομὴν θείων τιμῶν, καὶ ἔστεφανωμένοι δι' ἀνθέων, ὡς συνηθίζετο, ὅτε ἐπρόκειτο νὰ τιμήσουν τὸν θεὸν ἐκ μέρους τῆς πόλεώς των. Τοῦτο ἄλλωστε εἶναι φυσικόν, ἀφοῦ μόνον παρὰ τῶν Ἑλλήνων εἶχε ζητηθῇ¹. Ἐν τούτοις, δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ εἰς Βαβυλῶνα ἀφίξις τῶν ἀπὸ περάτων γῆς πρέσβων ἀπετέλει πραγματικὴν ἀποθέσιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

Οὐσιαστικῶς, ὁ Ἀλέξανδρος ἀνεγνωρίζετο ὡς ὁ κύριος τῆς οἰκουμένης, πάντες δὲ οἱ λαοὶ τῆς Γῆς (διότι ἂν ἔζη ἀσφαλῶς θὰ ἠκολούθουν καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν τῆς Ἀπὼ Ἀσίας καὶ ἄλλων ἐσχατιῶν τῶν γνωστῶν ἡπείρων) ἔσπευδον νὰ τιμήσουν τὸν ἥρωα, τὸν ἤδη θαυμαζόμενον ὡς ὑπεράνθρωπον, νὰ τεθοῦν ὑπὸ τὴν προστασίαν του, νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν εὐμενείαν του, νὰ ὑποταχθοῦν εἰς τὰς θελήσεις του. Οἱ πρέσβεις οὗτοι (ἰδίως οἱ μὴ ἀνήκοντες εἰς ἐλληνικὰς πόλεις καὶ ἐρχόμενοι διὰ πρώτην φορὰν εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου), ἐπιστρέφοντες εἰς τὰς μακρινὰς ἐστίαις των ἀσφαλῶς θὰ μετέδιδον εἰς τοὺς συμπατριώτας των καταπλησσοῦσας ἐντυπώσεις ἐκ τῆς γνωρι-

1. Ἀρρ. Ἀνάβ. VII, 23, 1. — Διόδ. XXVII, 113, 4. — Just. XXI, 6, 1. Βλ. ἐν ἐκτάσει ἄνωτ., σ. 147.

μίας τοῦ ἥρωος, ἀνευ ἀμφιβολίας σκηνοθετηθείσης καταλλήλως ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντος πρὸς ἐπίδειξιν θείας αἵγλης καὶ δυνάμεως. Πολλοὶ τούτων δὲν θὰ παρέλειπον νὰ βεβαιώσουν ὅτι πρόκειται περὶ ὑπερτέρου ὄντος καὶ ὅτι ἡ ὥρα τῆς κοσμοκρατορίας αὐτοῦ δὲν ἦτο μακράν.

Ὁλίγον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν πρέσβων καὶ καθ' ὃν χρόνον αἱ μεγάλαι πολεμικαὶ προπαρασκευαὶ τῆς στρατιᾶς καὶ τοῦ στόλου ἐν Βαβυλῶνι εὐρίσκοντο πρὸς τὸ τέλος, ἀνεμένετο δὲ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἡ μεγάλη νέα ἐξόρμησις, ὃ Ἀλέξανδρος ἔπescen ἐπὶ τῆς κλίνης φλεγόμενος ὑπὸ τοῦ πυρετοῦ καὶ μετὰ δεκαήμερον ἀπέθανεν (13 Ἰουνίου 323). Θὰ ἦτο ἀντίθετον πρὸς πάντα κανόνα τῆς Ἱστορίας νὰ θελήσωμεν νὰ προχωρήσωμεν εἰς εἰκασίας μέχρι ποίου σημείου θὰ ἐπραγματοποιούντο τὰ κοσμοκρατορικὰ σχέδια καὶ ποίαν τελικῶς ὄψιν θὰ ἐλάμβανεν ἡ ἀνθρωπότης, ἂν ἔξη ὁ Ἀλέξανδρος, προβάλλοντες ἀσταθμήτους παράγοντας καὶ ἀναζητοῦντες στηρίγματα ἐξ ἀνυπάρχων δεδομένων καὶ ὑποθετικῶν προϋποθέσεων. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα, ἐν κατακλείδι τῆς παρουσίας μελέτης, νὰ προβάλλωμεν ὡς ἱστορικὸν δεδομένον, εἶναι ὅτι τὸ ἔως τότε συντελεσθὲν ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἔργον δὲν παύει νὰ καταπλήσῃ μέχρι σήμερον σύμπασαν τὴν ἀνθρωπότητα καὶ νὰ χαρακτηρίζεται ὡς ἐκ βάθρων ἀναδημιουργία τοῦ κόσμου τῆς ἀρχαιότητος, ἀναδημιουργία, ἡ ὁποία ἐν πολλοῖς ἔδωσε τὴν πολιτικὴν, κοινωνικὴν καὶ πνευματικὴν μορφήν τῆς μετέπειτα ἀνθρωπότητος. Δὲν προέλαβε νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ ἀσύλληπτα εἰς ἀνθρώπινον νοῦν σχέδια, τὰ ὁποῖα διεφαίνοντο εἰς τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις του, ἰδρύσεως κοσμοκρατορίας, ἐνώσεως ὑπὸ τὸ σκήπτρόν του τῶν λαῶν σύμπαντος τοῦ κόσμου καὶ διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐπιδιώξεως συνενώσεως, ἴσως καὶ συγχωνεύσεως, ὅλων τῶν λαῶν τῆς Γῆς, ἀνεξαρτήτως φυλῆς, θρησκείας καὶ ἐθνικῶν παραδόσεων. Ἐν τούτοις ἔσπειρε πολὺν σπόρον καὶ δύο ἡδὴ χιλιετηρίδας καὶ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, δὲν παύουν νὰ θερίζουν ἐκ τοῦ σπόρου τούτου πάντες οἱ λαοὶ τῆς Γῆς.

Ὡς πρὸς τὴν θεοποίησιν, ὃ Ἀλέξανδρος, παρὰ τὸν τόσον πρόωρον θάνατον, ἐπέτυχε πολὺ περισσότερα τῶν ὅσων θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐλπίσῃ ὅτι θὰ ἐπετύγχανεν ἐν ζωῇ. Ἀπὸ τῆς ἐπομένης τοῦ θανάτου, ὅτε ἐξέλιπε πλέον οἰαδήποτε πολιτικὴ σκοπιμότης, τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλεξάνδρου κατέστη θρύλος καὶ ἀντήχει ἀνὰ σύμπαντα τὸν κόσμον ὡς ὑπερφυσικοῦ ὄντος, ὡς ἡμιθέου, ὡς θεοῦ. Οἱ λαοὶ τῆς Ἀσίας ἔως τὰ βάθη τῶν Ἰνδιῶν, καθ' ὅλην τὴν μετέπειτα ἀρχαιότητα καὶ τὸν μεσαιῶνα ἐλάτρευον τὴν μνήμην τοῦ ἥρωος, διὰ τῆς λαϊκῆς μούσης δὲ ἀπέδιδον ὑπερφυσικὰς ἰδιότητας εἰς τὴν προσωπικότητα αὐτοῦ. Λαϊκαὶ παραδόσεις καὶ ποιητικοὶ θρύλοι κατεστάλαξαν κατὰ τὸν μεσαιῶνα εἰς πλήθος μυθιστορηματικῶν ἀφηγήσεων, αἱ ὁποῖαι ἐφλεγον τὴν φαντασίαν καὶ κατέθελγον τὴν σκέψιν τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας. Ἰνδοί, Πέρσαι, Αἰγύπτιοι, Αἰθίοπες, Ἰουδαῖοι, Ἀραβες καὶ πολυπληθεῖς ἄλλοι λαοὶ εἰσήγαγον βαμνηδὸν

τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν ἐθνικὴν των λογοτεχνίαν καὶ μετέβαλον αὐτὸν εἰς ἐθνικὸν των ἥρωα. Ἀργότερον, ἀκόμη καὶ οἱ Μουσουλμάνοι παρουσίασαν εἰς τὸ Κοράνιον τὸν Ἀλέξανδρον ὡς προσκυνητὴν τῆς Μέκκας, τὸν ἀνθρώπον μὲ τὰ δύο κέρατα (υἱὸν τοῦ Ἀμμῶνος). Ἀλλὰ καὶ ἀνὰ τὰς χώρας τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ὁ Ἀλέξανδρος κατέστη ἡ ἐγγενεστέρα φυσιογνωμία τοῦ ἱπποτικῆς μεσαιῶνος καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πλῆθος ποιητικῶν ἀφηγήσεων καὶ μυθιστορημάτων. Ὑπερβαίνουν τὴν ἑκατοντάδα αἱ κατὰ τὸ πλεῖστον μυθιστορηματικαὶ βιογραφίαι καὶ τὰ «ρομάντζα», τὰ ἔχοντα ὡς θέμα κατὰ τὸ πλεῖστον φανταστικὰς περιπετείας τῆς ζωῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὑπολογίζεται δὲ ὅτι ἔχουν γραφῇ ἢ μεταφρασθῇ εἰς ὀγδοήκοντα γλώσσας¹. Ὑπάρχουν ἀπὸ τοῦ μεσαιῶνος εἰς πλῆθος ἀνατολικῶν γλωσσῶν μεταφράσεις ἢ ἀποδόσεις τοῦ περιφήμου, συνταχθέντος ἀσφαλῶς ἐν Αἰγύπτῳ, ἑλληνικοῦ μυθιστορήματος περὶ Μ. Ἀλεξάνδρου, τοῦ ἀποδοθέντος εἰς τὸν Καλλισθένη (Ψευδο - Καλλισθένη).

Σήμερον ἀκόμη, εἰς τὰ βάθη τῆς Ἀσίας, εἰς ὀρεινὰς ἀπομεμονωμένας περιοχάς, εἰς τὰς ὁποίας δὲν ἔχει εἰσδύσει ὁ πολιτισμός, τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλεξάνδρου λατρεύεται ὡς ἐθνικοῦ ἥρωος καὶ παραμένουν εἰσέτι ζῶσαι προαιώνιοι παραδόσεις περὶ τῶν μεγαλουργημάτων καὶ τῆς θαυματουργοῦ ἐκεῖ παρουσίας του. Οὐδεὶς ἄλλος ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον ἔτυχε τῆς ἀθανασίας διὰ τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τῶν ὕμνων τῶν μεταγενεστέρων γενεῶν εἴκοσι τριῶν ἡδὲ ἑκατονταετηρίδων, ὅσον ὁ καταπληκτικὸς αὐτὸς Ἑλληνομακεδὼν στρατηλάτης, ὁ ὁποῖος εἰς ἡλικίαν εἴκοσι δύο ἐτῶν ἐξώρμησε πρὸς τὴν Ἀσίαν ὡς στρατηγὸς - αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων καὶ εἰς ἡλικίαν τριάκοντα δύο ἐτῶν καὶ ὀκτὼ μηνῶν ἦτο ἡδὲ κυρίαρχος βασιλεὺς τῆς Ἀσίας μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ, καὶ τῆς Αἰγύπτου, παρασκευαζόμενος κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ θανάτου πρὸς νέαν ἐξόρμησιν διὰ τὴν παγκόσμιον κυριαρχίαν.

Ὡς πρὸς τοὺς Ἑλλήνας, ἡ πληγεῖσα τοπικιστικὴ παράδοσις, αἱ ἀπειληθεῖσαι δημοκρατικαὶ ἐλευθερίαι τῶν πόλεων καὶ τὰ σφοδρὰ πάθη, τὰ ὁποῖα ἐδέσποζον εἰς τὰς ψυχὰς των κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, δὲν ἐπέτρεψαν νὰ ἐκτι-

1. Περὶ τοῦ θέματος τούτου βλ. A. Ausfeld, *Der Griechische Alexanderroman*, Leipzig 1907. — E. Budge, *Life and exploits of Alex. the Gr.*, Cambridge 1896. — J. Zacher, *Pseudo - Callistenes*, Halle 1897. — E. Talbot, *Essai sur la légende d'Alexandre le Grand dans les romans français du XII siècle*, Paris 1850. — P. Meyer, *Alexandre le Grand dans la littérature française du Moyen âge*, Paris 1886. — D. Carraboli, *La leggenda di Alessandro Magno*, Mondovì 1892. — A. Bruhl, *Le souvenir d'Alexandre le Grand et les romans, ἐν Mélanges d'Arch. et d'Hist.*, τ. XLVII (Rome 1930), σ. 202 κ.ε. — I. Friedländer, *Alexander zug nach dem Lebensquell und die Chadhirlegende ἐν Archiv. für Religionswiss.*, τ. XIII (1910), σ. 161 κ.ε. — G. Gary, *The medieval Alexander*, Cambridge 1956 (ἐνθα καὶ πλουσιωτάτη βιβλιογραφία).

μηθοῦν εὐθύς ἀμέσως ἡ προσωπικότης καὶ τὸ ἔργον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Μακεδονίᾳ ἡ ἐξόντωσις τῶν τελευταίων μελῶν τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῶν Ἀργεαδῶν καὶ ἡ πραξικοπηματικὴ ἵδρυσις νέας δυναστείας, κατέπνιξαν προσκαίρως πᾶσαν ἐκδήλωσιν τῶν Μακεδόνων, οἱ ὅποιοι ἐν τούτοις ἐμοιράσθησαν τὴν δόξαν τῶν μεγαλουργημάτων τοῦ ἥρωος βασιλέως τῶν. Ἀληθές ἐστὶν ὅτι μετὰ θάνατον ὁ Ἀλέξανδρος ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει ἐθεοποιήθη ἐν Ἑλλάδι, ἡ δὲ ἐν Αἰγύπτῳ ἀνακήρυξις αὐτοῦ ὡς υἱοῦ τοῦ Ἀμμωνος-Διὸς οὐδεμίαν εἶχε μεταγενεστέρως ἀπήχησιν. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀντήχει ἤδη ἀνὰ τὰς λαϊκὰς μᾶζας τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὡς ἐθνικοῦ ἥρωος καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ εἶχεν ἀμέσους συνεπείας πρὸ πάντων διὰ τὸν Ἑλληνισμόν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς παύει νὰ ὑφίσταται ἡ ἀσφυκτικὴ πολιτικὴ ἀτμόσφαιρα τῶν πόλεων καὶ οἱ πολιτικοὶ ὀρίζοντες τῶν Ἑλλήνων διανοίγονται εὐρύτατοι καὶ εὐεργετικώτατοι, ἐπιδεκτικοὶ εἰς τὴν οἰκονομικὴν, κοινωνικὴν καὶ πνευματικὴν δραστηριότητά των πρὸς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Ἀσίαν. Τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα, διὰ τοῦ ὁποίου κυρίως ἐπεδίδωξεν ὁ Ἀλέξανδρος νὰ πραγματοποιηθῇ τὰ κοσμοκρατορικὰ σχέδια, ἐξέρχεται καὶ τοῦτο τῆς ἀσφυκτικῆς ἀτμοσφαίρας τῶν ἐν μαρασμῷ παλαιῶν πολιτικῶν ὀργανισμῶν τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ ἀπλοῦται ἐν πλήρει ὀργασμῷ πρὸς κοσμοκρατορικοὺς ὀρίζοντας, ἵνα καταστῇ οὕτω βαθμὴδὸν κτῆμα δολοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος. Οἱ Ἑλληνες πνευματικοὶ ἄνθρωποι ἀναγνωρίζουν βαθμὴδὸν τι ὀφείλει τὸ ἔθνος εἰς τὸν Ἀλέξανδρον καὶ δὲν εἶναι φειδωλοὶ εἰς ὕμνους διὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργον τοῦ ἥρωος. Τρεῖς περίπου αἰῶνας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ὁ Πλούταρχος ἀφιέρωσε δύο θαυμασίους λόγους, εἰς τοὺς ὁποίους δι' ἐντόνων ὅσον καὶ γλαφυρῶν ἐπιχειρημάτων θέλει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ὥφειλε τὴν ἐκπληκτικὴν σταδιοδρομίαν οὐχὶ εἰς τὴν τύχην, ἀλλ' εἰς τὴν μεγαλουργὸν διάνοιαν αὐτοῦ¹. Ὁ δὲ κριτικώτερος καὶ βαθυνώστερος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἱστορικῶν Πολύβιος χαρακτηρίζει παραστατικώτατα τὸν Ἀλέξανδρον, ἀποδίδων τρόπον τινά, εἰς τὸν ἥρωα τὰς θείας, ἢ πάντως ὑπερανθρώπους ιδιότητας, τὰς ὁποίας ἡρνοῦντο εἰς αὐτὸν οἱ σύγχρονοι Ἑλληνες: «μεγαλοφρέστερος ἢ κατ' ἄνθρωπον»².

ΑΠ. Β. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ

1. Πλουτ., Περὶ τῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου τύχης ἡ ἀρετῆς, Λόγοι Α' καὶ Β' (Ἡθικά, 326-345).

2. Πολυβ. XII, 23, 5: «ἄνδρα τοιοῦτον, ὃν πάντες μεγαλοφρέστερον ἢ κατ' ἄνθρωπον γεγονέναι τῇ ψυχῇ συγχωροῦσιν».